

**KATILIMCI YAKLAŞIMLA KÜLTÜREL ROTA
ÖNERİSİ: BURSA TARİHİ KENTSEL PEYZAJINDA
HİSAR ÖRNEĞİ**

Fatma Nur ÖZÜPAK

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**KATILIMCI YAKLAŞIMLA KÜLTÜREL ROTA ÖNERİSİ: BURSA TARİHİ
KENTSEL PEYZAJINDA HİSAR ÖRNEĞİ**

Fatma Nur ÖZÜPAK
0000-0002-3172-8622

Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR
(Danışman)

YÜKSEK LİSANS
MİMARLIK ANABİLİM DALI

BURSA – 2021
Her Hakkı Saklıdır

TEZ ONAYI

Fatma Nur ÖZÜPAK tarafından hazırlanan “KATILIMCI YAKLAŞIMLA KÜLTÜREL ROTA ÖNERİSİ: BURSA TARİHİ KENTSEL PEYZAJINDA HİSAR ÖRNEĞİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Doç. Dr. Arzu ISPALAR ÇAHANTİMUR

Başkan : Doç. Dr. Arzu ISPALAR ÇAHANTİMUR
0000-0002-5907-1713
Bursa Uludağ Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Anabilim Dalı

İmza

Üye : Doç. Dr. Rengin BECEREN ÖZTÜRK
0000-0001-6259-3364
Bursa Uludağ Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Anabilim Dalı

İmza

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Açılya ALPAN
0000-0003-1253-7780
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Mühendislik Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Anabilim Dalı

İmza

Yukarıdaki sonucu onaylarım

Prof. Dr. Hüseyin Aksel EREN
Enstitü Müdürü

.....

Fen Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

01/03/2021

Fatma Nur ÖZÜPAK

ÖZET

Yüksek Lisans

KATILIMCI YAKLAŞIMLA KÜLTÜREL ROTA ÖNERİSİ: BURSA TARİHİ KENTSEL PEYZAJINDA HİSAR ÖRNEĞİ

Fatma Nur ÖZÜPAK

Bursa Uludağ Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR

Tarihi kentsel peyzaj, somut ve somut olmayan miras değerlerinin, kent üzerinde katmanlar halinde birikmesi ve süreç içerisinde iç içe geçmesi sonucu oluşmuştur. Bu değerlerin onu üreten ve yaşayan toplumlar tarafından gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için korunması ve sürdürülebilmesi büyük önem taşımaktadır. Günümüzdeki tarihi kentsel peyzaj koruma çalışmalarında yerel halk karar alma süreçlerine idari yapının izin verdiği ölçüde katılabilmektedir. Ancak kent hakkında alınan kararlar üzerinde söz sahibi olmak her bireyin hakkıdır. Bu bağlamda, tez kapsamında yerel halkın tarihi kentsel peyzajı koruma sürecinde aktif katılımını öngören bir süreç tasarımı geliştirilmeye çalışılmıştır.

Tezin alan çalışması için, Bursa ili, Osmangazi ilçesi sınırları içerisinde, traverten bir teras üzerine kurulu, Bithinya, Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki tarihsel olayları, gündelik yaşamın izlerini taşıyan pek çok arkeolojik alan, tescilli anıt ve sivil mimari örneğini içinde barındıran, çok katmanlı bir yapıya sahip olan Hisar Bölgesi seçilmiştir. Tez kapsamında, Hisar sakinleri ile gerçekleştirilen odak grup toplantısından elde edilen verilere dayanarak, kentsel mirası korumak ve sürdürülebilirlik amacıyla, Hisar sakinleri ile birlikte ortak akıl ile belirlenen Hisar Kültür Rotaları oluşturulmuştur. Bu rotaların aracılığıyla kentsel mirasın sosyo-ekonomik kalkınmanın katalizörü olarak kullanılabilmesi ve kentsel peyzaj üzerindeki turizm baskısını azaltılabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda yerel halkla atölye çalışması yapılarak, ipe haritalama yöntemiyle rota kurgusuna katkı koymaları sağlanmıştır. Hisar Kültür Rotası kapsamında üç tema ve bu temalar dahilinde on alternatif rota sistemi geliştirilmiştir. Önerilen kültür rotalarının katkısıyla Bursa tarihi kentsel peyzajındaki Hisar Bölgesi'nin sahip olduğu somut ve somut olmayan miras değerlerinin daha çok tanınması ve değerlerinin anlaşılması beklenmektedir. Böylelikle miras farkındalığı oluşarak, tarihi kentsel peyzajdaki koruma çalışmalarına katkıda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halk katılımı, kültürel rota, miras koruma, sürdürülebilirlik kültürü, tarihi kentsel peyzaj

2021, x + 265 sayfa.

ABSTRACT

MSc Thesis

A PROPOSAL FOR A CULTURAL ROUTE WITH PARTICIPATORY APPROACH:
HISAR CASE IN THE HISTORIC URBAN LANDSCAPE OF BURSA

Fatma Nur ÖZÜPAK

Bursa Uludağ University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Architecture

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR

The historical urban landscape has been formed as a result of the accumulation of tangible and intangible heritage values of the city in layers and intertwining with each other in the process. It is of great importance that these values are preserved and maintained so that they can be passed on to future generations by the societies that produce and live it. In today's historical urban landscape protection studies, local people can participate in decision-making processes to the extent allowed by the administrative structure. However, it is the right of every individual to have a say over the decisions made about the city. In this context, within the scope of this thesis, a process design that envisages active participation of local people in the process of preserving the historical urban landscape has been developed.

For the case study of the thesis, Hisar Region, in Osmangazi country of Bursa is selected. It is a multi-layered site built on a travertine terrace overlooking the city and contains many archaeological sites, registered monuments and historical civil architecture examples that bear the traces of those times' daily life, the historical events of the Bithinia, Roman, Byzantine, Ottoman and Turkish Republic periods. Within the scope of the thesis, in order to conserve and sustain the historic urban landscape,, Hisar Cultural Routes were determined with a common mind in a participatory process. It is thought that urban heritage could be used as a catalizor for socio-economic development and the tourism pressure on the urban heritage could be reduced via these routes. In this context, a workshop with local people was undertaken to ensure their contribution to the route setup. The string mapping method was used in this workshop. Within the scope of this study, three themes for Hisar Cultural Route and ten alternative route systems within these themes were developed. It is expected that the tangible and intangible heritage values of the Hisar Region in the historical urban landscape of Bursa will be recognized and their values will be understood with the contribution of the proposed cultural routes, thus heritage awareness will be created and it will contribute to the conservation works in the historical urban landscape.

Key words: Cultural route, heritage conservation, historic urban landscape, public participation, sustainability culture

2021, x + 265 pages.

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans sürecim boyunca değerli zamanını, bilgi birikimini ve deneyimlerini paylaşan, tez üretim süreci boyunca çalışmamın tüm aşamalarında bana yol gösteren, akademik vizyonu ve perspektifi ile mesleki hayatımda bana ilham olan, her zaman desteğini üzerimde hissettiğim, çok kıymetli danışmanım Doç. Dr. Arzu Ispalar Çahantimur'a teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca bana destek olan, bugünlere gelmem için emek veren, eğitimci kimlikleri ve mesleki yaşantıları ile her zaman örnek olan, çok değerli annem Miyase Özüpak'a ve çok değerli babam Doğan Özüpak'a teşekkürlerimi sunarım.

Alan çalışması kapsamında, katılımcı süreçlerin organize edilmesi için gerekli ortamı sağlayan ve katılımcılar arasındaki iletişimi organize eden, Hisar Kale İçi Otel'in sahibi Sayın Ahmet Aydın'a ve Hisar Kale içi Otel Müdürü Sayın Nurten Aydın'a teşekkürlerimi sunarım.

Hisar Kültür Rotası'nın kurgu sürecinde gerçekleştirilen ortak akıl arama süreç tasarımı kapsamında düzenlenen odak grup toplantısı ve atölye çalışmasına zaman ayararak aktif katılım gösteren ve katkı koyan tüm Hisar sakinlerine teşekkürlerimi sunarım.

Fatma Nur ÖZÜPAK
08/01/2021

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ.....	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vii
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Amaç ve Kapsam.....	3
1.2 Yöntem.....	4
2. KURAMSAL TEMELLER ve KAYNAK ARAŞTIRMASI.....	6
2.1. Tarihi-Kültürel Mirası Koruma Yaklaşımları ve Tarihsel Süreçte Gelişimi.....	6
2.1.1. 1789 Fransız Devrimi öncesi.....	9
2.1.2. 1789 Fransız Devrimi Sonrası.....	9
2.1.3. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı Arasındaki Dönem.....	10
2.1.4. Enternasyonalizm Dönemi (1945-1989).....	11
2.1.5. Küreselleşme Dönemi: Çağdaş Yaklaşımlar.....	12
2.2. Tarihi Kentsel Peyzaj Kavramı.....	17
2.3. Tasarım ve Planlamada Katılımcı Yaklaşım.....	22
2.3.1. Sürdürülebilir Kentsel Gelişme ve Katılım.....	28
2.3.2. Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Çalışmalarında Katılım.....	31
2.3.3 Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Çalışmalarında Katılımcı Uygulama Örnekleri.....	38
2.4. Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Çalışmalarında Kültürel Rotalar.....	45
2.4.1. Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Çalışmalarında Kültürel Rota Örnekleri.....	53
2.5. Bölüm Sonucu.....	58
3. MATERYAL ve YÖNTEM: BURSA HİSAR BÖLGESİ ALAN ÇALIŞMASI.....	61
3.1. Alanın Seçilme Nedenleri ve Tanıtımı.....	62
3.1.1. Bursa Hisar Bölgesi'nin Coğrafi Konumu ve Fiziksel Tanımı.....	62
3.1.2. Bursa Hisar Bölgesi'nin Tarihi ve Kentsel Gelişimi.....	65
3.1.3. Hisar Bölgesi Tarihi ve Kültürel Miras Değerleri.....	90
3.1.4. Hisar Bölgesi Tarihi ve Kültürel Miras Koruma Çalışmaları.....	142
3.1.5. Hisar Bölgesi Analiz Çalışması.....	152
3.2. Alan Çalışması: Bursa Hisar Bölgesi Tematik Kültür Rotası.....	158
3.2.1. Ortak Akıl Arama Süreç Tasarımı.....	158
3.2.2. Bursa Hisar Tematik Kültür Rotası Kurgu Aşamaları.....	164
4. BULGULAR ve TARTIŞMA.....	203
4.1. Bursa Hisar Bölgesi Literatür Çalışmasının Değerlendirilmesi.....	203
4.1.1. Hisar Bölgesi'nin Fiziki Konumu ve Kentsel Gelişim Sürecinin Değerlendirilmesi.....	203
4.1.2. Bursa Hisar Bölgesi Tarihi ve Kültürel Miras Değerlerinin Değerlendirilmesi.....	210
4.1.3. Hisar Bölgesi Tarihi ve Kültürel Miras Alanlarını Koruma Çalışmalarının Değerlendirilmesi.....	212
4.1.4. Hisar Bölgesi'nde Yapılan Mekansal Analiz Çalışmalarının Değerlendirilmesi.....	213
4.2. Bursa Hisar Bölgesi'nde Gerçekleştirilen Katılımcı Yaklaşımların Değerlendirilmesi.....	214
4.3. Hisar Kültür Rotası Planlaması'nın Değerlendirilmesi.....	221

4.3.1.Hisar'ın Katmanları.....	222
4.3.2. Hisar'ın Doğası	227
4.3.3 Hisar'da Yaşam.....	230
5. SONUÇ	233
KAYNAKLAR	238
EKLER.....	248
EK 1. Atölye çalışması katılımcı listesi	249
EK 2. Hisar tarihi ve kültürel miras değerleri fonksiyon haritası	250
EK 3. Atölye çalışması 1 numaralı föy	251
EK 4. Atölye çalışması 2 numaralı föy	252
EK 5. Atölye çalışması 3 numaralı föy	253
EK 6. Prusa ad Olympum Yolu	254
EK 7. Prusa Yolu	255
EK 8. Prousa Yolu	256
EK 9. Hüdavendigar Yolu.....	257
EK 10. Bursa Yolu	258
EK 11. Mavi Rota	259
EK 12. Yeşil Rota	260
EK 13. Kahverengi Rota	261
EK 14. Mahalle Mirası Rotası.....	262
EK 15. Hafıza Rotası.....	263
EK 16. Hafıza Rotası odak noktaları.....	264
ÖZGEÇMİŞ	265

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
CoE	Council of Europe
ÇEKÜL	Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı
EICR	European Institute of Cultural Routes
EPA	The Enlarged Partial Agreement
EU	European Union
GEEAYK	Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
ICAHN	The International Scientific Committee on Archaeological Heritage Management
ICCROM	International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
NSW	New South Wales
SCP	Sustainable Cities Platform
UN	United Nations
UNESCO	The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 2.1. Fortress Reinvented Projesi'nde yer alan dört kale	38
Şekil 2.2. Görme engelliler için müze panolarındaki kabartmalı yazılar.....	39
Şekil 2.3. InduCult2.0 Projesi odak grup toplantıları.....	40
Şekil 2.4. SHARE Projesi	41
Şekil 2.5. Lichtbild Projesi.....	42
Şekil 2.6. Youth-Together Projesi.....	43
Şekil 2.7. LIMEN Ege'den Karadeniz'e Kültürel Limanlar Projesi	53
Şekil 2.8. Aeneas Rotası.....	54
Şekil 2.9. Kayseri Kültür Yolu.....	55
Şekil 2.10. Karia Yolu.....	56
Şekil 2.11. Ruhr Endüstri Mirası Rotası	57
Şekil 2.12. Karia Yolu- Bozburun Yarımadası bölümü.....	46
Şekil 2.13. Karia Yolu paydaşlarla tanıtım toplantısı	46
Şekil 2.14. Ruhr Endüstri Mirası Rotası	47
Şekil 3.1. Bursa'nın konumu.....	62
Şekil 3.2. Hisar Bölgesi'nin fiziki durumu	63
Şekil 3.3. Bursa Hisar Bölgesi'nin konumu	64
Şekil 3.4 Antik Çağ Ve Orta Çağda Bursa Ve çevresindeki yerleşimler.....	66
Şekil 3.5. Bithinya Devleti hakimiyetindeki bölgeler.....	67
Şekil 3.6. Roma yönetimine bağışlanan Bithinya eyaletinin, ikili eyalet olmadan önceki ilk sınırları	68
Şekil 3.7. Bithynia et Pontus ikili eyaletinin konumu ve kentleri.....	69
Şekil 3.8. Doğu Roma İmparatorluğu ve Batı Roma İmparatorluğu sınırları.....	70
Şekil 3.9. Güneyden gelen Arap işgalleri sonrası kurulan themalar	71
Şekil 3.10. 1767 Carsten Nieburh Bursa Haritası	77
Şekil 3.11. 1861 Suphi Bey Haritası'nda Hisar Bölgesi	78
Şekil 3.12. 1907 tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi	80
Şekil 3.13. 1924 Lörcher Planı.....	81
Şekil 3.14. 1939 tarihli hava fotoğrafı	81
Şekil 3.15. 1940 Prost Planı.	82
Şekil 3.16. Albert Gabriel'in 1861 Suphi Bey Haritası üzerinden yaptığı düzenleme çalışması	83
Şekil 3.17. 1960 Piccinato Planı	84
Şekil 3.18. Piccinato Hisar kapsamında hazırladığı gravür ve kent planı.....	84
Şekil 3.19. 1991 Bursa Hisar-Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı.	86
Şekil 3.20. UNESCO Dünya Mirası Bursa yönetim alanı sınırları ve tampon bölgeler.	87
Şekil 3.21. Bursa UNESCO Dünya Mirası Noktaları ve Hisar.....	88
Şekil 3.22. UNESCO Dünya Mirası Orhan Gazi ve Osman Gazi Türbeleri	89
Şekil 3.24. Hisar tarihi, kültürel ve doğal miras değerleri fonksiyon analizi.....	90
Şekil 3.25. Bursa Kalesi.	93
Şekil 3.26. Bursa Kalesi Kapıları.....	95
Şekil 3.27. Hisar Bölgesi'ndeki camiler	98
Şekil 3.28. Hisar Bölgesi'ndeki dergahlar	104
Şekil 3.29. Hisar Bölgesi'ndeki mescidler	105
Şekil 3.30. Hisar Bölgesi'ndeki türbe ve mezar yapıları.	108
Şekil 3.31. Saint Elias Kilisesi	115

Şekil 3.32. Hisar Bölgesi’ndeki kültür yapıları.....	116
Şekil 3.33. Hisar Bölgesi’ndeki su yapıları.....	122
Şekil 3.34. Hisar Bölgesi’ndeki arkeolojik kalıntılar.....	126
Şekil 3.35. Hisar Bölgesi’ndeki sağlık yapıları.....	131
Şekil 3.36. Hisar Bölgesi’ndeki eğitim yapıları.....	133
Şekil 3.37. Hisar Bölgesi’ndeki idari yapılar.....	135
Şekil 3.38. Ordu Evi.....	136
Şekil 3.39. Hisar Bölgesi’ndeki açık kamusal alanlar.....	137
Şekil 3.40. Hisar Bölgesi’ndeki doğal topografya.....	139
Şekil 3.41. Hisar Bölgesi’ndeki ağırlama yapıları.....	140
Şekil 3.42. Tophane Ön Yamaçları.....	143
Şekil 3.43. 15 Km Yarı Maraton Koşusu – Mavi Çizgi.....	144
Şekil 3.44. 4 Km Halk Koşusu – Turuncu Çizgi.....	144
Şekil 3.45. Yer Kapı Surları Restorasyonu.....	145
Şekil 3.46. Taht-ı Kale Kapı.....	145
Şekil 3.47. Kırmızı Otobüs Rotası.....	146
Şekil 3.48. Hisar için Ortak Akıl Arama Toplantısı.....	147
Şekil 3.49. Zindan Kapı Restorasyonu.....	148
Şekil 3.50. Arkeopark kazı alanı.....	148
Şekil 3.51. Osmangazi Belediyesi’nin Rota Çalışması.....	149
Şekil 3.52. Kale Sokak’taki cephe onarımı geçiren konutlar.....	150
Şekil 3.53. Bursa Hisar Mevcut Durum Analizi ve Odak Noktalar.....	151
Şekil 3.54. Bursa Hisar Yeniden İşlevlendirme Önerisi.....	151
Şekil 3.55. UNESCO Dünya Mirası değerleri ve Hisar arasındaki ulaşım analizi.....	153
Şekil 3.56. Ulaşım Analizi.....	154
Şekil 3.57. Merdiven ulaşım noktaları.....	154
Şekil 3.58. Tescilli sivil mimari örnekleri.....	155
Şekil 3.59. Arkeolojik kazı alanları.....	156
Şekil 3.60. Yeşil alan analizi.....	157
Şekil 3.60. Yeşil alan analizi.....	157
Şekil 3.61. 26.10.2018 tarihli odak grup toplantısı.....	159
Şekil 3.62. 05.11.2020 tarihli Atölye Çalışması.....	160
Şekil 3.63. Atölye çalışmasının sunum aşaması.....	161
Şekil 3.64. Atölye çalışmasının ipe haritalama aşaması.....	162
Şekil 3.65. String Mapping Atölye Çalışması sonuç ürünü.....	162
Şekil 3.66. Bursa Hisar Kültür Rotası simgesi.....	164
Şekil 3.67. Hisar Kültür Rotası temaları.....	164
Şekil 3.68. Hisar’ın Katmanları temalı rota alternatifleri.....	166
Şekil 3.69. Prusa ad Olympum Yolu.....	168
Şekil 3.70. Prusa Yolu.....	171
Şekil 3.71. Prousa Yolu.....	174
Şekil 3.72. Hüdavendigar Yolu.....	177
Şekil 3.73. Bursa Yolu.....	181
Şekil 3.74. Hisar’ın Doğası temalı rota alternatifleri.....	184
Şekil 3.75. Mavi Rota.....	186
Şekil 3.76. Yeşil Rota.....	189
Şekil 3.77. Kahverengi Rota.....	192
Şekil 3.78. Hisar’da Yaşam temalı rota alternatifleri.....	195

Şekil 3.79. Mahalle Mirası	196
Şekil 3.80. Hafıza Rotası.....	200
Şekil 3.81. Hafıza rotası odak noktaları	201
Şekil 4.1. Hisar'ın tarihsel gelişimi.....	204
Şekil 4.2. Osmanlı döneminde Hisar Bölgesi'ndeki yapı odaklı mahallelerin gelişimi	206
Şekil 4.3. Hisar'ın Katmanları alternatiflerinin karşılaştırılması	224
Şekil 4.4. Hisar'ın Doğası alternatiflerinin karşılaştırılması.....	229
Şekil 4.5. Hisar'da Yaşam alternatiflerinin karşılaştırılması	231

ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa

Çizelge 2.1. Koruma yaklaşımlarının tarihsel gelişimi	16
Çizelge 2.2. Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımının tarihsel gelişimi.....	19
Çizelge 2.3. Arnstein halk katılımı merdiveni	23
Çizelge 2.4. Sürdürülebilir kentsel gelişim süreçlerine katılım türleri	31
Çizelge 2.5. Tarihi ve kültürel mirası korumada katılım kavramının tarihsel gelişimi ..	36
Çizelge 2.6. Katılımcı uygulama örnekleri	44
Çizelge 2.7. Kültürel rota kavramının tarihsel gelişimi	46
Çizelge 2.8. Kültürel rota planlama süreçleri.....	50
Çizelge 2.9. Kültürel rota planlama değişkenleri.....	51
Çizelge 2.10. Kültürel rota örnekleri.....	57
Çizelge 2.11. Kavramsal yol haritası.	58
Çizelge 3.1. Tez çalışması yöntem aşamaları.	61
Çizelge 3.2. Hisar tarihi ve kültürel miras değerleri yapı-işlev tablosu.....	91
Çizelge 3.3. Hisar Bölgesi'nde gerçekleştirilen tarihi ve kültürel miras koruma çalışmalarları listesi.....	152
Çizelge 4.1. Planlama çalışmaları üzerinden Hisar Bölgesi'nin kentsel gelişim süreci.	208

1. GİRİŞ

Toplum, ortak bir geçmişe, ortak çıkarlara, ortak hedeflere ve ortak kaynaklara sahip insanların oluşturduğu kümelere dahil paydaşlardır. Miras ise topluluğun bu ortak paydasının kent üzerine yansımış ve zaman içinde katmanlaşarak iç içe geçmiş halidir. Bu kavramlar 1972 UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesinde tanımlanarak, mirası tüm boyutları ile üreten ve yaşayan toplumun, onu korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak sorumluluğunda olduğu vurgulanmıştır (UNESCO 1972). Bu kapsamda süreç içerisinde mirasın korunmasına dair pek çok yaklaşım geliştirilmiştir. Milattan öncesine dayanan ve yapı odaklı fiziksel yaklaşım (Jokilehto 1986) ile başlayan süreç, 1931 Atina konferansı ile birlikte alan odaklı bir yaklaşıma dönüşmüş ve çevre unsuru gündeme alınmıştır (ICOMOS 1931). Sonrasında sosyal faktörlerin ve kentsel kalkınma unsurlarının gündeme alınmasıyla kentin bir bütün olduğu ve parçalanmadan bir bütün olarak korunması gerekliliği fikri ortaya atılmış, korumanın ölçeği 2005 yılında yayınlanan ve kabul edilen UNESCO Viyana Memorandumu (UNESCO 2005), ICOMOS Xi'an Deklorasyonu (ICOMOS 2005) ve CoE Faro Sözleşmesi (CoE 2005) ile tüm organizasyonlar tarafından tarihi kentsel peyzaja genişletilmiştir. Yine bu dönem Faro Sözleşmesi kapsamında miras toplumu tanımlaması yapılmıştır (CoE 2005). Bu gelişmeler, kentsel mirası zaman içinde korunma nesnesi olmaktan çıkararak içindeki bulunduğu peyzajın bir parçası olarak görmüş ve bir yönetim süreci haline getirmiştir. Bunun yanında politika yapılar tarafından yönetilen süreçlerde, toplum merkezli bir miras yönetim sürecine dönüşmüştür (Chan 2016).

2011 yılında ortaya koyulan tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı (UNESCO 2011), somut ve somut olmayan miras değerlerinin kent platformu üzerinde çoklu katmanlar halinde birikmesi ve bu katmanların süreçle birlikte iç içe geçmesi ile oluşan tarihi kentsel peyzajın, onu üreten, yaşayan ve gelecek kuşaklara aktaracak olan miras toplumu tarafından geliştirilen strateji ve vizyonlarla korunmasını, sürdürülebilmesini ve yeni kentsel peyzajın üretilmesini amaçlamaktadır (UNESCO 2013). Bu yaklaşım toplum hareketiyle aşağıdan yukarı doğru gelişen katılımcı yaklaşım ile yürütülecek bir yönetim süreci önermektedir. Ayrıca tarihi peyzaj üzerindeki baskıları kültürel mirası

katövizör olarak kullanarak azaltmayı böylece de sürdürülebilir kentsel gelişmeyi sağlamayı hedeflemektedir.

İdari yönetimler tarafından organize edilen katılımcı süreçlerde (top-down) yerel halk yönetimin tanıdığı sınırlar çerçevesinde dolaylı katılım gösterirken, yerel halkın hareketi ile başlayan katılımcı süreçlerde (bottom-up) katılım doğrudan gerçekleşmektedir. Bu sebeple yerel halkın hareketi ile başlatılmış organizasyonlar ile gerçekleştirilen süreçlerin kültürel miras sorunlarını ilk ağızdan, doğru bilgi ile tespit etmesi ve çözümlenmesi mirası korumak için büyük önem taşımaktadır. Ancak var olan uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda süreçlerin idari yönetimler tarafından organize edildiği, yerel halkın miras koruma sürecine doğrudan katılımının gözetilmediği görülmektedir. Bunun yanında koruma planlama çalışmalarının birbirinden bağımsız süreçler halinde yürütülmesi miras alanları üzerinde kopukluklara ve projelerin tamamlanamamasına sebep olmaktadır. Ziyaretçilerin miras alanları üzerindeki plansız akışı, belirli alanlardaki miras öğeleri üzerindeki tahribatı arttırırken, bazı alanların ise geri planda kalıp köhneme sürecine girmesine sebep olmaktadır. Yerli halkın görüşlerinin dikkate alınmaması ve süreç dışında kalması, bölge üzerinde var olan özel sektör alanları ve ziyaretçiler ile çatışmasına yol açmaktadır.

Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti olmakla birlikte, içerisinde barındırdığı pek çok tarihi ve kültürel miras ögesi ile önemli bir tarihi kentsel peyzaj alanıdır. Bursa'nın tarihi kentsel peyzaj olarak önemi, kentin 2014 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır.

Bursa ili, Osmangazi ilçe sınırları içerisindeki, Bursa'nın ilk yerleşim yeri olan Hisar Bölgesi, Bitinya, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerindeki tarihsel olayların, gündelik yaşamın izlerini taşıyan dünya mirası için pek çok üstün evrensel değere sahip arkeolojik alanı, tescilli anıt ve sivil mimari örneklerini bünyesinde barındıran çok katmanlı bir bölgedir. Hisar, Bursa ilinin ilk kurulduğu ve konut dokusunun ilk gelişmeye başladığı alan olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin ilk başkentidir. Bu sebeple bölgenin korunması ve sürdürülebilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak bölge üzerinde yapılan koruma çalışmaları değerlendirilmediğinde çalışmaların birbirinden

kopuk olduğu, çoğu çalışmanın uygulamaya geçmeden proje halinde kaldığı görülmektedir. Bunun yanında Bursa'nın doğu-batı aksında gelişmesi, konut alanlarının özellikle batı yönünde yoğunlaşması zaman içinde Hisar'ın köhnemesine ve tanınırlığının azalmasına sebep olmuştur. Kent üzerinde yapılan koruma çalışmalarında yerel halkın planlama süreçlerinde katılımı idari yönetimlerin izin verdiği ölçüde gerçekleşmiş ve halkın isteklerini beyan etmesi için çeşitli platformlar organize edilmemiş, farklı aktörler ile etkileşimleri yeterince sağlanmamıştır. Yapılan koruma çalışmaları ve bölgenin miras değeri yerel halk tarafından yeteri kadar tanınmamaktadır. Tüm bu durumlar Hisar Bölgesi için toplum merkezli katılımcı bir koruma yaklaşımını gerekli olduğunu göstermektedir.

Bu tez çalışması ile tarihi kentsel peyzaj alanlarının günümüz şartlarında yaşatılarak korunabilmesi amacıyla karar verme aşamasında yerel halkın aktif katılımının gözetildiği katılımcı bir yaklaşımla Hisar için tematik kültürel rota önerilmektedir. Kültürel rota planlama aşamalarında yerel halkın karar alma süreçlerindeki etkisinin artması ve aktif rol alması hedeflenmektedir. Hisar için geliştirilen kültürel rota planlaması ile bir yandan sürdürülebilir turizm yönetimi sağlanarak bölgedeki ziyaretçi yoğunluğunun dengeli ve devamlı olması, diğer yandan kentli ve ziyaretçilerin miras farkındalığının yükselmesi beklenmektedir. Bu şekilde Hisar'ın kültürel ve tarihi mirasının sürdürülebilir bir şekilde korunabileceği ön görülmektedir.

1.1. Amaç ve Kapsam

Tez kapsamında yerel toplumların kent için alınan kararlarda doğrudan söz sahibi olma hakkının önemi vurgulanarak konu tarihi kentsel peyzaj alanlarında ele alınmıştır. Tarihi kentsel peyzajlardaki somut ve somut olmayan miras değerlerinin günümüz şartlarında korunması, sürdürülebilmesi ve gelecekteki kentsel peyzaj alanlarının üretimine destek olabilmek amacıyla toplum merkezli aktif katılımın gözetildiği katılımcı bir yaklaşımla çözüm önerileri aranmıştır. Tezin alan çalışması için Bursa ili, Osmangazi İlçesi'ne bağlı Hisar Bölgesi seçilmiştir. Hisar Bölgesi'nin çok katmanlı ve iç içe geçmiş yapısı ile içindeki pek çok tarihi ve kültürel miras ögesinin yer alması alanın korunması ve sürdürülmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda Hisar'da yerel

halkın organizasyonları ile başlatılan bir sürecin kurgulanmasına karar verilerek ve Hisar sakinleri ile birlikte Hisar için tematik kültürel rota önerisi geliştirilmiştir. Önerilen Hisar Kültür Rotası alternatiflerinin katkısıyla Hisar Bölgesi'nin sahip olduğu somut ve somut olmayan varlıkların daha çok tanınması ve değerlerinin anlaşılması beklenmektedir. Böylelikle mirası koruma farkındalığı oluşarak tarihi kentsel peyzajlarda miras koruma çalışmalarına katkıda bulunacaktır.

1.2. Yöntem

Tez kapsamında Bursa tarihi kentsel peyzajında Hisar Bölgesi'ndeki miras değerlerinin korunması, sürdürülebilmesi ve yeni üretimlerin doğru bir şekilde ortaya koyulması için toplum merkezli katılımcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu bağlamda gerçekleştirilen alan çalışması üç aşamadan oluşmaktadır.

İlk aşama Hisar sakinleri ile gerçekleştirilen odak grup toplantısı sonucunda belirlenmiştir. Katılımcılara tez kapsamında yapılmak istenen çalışma anlatılarak, Hisar hakkında düşüncelerini belirtmeleri beklenmiştir. Toplantıda bölgenin doğu sınırında yoğunlaşan turizm baskısı ve ziyaretçilerin iç bölgeleri tercih etmeme sebepleri üzerinde durulmuştur. Toplantı sonuçları dahilinde toplum odaklı katılımcı bir yaklaşımla Hisar için kültür rotası planlaması yapılmasına karar verilmiştir.

İkinci aşamada Hisar Bölgesi ile ilgili literatür araştırması ve mevcut durum analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda bölgenin tarihsel gelişim süreci ve fiziki tanımına yer verilerek, Hisar'daki miras değerleri kategorize edilmiştir. Sonrasında bölgede önceden gerçekleştirilmiş koruma çalışmaları değerlendirilerek, analiz çalışmalarına yer verilmiştir.

Üçüncü aşamada toplum odaklı bir katılımcı yaklaşımla gerçekleştirilen atölye çalışması ile, Hisar Tematik Kültür Rotası planlanmıştır. İple haritalama yöntemi ile katılımcıların Hisar Tematik Kültür Rotası kurgu sürecine dahil olmaları sağlanmıştır. Atölye çalışması sonucu elde edilen iple haritalama çalışması kültür rotasının temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda üç tema belirlenerek her tema özelinde alternatif alt

rotalar kurgulanmıştır. Hazırlanan rota sistemleri ile Hisar sakinlerinin karar alma süreçlerine aktif katılımı sağlanarak, sürdürülebilir turizm yönetimi ile ziyaretçi akışının dengeli ve devamlı olması, kentli ve ziyaretçilerin kentsel miras farkındalığının yükselmesi, tarihi kentsel peyzajın korunması, sürdürülmesi ve gelecekteki kentsel peyzaj alanlarının üretimine destek olunması amaçlanmaktadır.

2. KURAMSAL TEMELLER ve KAYNAK ARAŞTIRMASI

Bu bölümde tezde ele alınan kavramlarla ilgili detaylı bir literatür analizi yapılarak kavramlar arası ilişkiler belirlenmiştir. Bu bağlamda, tarih ve kültür kavramları tanımlanarak, tarihi ve kültürel çevrenin kentsel, ulusal ve küresel ölçekteki önemi vurgulanmış, bu çevreleri koruma yaklaşımları mimari ve kentsel ölçekte incelenmiştir. Tarihi kentsel peyzaj kavramı ve gelişim süreci incelenmiş, sürdürülebilir kentsel gelişme çerçevesinde miras alanlarının korunmasındaki önemi literatür verileri ile açıklanarak bunu sağlamanın yolları ve ilgili yaklaşımlar aktarılmıştır. Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımının gelişme süreci ve esasları irdelenmiştir. Bu yaklaşımla ele alınan çalışmalar incelenerek katılımcı yöntemlerin çalışmalar için katkısı belirlenmiştir. Bunu desteklemek amacıyla uluslararası başarılı örneklerle yer verilmiştir. Son olarak ise alan çalışmasında ele alınan kültürel rota kavramı açıklanmış ve ilgili örneklerle desteklenmiştir.

2.1. Tarihi-Kültürel Mirası Koruma Yaklaşımları ve Tarihsel Süreçte Gelişimi

Türk Dil Kurumu'na ait sözlükte yer alan tanımlamaya göre tarih, toplumları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyeti inceleyen bilimdir (Anonim 2019l). Kültür ise tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür (Anonim 2019n). Tarihi ve kültürel çevre, insanlık tarihi boyunca oluşturulan tarih ve kültür birikiminin fiziksel çevreye yansımaları olarak tanımlanmaktadır (Keleş ve Hamamcı 1993). Çevre insanla beraber doğar, büyür, gelişir ve tüm var oluşun izlerini taşır (Arabacıgolu ve Aydemir 2007).

Tarihi ve kültürel çevre, toplumun kültürel kimliğinin dönüşümünü somut bir şekilde yansıtan mekânsal oluşumlardır. Yaşam kültürü ve geleneksel bilgilerin, doğal ve yapılı çevreyi oluşturması durumu olarak da tanımlanabilir (Binan 2017). Bu durum tarihi ve

kültürel mirasın ait olduğu topluma, kültüre ve coğrafyaya özel ve biricik olduğunun da göstergesidir. Tarihi ve kültürel çevre yaşam koşullarının, geleneklerin, üretim tekniklerinin sürekli değişim içinde olan dinamik yapısını, geçmiş yaşantıların nasıl bir çevrede gerçekleştiğini gösteren açık hava müzeleridir (Ahunbay 2016). Ayrıca kültürel mirasın yerel toplulukların gelişimine ve insan ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sağlamaktadır (Tweed ve Sutherland 2007).

UNESCO (2019) ya göre miras, geçmişten mirasımız, bugün yaşadıklarımız ve gelecek nesillere aktardıklarımız, kültürel ve doğal miras ise, vazgeçilmez bir yaşam ve ilham kaynağı” şeklinde tanımlanmaktadır. ICOMOS (2013) Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi kapsamında kültürel miras, “*Geçmişten bugüne ulaşmış, insanların sahiplik bağı içinde olmaksızın sürekli değişim halinde olan değerlerinin, inançlarının, bilgilerinin ve geleneklerinin bir yansıması olarak betimlenen somut ve somut olmayan tüm varlıklardır.*” şeklinde tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra UNESCO’nun 1972’de Paris’te gerçekleştirilen 17. Genel Konferansı’nda tarihi ve kültürel çevre öğelerinin tüm insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmesi, tarihi ve kültürel miras öğelerine küresel anlamda değer kazandırmış ve evrensel miras konumuna yükseltmiştir. Kültürel miras, anıt, sit ve yapı toplulukları olarak üç başlık altında ele alınmıştır (UNESCO 1972).

Kültürel miras, paylaşılan bir bağıdır ve bir topluluğa ait olma anlamına gelir. Toplulukların tarihi ve kimliği; geçmiş, günümüz ve gelecek ile olan bağı temsil eder (Franchi 2015). Kültürel mirası incelemek, bugünü anlamaya, toplulukların kendisini tanımasına ve tanımlamasına yardımcı bir araçtır (Ahunbay 2016). Bu sebeple miras, çevre ile insan arasında devam eden ilişkileri yansıtarak kimliğin temelini oluşturur ve geçmişin ile gelecekteki çevreler üzerindeki etkisini anlamaya ve değerlendirmeye çalışır. Bu sebeple bugünkü değerini ve önemini, insanların kişisel inanç ve değerleri anlamına gelen algı ve görüşlerine borçludur (NSW 2004).

Kültür varlıklarının, kültürel miras olarak adlandırılması 20. Yüzyıl sonlarında meydana gelen sanayi devrimi ve savaşların verdiği tahribatın giderilmesi için yapılan çalışmalar sırasında olmuştur. Kültürel miras somut ve soyut olmak üzere iki başlık altında

incelenmektedir. Somut miras, çevredeki görülen ve dokunulabilen somut nesnelere dir. Anıtlar, arkeolojik kazılar, antik kentler, müzelerde sergilenen materyaller somut mirasa örnek olarak gösterilebilir. Somut Olmayan Kültürel Miras UNESCO (2003) tarafından; toplulukların, grupların ya da bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar biçiminde tanımlanmaktadır. Somut olmayan kültürel miras sayısız geleneği kapsar. Somut kültürel miras durağan, somut olmayan kültürel miras ise dinamiktir. UNESCO (2004) tarafından Japonya’da düzenlenen “Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Uluslararası Konferansı: Bütüncül Yaklaşımlara Doğru” başlıklı Yamato Deklarasyonu’nda kültürel miras, somut ve somut olmayan pek çok değeri ifade ettiği için bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gereken bir kavram olarak değerlendirilmiştir.

Tarihi ve kültürel çevreler arkeolojik, estetik ve folklorik olarak pek çok değere sahip olduğu ve geçmiş, gelenek, adetler, yaşam tarzları hakkında tarihi belge niteliği taşıdığı için korunmaya ihtiyaç duyar (Ahunbay 2016). Bu sebeple tarihi ve kültürel mirasa sahip olmak toplumsal olarak bazı sorumluluk ve yükümlülüklerle sahip olmak demektir. Geçmişten günümüze varlığını devam ettirmekte olan bu miras öğelerini tanımlamak, kentsel belleğe kazandırmak, gelecek kuşaklara aktarmak koruma yoluyla mümkün olacaktır (Özdoğan 2006). Tarihi ve kültürel çevre kuşaktan kuşağa kimi zaman aynen kimi zaman ise değiştirilerek aktarılan dinamik yapıya sahip olması sosyokültürel yapı, fiziki yapı ve toplumsal yapı üzerinde değişiklikler yaşanmasına yol açmıştır. Bu değişiklikler kimi zaman kentsel ve kırsal alanlar üzerindeki dengeleri bozmuş ve tarihi çevrelerin tahribatına yol açmıştır. Tarihsel çevrenin yaşanan bir ortam olması ve kültürel, sosyal, ekonomik boyutlarının olması sebebiyle koruma pratiğinin amacı tarihsel çevreye kentsel işlev kazandırarak canlı tutmaktır (Arabacığolu ve Aydemir 2007). Bu sebeple tarihi çevrelerin devamlılığını sağlayabilmek amacıyla koruma politikaları ortaya çıkmıştır.

Zeayter ve Monsour (2017), miras koruma ideolojilerinin gelişimi incelendiğinde beş ana dönüm noktasının çevresinde gelişen bir sistemin varlığını ifade etmektedir. Bunlar; 1789 Fransız Devrimi, 1914 I. Dünya Savaşı, 1945 II. Dünya Savaşı, 1989 Sosyalist

Bloğun Çöküşü ve günümüz Küreselleşme Çağı olarak sıralanabilir ve aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

2.1.1. 1789 Fransız Devrimi öncesi

Koruma kavramı ilk olarak klasik dönem öncesinde, MÖ 5. yüzyılda dini amaçlı ve bilinçsizce başlamıştır. Bu dönemde Atina'da şehri güçlü göstermek için eski binaları onarıp restore eden koruma ideolojisi hakimdir. MS 4. yüzyıl Erken Hristiyan dönemde Roma'da iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar; eski binaların parçalanması ve yenilerini inşa ederken eski binalara ait devşirme malzemelerin kullanılmasıdır. Orta Çağ'da 5. Ve 14. yüzyıllar arasında Avrupa dışında bilinçsizce yapılan yeniden inşa ve yeniden kullanım devam etmiştir. 15. yüzyıl Rönesans döneminde ise antik eserleri toplama yani antikacılık ideolojisi ortaya çıkmıştır ve koruma, bireysel mülkiyeti temel alan fiziksel bir yaklaşımla anıt odaklı olarak sağlanmaktadır. Yine bu dönemde Alberti'nin ortaya koyduğu erken restorasyon dönemi teori ve pratiği başlamıştır. Bu yaklaşım tarihi binanın nitelikleri, sağlamlığı, güzelliği, eğitici ve tarihi değerlerinin korunması ihtiyacını ele almıştır. 16. yüzyılda Raphael tarafından ilk kez anıtları korumak için dokümantasyon hazırlanmış, 17. yüzyılda ise Avrupa'da meydana gelen iç savaşların getirdiği yıkım, büyük bir restorasyon hareketi başlatmıştır. Yıkılan yapılar antikacılık ideolojisi ile ilk halinin kopyası olarak yeniden inşa edilmiştir. 18. Yüzyılın ilk yarısında ise bilimsel restorasyon ideolojisi ortaya çıkarak, tarihi anıt ve binaların en az müdahale ile restorasyonu yaklaşımını getirmiştir (Jokilehto 1986, Zeayter ve Monsour 2017).

2.1.2. 1789 Fransız Devrimi Sonrası

Fransız yaklaşımı, koruma ve restorasyon arasında bir ayrım yapmadan biçimsel (yıkıcı) restorasyonu savunmuştur. 1840'larda İngiltere'de tarihi binaların korunması ve restorasyonu üzerine başlayan tartışmalar, restorasyonu savunanlar ve restorasyon karşıtları olmak üzere iki grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Restorasyonu savunanlar Viollet-Leduc tarafından ortaya konan biçimsel (yıkıcı) restorasyon yaklaşımını benimsemişlerdir. George Gilbert Scott'un ise yapı formunda üslup birliği

sağlamayı hedeflemiş ve bu şekilde tasarımı restoratörün uygun gördükleri şekilde tamamlamasını öngörmüştür. Yaklaşım bu yıkıcı tavrı sebebiyle eleştirilmiştir. Restorasyon karşıtı yaklaşım, John Ruskin tarafından ortaya atılan, tarihsel sürecin bilincinde olan ve müdahale olmadan koruma ve muhafaza etmeyi savunan bir yaklaşımdır. Restorasyonu binaların tarihi özgünlüğünü yok etmeleri sebebiyle eleştirmiştir. 1877’de Eski Yapıları Koruma Derneği başkanı William Morris tarafından konservatif onarım ve günlük bakımla çürümeyi durdurmayı amaçlayan bir yaklaşım geliştirilerek modern koruma politikasının temelini oluşturan bir manifesto ortaya atılmıştır. Modern korumada sosyal ve ekonomik yaklaşım esas alınarak ulusal mülkiyet anlayışı gelişmiştir. Patrick Geddes ise yeni öğeler eklemekten minimum müdahaleyi savunmuş, Philippe Web ise binanın yaşını uzatmak için minimum müdahaleyi esas alan yaklaşımı geliştirmiştir (Jokilehto 1986, Zeayter ve Monsour 2017).

2.1.3. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı Arasındaki Dönem

Bu dönemde İtalya’da “bilimsel restorasyon” ideolojisi ortaya çıkmıştır. Bilimsel restorasyon ideolojisi Gustavo Giovannoni tarafından “alan koruma” kavramını başlatan bütünsel bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda koruma, tarihi miras alanları trafik yoğunluğunun dışında tutarak, sosyal ve hijyenik koşulları iyileştirerek, tarihi alanlar üzerinde kentsel planlamayı düzenleyerek ve yapıları koruyarak gerçekleşmektedir (Zeayter ve Monsour 2017). Bilimsel restorasyon ideolojisinden etkilenen modern koruma politikası, uzmanlar için düzenlenen 1931 Atina Konferansı’nda ilan edilmiştir (ICOMOS 1931). Koruma kavramı uluslararası boyutta ele alınmış ve ulusal yasama süreçlerine dahil olmuştur. Bu politikanın ilanı ile birlikte mirasın malzeme yapısının korunmasını öngören ve anıtları çevresinden tamamen izole edilmiş bir şekilde ele alan materyal temelli yaklaşım son bulmuştur (Santander 2018). ICOMOS (1931) de de belirtildiği gibi anıtların çevresel bağlamında değerlendirilmesinin önem ve gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Ancak koruma düşüncesi yapı odaklı koruma kaygısı götüğü için bu madde yeterli olmamıştır (Ahunbay 2016).

2.1.4. Enternasyonalizm Dönemi (1945-1989)

1945 yılından sonra II. Dünya Savaşı'nın verdiği tahribat, endüstrileşme ile bozulan tarihi doku kırsal ve kentsel koruma çalışmalarının hız kazanmasını sağlamıştır (Ahunbay 2016) ve UNESCO'nun kurulmasının ardından miras yorumlanmasında kültürel anlam konsepti ortaya çıkararak değer temelli bir yaklaşımlar üç adet ideoloji ortaya koyulmuştur (Zeayter ve Monsour 2017).

Modern koruma (1950): Alois Reigl özgünlüğün önemini bina ölçeğinden kentsel alana genişletmiştir. Modern tarihsellik kavramını ele almış ve modern koruma ile ilgili değerleri, anıt değerleri ve günümüz değerleri olmak üzere iki grupta tanımlamıştır. Cesar Brandi ise modern konservasyon teorisi ile tarihi mirası ele alırken estetik ve tarihi değer temelli bir yaklaşım izlemiştir. Müdahalelerin birliği koruyarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ve restorasyonun gelecekte gerekli olacak müdahaleler için bir engel olmadığı vurgulanmıştır (Jokilehto 1986).

Kentsel koruma (1964): II. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen yıkım-yapım dönemi korumanın ilgi odağını topluluk ve alanlar üzerinde genişleterek kentsel koruma ideolojisini ortaya çıkarmıştır (Zeayter ve Monsour 2017). Kentsel korumanın fiziksel, mekânsal ve sosyal olmak üzere üç amacı bulunmaktadır (Orbaslı 2000). ICOMOS tarafından ortaya konan 1964 Venedik Tüzüğü ile birlikte tarihi anıt sınırları kentsel ve kırsal yerleşmeleri kapsayacak şekilde genişletilmiş, anıtların korunmasında yapının çevresi ve geleneksel ortamıyla birlikte korunması gerektiği belirtilmiş ve tarihi çevre koruma düşüncesinin yasal çerçevesi oluşturulmuştur (ICOMOS 1964). 1994 Nara Konferansı (batı ve doğu arasındaki miras değerlerine ilişkin çelişkileri konu alır) ile Venedik Şartı'nın orijinal ilkeleri daha geniş kültürel bağlamlara uyarlanmıştır (ICOMOS 1994).

Miras koruma (1972): 1972'de UNESCO tarafından ortaya konan Dünya Kültürel ve Doğal Mirası'nın Korunmasına Dair Sözleşme ile dünya mirası konsepti ile üstün evrensel değer kavramı ilan edilmiştir. Mirasın uluslara ait olsa bile miras yönetiminin uluslararası bir sorumluluğa sahip olduğu belirtilmiştir. Topluluk odaklı bir düzenleme

ve programlama kurgulanmıştır. Bu sözleşme ile tarihi alanlar bütünleştikleri çevre ile birlikte ele alınmaya başlamıştır (UNESCO 1972). 1975 Avrupa Konseyi Avrupa Mimari Miras Şartı ile mimari mirasın korunması kentsel planlama hedefi olarak belirlenmiş, koruma pratiğinin ekonomik, sosyal, yönetsel ve yasal süreçleri kapsayan, halkın, yerel yönetimlerin ve hükümetin katılımı ile gerçekleştirilecek bütüncül bir süreç olduğu tanımlanmıştır (CoE 1975). 1976 Nairobi Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rolüne İlişkin Tavsiye ile koruma endişelerinin ulusal, bölgesel ve yerel planlamaya entegre edilmesi ve tarihi merkezlerin bireysel değerinin ötesinde modern kentsel yaşamla bütünleştirilmesi çağrısında bulunulmuştur (UNESCO 1976). 1985 Granada'da imzalanan Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi ile bu yaklaşımın uygulanması için çerçeve oluşturulmuştur (CoE 1985). 1987 ICOMOS Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Şartı (Washington Tüzüğü) ile tarihi kentsel alanların planlanması ve korunması ile toplum katılımı işlenmiştir. Bu kapsamda kentsel mirasın ve şehirlerin miras kategorisi olmasının yanında korumanın bir nesnesi olarak değerlendirilmelerinin gerekli olduğu düşüncesi gelişmiştir. Washington Tüzüğü yukarıdan aşağı (top-down) katılımcı yaklaşımı öngören bir sistem önermektedir (ICOMOS 1987).

2.1.5. Küreselleşme Dönemi: Çağdaş Yaklaşımlar

1990'lı yıllarla birlikte kentsel kalkınma stratejileri koruma alanında yaygın olarak kabul edilerek kamu kurumları, özel kuruluşlar ve toplum arasında uygun bir denge aranmaya başlanılmıştır. Tarihi kentsel alanlarda bu dengenin kurulması, kaynakların idaresi ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasının devletin sorumluluğunda olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda uluslararası alanda yaklaşımlar oluşturulup, ulusal düzeyde benimsenerek koruma politikalarının yasal çerçevesini oluşturan yasalar geliştirilmiştir (Zeyter ve Monsour 2017). Bunun yanında 1990 yılında ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Şartını yayınlarak farklı disiplinlerle küresel arkeolojik miras yönetim ilkelerini belirlemiştir. Miras yönetimi için Arkeolojik Miras Alanları Yönetimi Uluslararası Bilimsel Komitesi, ICAHN (The International Scientific Committee on Archaeological Heritage Management) kurulmuştur (ICOMOS 1990).

Sürdürülebilirlik yaklaşımı (1994): Sürdürülebilirlik kavramı, 1987 yılında yayımlanan “Ortak Geleceğimiz” isimli raporda, günümüz gereksinimlerini ve beklentilerini, gelecek nesillerin kendi gereksinimleri ve beklentilerinden ödün vermeden karşılamak şeklinde tanımlanmıştır (UN 1987). Sürdürülebilir koruma anlayışı, kültürel miras değerlerini gerek kültürel süreklilik ve sosyal çeşitliliğin korunması–yaşatılması, gerekse ekonomik gelişme–canlanma sağlanması açısından stratejik mekânsal planlama yaklaşımı temelinde ele alan geniş kapsamlı ve bütünlük koruma yaklaşımını ifade etmektedir (Özcan 2016). Sürdürülebilir kentsel gelişme kavramının önem kazanmasıyla mimari planlama ve müdahalelerin kapsamı kentin genişlemesini sınırlandırma ve kentsel mirası korumaya yönelik politikalara dayandırılmıştır (ICOMOS 2011a). Mirası korumada sürdürülebilir yaklaşım ilk kez Deschambault Deklarasyonu ile 1982 yılında gündeme gelmiştir (ICOMOS 1982). Kültürel değerlerin sürdürülebilir gelişimi, korunan miras alanını erişilebilir, yararlı ve yerel halkın günlük yaşamına entegre ederek elde edilebilir. Mirası korumada sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesi toplum katılımına bağlıdır. Sürdürülebilir kentsel koruma, planlamaya ilişkin karar alma süreçlerinde toplumsal örgütlenme, sosyal adalet, geniş kapsamlı katılım ve işbirliği gözetilerek, kültürel miras değerlerinin ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel unsurlar kapsamında bütünlük koruma ve planlama yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır (Özcan 2016). Bu yaklaşımda küreselleşmenin miras üzerindeki baskısının sürdürülebilirliğin üç boyutu olan çevresel, ekonomik ve sosyal yönden ele alınması önerilmiştir. Sürdürülebilir yaklaşımın politikaları, 1994 Avrupa Konferansı Aalborg Tüzüğü ile belirlenmiştir. Şehirlerin merkezlerinin korunması, yaşam kalitesinin artırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, arazi kullanımının ve hareketliliğin sürdürülebilirliği irdelenmiştir (SCP 1994). IV. Avrupa Kültür Mirasından Sorumlu Bakanlar Konferansı ile sürdürülebilir kentsel gelişmede kültürel mirasın rolü tanımlanarak, kültürel mirası sürdürmenin yerel topluluklar için bir kazanç olduğu vurgulanmıştır (CoE 1996). 1980’li yıllarla birlikte tarihi ve kültürel mirasın fiziksel boyutunun ön planda olduğu yapı ölçeğindeki koruma anlayışının yerini sosyokültürel ve ekonomik değerlerin de gözetildiği kentsel koruma anlayışı almıştır ve korumanın insan ihtiyaçları göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmesi düşüncesi ortaya koyulmuştur (Ulubaş ve Kocabaş 2016). 2015 yılında Agenda 2030 hedeflerinin ortaya koyulması ile kültür kavramı

sürdürülebilir kalkınma sürecinin temeli haline gelmiş, sürdürülebilirliğin çevresel, ekonomik ve sosyal olarak ifade edilen üç temel boyutu ‘kültür’ün eklenmesiyle dörde yükselmiştir (UN 2015).

Kültür turizmi yaklaşımı (1999): 1998 Stockholm’da düzenlenen Kalkınma için Kültür Politikaları Hükümetlerarası Konferansı final raporunda kültürün gelişme boyutu ele alınmış (UNESCO 1998) ve 1999’da ICOMOS Uluslararası Kültür Turizmi Tüzüğü ile ‘kültür turizmi’ kavramı kabul edilmiştir. Kültür turizmi, doğru alan yönetimleri ile ziyaretçilerin ihtiyaçlarına cevap verirken miras alanlarını ve yerel toplulukları koruyarak sürece dahil eden, değer temelli, sürdürülebilir bir çerçeve içermektedir (ICOMOS 1999a). 20. yüzyılın sonlarında gelişen turizm türü, ürün ve dış görünüş odaklı yaklaşımıyla yerel toplulukları ve kullanıcıları yabancılaştırdığı düşüncesiyle kentsel koruma üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır (Zeayter ve Monsour 2017).

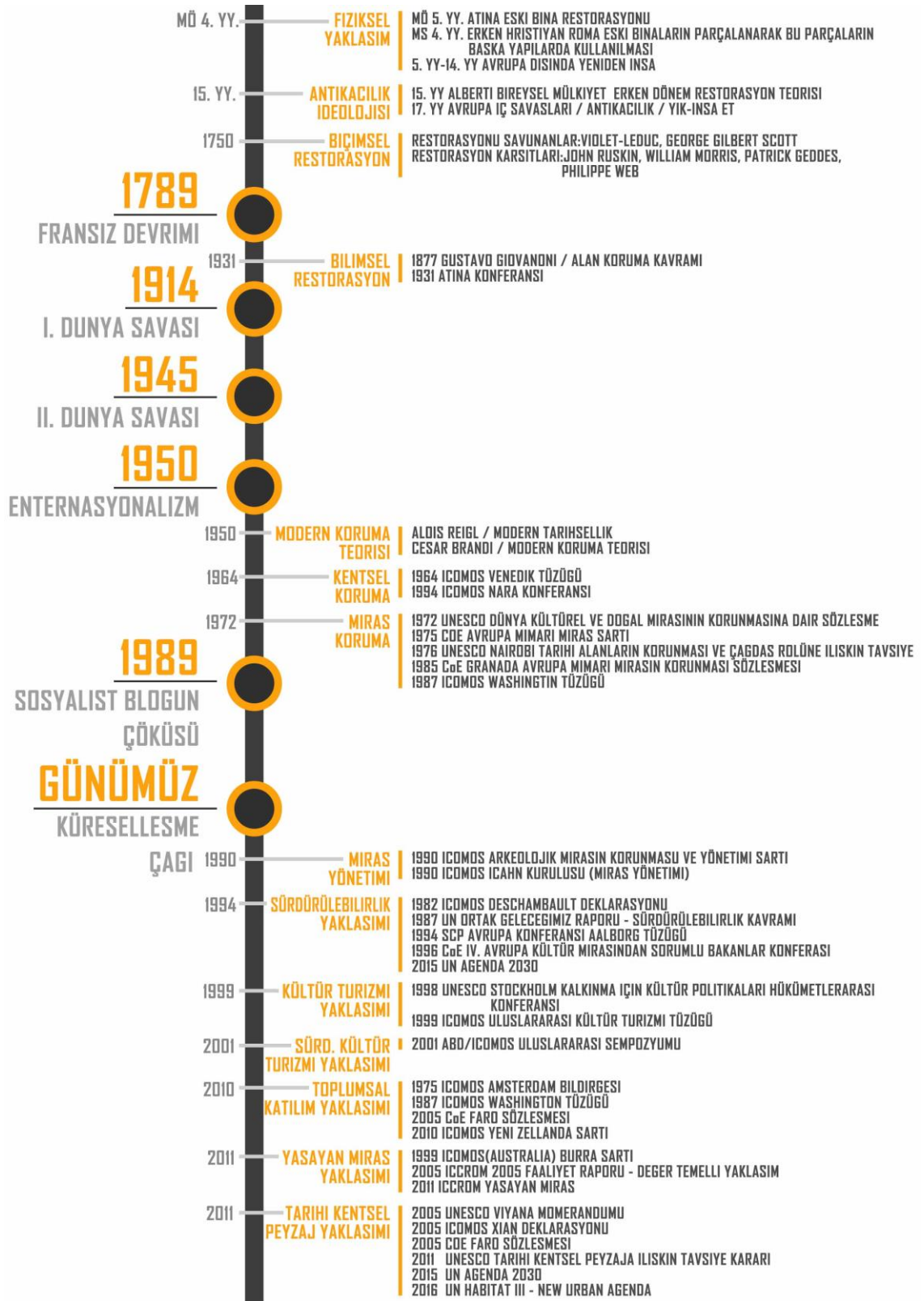
Sürdürülebilir kültür turizmi yaklaşımı (2001): ABD/ICOMOS Uluslararası Sempozyumu’nda ‘değişimi yönetmek’ yaklaşımıyla yapılı çevrenin korunmasına yönelik sürdürülebilir yaklaşımlar geliştirilmiştir (US/ICOMOS 2001). Sürdürülebilir kültür turizmi ile ekonomik ve sosyal kalkınma sağlanırken, kültürel ve doğal mirasın korunması hedef alınarak sürdürülebilir kültürel turizm stratejilerinin geliştirilmesi ile ekonomik ve sosyal unsurlar dengelenerek mirasın devamlılığı sağlanabilmektedir. Böylece yerel toplumların yaşam kalitesi artırılıp ekonomik fayda sağlanırken miras öğelerinin korunması ve sürdürülmesi de sağlanabilir. Bu kapsamda turizmin kültürel miras alanları üzerindeki olumsuz etkileri koruma stratejileri ile dengelenebilir (Osmanoğlu 2019).

Toplumsal katılım yaklaşımı (2010): Toplum katılımı kavramı ilk olarak ICOMOS (1975) Amsterdam Bildirgesi ile gündemi alınmış olup, ICOMOS (1987) Washington Tüzüğü ile koruma programlarının ön koşulu haline gelmiştir. CoE (2005) Faro Sözleşmesi ile miras toplumu kavramı ortaya koyularak, ICOMOS (2010) Yeni Zelanda Şartı ile kültürel miras değerine sahip alanların korunmasına dair politikalar geliştirerek ilgili tarafların ve toplumun sürece katılarak katkı koymasını tanımlayan yaklaşımlar önermiştir.

Yaşayan miras yaklaşımı (2011): Avustralya’da, 1999’da gerçekleştirilen ICOMOS toplantısında Aborjin halkının ihtiyaçlarının karşılanması için kabul edilen Burra Şartı kültürel öneme sahip yerlerin korunması ve yönetimi için değer temelli bir yaklaşımın kullanılmasına temel oluşturmuştur (ICOMOS 1999b). ICCROM (2005) mirasın sadece fiziksel olarak değil, toplumun miras potansiyellerine verdiği değer ve bunların kullanımını esas alan ‘yaşayan miras’ yaklaşımını öne sürmüştür. İlerleyen yıllarda korumanın, uzun vadeli sürdürülebilirliği sağlaması amacıyla miras yönetimine toplum temelli bir yaklaşım getirilmesi için araçlar oluşturulmuştur. Koruma uygulamalarında geleneksel bilgi sistemleri (yerel topluluklara ait geçmişten bugüne kazanılmış deneyimlerin nesilden nesile aktarılma uygulamaları) irdelenmiş ve eğitim programlarının kapsamına alınmıştır (ICCROM 2011).

Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı (2011): Ekim 2005’te Taraf Devletler Genel Kurulu 15. Oturumu’nda tarihi kentsel peyzajın korunmasına yönelik Dünya Mirası ve Çağdaş Mimari - Tarihi Kentsel Peyzajın Yönetilmesi üzerine Viyana Memorandumu’nu kabul etmiştir (UNESCO 2005). 2011 UNESCO Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı’nda ele alınan tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı, geniş alan ve peyzaj bağlamında tanımlı, miras alanlarının zaman içinde kültürel ve doğal değerlerin katmanlaşması ve iç içe geçmesini konu alan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım somut olan ve somut olmayan miras değerlerini birbirine bağlar (UNESCO 2011). Kenti bir nesne olarak değil devam edegelen bir süreç olarak görür. Habitat III Konferansı’nda alınan kararlar doğrultusunda BM tarafından kabul edilen New Urban Agenda (UNESCO 2016) ve Agenda 2030’da (UNESCO 2015), “Tarihi Kentsel Peyzaj” (Historic Urban Landscape, HUL) yaklaşımının kentsel koruma politikalarının yeniden şekillendirilmesinde bir araç olabileceğine önemle vurgu yapmıştır. Çizelge 2.1’de koruma yaklaşımlarının tarihsel gelişimi kronolojik olarak verilmiştir. Yapı odaklı olarak başlayan koruma yaklaşımları günümüzde tarihi kentsel peyzaj ölçeğine kadar genişlemiştir.

Çizelge 2.1. Koruma yaklaşımlarının tarihsel gelişimi (Jokilehto 1986, Zeayter ve Monsour 2017'den uyarlanmıştır).

Zeayter ve Monsour (2017), küreselleşme döneminde ortaya koyulan çağdaş yaklaşımları değerlendirerek bir koruma yaklaşımının uygulanabilirliğinin, seçicilik (sanatsal değer), özgünlük/bütünlük (nitelik, sağlamlık, güvenilirlik) ve sürdürülebilirlik (çevresel-ekonomik-sosyal) kriterlerini sağlamasıyla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu noktadan hareketle araştırmacılar, farklı yaklaşımları aşağıdaki gibi değerlendirmişlerdir.

- Sürdürülebilir yaklaşım, geçmiş mirasın özgünlüğünü ve bütünlüğünü korumaktan çok günümüz şartlarında sürdürülebilmesine önem verir.
- Kültür turizmi yaklaşımı, soylulaştırma ve müzecilik anlayışı sebebiyle sosyal sürdürülebilirliğin gerçekleşmesine engel teşkil etmektedir.
- Yaşayan miras yaklaşımı, somut olmayan mirası odak aldığı için somut araçların olmaması sebebiyle diğer miras grupları üzerinde uygulanamaz, tarihi ve estetik değeri konu alan seçicilik faktörü net değildir.
- Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı ise net bir şekilde ortaya konan çerçevesi sayesinde seçicilik, özgünlük/bütünlük ve sürdürülebilirlik kriterlerini sağlamakta olup tüm miras grupları üzerinde uygulanabiliridir.

Bu bağlamda dünyadaki tüm miras alanlarındaki uygulanabilirliği ve güncelliği ile ‘Tarihi Kentsel Peyzaj’ (Historic Urban Landscape, HUL) yaklaşımı aşağıdaki bölümde irdelenmiştir.

2.2. Tarihi Kentsel Peyzaj Kavramı

Peyzaj kavramı ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında coğrafi bilimlerde ortaya çıkmış bir yaklaşım olmakla birlikte, 1990’lı yıllarda miras söylemlerinde ele alınmaya başlamıştır. Korumanın kapsamı 60-70’li yıllarda anıtlardan tarihi merkezlere, 21. yüzyılın başlarında ise yaşayan miras olarak kültürel peyzaja genişletilmiştir. Geleneksel yaklaşımda şehirlerin kentsel peyzaj olarak görülmemesinin en önemli sebebi kentsel peyzajın kentsel park ve bahçelerle sınırlı oluşu düşüncesidir. Kavram uluslararası sözleşmelerle desteklenerek, doğa ve insanın meydana getirdiği alanları içerecek şekilde kapsamı genişletilmiştir. Kültürel miras kavramının, somut varlıklar ve

uzman görüşlerinin yanı sıra birbiriyle ilişkili tüm değerleri ve farklı perspektifleri birleştiren, yeni bakış açısı kentsel miras çalışmalarının bütüncül bir yaklaşımla 'peyzaj' kavramını da kapsamasını sağlamıştır. (Ginzarly ve ark. 2018).

Kentsel peyzaj kavramı ilk olarak 1962 yılında UNESCO Peyzaj Alanlarının Güzellik ve Karakterinin Korumasına İlişkin Tavsiye ile ortaya atılmıştır (UNESCO 1962). 1992 yılında kültürel peyzaj UNESCO tarafından bir kültürel miras kategorisi olarak kabul edilmiş ve Avrupa Peyzaj Sözleşmesi ile tüm peyzaj alanları dahil edilerek kapsamı genişletilmiştir. Kültürel peyzaj; doğa ve insan etkileşimi sonucu ortaya çıkan ve insanlar tarafından geliştirilen alan olarak tanımlanmıştır (CoE 2000). 2000 Yılı Krakow Sözleşmesi ile 'peyzaj' bölgesel planlama politikalarına, kültürel, çevresel, tarımsal, sosyal ve ekonomik açıdan ele alınarak entegre edilmiştir (Santander ve ark. 2018). 2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Miras'ın Korunması Sözleşmesi imzalanarak somut olmayan kültürel mirasın kentsel gelişme için önemi ortaya koyulmuş ve kentsel peyzajın tanımındaki insan-çevre ilişkisi desteklenmiştir (UNESCO 2003). Böylece oluşturulan politikaların kavramsal çerçevesi, sosyal algılar ve seçimlerle bağlantılı bir değerler sistemine dönüşmüştür (Bandarin 2019).

2005 yılında UNESCO tarafından kabul edilen Viyana Memorandumu ile gelişen kültürel miras kavramının yerel bağlamlara ve değer sistemlerine cevap verebilecek, kentsel koruma ve gelişme süreçlerini bütünleştirici yaklaşımlar ve metodolojiler gerektiği açıklanmıştır (UNESCO 2005). Yine aynı yıl ICOMOS (2005) tarafından kabul edilen Xi'an Deklarasyonu ile miras alanının içerisinde bulunduğu ortamın bir parçası olduğu vurgulanmış (ICOMOS 2005) ve Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Faro Sözleşmesi de korunması gerekenin şehir merkezi ya da turistik gösteri alanı değil toplum tarafından değer verilen gündelik hayat, 'kültürel peyzaj' olarak tanımlanmıştır (CoE 2005). 2007 yılında St. Petersburg Konferansı ile tarihi kentsel peyzajın kavramsal gelişim sürecini kültürel, ekonomik, sosyal ve ekolojik olmak üzere dört boyut bağlamında tanımlanmıştır (UNESCO 2007). 2009 yılında UNESCO Rio de Janerio'da gerçekleştirilen bölgesel toplantıda tarihi şehirlerdeki yeni kentsel büyüme modelleri için bir temel oluşturacak tarihi kentsel peyzaj kavramının bütünsel doğası vurgulanmıştır. Tarihi kentsel peyzaj kavramı ile korunacak alanın şehir merkezi ve

tampon alanların ötesine genişletilmesinin önemi irdelenmiştir (UNESCO 2009). Böylece tarihi kentsel peyzaj (Historic Urban Landscape, HUL) yaklaşımı üzerine tartışmalar başlamıştır ve UNESCO tarafında Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı yayınlanmıştır (UNESCO 2011). Çizelge 2.2’de tarihi kentsel peyzaj yaklaşımının tarihsel gelişimi kronolojik olarak verilmiştir.

Çizelge 2.2. Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımının tarihsel gelişimi.

2011 yılında kabul edilen tavsiyede tarihi kentsel peyzaj, tarihsel düzlemin kültürel-doğal değerleri ve nitelikleri sonucu anlaşılan kentsel alan olarak tanımlanmıştır. Bu tanım alanın topografisini, jeomorfolojisini, hidrolojisini ve doğal özelliklerini; çevresindeki tarihî ve çağdaş yapılaşmaları; yeraltı ve yerüstü altyapısını; açık alanları ve bahçeleri; arazi kullanımını ve alanın organizasyonunu; algılar ve görsel ilişkiler ile kentsel yapının diğer tüm unsurlarını kapsamaktadır (UNESCO 2011).

Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı kentsel alanların dinamik karakterini kabul eder, üretken ve sürdürülebilir kullanımını artırırken sosyal ve fonksiyonel çeşitliliği geliştirerek yaşanan çevrenin kalitesini korumayı amaçlar (UNESCO 2011). Bu yaklaşım, farklı gettolar oluşmasına neden olan kentsel alanları alt bölgelere ayırarak korumaya alternatif bütüncül bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut olan tarihi kentsel peyzajı korurken, gelecekte de korunması gereken yeni ve kaliteli kentsel peyzajı oluşturur (UNESCO 2013). Yaklaşımın amacı tarihi kentsel peyzaj alanlarının bir yandan değişime karşı korunması, bir diğer yandan da değişime belirli sınırlarda izin verilmesidir. Değişim kültürel peyzajların bugünkü yapısını oluşturmuştur. Bu kapsamda HUL yaklaşımı değişikliği yönlendiren ve yöneten bir perspektif içinde koruma sağlamaktadır (Yücel ve Salt 2018). Mirasın korunmasına yönelik peyzaj yaklaşımı üç temel özelliğe dayanmaktadır. Bunlar; bütünsel (mekânsal), bütünleştirici (disiplinler arası) ve değer temelli (toplum katılımı) olmasıdır (Ginzarly ve ark. 2018).

Tarihi kentsel koruma yaklaşımı kentsel gelişim ve korumayı birbirine bağlayan bütünsel bir yaklaşımdır (Foroughi ve ark. 2021). UNESCO(2011) Tarihi Kentsel Peyzaj Tavsiyesi, son otuz yılda, Avrupa ve diğer uluslararası platformlarda ortaya koyulmuş ve kabul edilmiş olan tüm tavsiye ve tüzüklerdeki ilke, kavram ve yaklaşımların uzun bir tartışma sonucunda bir araya getirilmesi ile elde edilmiştir (Ginzarly ve ark. 2018)

Çağdaş mirası oluşturan kriterlerin ve değişkenlerin dinamik yapısı, koruma yaklaşımlarının standart sistemlerinin reddetmektedir. UNESCO ve çeşitli organizasyonlar tarafından sürekli güncellenen kontrol sistemleri ise her bağlamda

uygulanabilir değildir. Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımının küresel niteliği birçok disiplinin sorun çözme girişimine izin verir ve bu kapsamda projelerin geliştirilmesi için yeni yönetim modelleri gerektirir. Ancak kamu kurumları ve özel sektör tarafından yönetilen yukarıdan aşağı (top-down) süreçler gerektirdiği çok disiplinli koordinasyon sebebiyle yavaş ve maliyetlidir (Santander ve ark. 2018).

Kent peyzajları sosyal yapı, kültür ve insan davranışları tarafından şekillenir (Yücel ve Salt 2018). Yaşayan topluluklar peyzajın üreticileri ve kullanıcılarıdır. Farklı toplumların sosyal algıları, ihtiyaçları ve arzuları ile batılı koruma yaklaşımları arasındaki artan fark tarihi kentsel peyzaj yaklaşımının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunun sonucu olarak toplumu miras koruma süreçlerinin merkezine yerleştiren, mirası bir toplumsal ürün olarak değerlendiren ve sosyal kalkınma aracı olarak gören, demokratik ve sosyal açıdan hassas bir sistem oluşturulmuştur (Bandarin 2019). Santander ve ark. (2018) politikalarla güçlendirilen halk katılımının (aşağıdan yukarı yaklaşım, bottom-up) siyasi çıkarlara hizmet eden katılımcı mekanizmaların (yukarıdan aşağıya yaklaşım, top-down) gücünü bir nebze olsun kırdığını ifade etmektedir.

Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı, kaynakların hangisinin miras olarak nitelendirilmesi ve korunması gerektiği konusunda paydaşlar arasında fikir birliği sağlamak amacıyla bir araç olarak halk katılımını önerir ve politika üreticilerini toplumun sürece katılımı için teşvik eder. Katılımın aktörleri ve düzeyi bağlam, miras ve topluma göre farklılık göstermektedir. Her aktör grubu sürecin farklı adımları üzerinde, farklı düzeylerde dahil olmalıdır. Öz nitelik ve değerlerinin belirlenmesi; kentsel gelişme ve korumanın bütünleşmesinde önemli rol oynarken, miras alanlarını koruma seviyelerine göre ayırt ederek değişimin sınırlarının belirlenmesine katkı sağlar (Foroughi ve ark. 2021).

Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı tarihi kentlerin, iklim değişikliği, kentleşme, piyasa baskısı, kitle turizmi gibi faktörlerle baskı altında olduğunu belirtmekte ve buna çözüm arayışını görev edinmektedir. Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı doğru şekilde ele alınırsa turizm, ticari kullanım, daha yüksek arsa ve emlak değerleri aracılığıyla sosyal ve ekonomik kalkınma için etkin bir araç olarak kullanılabilir. Bu durum yer algısının güçlenmesine, arasa ve emlak değerlerinin artmasına, kentsel planlama ve tasarımda

gelişmeye, hizmet sektörünün kaliteli işletme sayısının artmasına, anıtların bakım, restorasyon ve rehabilitasyonu için gelir sağlanmasına ve turizmin sürdürülebilirliğine katkı sağlar (UNESCO 2013).

Tarihi Kentsel Peyzaj yaklaşımının başarılı sonuçlara ulaşmasındaki en büyük etkenlerden biri olan halk katılımının süreçteki rolü ve önemi aşağıdaki bölümde ele alınmıştır.

2.3. Tasarım ve Planlamada Katılımcı Yaklaşım

Kentler onu üreten ve asıl sahibi olan kentliler tarafından anlamlı hale gelecek kullanım değerlerine göre şekillendirilmiştir. Buradan hareketle kent hakkı, kentin toplum tarafından toplumun ihtiyaçları doğrultusunda değiştirilebilme ve yeniden üretilebilme hakkı olarak tanımlanabilir. Kent hakkı, kentsel sistemin nasıl örgütlenmesi gerektiğinin yol göstericisidir (Dinçer 2016). Kent hakkı ile birlikte toplumdaki her birey kent üzerinde alınan tüm planlama kararlarında söz sahibidir. Kentlilerin kentsel üretim süreçlerine dahil olması, katılımcı yaklaşım planlamaları ile mümkündür. Buradan hareketle kent hakkının planlama uygulamalarına yansması katılımcı süreçlerin örgütlenmesi ile gerçekleşebilir.

1960'lı yıllarda artan toplum bilinci ve sosyal sorumluluk duygusuyla başlayan katılım hareketi yoksulların kendi planlama hedeflerini tanımlama ve uygulamalarına olanak sağlayan toplum tasarım merkezleri kurulmasına ve vatandaşın hükümet tarafından mali programlarla desteklendiği ve halkın eğitim yoluyla bilinçlendirildiği bir sistemin kurulmasına yol açmıştır (Claridge 2004). Yine bu dönemde katılımcı demokrasi yaklaşımı gelişmiş, katılımcıların kendilerini etkileyen süreçlere kamuoyu ve basit oylama teknikleri ile katılımı sağlanmıştır, ancak insanların aktif siyasete çekilmesi zaman ve maddi kayıplara yol açacağı için eleştirilmiştir (Sanoff 2008). Bu yaklaşımda halk katılımı politika belirleyicilerin seçim yapması için bir araçtır (Chan 2016). Yukarıdan aşağı (hükümetten halka) olan bu yaklaşım modernleşme teorisinin bir sonucudur (Claridge 2004). Arnstein (1969), yerel yönetim birimleri tarafından

başlatılan pasif katılım ile yerel halkın kendi kararıyla dahil olduğu aktif katılım arasındaki süreci sekiz basamakta ele alan bir kavramsal çerçeve önermiştir.

Çizelge 2.3. Arnstein halk katılımı merdiveni (Arnstein 1969).

Çizelge 2.3'te görülen basamaklar pasif katılımdan aktif katılıma doğru, toplumun etki düzeyindeki artışa göre üç bağlamda kurgulanmıştır. Bunlar katılımın olmadığı (eğitim) bağlam, sembolik katılımın olduğu bağlam ve vatandaş gücünün etkin olduğu bağlamdır (Arnstein 1969). Katılımın olmadığı bağlamda halk güç sahipleri tarafından iletişim aracına dönüştürülmüştür. Fikir beyanı yoktur, yalnızca iyileştirme ve yönlendirmek için güç sahipleri tarafından eğitimler verilmektedir. Sembolik katılımda katılımcılar fikirlerini belirtebilirler ancak, ancak karar verme sürecinde bu tekliflerin dikkate alınacağına dair bir kesinlik yoktur (Santander ve ark. 2018). Vatandaş gücü bağlamında ise halk rolünü kendi seçer ve yetki sahibidir. Böylece müzakerelerde etkisini artırır (Chan 2016).

1970'lerde katılımcı demokrasiye alternatif olarak, topluma söz hakkı tanıyan (Claridge 2004) müzakereci demokrasi yaklaşımı geliştirilerek kolektif zekanın grup etkileşim süreci ile katılım sağladığı, kamu sorunlarını değerlendirmek, karar, politika, tavsiye veya eylem üretmek üzere farklı vatandaş gruplarından oluşan küçük ölçekli yüz yüze müzakere fikrini önermiştir (Sanoff 2008). 1980'lerde yukarıdan aşağı gelişen katılımcı yaklaşım değişerek yerel bilginin değerini kabul eden, toplumun dışından gelen aktörlerin yönlendirdiği kalkınmaya alternatif katılımcı metodolojiler geliştirilmeye

başlamıştır (Claridge 2004). Bu kapsamda varlıkların topluluk katılımıyla üretilmesinin bilinciyle, topluluk duygusunun insanları toplum sorunlarını çözmeye teşvik edeceği fikri gelişmiştir. Bu yaklaşım sosyal etkileşime izin veren yüzyüze çalışmalarla vatandaşların kendilerine seçtikleri rollerle aktif katılım sağladıkları ortak tasarım süreci olarak isimlendirilmiştir (Sanoff 2008).

Sanoff (2008) un tanımladığı bu yaklaşımlar ele alındığında katılım hareketinin idari yönetimler tarafından tasarlandığı gibi, toplum tarafından tasarlandığı da görülmektedir. Bu durum katılımın iki farklı bağlamı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamlar İngilizce’de “engagement” ya da “participation” olarak adlandırılmaktadır. Her iki kelimedede “katılım” anlamına gelmekle birlikte farklı süreçleri tanımlamaktadır. Her iki kavram da kamu hizmetlerinin ve kamu politikaları programlarının iyileştirilmesi amacı taşımaktadır. Ancak, engagement bağlamındaki katılım, hükümet girişimleri ile başlatılır ve resmidir. Participation bağlamındaki katılım ise vatandaş girişimleri ile başlatılır ve resmi değildir. Katılım kavramının iki farklı bağlamda ele alınması ile katılımcı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Engagement bağlamındaki katılım “tavandan tabana” (top-down) bakış açısıyla, hükümetten vatandaşa doğru, participation bağlamındaki katılım ise “tabandan tavana” (bottom-up) yaklaşımıyla vatandaştan yönetime doğru bir süreç ile gerçekleşir (Anonim 2017b). Yukarıdan aşağı katılım yaklaşımında tasarım süreci sosyal aktörleri organize etmekte işbirlikçi ortak tasarım platformları tasarlamak üzerine kurulu iken, aşağıdan yukarı yaklaşımda belirli işbirlikçilerin kaynağın zayıf ve güçlü yönlerini inceledikten sonra problemlerin bağlamına müdahale edildiği çözümler üretilmektedir. (Manzini 2014)

Tavandan tabana doğru ilerleyen “top-down” yaklaşımı, katılımın yukarıdan aşağı, hükümetten halka doğru geliştiği katılımcı yaklaşımdır. Bu yaklaşımda halk doğrudan değil, hükümetin izin verdiği ölçüde katılım sağlayabilmektedir. Yukarıdan aşağı, top-down bakış açısında kullanıcı katılımı kullanıcıların idari prosedürler ile ilgili deneyimlerine dayanır. Top-down yaklaşımın amacı, yerel halk tarafından edinilen tecrübelerin bir avantaj olarak yönetim hizmetlerine aktarılabilmesidir (Krogstrup 2003). Yukarıdan aşağı yaklaşımda sosyal inovasyon (varlıkların değişim süreci) stratejik bir tasarım tarafından yönetilmektedir. Stratejik tasarım, problemleri

çözebilecek toplulukların bir araya getirilmesini sağlar, yerel aktivite ve organizasyonu yönetmek için vizyon geliştirir. Sosyal inovasyon kurum, sivil toplum kuruluşları ve şirketler arasındaki karmaşık etkileşimlerle geliştirilen müdahale teknikleri ile desteklenir (Manzini 2014).

Top-down yaklaşımının amacı hükümet tarafından yapılan etkinlik ve hizmetlerin değerlendirilmesi ve ölçülmesi için halkın sürece dahil edilmesidir. Ancak bu değerlendirmede katılım hükümetin koyduğu belirli kriterler çerçevesinde sınırlandırılarak gerçekleşmektedir (Dahler-Larsen 1999). Krogstrup (2000), bu durumu eleştirerek, top-down yaklaşımında kriter belirleyicilerin sunduğu sınırlandırılmış çerçeve kapsamındaki halk katılımının sözde bir katılım olduğunu vurgulamıştır. Halkın sürece doğrudan dahil edilmemesinin demokratik eksikliğe yol açtığını belirtmiştir.

Tabandan tavana doğru ilerleyen “bottom-up” yaklaşımı ise, katılımın aşağıdan yukarı, halktan hükümete doğru geliştiği katılımcı yaklaşımdır. Bu yaklaşımla, yerel halkın hiçbir sınırlama olmadan, doğrudan süreç içerisinde aktif rol alması mümkün olacaktır. Bottom-up yaklaşımında katılım, halkın küçük ölçekli tepkisi ile başlayıp hükümete ulaşarak kentsel organizasyonlara dönüşmektedir.

Tabandan tavana ilerleyen bottom-up yaklaşımı, tavandan tabana ilerleyen top-down yaklaşımının demokratik yönetim sisteminin idealini yerine getirmemesi ve oluşturduğu güven eksikliğinden ilham alarak ortaya çıkmıştır. (Wistow ve Barnes 1993). Bu yaklaşım, hükümetin hizmetlerini değerlendirirken, yerel halkın rasyonelliğini gözeterek kullanıcı katılımını hedeflemektedir. (Krogstrup ve Tjalve 1999). Bottom-up yaklaşımı için temel unsur, kullanıcıların problemlerini ve çözümlerini anlamaları ve rasyonel olarak bildirmeleridir. Bu sebeple uygulanan yöntemler kullanıcıların yeteneklerine göre kurgulanmalıdır (Krogstrup 2003).

Bottom-up yaklaşımı, uygulama noktasında bağımsız, politik açıdan yorumlayıcı bir süreçtir (Lipsky 1980). Yaşamın getirdiği problemlerin çözümü için standart düşünce ve davranış biçimleri yerine kendi kaynaklarını kullanan, yeni şeyler hayal edebilen, geliştirebilen ve yönetebilen kişilere ihtiyaç duyar. Bu yaklaşımda sosyal inovasyon yerel topluluklar tarafından yönlendirilmektedir, kullanıcılar tek paydaş değildir

(Manzini 2014). Belirli bir topluluğun içinde örgütlenerek bir paydaş grubunu oluştururlar. Politika tartışmaları ilgili tüm paydaşların dahil olduğu bir süreç olmalıdır. Bu yaklaşımın gerçekleşmesi için üç aşama vardır. Bunlar müzakere, diyalog ve katılımdır. Müzakere, ilgili temalar, problemler ve sorular üzerinden akıl yürütme olarak tanımlanır ve amaç tercih ve değerleri tanımlamaktır. Diyalog, paydaşların ve değerlendiricilerin, paydaşların fikirlerini ve bakış açılarını mümkün olduğunca kapsamlı bir şekilde göstermeleri amacıyla tüm değerlendirme süreci boyunca bir diyaloga girmeleridir. Katılım, ilgili tüm paydaşları değerlendirme sürecine dahil etme zorunluluğunu vurgulamaktadır (Krogstrup 2003).

Yönetim mercilerinin sosyal ve kolektif düşünceleri göz önünde bulundurma zorunluluğu vardır. Ancak halk hareketiyle gerçekleşen çalışmalarda politika uygulamalarının yalnızca katılımcı gruplarının özel ilgi alanlarına dayanarak değerlendirildiği durumlar tehlike arz etmektedir. Çünkü zayıf kullanıcılar karşısında güçlü kullanıcılara öncelik verilir. İmtiyazsız kullanıcıların manipülasyon riski vardır. Ayrıca yaklaşımın belirli alanlarda tam anlamıyla meşru olmaması, kullanıcıların katılımdaki amacı nasıl yorumladığı, bazı katılımcıların geleneksel kalan iletişimsel yetenekleri gibi durumlar da bu yönde olumsuz değerlendirilebilir. Bu durum bottom-up yaklaşımının eleştirisidir (Krogstrup 2003).

Katılım yaklaşımlarının yanında iki adet katılım türü bulunmaktadır. Bunlar yatay toplum katılımı ve düşey toplum katılımıdır. Yatay toplum katılımı, yerel topluluklara dahil olunarak gerçekleştirilen aktif vatandaşlıktır. Gönüllülük esaslı, vatandaşlık görevini yerine getirme, yerel kurumlara üyelik şeklinde gerçekleştirilebilir. Yatay sistemler mahallelerde, arkadaş gruplarında ve diğer enformel ağlarda bulunur. Bu ilişkiler kişisel bağlantılara dayanır, gayri resmidir. Dikey toplum katılımı, devletle etkileşim içinde aktif vatandaşlığı içerir. Oy kullanmak, istişarelerde bulunmak şeklinde gerçekleştirilebilir. Dikey hiyerarşik sistemler, resmi organizasyonlarda bulunur (Anonim 2012a).

Katılımcı süreçlerin başarıyla uygulamaya geçebilmesi için belirli katılımcı yaklaşım metotlarının seçilerek yapılacak çalışmaların bu bağlamda kurgulanması gerekmektedir.

Bu kapsamda Henry Sanoff (2000) katılım tekniklerini dokuz başlık altında incelemiştir. Bunlar; farkındalık yöntemleri, dolaylı yöntemler, grup etkileşim yöntemleri, açık uçlu yöntemler, beyin fırtınası yöntemleri, etkileşimli beyin fırtınası, grup süreçleri, katılım oyunları ve atölyelerdir.

- Farkındalık yöntemleri kendi içinde sergiler, medya, yürüyüş turları şeklinde üç başlıkta incelenmektedir. Halka açık alanda sergiler açılarak halkın katılım konusunda bilgilendirilmesi amaçlanır. Medya kanalları ile geniş kitleler karar alma süreçleri hakkında bilgilendirilebilir. Katılımcılara belirli durakları olan bir rota üzerinden planlı bir yürüyüş tasarlanarak izlenimleri kaydedilebilir.
- Dolaylı yöntemler ise anketler ile bilgi toplanmasını sağlamaktadır. Bu yaklaşım hızlı olmakla birlikte, anket hazırlayıcılar tarafından belirlenmiş bir çerçevede katılımcıları sürece dahil ettiği için doğrudan katılımı sağlayamamaktadır.
- Grup etkileşim yöntemleri, 6-10 kişilik odak gruplar ile yüz yüze yapılan çalışmalarır. Odak Grup Toplantıları şeklinde gerçekleştirilirler. Bu kapsamda çıkar gruplarını bir araya getirerek, bir moderatör eşliğinde fikir ve tavsiyelerinin alındığı süreçlerdir.
- Açık uçlu yöntemler, yerel kanal yayınları, oy pusulası, dijital medya üzerinden gerçekleşen katılımcı süreçlerdir. Geniş kitleler üzerinden fikir alma ve ilgi uyandırma amacı taşırlar.
- Beyin fırtınası yöntemleri ile 3-9 kişilik gruplarla eleştiriye kapalı olarak yapılan fikir üretimlerini esas alır. Galeri, pin kartı, nominal grup tekniği, cranford slip yazım, ringii süreci, dephe yöntemi şeklinde farklı türleri mevcuttur.
- Etkileşimli beyin fırtınası, 20 kişilik gruplar arasında yapılan beyin fırtınasıdır. Fikir tetikleme ve panel formatı şeklinde iki başlığı bulunmaktadır.

- Grup süreçleri, her bir katılımcının aktif beyanda bulunduğu sekiz kişiyle gerçekleşir. Bir hakem yönetiminde her katılımcı fikir beyan edebilir. Her kişinin fikir beyanı için 5-10 dakika süreç tanınır. Süre dışına çıkılmaz.
- Katılım oyunları ile bir simülasyon oluşturularak, topluluk etkileşimleri canlandırılıp ve deneyimlenebilir, ayrıca eğitim ve öğrenme ortamı meydana getirilebilir. Problem çözme odaklı bir yaklaşımdır. Kurallar önceden belirlenir. Katılımcıların empati yoluyla aktif katılımının sağlanması beklenmektedir.
- Atölyeler ile ortak bir amacı olan paydaşlar arasında yüksek düzeyde etkileşim sağlanır. Atölye içerisinde öğrenmeyi yönlendirmek için tartışmalar, özetlemeler, masa oyunları, röportajlar, envanterler veya kontrol listeleri, rol oynama ve görev alma gibi etkinlikleri içerir. Toplantı alanı katılımcıların rahat hareket edebilecekleri şekilde tasarlanmalıdır. Çalıştay fotoğrafı, video kaydı ile belgelenmelidir. Atölyenin başlangıcında atölye içeriği tüm katılımcılara tanıtılmalı ve ilgili bilgilendirmeler sunum halinde paylaşılmalıdır.

Katılımcı yaklaşım süreçlerinde en doğru yöntemi seçmek, yapılacak çalışmalardan en yüksek faydanın sağlanması için önemlidir. Kullanıcı profili gözetilerek kurgulanan süreçler yapılacak uygulamanın katılımcı üzerindeki etkisini artırarak daha doğru sonuçlara ulaştıracaktır. Uzmanların rolü doğru yöntemlerle toplumun ne istediğini tespit edip bunu nasıl yapacaklarına karar vermenin yollarını bulmaya yardımcı olmaktır. Bu yöntemlerin doğru hedeflerle eşleştirilmesi ve uygun yöntemin seçilmesi için katılımcı bir planlama süreci gereklidir (Sanoff 2008). 1990'lı yıllarla birlikte katılım kalkınma alanında sürdürülebilirlik ile aynı bağlamda ele alınarak geliştirilen kılavuz ve gereklilikler arasına katıldı ve fon sağlamanın koşulu haline getirilmiştir. (Claridge 2004).

2.3.1. Sürdürülebilir Kentsel Gelişme ve Katılım

Sürdürülebilirlik; çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz

önünde bulundurulması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanmasını amaçlayan çevreci dünya görüşüdür (Keleş 1998). Sürdürülebilirlik sisteminin alt kavramları ekonomi, sosyo-kültürel yapı, ekoloji ve yönetişimdir. Bu çok boyutlu yapı disiplinler arası bir yaklaşımın gerekliliğini zorunlu kılar (Kanlı 2014). Sürdürülebilirliğin bütüncül olarak gerçekleşmesi ve politikaların kontrol edilebilmesi için yönetişim kavramı öne çıkmaktadır. Yönetişim, katılımcı yönetim modelleri kullanarak sorumluluğu gerekli paydaşlar üzerinde dağıtıp, politika uygulamalarının doğru bir şekilde işleyişini sağlar (Bozlağan 2002).

Kamu ve yerel paydaşlar arasındaki ihtiyaçlar ve kaynaklar üzerine olan diyalog, stratejik bir plan tarafından yürütülen bir vizyon haline getirilebilir. Vizyon toplumun geleceğini oluşturacak eylemler için kılavuzlar üretmeyi amaçlayan bir süreçtir ve katılımcıların faaliyet gösterdikleri bağlamı anlamalarına yardımcı olur (Sanoff 2008). Strateji; hedefleri, öncelikleri, sorunları ve katılımcıları belirleme, organizasyon geliştirme, eylemi gerçekleştirme ve sonuçları değerlendirme eylemidir (Checkoway 1986). Stratejik plan, toplum (aşağıdakiler) için geleceği şekillendirecek vizyonla, bir dizi strateji ve eylem planları geliştirme yöntemidir (Bryson 1988). Bu plan topluluğun vizyonu destekleyen kararlar almasına yardımcı olur.

Sürdürülebilirlik düşüncesinin üç temel direği bulunmaktadır. Bunlar siyasi güç, katılım ve ortaklıktır. Toplumun gücü ve siyasi karar alma yapıları çevrenin, ekonominin ve kültürel kaynakların yönetimini kontrol eder. Eşitlik ve yaşam kalitesine ulaşmak için sürdürülebilir kalkınma, en çok etkilenen kişi ve kuruluşların karar alma süreçlerine katılımını ve düşünmesini gerektirir. Katılım, bireyin eşitsiz güç yapılarının yeniden dağıtımını için kapasitesini geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu kapsamda pek çok uluslararası organiazsyonda katılım kavramı irdelenmeye başlamıştır. 1992 BM Rio De Janeiro Çevre ve Kalkınma Konferansı, 179 ulusal hükümetin liderlerini bir araya getirmiş ve sürdürülebilir kalkınma için ivme geliştirmiştir. Konferans sonucu oluşan Gündem 21 (UN 1992), hükümetleri, işletmeleri, toplulukları ve sivil toplum kuruluşlarını sürdürülebilir kalkınmaya yönlendirmede kritik bir faktör olmuştur (NSW 2004).

Avrupa Birliği Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Eylem Planı kapsamında sürdürülebilir kentsel gelişme için dört hedeften biri geniş katılım ve işbirliği odaklı şeffaf yönetim sisteminin oluşturulması şeklinde belirlenmiştir (EU 1999). 2016 yılında yayınlanan The New Agenda'da (Habitat III) sürdürülebilir kentsel kalkınma ele almıştır. Gündemin 128. Maddesinde ise Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin üye devletler, yerel yönetimler ve ilgili paydaşların işbirliği ile gerçekleşeceği, 137. Maddesi ile arazi temelli finansman elde etme çabasının arazi sürdürülebilirliğine olumsuz etkilerinin engelleneceği, 138. Madde ile yönetimin halkın katılımı ile etkili olacağı, 147. Madde ile sürdürülebilir kentsel kalkınma için yönetim sürecinin birden çok paydaş ile çok yönlü olarak ele alınması gerektiğinden bahsedilmektedir (Anonim 2016c).

Bugünün kararı ile gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak; sosyal, ekonomik ve çevresel hedeflerin dengelenmesi; doğal sistemleri yönetmek ve büyümeye değil gelişme odaklanmak sürdürülebilir kalkınmanın hedefleridir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi için iki temel yaklaşım gereklidir. Bu yaklaşımlar strateji ve katılımdır. Stratejik bir hedef seçimi ve disiplinlerarası diyalogun bütüncül bir yaklaşımla sağlanması sürdürülebilir kalkınmanın temelidir (Bass ve ark. 1995).

Katılım kavramı karar alma süreçlerinde kent hakkını gözeterek yönetim ve toplumun ortak bir paydada buluşmasına hizmet eder. Bu kapsamda yönetim ve toplumu ortak paydada buluşturan en önemli aktör sivil toplum kuruluşlarıdır. Sivil toplum kuruluşları sürdürülebilir kentsel gelişme bağlamında ele alındığında iki temel role sahiptir. Bu rollerin ilki, kentsel politikalar üzerine toplumun bilgi ve farkındalık seviyesini arttırmak ve toplumun farklı sosyal grupları arasındaki koordinasyonu sağlamak, ikincisi ise yerel idarelerin politika üretme ve uygulama süreçlerini izleme, değerlendirme ve denetlemesidir (Varol 2019).

Sürdürülebilir kentsel gelişim süreçleri devlet eliyle, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla veya yerel hareketlerle yürütülebilir. Bu kapsamda sürdürülebilir kentsel gelişim süreçlerinde paydaş katılımı yedi farklı şekilde gerçekleşebilir. Bunlar manipülatif katılım, pasif katılım, işişare yoluyla katılım, maddi teşviklere katılım, işlevsel katılım, etkileşimli katılım ve öz seferberliktir (Bass ve ark. 1995) (Çizelge 2.4).

Çizelge 2.4. Sürdürülebilir kentsel gelişim süreçlerine katılım türleri (Bass ve ark. 1995’den değiştirilerek alınmıştır.).

Manipülatif Katılım:	Katılım seçilmemiş ve gücü olmayan halk temsilcilerinin resmi kurullardaki temsili ile gerçekleşmektedir.
Pasif Katılım:	Profesyoneller tarafından alınmış kararları konu alan halkın dinlenmediği tek taraflı katılımdır.
İstisare Yoluyla Katılım:	Halk istişare yöntemiyle yönetilen soruları cevaplayarak sürece katılır.
Maddi Tesviklere Katılım:	Halk yiyecek, para gibi maddi teşvikler karşılığında emeklerini ortaya koyarak katılım sağlarlar.
İslevsel Katılım:	Katılımcılar önceden belirlenmiş hedefleri karşılamak için gruplar oluşturarak katılım sağlarlar. Bu tür katılımlarda önceden alınmış kararlar üzerinden bir karar alma gerçekleştiği için dolaylı katılım gerçekleşmektedir.
Etkilesimli Katılım:	Katılımcılar ortak analize, eylem planlarının geliştirilmesine, yerel kurumların oluşturulmasına ve güçlendirilmesine katkı sağlarlar. Bu katılım türünde kaynaklarkatılımcılar tarafından idare edilmekte olup multidisipliner bir süreçtir.
Öz Seferberlik:	Katılımcılar sistemleri değiştirmek için bağımsız olarak kendi hareketleri ile başlattıkları hareketlerle karar alma süreçlerine dahil olurlar. Bu yaklaşım sivil toplum kuruluşları ve idari yönetimler tarafından desteklenirse yaygınlaşabilir.

Paydaş katılımı, sürdürülebilir kentsel gelişmenin sosyal yönünü destekleyen temel unsurlardan biridir. Bu kapsamda sürdürülebilir kentsel gelişim süreçlerinde tüm paydaşların belirli platformlar üzerinde buluşturulması ve söz sahibi olması önemlidir. Ayrıca pek çok farklı disipline mensup uzman paydaşın bir araya gelmesi kentsel gelişim süreçlerinin doğru ve etkin bir biçimde ilerlemesine zemin hazırlamaktadır. Paydaşların doğrudan katılımının sağlandığı katılım türlerinin seçilmesi sürecin şeffaflığı için gerekli bir yaklaşımdır.

2.3.2. Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Çalışmalarında Katılım

Tarihi ve kültürel miras herkesin sorumluluğundadır (Anonim 2003a). Kültürel mirasın bir kamu malı olduğu fikrini güçlendirmek için doğru oyuncuları stratejik bir çerçeveye dahil etmek, miras yönetiminde anlamlı katılımın yaratılmasına ve sürdürülmesine yardımcı olabilir (Chan 2016). Halk katılımı kentsel mirasın korunması, yönetimi ve tanıtımında önemli bir yaklaşım haline gelmiştir. Toplulukları karar alma sürecine dahil

etmek, kentsel mirasın ve kurumlarının yönetiminin temel taşı olmakla birlikte, demokratik toplumların gelişimi için insan haklarının da temel bir bileşenidir. Kültürel mirasın korunmasında katılımın amacı, bir yandan iletişim kurabilmek, diğer yandan bu yaklaşımı kentsel mirasın korunmasında ve yerel toplulukların yararına mümkün olduğu kadar faydalı kullanabilmektir. (Gottler ve Ripp 2017).

Halk katılımı kavramı, 1960'lı yıllarda Amerika iç şehirlerinde yaşanan şiddetli toplu protestolar, planlamacılar ve akademisyenler arasında halk katılımı üzerine tartışmalara neden olmuştu. Bunun sebebi, bu dönemde halk katılımı ile elde edilen verilerin, politika yapımcıların seçim yapmaları için bir araçtan öteye geçememesiydi (Chan 2016). Bu yaklaşım halkın doğrudan katılımını engellerken, koruma uygulamalarının yukarıdan aşağı bir katılımcı yaklaşımla (top-down) gerçekleştiğini göstermektedir. 1969 yılında Arnstein halk katılımı için teorik bir çerçeve (bkz. Çizelge 2.3) önererek toplumun etki gücünü arttıracak bir yaklaşım geliştirmiştir (Arnstein 1969).

Toplum katılımını doğru anlamak için öncelikle toplum kavramının tanımının yapılması önemlidir. Bu kapsamda 1972 yılında UNESCO tarafından ilan edilen Dünya Mirası Sözleşmesi (WHC), kültürel mirası toplum hayatındaki önemli bir işlev; dünya mirasının korunmasını ise uluslararası toplumun bir bütün olarak işbirliği yapma görevi olarak tanımlamıştır (UNESCO 1972). Bu sözleşme bünyesinde ortaya konan Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanması için Operasyonel Kılavuz'da ise "topluluk" uluslararası toplumla değiş tokuş edilebilir, "alan yöneticileri, yerel ve bölgesel yönetimler", "tüm insanları şimdiki ve gelecekteki nesiller", "yerel topluluklar, sivil toplum kuruluşları, ilgili diğer taraf ve ortaklar, kamuoyu, sivil toplum, yerel halk" şeklinde tanımlanmıştır (UNESCO 1972). Buradan hareketle toplum, ortak bir geçmişe; ortak sosyal, ekonomik ve politik çıkarlara; belirli bir bölgede yaşayan ortak ilgi alanlarına sahip kişiler şeklinde tanımlanabilir (Chan 2016).

Kültürel mirasın korunmasında katılım kavramı, ilk olarak 1975 Avrupa Mimari Mirası Koruma Yılı kapsamında gündeme gelmiş ve Avrupa Mimari Miras Tüzüğü'nde 9. madde ile resmileştirilmiştir. Madde kapsamında; bütünleşmiş korumanın, herkesin işbirliğini sağlamadan başarılı olamayacağı; halkın gerektiği şekilde bilgilendirmesi

gerektiği; çünkü vatandaşların çevrelerini etkileyen kararlara katılma hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır (CoE 1975). Böylece kültürel miras koruma çalışmalarında yerel halkın rolüne bakış açısı tamamen değişmiştir. 1987 tarihli Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü'nde (Washington Tüzüğü) ise koruma programlarının ön koşulu koruma bilincinin geliştirilmesi ve halk katılımı olarak tanımlanmıştır (ICOMOS 1987). 1992 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanan "Katılımcı gelişim ve Dünya Bankası: Potansiyel Değişim Yönleri" isimli raporda toplum katılımı, insanların (özellikle dezavantajlı insanların) politika standartları tasarımı ve yatırım üzerinde etkili olabilecek bir süreç olduğu açıklanmıştır (Bhatnagar ve Williams 1992). 1992 tarihli Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi ile kültürel miras üzerinde kamuoyu oluşturmak için eğitimler verilmesi ve bu alanların halka açılması gündeme gelmiştir (CoE 1992). 1996 IV. Avrupa Kültür Mirasından Sorumlu Bakanlar Konferansı ile sürdürülebilir kentsel gelişimde kültürel mirasın rolü tanımlanarak, kültürel mirası sürdürmenin yerel topluluklar için bir kazanç olduğu vurgulanmıştır (CoE 1996).

Toplum katılımı konusu birçok araştırma ve saha projesinde ele alınmış olmasına ve koruma uygulamalarında toplum katılımına olan talebe rağmen, uluslararası bildirgeler uygulamayı talep etmemişlerdir. Bu sebeple 1998 yılında GCI (Getty Koruma Enstitüsü), kültürel miras alanları için projelerin belirlenmesi ve yönetim planlarının hazırlanma süreçlerine toplumun dahil edilmesine yönelik stratejileri araştırmak üzere bir proje başlatmıştır. Koruma uzmanlarının yetiştirilmesi gerekli profesyonel eğitim materyallerini geliştirmek ve test etmek amacıyla "Miras Değerleri, Paydaşlar ve Mutabakat Oluşturma Projesi" tasarlanmıştır (Ronchi 2020).

1999 yılında Avustralya ICOMOS tarafından kabul edilen Burra Şartı'nda bir yerin korunması, yorumlanması ve yönetimi için o yere özel çağrışımlar ve anlamlar atfetmiş veya o yer için sosyal, manevi, kültürel sorumlulukları olan kişilerin bu süreçlere katılımının sağlanması gerektiğini vurgulamıştır (ICOMOS 1999b). ICOMOS'un 1999 yılında gerçekleştirilen 12. Genel Kurulu'nda kabul edilen Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü, kültürel miras, turizm ve katılım süreçlerinin ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu kapsamda yerli halkın miras korumada doğrudan rol alması, miras

alanları için koruma ve turizm planlamalarının sağlanarak ziyaretçiler için kurgulanması, turizm ve koruma faaliyetlerinin yerel halkın yararına hizmet etmesi gerektiği irdelenmiştir (ICOMOS 1999a). 2003 yılında UNESCO tarafından kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ile yerel toplulukların somut olmayan mirasın üretimi, korunması, bakımı ve yeniden yaratılmasındaki rolü tanımlanmıştır (UNESCO 2003)

2005 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Faro Sözleşmesi ile kültürel miras yönetiminde yetkililer ve sivil toplum arasında sorumlulukların paylaşılması ve sosyal uyumu teşvik ederek çatışmaları önlemek için yasal (yönetim), mali (özel) ve profesyonel (akademik) çerçeveleri deneyimlemenin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca sözleşme kapsamında miras topluluğu kavramı tanımlanmıştır (CoE 2005). Miras topluluğu, kültürel mirası kamusal eylem çerçevesinde sürdürmek ve gelecek nesillere aktarmak için mirasın belirli yönlerine değer veren kişilerdir. Miras toplumuna ait üyelerin arasında coğrafi benzerlik olması gerekmez, ortak bir hedefi paylaşmalı ve kaynağa yönelik benzer değerlere sahip olmalıdır. Miras topluluğunun üyesi olmak kişiye mirasa ait olma duygusu yaratan bir kimlik verir. Aidiyet duygusu sosyal bütünleşmenin bir gereğidir ve kişinin refahına katkıda bulunur. Kültürel miras ve sosyal refah arasındaki bağlantının artması koruma uygulamalarındaki halkın katılımına da ivme kazandırmaktadır (Chan 2016).

UNESCO (2005) tarafından kabul edilen Viyana Memorandumu'nda tarihi kentsel peyzajlar için yönetim planlarının geliştirilmesi ve uygulanmasında halkla kapsamlı istişarenin önemi vurgulanarak ortak inşa edilmiş miras yerel topluluklar için önemli bir varlık olarak kabul edilmiştir. ICOMOS (2008), tarafından kabul edilen Quebec Yerin Ruhunun Korunmasına İlişkin Sözleşmesi yapılı çevrenin somut olmayan kültürel süreçler tarafından sürekli olarak dönüştürüldüğü ve buradan hareketle mirasın somut ve somut olmayan boyutları arasındaki ilişkiyi yerin ruhunun en verimli şekilde korunduğu, kullanıldığı ve geliştirildiğini interaktif iletişim ve toplum katılımıyla ifade eden bildirgedir. Yine aynı yıl UNESCO ve UNHABITAT tarafından çeşitli vaka çalışmalarına dayanarak uzmanlar için tarihi bölgelerin rehabilitasyonunda toplum

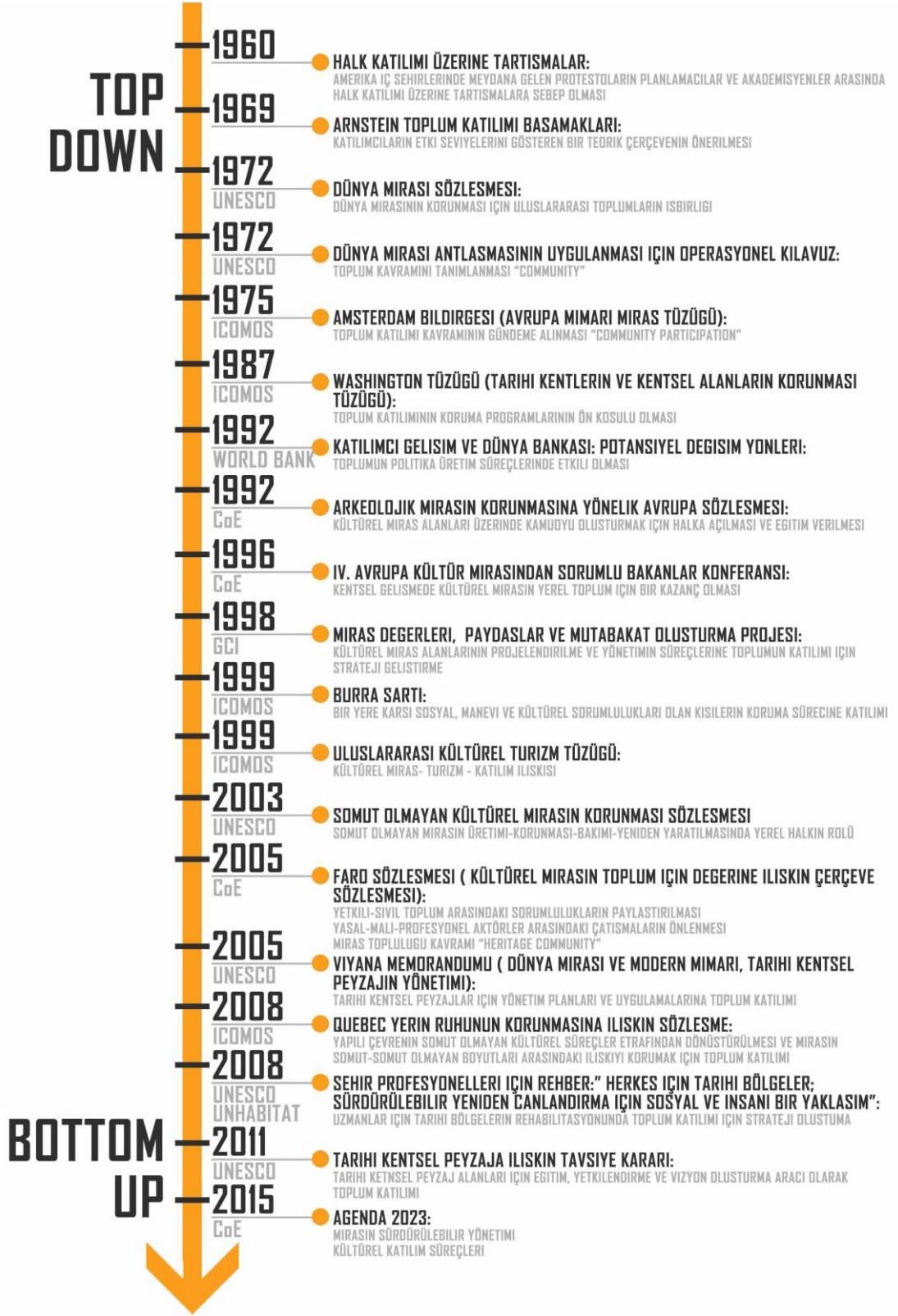
katılımı temalı bir dizi strateji içeren bir kılavuz yayınlanmıştır (UNESCO ve UNHABITAT 2008).

UNESCO (2011) tarafından yayınlanan Tarihi Kültürel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı ile UNESCO (2005) Viyana Momenandumu'nda yer verilen ifadelere atıfta bulunularak, eğitim, yetkilendirme ve vizyon oluşturma aracı olarak toplum katılımı önerilmiştir. 2015 yılında sürdürülebilir bir gelecek vizyonu için eylem planı olarak kabul edilen Agenda 2023 kültür ve sürdürülebilir kalkınma kavramları ele alınmıştır. Bu kapsamda kültür için tematik göstergeler belirlenirken “mirasın sürdürülebilir yönetimi” ve “kültürel katılım süreçleri” başlıklarına da yer verilmiştir (UN 2015).

Kültürel miras korumada katılım ile ilgili bilimsel belgeler ve uluslararası şartnameler, miras yönetiminde insan merkezli bir yaklaşıma odaklanmaktadır. Katılım modelleri de, bu miras alanlarını kullanan toplulukların miras yönetiminde nasıl aktif rol alabileceği üzerine kurgulanmalıdır. Böylelikle sivil toplum, yerel toplulukların “miras alanlarının” gelişimini yönetmek, etkileme becerisini geliştirmek ve yerel topluma fayda sağlamak için koruma sürecine dahil olmak zorundadır (Gottler ve Ripp 2017).

Tarihi ve kültürel mirası korumada katılımcı süreçlerin gelişimi kronolojik olarak Çizelge 2.5'te verilmiştir. Burada da görüldüğü üzere süreç içerisinde katılım yaklaşımları yukarıdan aşağı gelişen bir sistemle kurgulanmak yerine, toplulukların artan etkisi ile yerel toplumun baskın rolünü merkez alan, aşağıdan yukarı hak temelli bir yaklaşımla kurgulanmaya başlamıştır (Hodder 2010). Mirası korumanın somut ve somut olamayan boyutlarla değerlendirilmesinin yanında toplumun inşa edilmiş mirası nasıl değerlerindirdiği ve ondan nasıl yararlandığına dair de bir sistematik veri haritasının oluşturulması önemlidir (Olsson 2008). Bugün kültürel mirasın, bütünsel bir şekilde, geçmişten miras kalan tüm yerleri, eserleri ve kültürel ifadeleri kapsayan, sosyal ve politik bir yapıdan çok daha fazlası olduğu anlaşılmaktadır (Labadi ve Logan 2015). Özellikle bu noktada tarihi kentsel peyzaj yaklaşımını mirasın sürdürülebilir kalkınmadaki en önemli varış noktasını oluşturmaktadır.

Çizelge 2.5. Tarihi ve kültürel mirası korumada katılım kavramının tarihsel gelişimi.

Tarihi kentsel peyzaj önerisi toplumun sosyal algıları ve küreselleşme sürecinin getirisi olan batılı yaklaşımların arasındaki artan farkın üzerine gelişen düşüncelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Sosyal kalınma aracı olarak görülen HUL yaklaşımı toplumu mirası tanımlama ve koruma sürecinin merkezine yerleştirir ve bugüne kadar ortaya çıkan tüm koruma tekniklerini toplumun hizmetine sunarak mirası bir toplumsal ürün olarak tanımlar. Böylece miras fikrinin ortaya çıktığı dönemde politik seçkinlerin belirlediği vizyonlar etrafında gelişen yukarıdan aşağı yaklaşım, tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı ile toplum merkezli aşağıdan yukarı gelişen bir sürece dönüşmüştür. Buradan hareketle HUL tavsiyesi toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilen bir platform sunmaktadır (Bandarin 2019).

Katılım, koruma çalışmalarındaki karar alma, uygulama ve denetim süreçlerine katılma olarak gerçekleştirilebileceği gibi (Gültekin ve Uysal 2018) tarihi ve kültürel mirası kullanarak da gerçekleştirilebilir (Aygün 2011). Kullanma ve koruma dengesi sağlandığı takdirde miras alanlarının yaşanarak sürdürülmesi mümkündür. Ancak miras alanlarını koruma çalışmalarının maddi yükümlülüğü düşük gelirli yerel halk tarafından karşılanamamaktadır. Bu sebeple koruma-kullanma çalışmaları çoğunlukla idari yönetimler tarafından organize edilerek finanse edilmektedir. Bu durum toplum merkezli bir süreç tasarımının üretiminin önündeki engellerden biridir.

Mirası korumada tüm paydaşların bir arada rol alması, bütüncül koruma anlayışının gerçekleşmesini için önemlidir. Miras değerlerinin kaynağının insan olması, koruma çalışmalarında miras öğelerinin doğru okunması ve tanımlanması için yerel halkın aktif katılımını gerektirmektedir. Bunun yanında yerel halkın, uzman ve idari paydaşlar ile aynı platform üzerinde bir araya gelerek fikir beyan edebilmesi, politika kararlarına doğrudan katılımlarını sağlarken, uzman paydaşların katkısıyla miras ve koruma eğitiminin verilerek farkındalık oluşturulmasını da sağlamaktadır. Ayrıca miras alanlarındaki konaklama işletmecisi, turizm rehberleri, esnaflar gibi yerel aktörleri de sürece dahil ederek sürdürülebilir turizm planlamasının gerçekleştirilmesine de katkı koymaktadır.

2.3.3. Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Çalışmalarında Katılımcı Uygulama Örnekleri

Tarihi ve kültürel mirası koruma çalışmalarında pek çok paydaş bir araya getirilerek sürece dahil edilmektedir. Bu kapsamda Avrupa Konseyi tarafından finanse edilen koruma çalışmaları kapsamında katılımcı yaklaşımların başarılı örnekleri incelenmiştir.

Fortress Reinvented Projesi (2017-2019)

Şekil 2.1. Fortress Reinvented Projesi'nde yer alan dört kale (Anonim 2019o).

Hedef: Bosna-Hersek'deki Klis Kalesi, Adriyatik Hırvatistan ve Karadağ'ın sınır ötesi bölgesinde yer alan Aziz Michael Kalesi (Hırvatistan), Zenica'daki Vranduk Kalesi (Bosna Hersek) ve Kanlı Kula Kalesi'nin (Karadağ) (Şekil 2.1) turizm potansiyelini geliştirmek ve desteklemek hedeflenmektedir (Anonim 2019o).

Uygulama: Bölgede bulunan dört tarihi kalenin çekiciliğini arttırmak amacıyla, kaleler hakkında bilgi gösteren dijital dokunmatik kiosklar şehre ve çevresine yerleştirilmiştir. Projenin sonunda 120 katılımcı, miras alanlarıyla ilgili kalite güvencesi, standardizasyon ve destinasyon yönetimi kurslarına katılmıştır. Bilgi ve birikimin bu şekilde aktarılması ile tarihi sur anıtlarının sürdürülebilir turizm yönetim planlamasına katkı sağlaması beklenmektedir (Anonim 2019o).

Ortaklar: IPA Sınır Ötesi İşbirliği ile Hırvatistan, Bosna Hersek, Karadağ arasında ortak bir rota üzerinde işbirliği yaparak mirasın korunmasını ve turizm potansiyelini desteklemişlerdir. Ayrıca hazırlanan rota ve yapılan bilgilendirme toplantıları ile paydaşlar bir araya getirilerek dört kalenin sürdürülebilirliğinin sağlanması, turizmin gelişmesi ve paydaşların farkındalığının artması sağlanmıştır (Anonim 2019o).

“Come in!” Projesi (2016-2019)

Şekil 2.2. Görme engelliler için müze panolarındaki kabartmalı yazılar (Anonim 2019f).

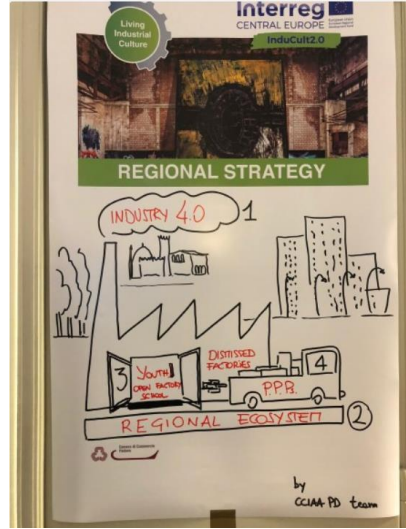
Hedef: Daha geniş bir katılımı İtalya, Avusturya, Hırvatistan, Slovenya, Almanya ve Polonya'daki müzelere açık erişim için işbirliği yapmak hedeflenmiştir (Anonim 2019f).

Uygulama: Engelliler için erişilebilir sergiler oluşturmak amacıyla duyuşal tasarım ve uluslararası standartların tanımlandığı kılavuzlar geliştirilerek (Şekil 2.2) miras öğelerinin çok daha fazla kişi tarafından ulaşılması sağlanmış, altı pilot müze üzerinde uygulanarak kullanıcı görüşleri anketler yardımıyla toparlanıp uygulamanın başarısı ölçülmüştür (Anonim 2019f).

Ortaklar: Avrupa Kültür Bakanlığı Temsilcileri, Engelli dernekleri, akademisyenler, eğitim kurumları ve politika yapıcılar bir araya getirilerek müzeleri daha erişilebilir hale getirmek amacıyla en iyi uygulamanın geliştirilmesi sağlanmıştır. 150'den fazla müze operatörü eğitim atölyelerine katılarak bilgilendirilmiştir. Proje kapsamında enegelli bireyler müzelerde işe alınmıştır. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden 13 Kültür Bakanlığı

temsilcisinin katıldı bir konferans gerçekleştirilerek müzelere erişilebilirlik ve katılım konuları işlenmiştir (Anonim 2019f).

InduCult2.0 Projesi (2016-2019)

Şekil 2.3. InduCult2.0 Projesi odak grup toplantıları (Anonim 2019p).

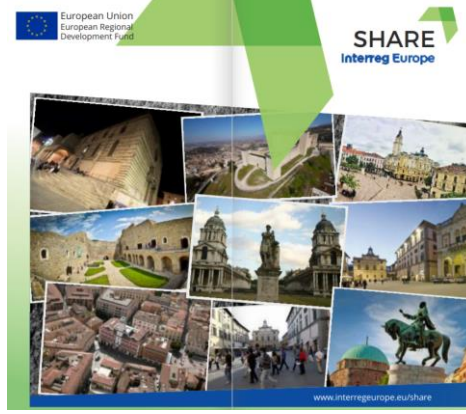
Hedef: Orta Avrupa'daki sekiz bölgede endüstriyel kültürü keşfetmek hedeflenmiştir (Anonim 2019i).

Uygulama: InduCult ortaklığı ile endüstriyel kültürün gelişimi için odak grup toplantıları düzenlenerek uygulanacak eylemler ve stratejiler tanımlanmış, bu stratejiler bilimsel ortaklar ile uluslararası düzeyde yeniden düzenlenmiş ve sonunda endüstriyel kültürden daha fazla faydalanılmasını ve strateji geliştirilmesini sağlayacak Avrupa Endüstriyel Kültür Ağı'nı oluşturmuştur. Bunun yanında endüstriyel kültürü sergileyen etkinlik ve sergilerin düzenlenmesi gibi faaliyetleri içeren pilot eylemlerin gerçekleşmiştir. Eski sanayi siteleri yeniden canlandırılmıştır. Belediyeler ziyaretçiler için endüstriyel kamp tatilleri hazırlamıştır (Anonim 2019i).

Ortaklar: Müzeler, işletmeler, okullar işbirliği yaparak endüstriyel kültür günleri düzenlemiştir. Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Polonya,

İtalya ve Solovenya'nın proje temsilcileri ve iki akademik kurum ortak çalışmıştır (Anonim 2019i).

SHARE Projesi (2017-2020)

Şekil 2.4. SHARE Projesi. (Anonim 2017g).

Hedef: Altı Avrupa bölgesindeki ziyaretçi baskısı altında kalan kültürel miras alanlarının sürdürülebilirliğinin ve erişilebilirliğinin artırılması hedeflenmektedir (Anonim 2020c).

Uygulama: Yerel paydaşlarla yapılan odak grup toplantıları ile altı yerel eylem planı hazırlanmıştır. Eylem planı belirlenen bölgelerin kültürel miras varlıklarının sürdürülebilir yönetimi için yerel ve bölgesel politikalar geliştirmek üzere yollar önermektedir. Kültürel miras alanları üzerindeki turizm baskısını azaltmak için rota çalışmaları düzenlemek, rotaları mobil cihazlar üzerinden bir uygulama ile kullanıcılara ulaştırmak, eylemlerin sosyal, ekonomik ve çevresel çerçevede bütüncül olarak ele alınacağı bölgesel bir protokolün kabul edilmesi gibi uygulamalar bu eylem planları (Şekil 2.4) doğrultusunda belirlenmiştir (Anonim 2020c).

Ortaklar: Kamu idareleri, ajanslar, miras uzmanları, yerel paydaşlar arasında işbirliği sağlanmıştır. Yerel paydaşlarla odak grup toplantıları düzenlenmiştir (Anonim 2020c).

Lichtbild Projesi (2017-2019)

Şekil 2.5. Lichtbild Projesi (Anonim 2019m).

Hedef: Tarihçilerin ve diğer ilgili paydaşların kültürel mirası korumak adına, tarihi fotoğrafları daha iyi düzenlemesine, korumasına, arşivlemesine ve paylaşmasına yardımcı olmak için çevrimiçi bir portal geliştirmek hedeflenmektedir (Anonim 2019m).

Uygulama: Proje kapsamında oluşturulan web platformu ile bölgeye ait fotoğraf arşivi ve sanal sergiler yerel halkın erişimine açılırken, yerel halkında elindeki arşivleri paylaşabileceği bir açık veri tabanı oluşturularak pek çok kişi ile paylaşılmasına olanak sağlamıştır. (Şekil 2.5) Bu açık veri tabanı ile fotoğraflar belirli yönergeler çerçevesinde profesyonel olarak arşivlenebilmiş ve korunabilmiştir (Anonim 2019m).

Ortaklar: Yerel paydaşlar, tarihçiler, fotoğrafçıların işbirliği amaçlanmaktadır. Beş farklı temada atölyeler organize edilmiş, katılamayanlar için e-öğrenim kursu oluşturulmuştur. Yerel paydaşlar üzerinde fotoğrafçılığın kültürel hazine yönelik katkısı hakkında farkındalık oluşturmak planlanmıştır (Anonim 2019m).

Youth-Together Projesi (2018-2019)

Şekil 2.6. Youth-Together Projesi (Anonim 2019g).

Hedef: Sınır ötesi işbirliği yoluyla kültürel miras ve turizme, doğanın korunmasına, sağlıklı yaşam tarzlarına teşvik edilmesinde birlikte çalışan gençler oluşturmak hedeflenmiştir (Anonim 2019g).

Uygulama: İlk olarak yerel okullarda yürütülen bir anketle gençler arasındaki tutum ve ihtiyaçları analiz edildi. Bunu eğitim, STK ve toplum temsilcilerini içeren bir panel tartışması izledi. Sonrasında katılımcıların yeni beceriler kazanması ve fikir paylaşımı için kültürler arası öğrenci değişimi ve kamp düzenlenmiştir. (Şekil 2.6) Tartışma sonuçları ve faaliyetler hakkında kamuoyu bilgilendirilmiştir. Bu deneyimle gençler, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılım yoluyla boş zamanlarını daha yapıcı bir şekilde kullanmaya başlamış ve proje kapsamında başlatılan işbirliğini sürdürmeye teşvik ederek bir sorumluluk duygusu geliştirmişlerdir (Anonim 2019g).

Ortaklar: Eğitim kurumları, sivil toplum kuruluşları, toplum temsilcileri, gençler ortak paydada buluşmuştur. Sivil toplum kuruluşları ve toplum temsilcilerinin katıldığı panel düzenlenmiştir (Anonim 2019g).

Başlık kapsamında verilen örnekler Çizelge 2.6'da tablo halinde sunulmaktadır. Örnekler incelendiğinde tarihi ve kültürel miras alanlarının farklı ölçeklerde işbirlikleri, farklı grupların katılımı ve farklı yöntemlerle nasıl korunduğu ve sürdürülebildiği anlaşılmaktadır. Bu durum mirası korumada katılımcı süreçlerin katkısını açıkça göstermektedir.

Çizelge 2.6. Katılımcı uygulama örnekleri.

<p>Dört kalenin turizm potansiyelini geliştirmek ve desteklemek hedeflenmektedir.</p> <p>Kaleler hakkında bilgi gösteren dijital dokümanlık kiosklar sebre ve çevresine yerleştirilmiştir.</p> <p>IPA Sınır Ötesi İşbirliği ile Hırvatistan, Bosna Hersek, Karadağ arasında ortak rota sistemi oluşturulmuştur.</p> <p>120 katılımcı ile standardizasyon yönetimi üzerine kurs verilmiştir.</p> <p>2017-2019</p> <p>Fortress Reinvented Projesi Bosna-Hersek, Adriyatik Hırvatistan ve Karadağ</p>	<p>HEDEF</p> <p>UYGULAMA</p> <p>ORTAKLAR</p>	<p>Müzelere açık erişim için işbirliği yapmak hedeflenmiştir.</p> <p>Müzelerdeki sergi mekanlarının tasarım ve uluslararası standartların tanımlandığı kılavuzlar geliştirmek</p> <p>Avrupa Kültür Bakanlığı Temsilcileri, Engelli dernekleri, akademisyenler, eğitim kurumları ve politika yapımcılar arasında işbirliği sağlanmıştır.</p> <p>150'den fazla müze operatörü eğitim atölyeleri düzenlenmiştir.</p> <p>Engelli bireyler ise alınmıştır.</p> <p>13 Kültür Bakanlığı temsilcisinin katıldığı bir konferans gerçekleştirilmiştir.</p> <p>2016-2019</p> <p>"Come in!" Projesi İtalya, Avusturya, Hırvatistan, Slovenya, Almanya ve Polonya</p>	<p>HEDEF</p> <p>UYGULAMA</p> <p>ORTAKLAR</p>
<p>Orta Avrupa'daki sekiz bölgede endüstriyel kültürü keşfetmek hedeflenmiştir.</p> <p>Ödük grup toplantıları ile pylenler ve stratejiler tanımlanmıştır. Avrupa Endüstriyel Kültür Ağı ni oluşturulmuştur.</p> <p>Eski sanayi siteleri yeniden canlandırılmıştır.</p> <p>Müzeler, işletmeler, okullar işbirliği yaparak endüstriyel kültür günleri düzenlenmiştir.</p> <p>Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, İtalya ve Slovenya'nın proje temsilcileri ve iki akademik kurum ortak çalışmıştır.</p> <p>2016-2019</p> <p>Indu Cult 2.0 Projesi Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, İtalya ve Slovenya</p>	<p>HEDEF</p> <p>UYGULAMA</p> <p>ORTAKLAR</p>	<p>Altı Avrupa bölgesindeki ziyaretçi baskısı altında kalan kültürel miras alanlarının sürdürülebilirliğini ve erişilebilirliğini artırılması hedeflenmektedir.</p> <p>Yerel paydaşlarla yapılan odak grup toplantıları ile altı yerel eylem planı hazırlanmıştır.</p> <p>Yerel ve bölgesel politikalar geliştirilmiştir.</p> <p>Kamu idareleri, ajanslar, miras uzmanları, yerel paydaşlar arasında işbirliği sağlanmıştır.</p> <p>Yerel paydaşlarla odak grup toplantıları düzenlenmiştir.</p> <p>2017-2020</p> <p>SHARE Projesi İtalya, İspanya, Hırvatistan, Macaristan, Romanya ve İsveç</p>	<p>HEDEF</p> <p>UYGULAMA</p> <p>ORTAKLAR</p>
<p>Çevrimiçi bir portal geliştirmek hedeflenmektedir.</p> <p>Proje kapsamında oluşturulan web platformu ile bölgeye ait fotoğraf arşivi ve sanat sergileri yerel halkın erişimine açılırken, yerel halkın elindeki arşivleri paylaşabileceği bir açık veri tabanı oluşturularak pek çok kişi ile paylaşılmasına olanak sağlanmıştır.</p> <p>Yerel paydaşlar, tarihçiler, fotoğrafçıların işbirliği amaçlanmaktadır.</p> <p>Bes farklı temada atölyeler organize edilmiş ve katılımcıların için e-öğrenim kursu oluşturulmuştur.</p> <p>2017-2019</p> <p>Lichtbild Projesi İtalya, Avusturya</p>	<p>HEDEF</p> <p>UYGULAMA</p> <p>ORTAKLAR</p>	<p>Kültürel miras ve turizme, doğanın korunmasına, sağlıklı yaşam tarzlarına teşvik edilmesinde birlikte çalışan gençler oluşturmak hedeflenmiştir.</p> <p>Yerel okullarda yürütülen bir anketle gençler arasındaki tutum ve ihtiyaçları analiz edildi.</p> <p>STK ve toplum temsilcilerini içeren bir panel yapıldı.</p> <p>kültürler arası öğrenci değişimi ve kamp düzenlenmiştir.</p> <p>Eğitim kurumları, sivil toplum kuruluşları, toplum temsilcileri, gençler ortak paydaş buluşmuştur.</p> <p>Sivil toplum kuruluşları ve toplum temsilcilerinin katıldığı panel düzenlenmiştir.</p> <p>2018-2019</p> <p>Youth-Together Projesi Macaristan, Sırbistan</p>	<p>HEDEF</p> <p>UYGULAMA</p> <p>ORTAKLAR</p>

2.4. Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Çalışmalarında Kültürel Rotalar

HUL yaklaşımı, artan kitle turizminin tarihi kentsel peyzaj alanları üzerinde oluşturduğu baskıyı, tarihi ve kültürel miras için tehlike olarak görür. Eğer doğru stratejiler ve yöntemler geliştirilirse kültürel miras, turizmi bir araç olarak kullanarak sosyo-ekonomik kalkınmanın katalizörü olarak kullanılabilir (UNESCO 2013). Kitle turizmini stratejik bir çerçevede yöneterek tarihi kentsel peyzajın bir bütün olarak korunmasını ve sürdürülebilmesini sağlayan yaklaşımlardan biri de kültürel rota çalışmalarıdır. Kültürel rota, günümüzde veya geçmişte kullanılmış; üzerinde kültürel veya doğal miras taşıyan; koruma, kırsal kalkınma ve turizmin geliştirilmesi gibi amaçlarla geliştirilebilen; yerel bölgesel veya ulusal ölçekli ulaşım koridorudur (Karataş 2015).

Kültürel rota kavramı ilk olarak 1984 yılında Avrupa Konseyinin Avrupa Kültürel Rotalar Programına taraf devletleri davet etmesiyle ortaya atılmıştır (CoE 1984). 1987 yılında Avrupa Konseyi tarafından başlatılan Avrupa Kültür Rotaları Programı ile kültür ve turizm yönetimi için bir model sunulmuştur (Coe 1987). Amacı, farklı Avrupa ülkelerin mirasının ortak bir paydada birleştirilerek miras alanlarına katkı koyması olarak tanımlanmıştır. Kültürel ve ekonomik kalkınmayı, sürdürülebilir turizmi desteklemek için yeni stratejiler geliştirilmesini desteklemek amacıyla eğitimler, seminerler ve forumlar düzenlemeyi hedeflemektedir. Avrupa Konseyine göre kültürel rotalar, yaşam ortamını iyileştiren bir faktör ve kültürel, sosyal ve ekonomik kalkınma kaynağı olarak, Avrupa'nın doğal ve kültürel mirasını korumakta ve geliştirilmektedir (CoE 2019).

Konuyla ilgili ilk toplantı olan “Kültürel Mirasımızın Bir Parçası: Kültürel Rotalar”, 1994 yılında Madrid’de UNESCO ve ICOMOS temsilcileri ile gerçekleştirilmiştir (UNESCO 1994). 1997 yılında Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü kurulmuştur (CoE 2019) Enstitü sertifikalı kültür rotalarını önerir, yeni projelere yardım sağlar, güzergah yöneticileri için eğitim ve fizibilite aktiviteleri düzenler, üniversite ağını kontrol eder (CoE 2019). Türkiye’de ise bu görevi ÇEKÜL gerçekleştirmektedir. Bünyesinde kültürel rotalar hakkında eğitim vermekte, yayınlar hazırlamaktadır. Ayrıca çeşitli bölgelerde kültürel rota çalışmaları yaparak bu çalışmalarını da yayınlamıştır. 1998’de

ICOMOS Kültürel Rotalar Uluslararası Komitesi kurulmuştur. (ICOMOS 2011b). 2002 yılında Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü tarafından “Bir Ortak Miras: Kültürel Rotalar ve Peyzajlar” adlı bir web portalı açıldı (Karakaş 2015). 2005 yılında kültür rotaları UNESCO tarafından dört miras kategorisinden biri olarak tanımlanmıştır (UNESCO 2005b). ICOMOS 2008 yılında Kültürel Rotalar Tüzüğü yayınlamıştır (ICOMOS 2008b). Avrupa Konseyi, 2010 yılında kültürel rota sertifikasyon sistemi olan The Enlarged Partial Agreement’ı (EPA) kurmuştur. EPA Avrupa Konseyi politika yönergelerini takip eder ve program stratejisine karar verir. Sonucunda da Avrupa Konseyi Kültür Rotası sertifikası verir. Amacı kültür ve turizme teşvik etmek, bölgesel ve yerel girişimlere destek olmaktır. Sertifika sistemine tüm ülkeler başvurabilir ve 32 üye ülkesi vardır (CoE 2019). 2018 itibari ile Türkiye’de bu ülkelerden bir tanesidir. 2012 yılında ise Avrupa Konseyi, kültür rotalarının 25. Yılı kapsamında Colmar Deklarasyonu’nu yayınlamıştır (CoE 2012). Bu gelişim süreci Çizelge 2.7’de verilmiştir.

Çizelge 2.7. Kültürel rota kavramının tarihsel gelişimi.

2008'de yayınlanan ICOMOS Kültürel Rotalar Tüzüğü'nde, kültürel rotaların bağlamı kültürel ve doğal miras alanları olarak tanımlanmıştır. Tüzüğe göre kültürel rotalar, kültürel mirasa tanıklık eden somut unsurlarla desteklenmeli, somut olmayan unsurlar ise bu bütüne anlam kazandırmaya çalışmalıdır. Kültürel rotalar, farklı kültürler tarafından zenginleştirilmiş çok sayıda ortak özellik ve değer sistemi taşıyan parçalardan oluşmuş bir bütündür (ICOMOS 2008b). Kültürel rotaların amaçları; doğal ve kültürel mirası bütüncül şekilde korumak, bölgesel kimliğin algılanmasını sağlamak, geleneksel üretim, yerel mimari gibi kaybolmaya yüz tutmuş değerlerin ekonomik potansiyelini harekete geçirecek projeleri geliştirmek, kitle turizmi ve her şey dâhil turizm tiplerine alternatif yeni turizm alanlarını geliştirmek, sahil şeridi, hassas arkeolojik alanlar ve tarihi kent merkezleri gibi turizm aktivitelerinin yoğunlaştığı noktalardaki baskıyı hafifletmek, hizmet sektörüne küçük ölçekli yatırım alanları yaratarak, bölgesel kalkınmayı desteklemek, yerel paydaşlar arasında yatay işbirliği zeminleri oluşturmak, yerel kesimde koruma bilincini geliştirmek, farkındalık yaratmak, bölgeyi deneyimleyecekler için nitelikli ve geliştirici bir seyahat deneyimi sunmaktır (Karataş 2015).

Kültürel rotalar altı başlık altında sınıflandırmaktadır. Bölgesel kapsamına göre: yerel, ulusal, bölgesel, kıta veya kıtalar arası; kültürel kapsamına göre: kültürel değerlerin oluşumunda veya evriminde karşılıklı etkiler sürecini paylaşan veya paylaşmaya devam eden belirli bir kültürel bölgede veya farklı coğrafi alanlarda genişletilmiş; amaçlarına veya işlevlerine göre: sosyal, ekonomik, politik veya kültürel; zamanlarına göre: sosyo-ekonomik, politik ve kültürel değişimlerin etkisi altında gelişmeye devam edenlere karşı artık kullanılmayanlar; yapısal konfigürasyonlarına göre: doğrusal, dairesel, haç, radyal veya ağ; doğal ortamlarına göre: kara, su, karışık veya diğer fiziksel ortamlar (ICOMOS 2008b).

Bölgesel çalışmanın etkin hale geçememesine neden olan yöntem eksikliği miras alanları için ciddi tehlike oluşturmaktadır. Kültürel ve doğal mirasın kırılganlığı, bu mirasın bütüncül şekilde anlaşılması, anlatılması ve korunması zorunluluğu, kontrolsüz turizm hareketlerinin bu miras ve yerel kimlik üzerinde yarattığı tehditler ile yerel kalkınmanın desteklenebilmesi gibi amaçlar bir coğrafyada kültür rotası geliştirilmesinin

tanımlı bir planlama süreciyle sürdürülmesi gerekliliğini de doğurmaktadır. Bu nedenle belirlenen temaları ve hedefleriyle bütüncül bir rota planlama çerçevesinin oluşturulması gerekmektedir (Karataş 2015). Kültürel rota kurgusu; kültürel kimlik bilinci oluşturarak miras bilinci oluşturur, Farklı kültürlerle etkileşimi sağlar, yeni istihdam olanakları sağlayarak yerel halkın yaşam kalitesini artırır, insanların yaşayarak deneyimlemesine olanak tanır, atıl kalmış değer alanları üzerinde farkındalık oluşturulmasını sağlar (Halaç ve Benzer 2018). Kültürel rota planlama süreçleri farklı platformlar tarafından çeşitli şekillerde kurgulanmıştır. Bu kapsamda Avrupa Konseyi Kültürel Rota Sertifikasyon Sistemi (EPA), ICOMOS Kültürel Rota Tüzüğü ve ÇEKÜL Vakfı Kültürel Rotalar Rehberi tarafından hazırlanmış üç farklı sistem bulunmaktadır.

ICOMOS Kültürel Rotalar Tüzüğü'nde kültürel rota planlamasının koordineli ve entegre olarak yönetilen bir faaliyet sistemi gerektirdiği belirtilmektedir. Rota çalışmasına başlarken bütünün ve parçaların tanımlanması onu oluşturan varlıkların envanterinin oluşturulması stratejik planının hazırlanmasını kolaylaştıracak koruma durumlarının analizi ile başlamak önemlidir. Stratejik plan mutlaka güzergah konusunda farkındalığı arttırmak ve kamu ve özel kuruluşlar üzerinde farkındalık oluşturmak için önlemler içermelidir. Ayrıca güzergahın bir bütün olarak korunabilmesi, kullanılması ve yönetimi için önlem ve yasalar içermelidir. ICOMOS Kültürel Rotalar Tüzüğü'nde bu metodoloji altı adımda oluşturulmuştur (ICOMOS 2008b).

Araştırma: Rota oluşturmaya başlarken ilk adım güzergahın ana odak noktalarında multidisipliner ve işbirlikçi araştırma ekiplerinin kurulmasıdır. Araştırma metodolojisinde güzergahlar üzerindeki miras değerlerinin doğru şekilde tanımlanması ve değerlendirilmesi için doğru uygulamalar benimsenmeli ve göstergeler eklenmelidir. Rotanın tarihi önemi ve anlamında kayıptan kaçınılmalıdır. Veri toplamak için standart veri toplama metodolojileri kullanılmalı ve proje parçalı değil bütünsel bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Araştırmacılar kültürel miras varlıklarını parçalı olarak ele almamalıdır. Rotanın hedefi doğrultusunda bütüncül yaklaşmalıdırlar (ICOMOS 2008b).

Finansman: kültürel rota araştırma projelerinde eşgüdümlü ilerlemenin yanı sıra, koruma kullanım ve yönetim projelerini sağlayacak finansman sağlanmalıdır. Finansman, güzergahı vurgulamaya adanmış organlar yoluyla elde edilmeli ve tarihi rota ile çakışan tüm bölgesel organlarla nasıl işbirliği elde edileceği belirlenmelidir. Kurumsal ve bireysel bağışçıların işbirliği de büyük önem taşımaktadır (ICOMOS 2008b).

Önem, Değerlendirme, Koruma: Rota üzerindeki miras öğelerinin korunmasını öngörmek yeterli değildir. Korumanın rotanın değeri üzerindeki etkilerini tespit etmek için titizlikle envanter çalışması hazırlanmalı ve özgünlük ve bütünlükleri değerlendirilmelidir. Bozulma sürecinin etkisi kontrol edilmeli ve gelişim ve ihmalin olumsuz etkilerini önlemek için stratejiler geliştirilmelidir. Bunun için rotanın korunduğu ve değerlerin bütüncül olarak vurgulandığı bir yasal önlemler sisteminin oluşturulmasını gerektirir (ICOMOS 2008b).

Sürdürülebilir Kullanım - Turist Faaliyetleriyle İlişki: Kültür Rotası, bölgesel uyum ve sürdürülebilir kalkınma için büyük öneme sahiptir. Bu durum, sosyal ve ekonomik çıkar etkinlikleri için tarihi değerlerin anlamını özgünlüğünü ve bütünlüğünü tehlikeye atmamak koşulu ile uyumlu, özgünlüğünü ve bütüncüllüğünü tehlikeye atmayan ek bir altyapı ile bütünleştirilerek kullanılabilir. Turist ziyaretleri, daha önceki çevresel etki çalışmalarına ve kamusal kullanım ve toplum katılım planları, turizmin olumsuz etkilerini önlemeye yönelik kontrol ve izleme yöntemleri ile rasyonel bir temelde yönetilmelidir. Turizm amaçlı kültür rotası planlamasında yerel ve bölgesel turist şirketlerinin katılımına öncelik tanınmalıdır (ICOMOS 2008b).

Yönetim: Kültürel Rotaların anlaşılmasının önemi yönetilmesinin temel prensibidir. Bu araştırmalar ve değerlendirmelerin yayılması ile ilgili tüm faaliyetlerin eşgüdümlü ve uyumlu bir şekilde yürütülmesini gerektirir. Koruma, örgütlenme, kullanım, sürdürülebilir kalkınma, turizm ile ilgili politikaların çapraz koordinasyonunu gerektirir. Bu nedenle ulusal ve uluslararası ölçekte sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak projelerin yanı sıra, rotayı doğal afet ve ülke bütünlüğünü ve özgünlüğünü etkileyecek risklere karşı koruyacak yönetim araçları da tasarlanmalıdır (ICOMOS 2008b).

Toplum Katılımı: Bir Kültür Rotasının korunması, tanıtımı ve yönetimi, halkın bilinçlendirilmesini ve rotayı paylaşan alanların sakinlerinin katılımını gerektirir (ICOMOS 2008b).

ÇEKÜL Vakfı'nın hazırladığı Kültür Rotası Rehberi'ne göre ise çalışılan coğrafyanın araştırılması, anlaşılması, özgün temaların belirlenmesi, güzergâh seçimleri, proje geliştirme, ortaklıklar gibi odakları olan bu yöntemin geliştirilmesi ve uygulanması en genel anlamıyla "kültürel rota planlama süreci" olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda kültürel rota planlama süreci dört aşamadan oluşturulmuştur. Bunlar, altyapı(süreç hazırlığı), bakış (araştırma ve değerlendirme), planlama (bölgesel rota kurgusu), yönetimdir (gerçekleştirme ve tanıtım süreci) (Karataş 2015) (Çizelge 2.8).

Çizelge 2.8. Kültürel rota planlama süreçleri (Karataş 2015'ten uyarlanarak alınmıştır).

Avrupa Konseyi Kültürel Rota Sertifikasyon Sistemi'ne (EPA) göre kültür rotası projeleri hazırlanırken izlenmesi gereken beş adım bulunmaktadır. Bunlar tema seçimi, miras unsurlarının belirlenmesi, yasal statüye sahip bir ağ oluşturmak, ortak eylemleri koordine etmek, ortak görüş üretmektir (Berti 2015). Bu kapsamda kültürel rota planlaması hazırlanırken belirli eylem alanlarını gerektirmektedir. Bunlar; araştırma ve geliştirmede işbirliği (bilimsel ve akademik kurumlarla işbirliği), tarihi miras hafızası geliştirme (somut ve somut olmayan miras alanlarının belirlenmesi, korunması ve restorasyonu ile ilgili çalışmalar), gençler için kültürel eğitim alışverişi (farklı kültürel gruplara ait genç nüfus ile işbirliği içinde olmak, eğitim ve etkinlikler düzenlemek), çağdaş, kültürel ve sanatsal uygulamalar (profesyoneller ve profesyonel olmayanlar

arasında multidisipliner ve disiplinlerarası bir diyoğa zemin oluşturmak), kültür turizmi ve sürdürülebilir kentsel gelişmedir (kamu, özel ve yerel arasındaki işbirliği ile sürdürülenilir kalkınmanın bir aracı olarak miras korumayı sağlamak) (Hafale 2013).

Bu farklı üç kültürel rota planlama süreci incelendiğinde kültürel rota planlama süreçlerinin hazırlık adımı ile başladığı görülmektedir. Bu kapsamda yerel ve idari aktörler ile rota planlama çalışması için görüşmeler yapılmakta ve gerekli işbirlikleri kurulmaktadır. Sonrasında ise araştırma ve değerlendirme adımı ile bölgenin seçilmesi, gerekli arazi analizlerinin ve literatür araştırmalarının yapılması, tarihi ve kültürel miras öğelerinin araştırılması ve koruma kaygısı ile irdelenmesi, yapılan çalışmaların yerel ve idari aktörler ile desteklenerek gözden geçirilmesi amaçlanmıştır. Yine bu adım bağlamında yapılan çalışmalar sonucunda temanın belirlenmesi gerekmektedir.

Tema kararı alınırken dikkat edilmesi gereken kriterler, çok disiplinli uzman gruplarının işbirliği içinde çalışması, seçilen alanın hafızasını tarihini ve mirasını açıklayıcı nitelikte olması, girişimci ve yenilikçi projelerin geliştirilmesinde izin vermesi, turizm ortaklıkları ile turistik ürünlerin, kültür turizminin ve sürdürülebilir kültür alanlarının geliştirilmesidir (Berti 2015). Kültürel rota planmasının kurgu aşamasında tema belirlendikten sonra planlama değişkenlerinin (Çizelge 2.9) belirlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda arazi koşulları, kullanıcı profili, rota üzerindeki hareket tipi, rotada geçirilecek süre ve yolculuk biçimi her tema için tanımlanmalıdır (Karataş 2015).

Çizelge 2.9. Kültürel rota planlama değişkenleri (Karataş 2015'ten uyarlanarak alınmıştır)

— TEMALAR:	TARİHSEL DÖNEMLER, YEREL MİMARİ, GÜNLÜK YAŞAM, EKOLOJİ
— YERLEŞİM SERVISLERİ:	KONAKLAMA, OTOYOL, YEME-İÇME MEKANLARI, WC
— ARAZİ KOŞULLARI:	RAHAT, ORTA, ENGEBELİ, RİSKLİ
— KULLANICILAR:	YAŞ, ÜLKE, MESLEK, İLGI ALANI, EĞİTİM
— HAREKET TİPİ:	YÜRÜYÜŞ, BİSİKLET, TIRMANMA, ARAÇ, DURMA
— SÜRE:	SAATLİK, GÜNLÜK, BİRKAÇ GÜNLÜK, HAFTALIK
— YOLCULUK BİÇİMİ:	BİREYSEL, GRUP, ORGANİZE TUR

Bir sonraki adım rota kurgusunun oluşturulmasıdır. Bu kapsamda rota üzerinde odak noktaları ve duraklar tanımlanmalıdır. Odaklar başlangıç ve bitiş noktaları belirlenerek bir güzergah üzerinde birleştirilmelidir. Kurgulanan rota sistemlerinde hareket etme ve dinlenme noktaları dengeli dağıtılmalıdır. Rota üzerinde özel proje alanları oluşturularak özel karakter alanları vurgulanabilir. Hazırlanan kurgu sistemleri ile özellikle hassas miras alanları üzerindeki turizm baskılarının azaltılması sağlanabilir ve daha az bilinir alanlarda da tanıtım ve çekim noktaları oluşturulabilir (Karataş 2015). Rota kurgusu kapsamında sürdürülebilir kültür turizmi ve ziyaretçi planlaması başlıkları irdelenmelidir. Rota kurgusunun oluşturulması sonrasında son adım ise kültür rotasının eyleme geçmesi amacıyla yönetim sürecinin planlanmasıdır. Bu kapsamda finans planlaması, eylem planları, yönlendirme elemanlarının tasarımı ve araziye yerleştirilmesi, uygulayacak aktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bunun yanında tanıtım ve iletişim stratejileri geliştirilmeli ve rotanın devamlılığını sağlayacak planlama ve denetleme çalışmaları yapılmalıdır.

Kültürel rota planlamasının tüm aşamaları incelendiğinde her aşamada belirli aktörler arasında işbirliklerinin kurulması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu kapsamda katılımcı yaklaşımların kültürel rota planlama süreçleri için önemli bir adım olduğu unutulmamalıdır. Kültürel rota planlamalarında yer alması gereken aktörler turizm ve turizmle ilgili sağlayıcılar, kültür ve sanatla ilgili kurumlar, idari yönetimler, özel sektör işletmeleri, eğitim kurumları şeklinde sıralanabilir. Bu aktörler seçilen bölgenin ölçeğine göre yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde sınıflandırılabilir. (Hafale 2013) Kültürel rota planlama süreçlerinin her aşaması kamu, yerel ve özel aktörlerin bir arada çalışmasını gerektirir. Bunun yanında tüm aktörlerin içinde bulunduğu süreçler, rotanın uygulanması sırasında taraflar arasında meydana gelecek çatışmaların da önüne geçilmesini sağlamaktadır. Kültürel rotanın sosyal, ekonomik ve çevresel yönünün irdelendiği çok yönlü organizasyonlar, ortaya çıkan çalışmada başarısını ve sürdürülebilirliğini arttıracaktır. Bu kapsamda kültürel rota planlaması ile ziyaretçi akışı planlanarak tarihi ve kültürel miras alanlarının korunması ve sürdürülebilmesi sağlanmaktadır.

2.4.1. Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Çalışmalarında Kültürel Rota Örnekleri

Tarihi ve kültürel mirası koruma çalışmalarında pek çok farklı, tema, ölçek ve aktörle çeşitli kültürel rota planlamaları yapılmaktadır. Bu bölümde çeşitli ölçeklerde, farklı katılımcılarla işbirliği içinde geliştirilmiş beş farklı kültürel rota örneğine yer verilerek kültürel rotaların uygulanabilirliği irdelenmiştir.

LIMEN: Ege'den Karadeniz'e Kültürel Limanlar Projesi (2014-2015)

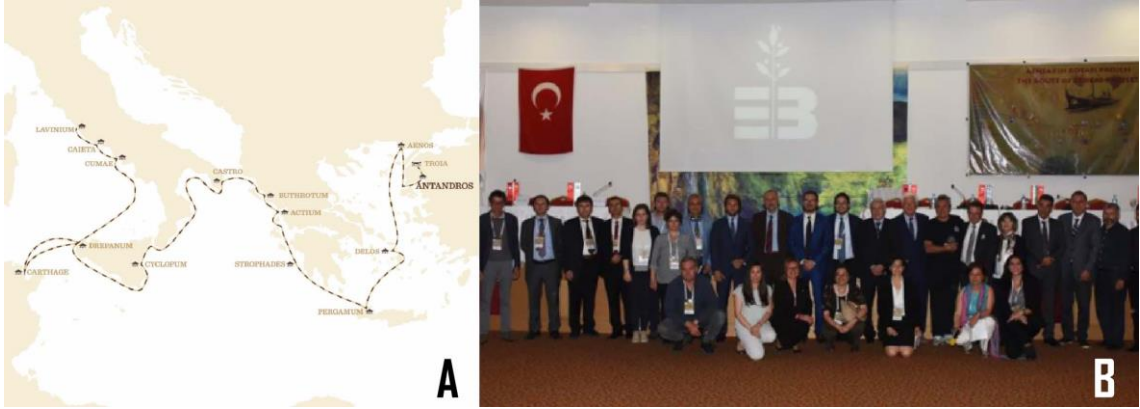
LIMEN, Ege'den Karadeniz'e kadar olan deniz rotası üzerinde bulunan liman kentleri arasındaki kültür turizminin gelişmesini ve sürdürülebilirliğin sağlanmasını amaçlayan bir projedir (Anonim 2018b). Proje kapsamında pilot uygulama olarak Küçükyaılı Arkeopark'ı, yakın çevresini ve Adalar'ı içine alan sürdürülebilir bir kültürel rota çalışması hazırlanmıştır. Proje kapsamında iki adet atölye çalışması düzenlenmiştir. (Şekil 2.7) İlk atölye çalışması 10 Ekim 2014'te Kültür Rotaları Derneği ile birlikte Türkiye ve Avrupa'dan çeşitli kurum temsilcileri ve akademisyenlerin katılımıyla Küçükyaılı Arkeopark'ta gerçekleştirilmiştir. İkinci atölye çalışması ise 28 Şubat 2015 tarihinde Kültür Rotaları Derneği ve Adalar Konseyi ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Yapılan atölyeler kapsamında, İstanbul Kent Surları'nı konu alan İstanbul Kent Rotası, İstanbul Asya Yakası ve Adalar Rotası, Anastasia Surları ve Çatalca'daki su kemerini odak alan İstanbul Avrupa Yakası ve Yakın Çevresi Rotası (Şekil 2.7) hazırlanmıştır (Anonim 2017d).

Şekil 2.7. LIMEN Ege'den Karadeniz'e Kültürel Limanlar Projesi (Anonim 2017d).
A) 1. Atölye çalışması B) 2. Atölye çalışması C) İstanbul Kent Rotası, İstanbul Asya Yakası ve Adalar Rotası, İstanbul Avrupa Yakası ve Yakın Çevresi rotası

Aeneas Rotası Projesi (2011)

Aeneas Rotası, Anadolu-Avrupa Mitolojik Tarihsel Birlikteliği Castro-Antandros Projesi kapsamında Roma'nın kuruluş hikayesine dayanan Aeneas Efsanesi'ni yeniden canlandırmak ve farkındalık oluşturmak amacıyla bir antik gemi ile Aeneas'ın rotası izlenerek Lavinium'a gidilmesinin planlandığı güzergah sistemidir. Rota beş ülkeyi kapsamaktadır. Bu ülkeler Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, İtalya ve Tunus'dur. (Şekil 2.8) Akdeniz'deki ilk deniz kültür rotası olan Arneas Rotası Avrupa Kültür Rotaları Enstitüsü tarafından aday rota olarak kabul edilmiştir (Anonim 2019a).

Şekil 2.8. Aeneas Rotası.

A) Güzergahı (Anonim 2019b) **B)** Aeneas Rotası Çalıştayı. (Anonim 2019a)

4-7 Mayıs 2017 tarihlerinde Edremit Belediyesi, Antandros Kazı Başkanlığı ve Antandros Derneği işbirliğiyle ve çeşitli ülkelere katılımcılarla “Uluslararası Aeneas Rotası Projesi Çalıştayı” gerçekleştirmiştir (Şekil 2.8). Çalıştay kapsamında, rotanın Türkiye içinde kalan bölümü olan Aeneas'ın Troia'dan Antandros'a yürüdüğü 23.5 kilometrelik parkur, Misya Yürüyüş Yolları Projesi'ne dahil edilerek Aeneas Yolu olarak isimlendirilmiştir. Yürüyüş Parkuru kapsamında bölgeye gelen turistlerin dönem giysileri giyerek, antik dönem yemeklerini deneyimlemeleri önerilmektedir. Ayrıca çalıştayda Roma'da Aeneas Rotası Derneği kurulmuştur (Anonim 2019a).

Kayseri Kültür Yolu (2014)

Kayseri Kültür Yolu, dış kale surları içinde ve kentin merkezinde bulunan tarihi ve kültürel miras alanlarının kırk odak noktası üzerinde birleştirildiği rota sistemidir. (Şekil 2.9) Kayseri, Selçuklu dönemine başkentlik yapmış bir şehir olarak içerisinde pek çok 12. yüzyıl sonrasına ait Selçuklu dönemi eserleri bulundurmaktadır. Güzergah üzerindeki yapılar onarılmış, boş olanlar yeniden işlevlendirilmiş, rota üzerinde tabelalar ve kent mobilyaları konumlandırılmıştır. Zemin kaplamaları ve bilgilendirme elemanları ile yönlendirme çalışmaları yapılmıştır. Rota kapsamında üç farklı güzergah bulunmaktadır. Bunlar sarı renk ile belirtilmiş Kültür Yolu Turu, mavi renk ile belirtilmiş Müze Turu ve kırmızı renk ile belirtilmiş Çarşı Turu'dur. Bunun haricinde tercihi tur da tanımlanmıştır. Danışma, toplanma noktası, restoran, kafe ve tuvaletler rota üzerinde simgeler ile işaretlenmiştir (Anonim 2014f).

Şekil 2.9. Kayseri Kültür Yolu (Anonim 2017e).

Karia Yolu (2013)

Karia Yolu, üç arkadaşın Karia antik bölgesinde uzun mesafeli yürüyüş rotası oluşturma fikriyle 2009 yılında yola çıktıkları bir süreçtir. Rotayı tamamlayabilmek için dört kış boyunca yürüyecek olan ekibe zaman içinde yurt dışından katılımcılar da eklenmiştir. Köy kahvehanelerine gidip yaşlılara danışarak dilsiz haritanın üzerinde patikalardan oluşan bir ağ belirlemeye başlanmıştır. Böylece unutulmuş patikaları ortaya

çıkarılmıştır. Zaman içinde antik yollar, çoban patikaları ve orman yolları birleştirilerek Türkiye'nin en uzun yürüyüş rotası oluşturulmuştur. Hazırlanan rota çalışması, 2012 yılında Muğla Ticaret ve Sanayi Odası'nın katkılarıyla projelendirilerek, Güney Ege Kalkınma Ajansı tarafından finanse edilmiştir. 850 metreden uzun olan ve 46 etaptan oluşan rota Karia Yolu ismi ile 2013 yılında faaliyete geçmiştir. Karia Yolu, Bozburun Yarımadası (Şekil 2.10), Datça Yarımadası, Gökova Körfezi, İç Karia, Muğla ve çevresi olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır (Anonim 2018d).

Şekil 2.10. Karia Yolu.

A) Bozburun Yarımadası bölümü (Anonim 2020e) **B)** Paydaşlarla tanıtım toplantısı (Anonim 2019j)

Karia Yolu paydaşlarla tanıtım toplantısı, Kültür Rotası Derneği temsilcileri, hizmet sağlayıcılar, turizm rehberleri ve seyahat acenteleri ve yürüyüşle ilgili kişilerin katılımıyla, 2019 yılında Datça'da gerçekleşmiştir (Şekil 2.11). Toplantı kapsamında yerel halkın görüşleri alınmıştır (Anonim 2019j).

Ruhr Temalı Kültür Rotaları (2004)

Ruhr Temalı Kültür Rotaları 2004 yılında, Kuzey Ren-Vestfalya eyalet parlamentosu tarafından verilen görev kapsamında Ruhr Bölge Derneği'nin Endüstri Kültürü Departmanı'na hazırlanmış kurgu sistemidir. Güzergah Avrupa Endüstriyel mirasına dahil olmakla birlikte sanayi tarihi dernekleri ve projelerine de üyedir. Ruhr bölgesi endüstriyel ve kültürel mirası ile öne çıkan bir alan olmakla birlikte pek çok yüksek fırınlar, gazometreler ve kuleleri içinde barındırmaktadır. 150 yıllık sanayi geçmişine sahip olan kent eski üretim yerlerini dönüştürerek çekici etkinlik mekanları haline

getirmiştir. Rotanın ana odakları Şekil 2.11’te verilmiştir. 1000’den fazla miras odağı bir ağ üzerinde kurgulanarak 31 farklı alt tema kapsamında rota haline getirilmiştir. Temaların kurguları halen devam etmekle birlikte biten rota sistemleri kitap haline getirilerek yayınlanmaktadır (Anonim 2021a).

Şekil 2.11. Ruhr Endüstri Mirası Rotası (Anonim 2021a).

Bölüm kapsamında ele alınan örnekler Çizelge 2.10’da tablo halinde verilmiştir. Rota örnekleri değerlendirildiğinde kültürel rota planlamalarının idari yönetimler, sivil toplum kuruluşları veya bireysel hareketlerle başlatıldığı görülmektedir. Ayrıca rotaların kapsamı uluslararası, bölgesel ve yerel ölçekte olabilmektedir.

Çizelge 2.10. Kültürel rota örnekleri

Arkeoloji	TEMA	Mitoloji	TEMA	Tarihi ve Kültürel Miras	TEMA	Doga	TEMA	Endüstri Mirası	TEMA
Proje kapsamında pilot uygulama olarak Kaçıkıyalı Arkeopark’ı, yakın çevresini ve Adalar’ı içine alan sürdürülebilir bir kültürel rota çalışması hazırlanmıştır. İstanbul Kent Rotası (Hattahat Kent Soruları) İstanbul Ayaş Fikası ve Adalar Rotası, İstanbul Avrupa Yakası ve İskenderiye Rotası (Akantus Surlar ve Çatılandırma Anketi)	KURGU	Romanın kuruluş hikayesine dayanan Aeneas Efsanesi ni yeniden canlandırmak ve farklılık oluşturmaya amacıyla bir antik gemi ile Aeneas’ın rotası izlenerek Lavinium’a gidilmesinin planlandığı güzergah sistemidir.	KURGU	Kayseri Kültür Yolu, dış kale surları içine ve kentin merkezinde bulunan 12, yüzyıl sonras Seleçuklu dönem tarihi ve kültürel miras alanlarının kırk odak noktası üzerinde birleştirildiği rota sistemidir. Kültür Yolu Turu, Müze Turu, Çarşı Turu	KURGU	2003 yılında üç arkadaşın Karia Antik Bölgesi’nden yola çıkarak dört kes boyunca köy kahvelerini gezip yerli halk ile görüşerek dışız harita üzerine işledikleri patikaların düzenlenmesi ile oluşturulmuş rota sistemidir. Bölgenin Turizmci Dönüşümüne Katkı Sağlayan Karia’ya Mücadele ve Gelecek	KURGU	150 yıllık sanayi geçimine sahip Ruhr bölgesinde 1000’den fazla endüstri miras odasının bir ağ üzerinde kurgulanarak 31 farklı alt tema kapsamında rota haline getirilmiştir.	KURGU
1. Atılye/2014/Kaçıkıyalı Arkeopark Kültür Rotaları Derneği Avrupa Kurum Temsilcileri Akademisyenler	PAYDAS	Anadolu-Avrupa Mitolojik Tarihsel Birlikliği	PAYDAS	Kayseri Büyükşehir Belediyesi	PAYDAS	Mugla Ticaret ve Sanayi Odası Güney Ege Kalkınma Ajansı Yerel halk	PAYDAS	Kuzey Ren-Vestfalya eyalet parlamentosu Ruhr Bölge Derneği / Endüstri Kültürü Departmanı	PAYDAS
2. Atılye/2015 Kültür Rotaları Derneği Adalar Konseyi	2015	Edrenit Belediyesi, Antandros Kazi Başkanlığı ve Antandros Derneği Aeneas Rotası Derneği kuruldu.	2011	2014	2013	2004			
LİMEN: Ege den Karadeniz’e Kültürel Limanlar Projesi İstanbul		AENEAS ROTASI PROJESİ Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, İtalya ve Tunus		KAYSERİ KÜLTÜR YOLU Kayseri	KARIA YOLU Mugla	RUHR KÜLTÜR ROTALARI Almanya			

2.5. Bölüm Sonucu

Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı kitle turizminin tarihi kentsel peyzaj üzerinde oluşturduğu baskıya stratejik turizm yaklaşımları ile çözüm üretebilir. Bu yaklaşımlardan biri kültürel rota planlaması yöntemidir. Kitle turizminin tarihi kentsel peyzaj üzerindeki akışını düzenleyerek turizm baskısına bir çözüm yolu geliştirilebilir. Bu kapsamda an çalışmasının yol haritasının oluşturulması bağlamında, toplum katılımı ve kültürel rota kavramları irdelenerek kavramsal çerçeve geliştirilmiştir.

Çizelge 2.11. Kavramsal yol haritası.

Kuramsal temeller ve kaynak araştırması bölümünde izlenen kavramsal yol haritası Çizelge 2.11’de verilmiştir. Bu kapsamda bölüm içeriği koruma, katılım ve rota kavramları etrafında şekillenmiştir. Günümüz bütünleşik koruma anlayışının kapsamı tarihi kentsel peyzaj sınırlarına kadar genişletilmiştir. Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı miras alanlarının zaman içinde kültürel ve doğal değerlerin katmanlaşması ve iç içe geçmesini konu alan, mirası bir nesne değil bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bunun yanında geliştirilmesi kaynakların hangisinin miras olarak nitelendirilmesi ve korunması gerektiği konusunda paydaşlar arasında fikir birliği sağlamak amacıyla

katılımcı süreçleri önerir. Bu süreçler sürdürülebilir kentsel kalkınmanın da desteğiyle, miras yönetiminin toplum merkezli ilerlemesi için strateji, vizyon, yönetim ve uygulama planlarının geliştirilmesini hedefler. Tarihi kentsel peyzaj alanları için bir baskı unsuru olan kitlesel turizm, toplum merkezli katılımcı süreçlerle çözümlenebilir. Bu kapsamda kültürel miras, turizm aracılığıyla sosyal kalkınmanın bir katalizörü olarak rol oynayabilir. Bu bağlamda önerilecek kültürel rota önerisi turizm yoluyla tarihi kentsel peyzajların korunmasını ve sürdürülmesini sağlarken, gelecekte korunması gereken kentsel peyzajında üretilmesini sağlayacaktır.

3. MATERYAL ve YÖNTEM: BURSA HİSAR BÖLGESİ ALAN ÇALIŞMASI

Tez kapsamında katılımcı süreçlerin tarihi kentsel peyzajın sürdürülebilmesindeki etkin rolünü ortaya koymak için Bursa'nın ilk yerleşim yeri olan ve Bursa Kalesi'nin sınırları içinde kalan Hisar Bölgesi'nde bir alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Tezin kavramsal çerçevesi ve izlenecek yöntem ile ilgili kavramların açıklandığı, kuramsal temellerin oluşturulduğu ve ilgili literatür araştırmalarının yapıldığı ikinci bölüm sonrasında yapılacak çalışmanın yöntemi belirlenerek alan çalışmasına geçilmiştir.

Tezin alan çalışması üç aşamadan oluşmaktadır (Çizelge 3.1). Alan çalışmasının ilk aşaması ortak akıl arama süreç tasarımıdır. Bu aşamada Hisar Bölge'sinde kentliler ile Odak Grup Toplantısı organize edilerek, tezin yöntemi olan kültür rotası kararının alınma süreci işlenmiştir. Odak Grup Toplantısı'nın sunum bölümünde, katılımcı yaklaşımların ve yerli halkın karar alma süreçlerindeki etkisinin önemi vurgulanmış ve örneklerle desteklenmiştir. Toplantının tartışma kısmında ise yerli halk ile Hisar hakkında konuşulmuş, Hisar genelindeki ziyaretçi akışı üzerindeki dengesizlik irdelenmiş ve elde edilen veriler doğrultusunda Hisar için mirasın korunması amaçlı bir yol haritası oluşturularak, kültür rotası planlaması yapılmasına karar verilmiştir.

İkinci aşamada Bursa Hisar Bölgesi'nin alan tanımı yapılmıştır. Bu kapsamda fiziksel tanımı, tarihsel ve kentsel gelişim süreci, bir bölümünün UNESCO Dünya Miras Alanı tampon bölgesi olarak kabul edilmesi süreci, Hisar Bölgesi'nin tarihi, kültürel, doğal miras değerleri ve Hisar Bölgesi'nde yapılan tarihi ve kültürel miras koruma çalışmalarını içeren detaylı bir literatür araştırması yapılmıştır. Literatür araştırması Hisar Bölgesi üzerinde yapılan analiz çalışması ile son bulmaktadır.

Alan çalışmasının üçüncü aşaması ise Hisar Kültür Rotası'nın kurgulanmasıdır. Bu kapsamda ilk olarak Atölye Çalışması olarak kurgulanmış ve bu kapsamda Hisarlılar ile birlikte ipe haritalama (string mapping) çalışması yapılmıştır. Atölye çalışmasının sunum kısmında Hisar Bölgesi'nin tanımı yapılarak önemi vurgulanmış, kültür rotası planlama sistemi anlatılmış, sonrasında ise ipe haritalama çalışmasına geçilmiştir. Çalışma kapsamında her katılımcının ayrı bir renk ile kendi seçtiği odaklardan oluşan

bir rota güzergahı oluşturması beklenmiştir. Yapılan uygulama verileri haline getirilerek Hisar Kültür Rotası Planlaması'nın temelini oluşturmuştur. Sonrasında ortak akıl süreci arama tasarımı kapsamında elde edilen veriler dikkate alınarak üç adet tema ve bu temalar dahilinde on adet alternatif rota geliştirilmiştir. Hisar Kültür Rotası'nın üç teması, Hisar'ın Katmanları, Hisar'ın Doğası ve Hisar'da Yaşam olarak belirlenmiştir. Hisar Katmanları Teması'nın alternatif rotaları Prusa ad Olypnum Yolu, Prusa Yolu, Prousa Yolu, Hüdavendigar Yolu ve Bursa Yolu'dur. Hisar'ın Doğası Teması'nın alternatif rotaları Mavi Yol, Yeşil Yol ve Kahverengi Yol'dur. Hisar'da Yaşam Teması'nın alternatifleri Mahalle Mirası Rotası ve Hafıza Rotası'dır. Alan çalışması kapsamında yapılan Hisar Kültür Rotası ile Hisar Bölgesi'nin köhneme sürecinin önüne geçilerek halkın katılımı ile korunması ve sürdürülmesi amaçlanmaktadır. Rota kurgusunda yerli halkın belirleyici olması ve deneyimlerini ortaya koymaları, doğru güzergahların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Çizelge 3.1'de kültürel rota planlama adımlarına göre tezin yöntem aşamaları verilmiştir. Kültürel rota planlama sürecinin yönetim adımı tez kapsamına alınmamıştır. Hisar kültür rotası ilgili eylem planları hazırlanarak ve gerekli finansman desteği ile uygulamaya geçirilebilir. Bu kapsamda tanıtım stratejileri geliştirilerek, arazi gerekli yönlendirme tasarımları ile rotaya uygun olarak kurgulanabilir.

Çizelge 3.1. Tez çalışması yöntem aşamaları.

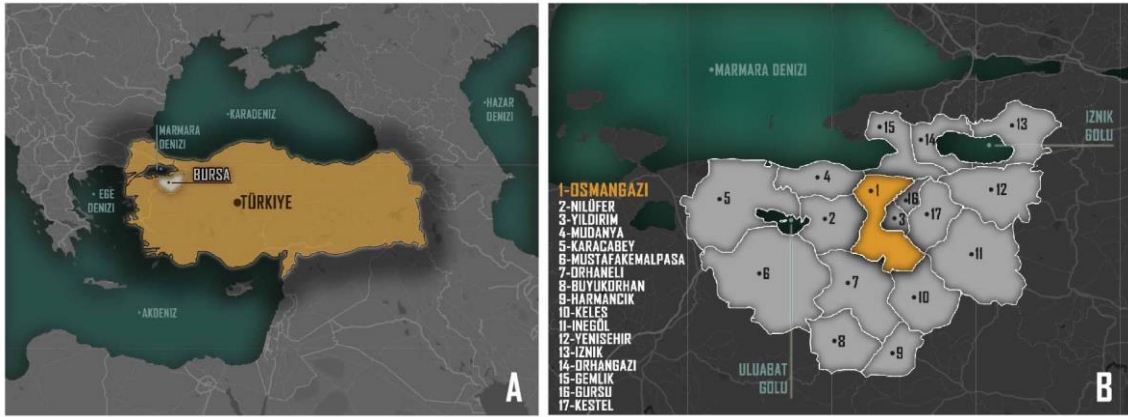

3.1. Alanın Seçilme Nedenleri ve Tanıtımı

Bursa, coğrafi konumu, doğal yeterlilikleri ve stratejik önemi sebebiyle pek çok farklı uygarlığın egemenliği altında kalmış ve her toplum kendi gündelik yaşamından izler, kültürel mirasından etkiler bırakarak kentın katmanlaşmasını sağlamıştır. Bu katmanlı yapı Bursa için oldukça zengin tarihi, kültürel ve doğal değerin birikimini sağlamıştır. Bu birikimin korunması ve devamlılığının sağlanması için Bursa'nın UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde olması büyük önem taşımaktadır.

3.1.1. Bursa Hisar Bölgesi'nin Coğrafi Konumu ve Fiziksel Tanımı

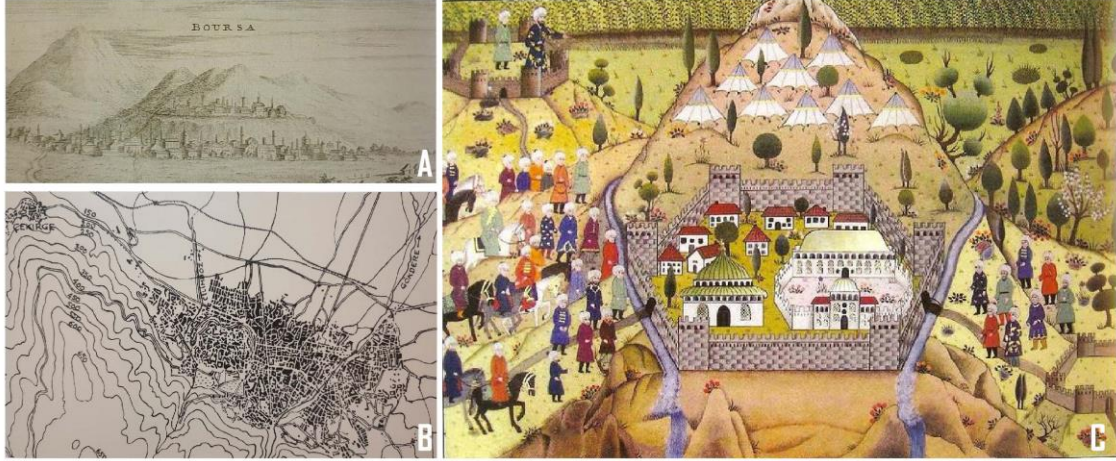
Bursa ili, 40 derece boylam, 28-30 derece enlem daireleri arasında, Anadolu yarımadasının kuzey batısında, Marmara Bölgesi'nin güneydoğusunda yer alan (Şekil 3.1) Türkiye'nin dördüncü Büyük kentidir (Anonim c). Bursa ilinin on yedi tane ilçesi bulunmaktadır (Şekil 3.1). Bunlar Osmangazi, Nilüfer ve Yıldırım ilçeleri merkez ilçe olmakla beraber, Büyükorhan, Gemlik, Gürsu, Harmancık, İnegöl, İznik, Karacabey, Keles, Kestel, Mudanya, Mustafakemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi, Yenişehir'dir. (Anonim 2020b)

Şekil 3.1. Bursa'nın konumu.
A) Türkiye'deki konum B) Bursa'nın ilçeleri

Bursa'nın jeomorfolojik yapısını farklı jeolojik dönemlerde oluşmuş pek çok çöküntü alanlar (ovalar) ve en yükseği Uludağ bloğu olan dağlardan oluşmaktadır. Bursa Ovası

ile Uludağ'ın kuzeybatı arasında, Bursa kentinin ilk yerleşim yeri olan Hisar Bölgesi'nin bulunduğu, traverten ve kalker tüfler üzerine kurulmuş dik yamaçlı doğal bir teras konumlanmıştır (Anonim a, Maydaer 2009, Yenel 2011).

Şekil 3.2. Hisar Bölgesi'nin fiziki durumu.

A) Jean de Therenot'un 1656 Bursa tasviri üzerinden dağ, teras ve ovanın ilişkisi (Yenal 2011) **B)** Bursa topografik eğri haritası (Yenal 2011) **C)** Hisar ile Cilimboz Deresi ve Gökdere'nin ilişkisini gösteren gravür (Anonim 2020d)

Bursa ili, Osmangazi ilçesinde yer alan Hisar, Bursa şehrinin ilk kurulmaya başladığı bölge olup denizden 260 metre yükseklikte, ayrışmış ve killeşmiş yerli traverten bir tepededir (Şekil 3.2 b). Günümüzde Hisar Bölgesi sınırları içinde sıcak su çıkışları olmamasına rağmen arazinin traverten oluşumlu jeomorfolojik yapısı, eski dönemlerde bu bölgede sıcak su akışının var olduğunu göstermektedir. Bölgede var olmuş sıcak su akışı, Uludağ'ın kristalize kireçtaşlarını eriterek, aldığı kalsiyum karbonatı çökeltip, zeminde düzensiz tabakalar halinde travertenler oluşturmuştur. Traverten tabakanın görünen kısmı, 2-4 metre yapay dolgunun altında olup 150 metre kalınlığındadır. Traverten tabakanın yanı sıra yer altında doğal mağara ve yapay dehlizler de bulunmaktadır (İlkışık ve ark. 2011, Yenel 2011). Tekeli (2000) Bursa'nın coğrafik konumu ve jeomorfolojik yapısının, Bursa'da sanayi öncesi kent oluşumunu için oldukça uygun olduğunu vurgulamakta ve bunu ova (Bursa Ovası), dağ (Uludağ) ve teras (Bursa Hisar Bölgesi) üzerinden anlatmaktadır (Şekil 3.2 a). İlk olarak kentin yaslandığı dağ kent sakinlerinin su ihtiyacını karşılarken aynı zamanda sanayi üretimi için su kaynağını da sağlamaktadır. Bu durumu kanıtlayan örnek olarak Cilimboz

Vadisi'nde kurulan ve Bursa'nın ilk sanayi bölgesi olan İpek Fabrikaları verilebilir. Eski dönemlerde Uludağ'dan gelen Gökdere'nin Çakırhamam-Çatalfırın hattında akmakta olduğu bilinmekte olup, Hisar'ın batıda Gökdere Vadisi, doğuda ise Cilimboz Vadisi ile sınırlı olduğu (Şekil 3.2 c) bilinmektedir (İlkışık ve ark. 2011, Anonim a). Bursa merkezinin verimli bir ova üzerinde kurulması gerekli artık üretiminin koşullarını sağlaması da önemli bir etkidir. Dağ eteği ve ovanın güneyi arasında kalan traverten teras ise savunma için gerekli olan kalenin inşasına imkan sağlamaktadır. Hisar Bölgesi'nin bulunduğu arazinin kuzey, doğu ve batı sınırları sarp ve yükseltilidir. Saltanat Kapı'dan Kaplıca Kapı'ya kadar uzanan Tophane Ön Yamaçları savunma için doğal bir set oluşturmaktadır. Güney sınırı ise düzdür ve Uludağ etekleri ile birleşmektedir. Güney sınırının yükseltili olmaması kentin korunması için olumsuz bir unsur olsa da bu bölgede çift sur hattı inşa edilerek güvenli hale getirilmiştir (İlkışık ve ark. 2011). Tepenin alan sınırları aynı zamanda hem kent hem de Bursa Kalesi'nin sınırlarını oluşturmuştur (Şekil 3.3 a).

Şekil 3.3. Bursa Hisar Bölgesi'nin konumu.

A) Konum ve alan sınırları **B)** Hisar Bölgesi ve çevresindeki mahalleler

Bursa Hisar Bölgesi, Bursa Kalesi ve surlarının sınırları içinde dört mahalleden oluşmaktadır. Bunlar Alaaddin, Kavaklı, Mollagürani ve Osmangazi Mahalleleridir. Alacahırka, Pınarbaşı, Kuruçeşme, Tahtakale ve Ali Paşa Mahalleleri ise Bursa Kalesi ve çevresini destekleyen tampon bölgelerdir (Şekil 3.3 b).

3.1.2. Bursa Hisar Bölgesi'nin Tarihi ve Kentsel Gelişimi

Bursa ilinin geçirdiği tarihsel dönemlerin kentsel gelişim sürecine önemli etkileri olmuştur. Bu kapsamda Bursa ve Hisar Bölgesi'nin kentsel gelişim süreci tarihi dönemlere göre incelenmiştir.

Prehistorik dönem:

Bursa'nın kuruluşunun prehistorik döneme dayandığı yapılan arkeolojik kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları sonucunda saptanan fosil, höyük ve yerleşim yeri kalıntıları ile ortaya çıkmıştır (Şekil 3.4). Orta Miyosen döneme ait Mustafakemalpaşa ve İnegöl yakınlarında ulaşılan fosil kalıntıları Bursa'nın en erken tarihinin on beş milyon yıl öncesine dayandığını göstermektedir (Özkan ve Ünal 2009). Bulunan eski yerleşim yerleri ve höyükler İznik Gölü çevresinde olup yedi tanedir. Bunlardan en eskisi Orhangazi sınırları içinde kalan Ilıpınar Höyüğü'dür. Diğer altı höyük ise Hacılarteppe, Tepecik, Körüstan, Üyücek, Tepe, Höyücek ve Karadin höyükleridir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Bulunan bu eski yerleşim alanları arkeolojik sit alanı ilan edilmiş ve korumaya alınmıştır. Diğer arkeolojik sit alanı ilan edilmiş höyükler ise Aktopraklık, Bos Tepe, Cuma Tepe, Çakırca, Çardak, Çakırköy, Demirtaş, İnegöl II, Karasil, Karasil II, Köprühisar, Kurşunlu, Marmaracık, Menteşe Söylemiş, Yeniköy, Yenişehir II höyükleridir (Yenal 2011).

Bursa ve çevresinin yazılı tarihi MÖ 2000'li yılların ortalarında Küçük Asya'nın gelişmesine sebep olan Ege Göçleri ile başlamış, Trakya'dan Marmara'nın güneyine oradan Anadolu'nun iç bölgelerine doğru ilerlemiştir. Bu göç hareketi ile MÖ 7. yüzyılda Trakya'da yaşayan Bithynler ve Thyninler, İskitler'in saldırıları sebebiyle Bursa ve çevresine yerleşerek Hisar'ı da içine alan bu bölgeye Bithinya adını vermişlerdir (Özkan ve Ünal 2009). Bithinya Devleti kurulana kadar çeşitli koloni ve devletlerin egemenliği altında kalan ve oldukça tahrip edilen Bursa ve çevresi, Bithinya Devleti'nin kurulması ile birlikte bölge tek bir bağımsız devletin egemenliği altına girmiştir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

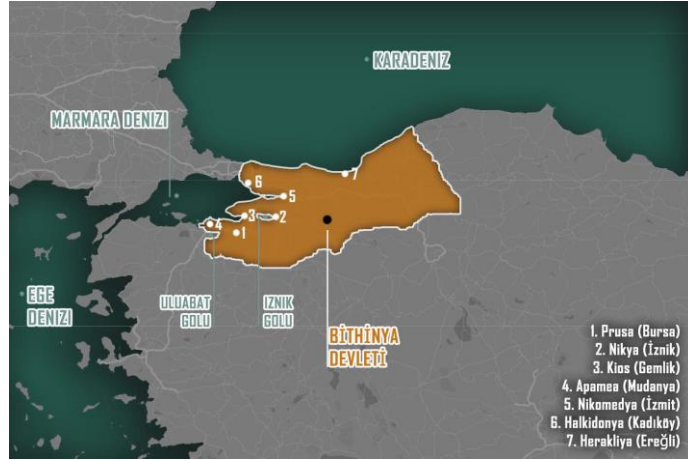
SIYAH: COĞRAFİK NOKTALAR	YEŞİL: TARİH ÖNCESİ YERLEŞİMLER	MAVİ: ORTA ÇAĞ YERLEŞİMLERİ
KIRMIZI: ANTIK ÇAĞ YERLEŞİMLERİ		
1- Artake (Erdek)	21- Apollonia ad Rhyndacum (Gölyazı)	41- Pythia Therma (Termal)
2- Kyzikos	22- Aktopraklık höyük	42- Pylai (Yalova)
3- Aphnitis (Manyas Gölü)	23- Syge (Kumyaka)	43- Drepanon
4- Daskyleion (Ergili)	24- Brylleion/ Myrleia / Apameia (Mudanya)	44- Prainetos (Karamürsel)
5- Makestos (Susurluk Çayı)	25- Koubouklia (Görökle)	45- Nikomedia (İzmit)
6- Plakia	26- Katoikia(Kite)	46- Askania (İznik Gölü)
7- Skylake	27- Tahtalı köyü (Caesarea/ Germanicopolis? -yeri kesin değil)	47- Nikaia/ Nicæa (İznik)
8- Besbikos/ Kalolimnos (İmralı adası)	28- Filadar (Gündoğdu köyü)	48- Leukai/ Leuca (İsmaneli)
9- Kirmasius (Mustafakemalpaşa)	29- Prousa- Prusa ad Olympum (Bursa)	49- Melangeia/ Malagina- yeri kesin değil
10- Miletopolis	30- Pythia (Çekirge)	50- Agrillion/ Belokomis (Bilecik)
11- Rhyndakos (Kocasu)	31- Olympus (Uludağ)	51- Armenokastron (Pazaryeri/ Bilecik)
12- Dorak köyü (yerleşim değil, buluntu yeri)	32- Eikote (Demirtaş)	52- Angelokoma (İnegöl)
13- Lopadion (Uluabat)	33- Elekosmiai/ Elegmi (Kursunlu)	53- Otrœa (Yenişehir)
14- Artynia (Uluabat Gölü)	34- Kios (Gemlik)	54- Modra yeri kesin değil
15- Mihaliç (Karacabey)	35- Posidion (Bozburun)	55- Gallus (Gökusu çayı)
16- Lentiana (Tophisar köyü)	36- Kallipolis (Armutlu)	56- Miskoura (Müşköle)
17- Daskyleion (Eşkel)	37- Arganthonias	57- Pythopolis (Söğüt)
18- Kapanca köyü	38- Karsak Deresi ve Boğazi	58- Hadrianoi (Orhaneli)
19- Trighia (Trilye)	39- Basilinopolis	59- Sangarios (Sakarya Nehri)
20- Odrysse (Nilöfer Çayı)	40- Ilpınar	

Şekil 3.4. Antik Çağ Ve Orta Çağda Bursa Ve çevresindeki yerleşimler (Anonim 2017a'dan değiştirilerek alınmıştır).

Bithinya dönemi (MÖ.600'ler - MÖ.74):

Ege Göçleri ile birlikte İskitler'in saldırılarından kaçan ve Trakya'dan Küçük Asya'nın kuzeybatı bölümüne göç eden Bithynler ve Thyniler günümüzde Bursa, Bilecik, Bolu, Sakarya, Kocaeli, İstanbul'un Anadolu Yakası ve Zonguldak'ın bir kısmını sınır alan bölgeye yerleşmiş, bu topraklara Bithinya adını vermişlerdir (Özkan ve Ünal 2009). Bithinya, Nicomedes I'in başkent olarak kurduğu ve kendi adını verdiği Nicomedia (İzmit) ile birlikte bağımsız bir devlet haline gelmiştir (Yenal 2011). Bithinya Devleti

hakimiyetindeki bölgeler, Prusa (Bursa), Nikya (İzmit), Kios (Gemlik), Apamea (Mudanya) Nikomedyia (İzmit), Halkidonya (Kadıköy), Herakliya (Ereğli) idi (Baykal 1993) (Şekil 3.5).

Şekil 3.5. Bithinya Devleti hakimiyetindeki bölgeler.

Bithinya Devleti, Kral I. Prusias döneminde sınırlarını bir hayli genişletmiştir. Kral Prusias yayılma yaklaşımı olarak synoecism uygulamasını benimsemiş, küçük nüfuslu yerleşim yerlerini yeni nüfus katılımı ve bayındırlık hareketleri sağlayarak kentleştirmiştir. Bu uygulama ile Marmara kıyısındaki Cius sömürge yerleşmesi, Prusias ad Mare; Colophon sömürge yerleşmesi, Apamea Myrlea; Karadeniz kıyısındaki Cierus sömürge yerleşmesi ise Prusias Hypium isimlerini alarak kentleştirilmiştir. Mysian Olympus olarak anılan Uludağ'ın eteklerindeki yerleşime ise yine kendi adı ile Prusias ad Olympum kentini kurmuştur (Yenal 2011). Hisar'da yapılan kazı çalışmalarında I. Prusias zamanından Uludağ Bursa'sı (Prusa ad Olympium) şehrine ait bir kadın heykeli ve ostotek bulunmuş olması bunu kanıtlar niteliktedir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Prusa ad Olympum kenti ovanın artı ürününü denetleyen bir kale kent olarak kurulmuştur (Tekeli 2000). Bu dönemde hızlı büyüyen Roma İmparatorluğu karşısında yenilen Kartacalı komutan Hannibal dönemin Bithinya Kralı I. Prusias'a sığınmış ve synoecism uygulamalarına danışmanlık yapmıştır. Bu kapsamda I. Prusias tarafından kurulan Prusias ad Olympum kentinin planlamasında ve çevresindeki sur hattının geliştirilmesinde ciddi katkıları olmuştur (Baykal 1993). Böylece bölge, yerleşim alanı olmaktan çıkarak kent statüsü kazanmıştır. Bunun

yanında kente suyun gelmesi için Hannibal Su Yolu'nu ve çeşmesini inşa ettirmiş olup bu yollara ait künk kalıntılara ve yol izlerine günümüzde yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında rastlanmaktadır. Hannibal Su Yolu'nun oluşturulmasındaki amaç kaynaktan kente ulaştırılan suyun Bithinya Sarayı'na ve tüm kente iletilmesini sağlamaktır.

Bithinya Devleti son dönemlerinde pek çok farklı devlet tarafından ele geçirilmiştir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Ancak dönemin krallarının Roma'dan aşırı etkilenmeleri ve zaman içinde kuklaya dönüşmeleri sebebiyle dönemin kralı Nicomedes IV tarafından bağışlanmış ve Roma yönetimi altında bir Asya eyaleti haline gelmiştir (Yenal 2011).

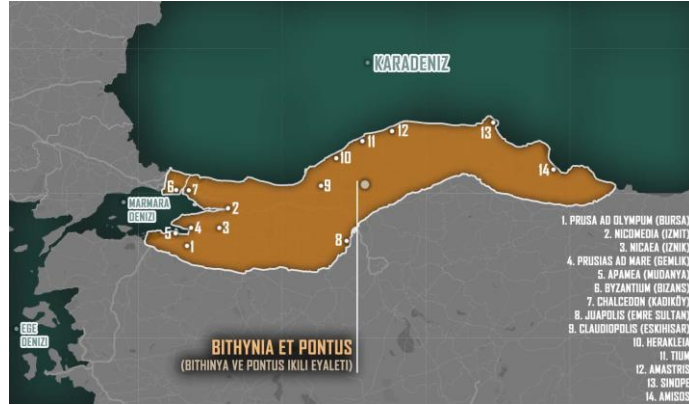
Roma dönemi (MÖ.74- MS.395):

Bithinya Kralı IV. Nicomedes'in vasiyeti üzerine Roma yönetimine bağışlanan Prusa ad Olymum kenti MÖ 74'de Roma İmparatorluğu sınırlarına dahil edilmiştir (Tekeli 2000). Roma İmparatorluğu'nda, İtalya dışında kalan bölgeler propraetorial isimdeki eyalet sistemi ile yönetildiği için Bithinya Devleti'de Asia (Küçük Asya) eyaletinin alt yönetim birimi haline getirilerek Bithinya eyaleti (Şekil 3.6) ismini almıştır (Yenal 2011).

Şekil 3.6. Roma yönetimine bağışlanan Bithinya eyaletinin, ikili eyalet olmadan önceki ilk sınırları.

MÖ 64 yılında III. Mithridatik Savaşı sonrasında yapılan yönetsel düzenlemeler ile Bithinya ve Pontus ikili eyaletine dönüştürülerek Bithynia et Pontus ismini almıştır (Şekil 3.7). Bu ikili eyaletin başkentleri ise Nicomedia (İzmit) ve Amastris'tir (Yenal 2011). Prusa ad Olympum kentinde bu eyalete bağlı olarak, aynı isimle varlığını devam ettirmiştir.

Şekil 3.7. Bithinya ve Pontus (Bithynia et Pontus) ikili eyaletinin konumu ve kentleri.

Bithynia et Pontus eyaletine bağlı Prusa ad Olympum kenti önemsiz bir kale kent olmasına rağmen çevresindeki sıcak su kaynakları sebebiyle MS 84 yılında İmparator Traian döneminde birinci sınıf bir kent haline gelmiştir ve yönetime seçkin kişiler atanmıştır. Bu kişilerden biri de İmparator Traianus tarafından Bithynia Eyaleti Prokonsülü olarak görevlendirilen Plinius'tur. Plinius prokonsüllük döneminde Prusia kenti Bithynia et Pontus eyaletinin merkezi konumuna gelmiştir. Plinius mali ve yönetsel sorunları gidermiş, sonrasında imar çalışmalarına başlamıştır. Prusa kentinde kütüphane, hamam, senato toplantılarının yapıldığı bir basit Curia yapısı, Plinius'un kaldığı bir konuk evi, bir gymnasiumun varlığından söz edilmektedir (Özkan ve Ünal 2009, Yenal 2011). Hisar içinde Roma dönemine ait temel ve harçlı duvar kalıntıları, pişmiş toprak ve camdan yapılmış eşyalar, Geç Roma dönemine ait temel ve künk kalıntıları bulunmuştur (Özkan ve Ünal 2009).

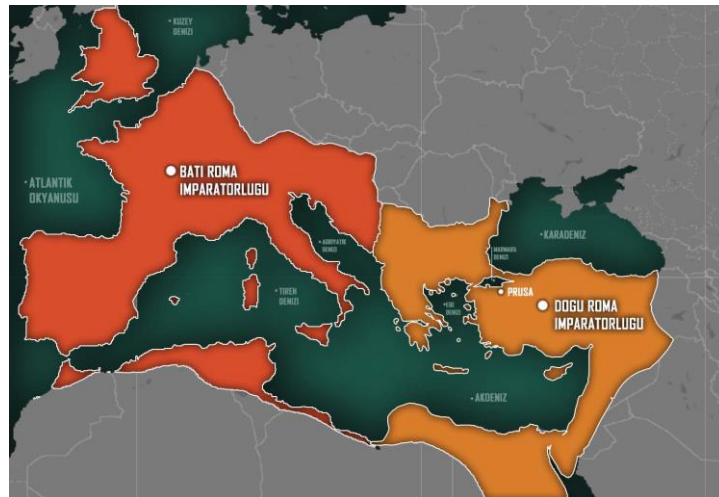
Bursa Hisar Bölgesi'nin kentsel plan şeması, Roma dönemi kentlerinin planlama anlayışı olan ızgara plan sistemini yansıtmamaktadır. Bazı kaynaklarda, günümüzde Ortapazar Caddesi olarak anılan ve doğu-batı yönünde uzanan caddenin, Roma Dönemi şehir planlamasında doğu-batı yönünde uzanan yol anlamına gelen Decumanus

Maximus örneği olduğundan bahsedilse de Ortapazar Caddesi'nin Cumhuriyet Dönemi sonrası açılmış bir cadde olduğu bilinmektedir. Eski haritalar incelendiğinde, cadde açılmadan önce doğu-batı yönünde kurulmuş bir güzergahın varlığı doğrudur ancak bu hat Ortapazar Caddesi kadar düz uzanan bir güzergah değildir ve kırılarak ilerlemektedir.

Geç Roma döneminde Bithinya eyaleti savaşlar, doğal afetler ve yangınlar geçirmiş, III. yüzyılda Gotlar tarafından istila edilip yağmalanmış, 164 yılındaki veba salgını ile birlikte pek çok kayıp vermiştir (Yenal 2011). MS 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye bölünmüş, Prusa kenti Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalmıştır (Baykal 1993).

Bizans dönemi (395-1326):

Roma İmparatorluğu doğu ve batı olmak üzere ikiye bölündükten sonra (şekil 3.8) dörtlü sistemle yönetilmeye başlamıştır. Konstantin'in rakiplerini eleyip Byzantium kentini Konstantinapol ismiyle başkent yapması ve zamanla Batı Roma İmparatorluğu'nun topraklarının bir kısmını ele geçirmesi ile Doğu Roma İmparatorluğu hızla güçlenmiş ve Bizans İmparatorluğu ismini almıştır (Yenal 2011).

şekil 3.8. Doğu Roma İmparatorluğu ve Batı Roma İmparatorluğu sınırları.

Roma döneminde kentler eyalet sistemi ile yönetilirken, Bizans döneminde themata sistemi ile yönetilmiştir. Themata sistemi, strategos denilen başkomutana bağlı askerlerin, bölgelerdeki devlete ait tarım arazilerini işletmesi ve böylece yönetimin orduya yaptığı harcamaların azalmasını sağlarken, yeni fethedilmiş toprakların da iskanını sağlamıştır (Yenal 2011). Heraclius Küçük Asya topraklarını beş themaya ayırmıştır. Bunlar, Armeniakon, Anatolikon, Opsikon, Thrakion ve Cbryyhaeot'tur. Zamanla İzmit çevresinde Optimatum theması kurulmuştur. Güneyden gelen Arap işgali ve beş ana themanın bölünmeleri ile birlikte Charsianon, Sebastea, Colonea, Chaldia, Lycandus, Cappadocia themaları kurulmuştur (Şekil 3.9). Prusa ad Olympum kenti ise Prousa ismi ile Opsikon themasına bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir (Yenal 2011).

Şekil 3.9. Güneyden gelen Arap işgalleri sonrası kurulan themalar.

Prousa her ne kadar dış etkilere maruz kalsa da verimli tarım arazileri ve su kaynakları sayesinde kale kent özelliğini korumuştur, ancak Bizans yönetimi tarafından yeteri kadar önemsenmemiş ve durağan kalmıştır (Tekeli 2000, Yenal 2011). 527-565 yılları arasında İmparator Iustinianos döneminde Çin'den getirilen ipek böceği tohumlarının çoğaltılması ve ipek üretiminin başlaması ile Bizans Sarayı'nın ilgisini kazanmıştır (Tekeli 2000). Sonrasında kent yenilenmiş, yeni kaplıcalar eklenmiş ve saraylar yapılmıştır. Bu dönem saraylarından biride Bursa İç Kale'sine yapılan Bizans Tekfur Sarayı'dır (Özkan ve Ünal 2009).

Hisar sınırları içerisinde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sırasında Bizans dönemine ait pek çok pişmiş toprak eşya bulunmuş ve sergilenmek üzere müzelere kaldırılmıştır.

Bunun yanında harçlı moloz taş temel kalıntıları, kiremit levhadan oluşan zemin döşemesi, pişmiş toprak mezar, kanal ve künk sistemi gibi alanlar da kazı çalışmaları sırasında açığa çıkarılmıştır (Özkan ve Ünal 2009). Bizans döneminde Kayapa Köyü yakınlarında yer alan Hagios Elia Manastırı'nın 11. yüzyıl Türk akınları sebebiyle Prousa'ya, günümüzde Tophane Parkı'nın bulunduğu alana taşındığı bilinmektedir. Bu durum günümüzde Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri'nin bulunduğu yerde var olmuş Hagiaos Elia Manastırı'nın Bizans dönemi yapısı olduğunu kanıtlamaktadır (Yenal 2011).

1071 Malazgirt Savaşı ile Selçukluların Anadolu'da hızla ilerlemeye başlaması ve Haçlıların Bithinya bölgesi işgalleri ile oldukça zayıflayan ve gücünü kaybeden Bizans İmparatorluğu 1326 yılında yapılan kuşatma sonucunda Bizans Tekfuru'nun teslim olması ile Osman Bey tarafından fethedilmiştir. (Tekeli 2000, Özkan ve Ünal 2009)

Osmanlı dönemi (1396-1923):

Osmanlı Beyliği'nin kurucusu, Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Bey, yaptığı savaşlarla, Bizans tekfurlarını perişan ederek topraklarını ele geçirmiş ve 1308'de Bursa önlerine gelmiştir. Bursa kuşatması sırasında, gözlem amacıyla Mollarap (Ak Timur Kulesi) ve Kükürtlü'de (Balabancık Kulesi) iki adet kule yaptırmıştır. Osman Bey'in Bursa Kalesi'ni kuşatarak kalenin su ve gıda akışını kesmesi ve 1325 yılında Orhaneli Kalesi'nin ele geçirilmesi ile Bizans tekfuru çaresiz kalmıştır. Ancak Osman Bey'in 12 yıl süren kuşatma sırasında, fetih gerçekleşmeden vefat etmesi üzerine Bizans Tekfuru, 1326 yılında, Bursa'yı Orhan Bey'e teslim etmiştir. Bu sebeple Bursa savaşla değil, vire ismindeki teslim yoluyla alınmıştır (Tekeli 2000, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Fetihle birlikte bölgede yaşayan Rum halkının çoğu Hisar'ı terk etmiş, kalanlar da Hisar dışında iskan edilmiştir (Maydaer 2009).

Tekeli (2000) Hisar'ın fetih sürecindeki kentsel durumunu üç öge ile betimlemiştir. Bunlar kale, iç kale ve kale altıdır. İlk öge kaledir. Kalenin 67 kulesi ve beş kapısı bulunmaktadır. İkinci öge iç kaledir. İç kalenin 17 kulesi olmakla birlikte içinde kentin yönetildiği Tekfur Sarayı yer almaktadır. İç kale kentin prestij odağı olarak tanımlanmış

ve çevresinde önemli yapılar yer almıştır. Bunlardan biri Hagia Elias Manastırı idi. Kale ve iç kale arasında kalan kısımlar mahalle ve konut alanlarıydı. Üçüncü öge ise kale altıdır. Kale altı olarak bahsedilen alan kalenin ana giriş kapısının bulunduğu doğu hattıdır. Bu alan ticaretin gerçekleştiği ve bu sebeple doğrudan kale ile bir bütün olarak düşünülmesi gereken bir ögedir.

Bursa, Bithinya (Prusa ad Olympum), Roma (Prusa) ve Bizans (Prousa) tarafından yönetilmiş küçük bir kale kent iken Osmanlılar tarafından fethedilmesi ile Bursa adını alarak bir devletin yönetim merkezi haline gelmiş ve başkent olmuştur (Maydaer 2009). Ancak Hisar ele geçirildiğinde, fetih öncesi geçirdiği kuşatma ve yaşadığı nüfus kaybı sebebiyle kentsel açıdan oldukça yıpranmış ve ekonomik olarak oldukça zayıflamış bir haldeydi. Bölgenin yeni sakinlerine adapte olması için Türkleştirilmesi ve kentsel dönüşüm geçirmesi gerekmektedir. Bu sebeple Hisar'ı yönetim merkezi haline getirme işi, var olan yapı stokunun yeniden işlevlendirilmesi ve dönüştürülmesi ile yapılara odaklı mahalle sisteminin geliştirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Mahalle oluşumunda ilk unsur genellikle hayırseverlerin yaptığı mescitlerdir. Bu mescitlerin etrafında var olan, Bizans döneminden kalmış, kargir ve kiremit çatılı konutlara yerleşim sağlanmış, bir süre sonra konutlar tükendiği için yenileri yapılmaya başlamıştır. Bu şekilde mahalleler gelişmeye başlamıştır. Mahalleler, mescit isimleri aldıkları gibi kale kapılarının, hayırseverlerin ve var olan yapıların da isimlerini almıştır (Maydaer 2009). Hisar'daki bu dönüşüm sürecini üç aşamada gerçekleştirmiştir (Yenal 2011).

İlk aşamada Orhan Gazi, hanedan üyeleri, akrabalar ve gaziler var olan yapı stokunu dönüştürerek bölgeye yerleşmiştir. Anadolu Selçuklu döneminde izlenen yerleşme kuralları gözetilerek, İç kale içinde var olan Bizans Tekfur Sarayı, Bey Sarayı'na dönüştürmüştür ve yönetim buradan sağlanmıştır. Yanındaki Hagia Elias Manastırı'nın Gümüşlü Kümbet isimli kısmı türbeye dönüştürülerek Osman Bey'in naaşı buraya defnedilmiştir. Manastırın kalan kısmı ise medrese ve mescide dönüştürülmüştür. Mescidin adı Orhan (Hisar) Mescidi olarak bilinmekle birlikte günümüze ulaşamamıştır. Ancak kitabesi Şehadet Cami'nin üzerine taşınmıştır. Manastırın yakınına ilk parayı basmak üzere Darphane yapılmıştır. Rumların terk ettiği bölgelere Türk nüfus yerleştirilmiştir (Tekeli 2000). Türk nüfus iki aşamalı olarak

yerleştirilmiştir. İlk gazilerin Rum kadınlarla evlenmeleri ile boş kalan konutlara yerleşmesi, ikincisi ise Anadolu'daki yerleşik halkın göç edip alana yerleşmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Hanedan üyeleri ise zamanla yapılar yapmaya başlamış ve yapı çevresindeki mahalleler yapı isimlerini alarak şekillenmiştir. Orhan Bey'in eşi Nilüfer Hatun Saltanat Kapısı'nın yanında Darphane Mescidi'ni yaptırmıştır. Darphane Mescidi ve ilk paranın basıldığı Darphane'nin çevresindeki mahalle Darphane Mahallesi olarak adlandırılmıştır. Manastırın çevresinde Manastır Mahallesi gelişmeye başlamıştır. Orhan Bey'in kardeşi Alaaddin Bey Kaplıca Kapısı yakınında Alaaddin Bey Cami ve Medresesi'ni yaptırmıştır. Bu cami Bursa'daki ters T planlı cami tipinin öncüsü olmakla birlikte Bursa'daki ilk Osmanlı Camisi'dir. Yapının çevresindeki mahalle ise Alaaddin Mahallesi'dir. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, Kaplıca Kapı yakınlarında Veled-i Helva-i Mescidi'ni yaptırmıştır ve çevresinde Veled-i Helva-i Mahallesi oluşmuştur. Orhan Gazi'nin kayınbiraderi olan ve Bursa'nın teslim alınması sırasında burçlara çıkıp ilk ezanı okuyan Ali Hasan'ın yaptırdığı mescidin çevresinde Tefsirhan Mahallesi gelişmiştir. Saltanat Kapı'nın yakınındaki Lala Şahin Paşa tarafından mescit ve medrese yaptırılmış, çevresinde ise Şahin Lala Mahallesi şekillenmiştir. Bu durum Hisar dışında da devam etmiş, Alacahırka Mahallesi, Şehreküstü Mahallesi, Taht-el Kal-a Mahallesi, Pınarbaşı Mahallesi, Cilimboz Mahallesi Hisar çevresinde gelişmiştir (Maydaer 2009, Yenal 2011).

İkinci aşamada ise devletin güçlenmesiyle I. Murat Bey Sarayı'nın dışına Bey Sarayı Cami'ni (Şehadet Cami) yaptırmıştır. Bu caminin çevresindeki mahalle ise Saray Mahallesi ismini almıştır. Yerkapı (Bab-ı Zemin) çevresinde Mahalle-i Bab-ı Zemin (Yer Kapı Mahallesi), Zindan Kapı (Bab-ı Siccin) çevresinde Mahalle-i Bab-ı Siccin (Zindankapı Mahallesi) gelişmiştir. 1360'larda Kadı Mahmut Efendi'nin yaptırdığı Kavaklı Mescidi çevresinde Kavaklı Mahallesi gelişmiştir. (Maydaer 2009, Yenal 2011) Üçüncü aşamada ise yönetici ve aile üyelerinin yaptırdıkları yapılar çevresinde gelişen mahalleler görülmektedir. 1420'lerde Kara Timurtaş Paşa'nın oğulları Umur Bey ve Oruç Bey'den Oruç Bey'in yaptırdığı mescit ve hamamın etrafında gelişen ancak kadeşi Umur Bey'in ismini alan Kal'a-i Umur Bey (Oruç Bey) Mahallesi'dir. 1450'lerde Hacı İvaz Paşa'nın kardeşi Nakkaş Ali'nin mescidi çevresinde gelişen Nakkaş Ali Mahallesi bunlarda bir tanesidir. 1440'larda Sadrazam Beyazıd Paşa'nın oğlu İsa Bey'in Bey

sarayı yakınlarında yer alan İmaret- İsa Bey isimli imaret, mescit ve medreseden oluşan külliye'nin çevresinde İmaret-i İsa Bey der Kal'a Mahallesi gelişmiştir. Bayram Bey'in oğlu Satı Fakih'in Orhan Hamamı yakınında yaptırdığı mescidin çevresinde Satı Fakih Mahallesi gelişmiştir. Filiboz Mescidi'nin çevresinde Filiboz Mahallesi gelişmiştir. Filiboz'un torununun kurduğu mescidin çevresinde Tahta Mescid Mahallesi, Yaniç'in torunu tarafından inşa edilen mescidin etrafında Veled-i Yaniç (Yaniçoğlu) Mahallesi gelişmiştir. 1450'lerde Molla Fenari'nin torunu İsa Bey Fenari'nin yaptırdığı mescit ve medresenin çevresinde İsa Bey Fenari Mahallesi gelişmiştir. 1438'de Şeyh Paşa'nın yaptırdığı mescidin çevresinde de Şeyh Paşa Mahallesi gelişmiştir. Hacı İvaz Paşa'nın kardeşi Çırağ Bey'in yaptırdığı mescidin çevresinde Çırağ Mahallesi gelişmiştir. Hoca Dursun Mahallesi de Hoca Dursun isimli bir tüccarın yaptırdığı mescidin çevresinde gelişmiştir. Molla Gürani Mahallesi ise 1590'larda Hüseyin Erzincani tarafından yapılan mescidin çevresinde gelişmiştir. 16. yüzyıl sonrasında bu yeni mahallelerin eski mahallelerin sınırlarına girerek oluştuğu gözlenmektedir. Kentin yöneticileri ve seçkinleri her ne kadar Hisar içindeki konutlarda yaşamaya devam etseler de kentin Hisar dışına doğru gelişmesi sebebiyle Hisar dışındaki konutlara da yerleşmişlerdir. (Maydaer 2009, Yenal 2011)

Hisar içindeki kentsel dönüşümün yanı sıra kent, Hisar dışına doğru da gelişmeye devam etmiştir. Bu gelişim hanedan üyelerinin kale kapıları çevresinde yaptırdığı yapılarla başlamış olup zamanla genişleyerek doğu batı hattında gelişen bir kentin oluşumuyla sonuçlanmıştır. Orhan Bey fetih öncesi kale içinin kapalı yapısı sebebiyle durağan olan ticaret hayatını önceden tespit etmiş ve Gökdere kenarına bir cami (Orhan Cami), imaret, medrese, han (Emir Han) yaptırıp Orhan Külliyesi'ni kurmuş ve çevresini duvarla çevirmiştir (Baykal 1993). Orhan Gazi, kale dışında yaptırdığı Orhan Külliyesi ile kentin Hisar dışındaki gelişiminin öncüsü olacak iki önemli sistemin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu iki sistem imaret siteleri ve ticaret çekirdekleridir. (Tekeli 2000). Böylece Bursa'da ikili kent modeli gelişmeye başlamıştır (Yenal 2011). Hisar içindeki iç kale odaklı konut alanları, zamanla ticaret çekirdekleri ve imarethaneleri odak alarak bu merkezlerin çevrelerinde mahalleler oluşturmaya başlamış, bu durum ise kentin, 14. ve 15. yüzyılda, Hisar dışında, doğu ve batı yönünde gelişmesini sağlamıştır (Tekeli 2000). 1360 yılında Orhan Gazi'nin ölümü ile birlikte

yerleşim Hisar içinden dışına çıkmaya başlamıştır. Anadolu'dan gelen Türk aileler Hisar dışına yerleşmişler ve mahalleler oluşmaya başlamıştır (Yenal 2011).

Orhan Gazi'nin ölümünden sonra I. Murat tahta geçmiştir. Bu dönemde Hisar'ın yakın çevresinde mescitler yapılmış ve mescitlerin etrafında mahalleler gelişmeye başlamıştır. İç kaleye yeni saray yapıları eklenmiş ve karşısına dönemin ulu camisi Şehadet Cami'ni yaptırılmıştır. Çekirge'de Sultan I. Murat Hüdavendigâr Külliyesi'ni inşa edilmiştir (Baykal 1993, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011, Yenal 2011). Böylece kent batı yönünde gelişmeye başlamıştır (Tekeli 2000). 1366 yılında Edirne'nin alınması ile I. Murat devletin yönetim merkezini Bursa ve Edirne'den eş zamanlı olarak yürütmüştür (Baykal 1993).

I. Murat'ın ölümüyle Yıldırım Beyazid tahta geçmiştir (Baykal 1993). Yıldırım Beyazid döneminde Hisar dışında bedestenin inşa edilmesiyle, çevresinde hanlar ve çarşı ile bütünleşen bir ticaret merkezi gelişmiştir (Yenal 2011). 14. yüzyılın sonlarında yaptırılan bedesten ile başlayan yerleşik ticaret çekirdeği, 15 ve 16. Yüzyılda bedestenin çevresinde inşa edilen hanlar ile yoğunlaşmıştır. Böylece Bursa'nın alınması ile başlayan yerleşik ticaret alt yapısı gelişmiş, Bursa İpek yolu ve Baharat Yolu üzerinde olması doğudan ve batıdan gelen ticaret yollarının kesişmesi ile birlikte Bursa, dünya ticaret merkezi (emporium) haline gelmiştir. Bedesten merkezli ticaret çekirdeği, Hisar İç Kale'de yer alan Bey Sarayı odaklı konut dokusu için yeni bir odak halini almıştır (Tekeli 2000). Yıldırım Beyazid, ticaret alanlarının yakınında Ulu Cami'ni yaptırmıştır. Yıldırım Külliyesi inşa edilmiş ve içine cami, medrese, okul, darüşşifa ve hamam yaptırılmıştır. Bu sebeple kent Ulu Cami'den Yıldırım'a doğru gelişmiş, Yıldırım Mahallesi oluşmuştur (Baykal 1993).

Mehmed 1453 yılında İstanbul'u fethederek yönetim merkezini İstanbul'a taşımıştır. Başkentini İstanbul'a taşınması ile birlikte Bursa ikinci planda kalmıştır. Bursa'daki pek çok aile İstanbul'a taşınmıştır (Baykal 1993). Ancak yine de Bursa padişah ailesinin iskan ettiği, Bursa'yı ziyaret eden padişah ve devlet adamlarına dinlenme mekanı olarak hizmet etmeye devam etmiştir (Maydaer 2009). Fatih'in ölümüyle tahta geçen II. Beyazid, Bursa'da Koza Han, Pirinç Han, Kükürtlü Hamamı, Eski Kaplıca'nın

soğukluk bölümünü yaptırmıştır. 1552 Kanuni Sultan Süleyman döneminde Yeni Kaplıca yapılmıştır.

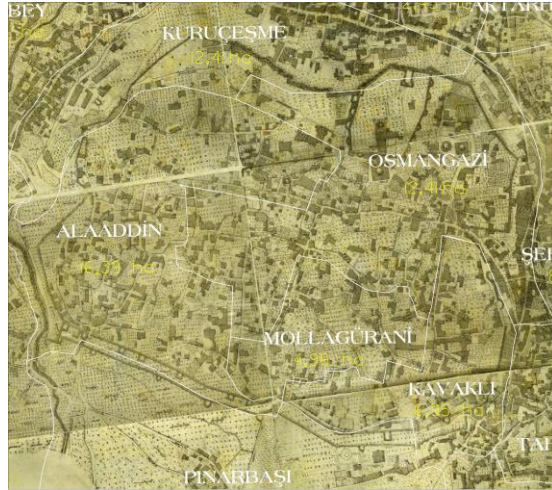
Bursa'nın kentsel planını gösteren en eski harita Osmanlı Döneminde yapılmış, 1767 yılına ait, Carsten Niebuhr'un hazırladığı Bursa haritasıdır. (Şekil 3.110) Haritada Hisar Bölgesi, Cilimboz Deresi, Gökdere, Hanlar Bölgesi ve külliye görülmektedir. 1767 tarihli bu harita kentin Hisar dışındaki gelişimini açıkça göstermektedir. Hisar varlığını korumuş, kent merkezde bedesten ve hanlar odaklı mahalleler, doğuda yıldırım külliyesi odaklı mahalleler, batıda ise I. Murat külliyesi odaklı mahalleler şeklinde, Cilimboz ve Gökdere'nin çevresinde gelişmiştir. Bunun yanında gayrimüslim mahalleler Hisar dışında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu harita ile Hisar dışında, ticaret çekirdeği ve imaret siteleri çevresinde gelişen konut dokusu ve mahalle gelişimi ile kentin doğu-batı aksındaki yayılımı görülebilmektedir.

Şekil 3.10. 1767 Carsten Niebuhr Bursa Haritası (Taşkan 2017'den uyarlanarak alınmıştır)

19. yüzyılda Cilimboz Vadisi Bursa'nın ilk sanayi bölgesi haline gelmiş ve üç adet iplik, iki adet ipek fabrikası açılmıştır. İpek işçiliğinde su gereksinimi ve bölgede yaşayan Rum Mahallesi'ndeki işçi sınıfı fabrikaların bu bölgede kurulması için etken olmuştur. İpek üreten üç fabrika, David Saban Kardeşler Fabrikası, Muis ve Savul Kardeşler Fabrikası ve İshak İskender Fabrikası'dır. İki ipek fabrikası ise Fabrika-i Hümayun ve Romangal Fabrikası'dır (Anonim 2014b). 1846 yılında Hisar İç Kale'deki Bey Sarayı'nın yerine Askeri Garnizon kurulmuştur. Hamidiyye İbtidaiyye Mektebi ve Sanat Enstitü de 19. Yüzyılda açılmıştır.

1801 yılında Hisar'daki Yeşil Türbe'de başlayan yangın lodos sebebiyle sıçramış ve tüm Hisar'ı harap etmiş ve çevre bölgelere de sıçramıştır. 1854 yılında ise Büyük bir deprem olmuş, bu deprem sonrası Hisar'daki pek çok yapı yıkılmış veya harap hale gelmiştir (Baykal 1993). 1855 depremi sonrası Tophane'de bulunan Bizans Kilisesi yıkılmış ve geriye mermer blok, mozaik parçaları ve heykelcikler kalmıştır (Kaplınoğlu 2008). Bursa için kentsel planlama yaklaşımlarının gelişmesi bu yangın ve deprem sonrasında başlamıştır ve bu hareket kentin belirli ilkelerle, belirli bir geometriye göre şekillenmesini amaçlayan modernist yaklaşımlara dayanmaktadır (Tekeli 2000). Tanzimat döneminin kent reformları ile başlayan Türk imar sisteminin oluşma süreci, batı planlama deneyimlerinden etkilenecek gelişmiştir (Özcan 2006). Bu kapsamda ise ilk olarak 1858 yılında Erkan-ı Harb subaylarından Suphi Bey kenti detaylı olarak haritalandırılmaya başlamış ve 1861 yılında tamamladığı kadastro planını yayınlamıştır. (Şekil 3.11) Yine aynı yıl bir komisyon takibinde bina sayımı ve değer saptaması yapılmıştır. Yeni binaları inşası ve var olan binaların yıkımı da bu komisyona bağlıydı. (Tekeli 2000).

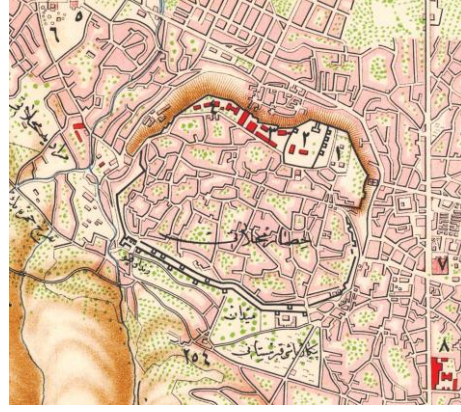
Şekil 3.11. 1861 Suphi Bey Haritası'nda Hisar Bölgesi (Bursa Büyükşehir Belediyesi arşivi).

Yapılan bu düzenlemelerin uygulamaya yansması ve başarılı olması amacıyla, Paris sefirliği sırasında Haussman uygulamalarını ve yürütülen mevzuatları yakından deneyimleme fırsatı bulmuş Ahmet Vefik Paşa'nın, 1864 yılında, Anadolu Sağ Kol

Ciheti Mufettişliği'ne atanmış ve 1879 yılında ise Bursa Valiliği görevi verilmiştir. İmar mevzuatının yeni oluşturuluyor olması ve batı planlama deneyimlerinin bir araya gelmesi ile Ahmet Vefik Paşa Bursa'da üç aşamalı bir sistem ile imar faaliyetlerini uygulayarak dönüşüm gerçekleştirmiştir. İlk sistem kentin ulaşım sistemini anıtsal yapıları birbirine bağlayacak ve geniş meydanlar oluşturacak şekilde yeniden düzenlemek ve atlı araba trafiğine uygun hale getirmektir. İkinci sistem deprem ya da yangınlar sebebiyle yıkılan veya harap olan bölgelerin yenilenmesidir. Üçüncü sistem ise kente yeni eklenen göçmen mahallelerini, ızgara plân ve dik açılı yol şemasına uygun olarak yapılandırmaktır. Yapılan bu çalışmalar neticesinde, 19. Yüzyılın ikinci yarısında kent kuzey-güney aksında gelişmiştir (Tekeli 2000, Özcan 2006).

Ahmet Vefik Paşa döneminde, deprem ve yangın sonrası harap olan pek çok tarihi ve kültürel miras ögesi onarım geçirmiştir. 1864 yılında Damat Efendi Konağı Ahmet Vefik Paşa'nın girişimleri ile hastaneye dönüştürülmüştür. Valiliği döneminde ise kargir bir bina daha yapılmıştır. Bir dönem Ahmet Vefik Paşa Hastanesi olarak anılan yapı Memleket Hastanesi ismini almıştır ve 1956 yılında yangın sonucu yok olmuştur. Günümüzde bu alanda Haşim İşcan Parkı yer almaktadır. Çekirge- Hamzabey- Kaplıcakapı- Zindankapı- Işıklar yolu Ahmet Vefik Paşa döneminde açılmıştır (Kaplanoğlu 2008). 1861 Suphi Bey Haritası sonrası Ahmet Vefik Paşa döneminde yapılan değişimlerin okunabildiği 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde Memleket Hastanesi Bloğu, Askeri Garnizon ve İpek Fabrikaları kırmızı olarak işaretlenmiştir. (Şekil 3.12) Ayrıca bu dönemde İç Kale'nin sur duvarlarındaki bazı kulelerin yok olduğu haritadan okunmaktadır. 1905 yılında yeniden inşa edilen Bursa Saat Kulesi de harita üzerinde işlenmiştir.

1920 yılında Yunan İşgali ile birlikte Bursa ağır hasar almış, kent yakılıp yıkılmıştır. Osmanlı'nın 1922 yılında yıkılması ile Osmanlı Dönemi sonlanmıştır. Rum ve Ermeni kesiminin çoğu mübadeleler sonucu kenti terk etmiş yerine Trakya'dan gelen mübadiller ve göçmenler yerleştirilmiştir (Tekeli 2000). 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile Cumhuriyet Dönemi başlamıştır.

Şekil 3.12. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi (Anonim 2014a).

Cumhuriyet ve Sonrası Dönem (1923-2000):

Osmanlı döneminin sona ermesinin ardından geriye savaşlar ve işgaller sebebiyle kentsel ve ekonomik anlamda çökmüş bir Bursa kalmıştır. Kent, sanayi ile ilgilenen Rum ve Ermeni nüfusunu kaybetmiş, yerine Yunanistan ve Balkanlar'dan, tarımla ilgilenen nüfus göç etmiştir. Kent, sanayi sektöründeki nüfusunu kaybetmesi sebebiyle ekonomik anlamda olumsuz etkilenmiştir. Bu sebeple cumhuriyetin ilk yıllarında, Bursa'yı kentsel ve ekonomik anlamda canlandırmaya yönelik girişimlerde bulunulmuştur (Tekeli 2000). Bu girişimlerden ilki, çağdaşlaşma ve Batılılaşma çabası ile yurt dışından getirilen mimar ve plancılara yaptırılan kentsel planlama çalışmaları olmuştur. Bu kapsamda Bursa için üç adet şehir planlaması yapılmıştır. Bunlar, Alman Carl Lörcher tarafından yapılmış 1924 Lörcher Planı, Fransız Henri Prost tarafından yapılmış 1938 Prost Planı ve İtalyan Luigi Piccinato tarafından yapılmış 1960 Piccinato Planı'dır (Dostoğlu ve Vural 2005).

1924 Lörcher Planı (Şekil 3.13), Alman Carl Lörcher tarafından Garden-city yaklaşımı ile hazırlanmış bir kent planıdır. Garden-city yaklaşımı Haussmann uygulamaları ile birlikte ortaya çıkmış ve var olan kent dokusunu dikkate almayan modernist bir yaklaşımdır. Ancak Bursa'ya yapılan iç ve dış göçler sebebiyle artan kent nüfusu ve kentin var olan tarihi dokusu, bu yaklaşımla hazırlanan planın uygulamasına kentsel ve

ekonomik anlamda uygun olmadığı için plan uygulanmamıştır ve eskiz olarak kalmıştır (Tekeli 2000, Dostoğlu ve Vural 2005).

Şekil 3.13. 1924 Lörcher Planı (Anonim 2017c).

1924 Lörcher Planı uygulanmasa da planlama çalışmalarında etkisi olmuştur. Bu kapsamda depremden sonra Orhan Gazi Türbesi ve çevresindeki konut alanları istimlak edilmiş, Orhan Gazi ve Osman Gazi türbelerinin içinde bulunduğu manastır sınırları dikkate alınarak geniş bir alan yapılmış ve kent merkezinden bu alana doğru çıkılan bir yol (Osmangazi Caddesi) inşa edilmiştir (Kaplanoğlu 2008). Osmangazi Caddesi'nin açılması için günümüzde Saltanat Kapı ve Bursa İl Kültür Turizm Müdürlüğü arasındaki bölümde yer alan sur hattı dönemin valisi tarafından ortadan kaldırılmıştır (Elbas 2013).

Şekil 3.14. 1939 tarihli hava fotoğrafı (Vardar 2015).

Bu planlamanın 1940 Prost Planı'ndan önce yapılmış olduğu 1939 hava fotoğrafı üzerinden anlaşılmaktadır. (Şekil 3.14) Bunun yanında Yer Kapı da cumhuriyetin ilk yıllarında makam arabasının geçebilmesi amacıyla dönemin valisi tarafından yıkılmıştır (Yavaş 2011).

1940 Prost Planı, Fransız Henri Prost tarafından yapılmış olup Haussmann'ın aksiyel planlama anlayışını benimsemiş bir plandır (Şekil 3.15). Yapımına 1938 yılında başlanmıştır. Termal kent temasını öne çıkarmış ve kenti termal tesisler, kaplıcalar ve oteller ile turizm merkezi haline getirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca plan kentin ulaşım ağının motorlu araç trafiğine uyarlanmasını amaçlamış ve Bursa Ovası'nın verimsiz kısımlarını göç nüfusunun yerleşimine açmıştır. Prost, anıtsal yapıları ve üzerinde bulunduğu sokakları koruyan bir yaklaşım benimsemiş, anıt yapıların çevrelerini yeşil meydanlar haline getirerek korumuştur ancak anıtsal olmayan sivil mimari örneklerinin korunmasını gözetmemiştir. Kanalizasyon, su ve elektrik sistemlerini kurmak için planlanan geniş yolların üzerinde bulunan sivil mimari örneklerini yıkmakta bir sorun görmemiştir. Yol kenarındaki ticaret aksının halkın güneş ve yağmurdan korunması amacıyla portikli olarak inşa edilmesini öngörmüş olup Atatürk caddesinde bu yaklaşım uygulanmıştır. Bu planın etkileri 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir (Tekeli 2000, Dostoğlu ve Vural 2005).

Şekil 3.15. 1940 Prost Planı (Kaplanoğlu 2008).

1940 Prost Planı'nda Hisar Bölgesi incelendiğinde (Şekil 3.15) ulaşım ağında bazı değişimlerin yapıldığı görülmektedir. Çakır Hamam'dan, Saltanat Kapı'ya çıkan yol haritada işlenmiştir. Saltanat Kapı'dan başlayıp, Kaplıca Kapı yönünde doğu-batı hattında lineer olarak ilerleyen Ortapazar Caddesi'nin açıldığı da görülmektedir. Ayrıca Kavaklı Caddesi'nin kırıklı yapısı da lineer hale getirilmiştir.

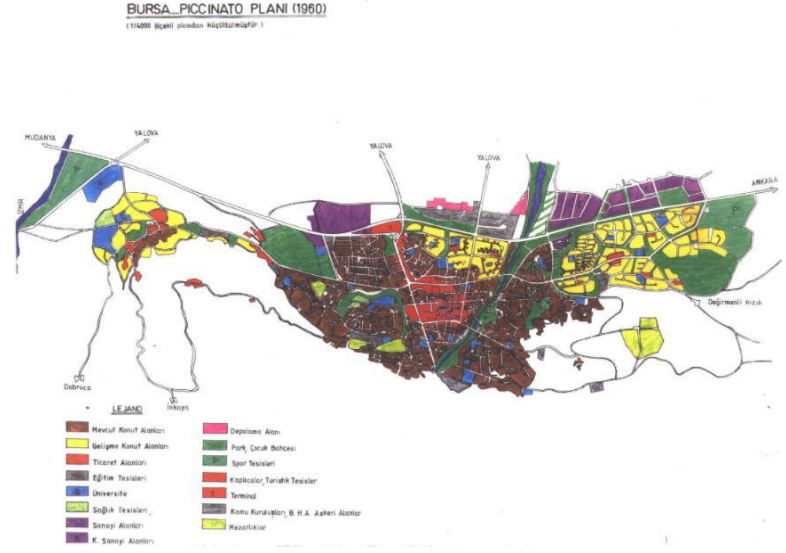
1958 yılında ise Albert Gabriel yayınladığı kitapta, 1891 Suphi Bey Haritası üzerinden Hisar Bölgesi için yaptığı restitüsyon çalışmasına yer vermiştir (Şekil 3.16). Bu çalışmada yapılan planlama çalışmaları ile öncesinde geçirdiği yangın ve depremler neticesinde pek çok parçasını kaybeden Bursa Kalesi'nin ve sur hattının tamamı işlenmiştir.

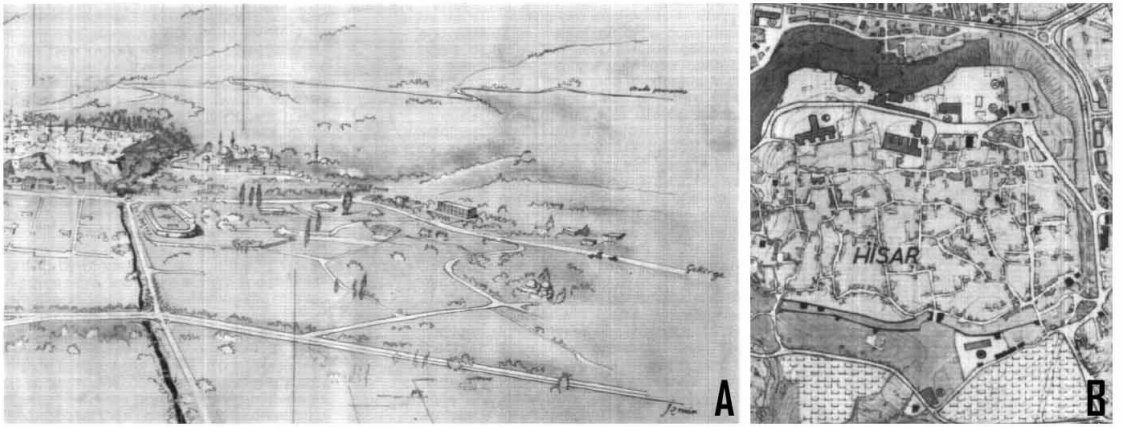
Şekil 3.16. Albert Gabriel'in 1861 Suphi Bey Haritası üzerinden yaptığı düzenleme çalışması (Yenal 2011).

1960 Piccinato Planı, İtalyan Luigi Piccinato tarafından 1958'de kent merkezinde gerçekleşen yangın sonrası hazırlanmış, organik şehir anlayışını benimseyen, Bursa'nın 1/4000 ölçekli bir nazım planıdır (Şekil 3.17). Piccinato var olan kent dokularının koruyan bir anlayışı benimsemiş ve yenileme çalışmalarında da geleneksel kent dokusunun korunmasını gözetmiştir. Eski semtlerin panoramik bölgelerinin antik boyutunu korumayı amaçlamış, şehrin profilini bu panoramayı bozmayacak şekilde geliştirmiştir. Ayrıca kentin profilinin okunmasını sağlayan gravürler de hazırlamıştır. (Şekil 3.18 a) Kenti doğu-batı aksında doğrusal olarak planlamış ve organik olarak yapılandırmıştır. Bu kapsamda Mudanya Yolu'nda Organize Sanayi'nin, Ankara Yolu'nda Küçük Sanayi'nin kurulmasını öngörmüştür. Böylece kenti Ankara-Bursa-

Mudanya aksı üzerinde kurarak, kent merkezindeki baskıyı hafifletmeyi amaçlamıştır (Bianchi 1990, Tekeli 2000, Dostoğlu ve Vural 2005).

Şekil 3.17. 1960 Piccinato Planı (Anonim 2017c).

Şekil 3.18. Piccinato Hisar kapsamında hazırladığı gravür ve kent planı.
A) Piccinato tarafından çizilen, sol üst köşede Hisar Bölgesi'nin tasvir edildiği Bursa gravürü (Bianchi 1990) B) 1960 Piccinato'nun hazırladığı Bursa Master Planı'nda Hisar Bölgesi (Bianchi 1990)

Piccinato planında Hisar Bölgesi incelendiğinde (Şekil 3.18 b) İç Kale sınırları geri çekilerek Hastayurdu Caddesi'nin düzenlendiği de görülmektedir. Bursa Kalesi ve surlarının büyük ölçüde yok olduğu da haritadan okunmaktadır. İç sokak güzergahlarının değişmediği görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte mübadeleler kaynaklı, hızlı bir nüfus artışı meydana gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki demografik dönüşüm ile birlikte hızlı bir kentleşme süreci başlamış ve gelişen sanayi ile birlikte de kırsaldan kente göçler ile nüfus artışı hızlanmıştır. 1970ler itibariyle nüfus artış hızı kentin büyüme hızını geçmiştir. Artan göçler sebebiyle göçmen kenti haline gelen Bursa'da, kent planlamalarında pek çok kırsal alan konut üretimi için imara açılmıştır (Tekeli 2000). Konut alanlarının kent üzerinde yayılmaları ile birlikte kentin prestij alanlarında da değişim yaşanmış ve Hisar Bölgesi'ndeki saray odaklı konut grupları da önemini kaybetmeye başlamıştır. 1970 sonrası artan göçler sebebiyle kent genelinde başlayan gecekondulaşma sürecinden Hisar Bölgesi de etkilenmiş ve miras alanları dikkate alınmadan yapılaşma başlamıştır. Bu kapsamda konutlara ulaşım için sur hattı parçalanmış, bazı noktalarda ise sur duvarları üzerine yapı inşa edilmiştir. Bizans ve Roma dönemi kalıntıları üzerine apartman ve gecekondular yapılmaya başlamıştır. Sivil mimari örnekleri aslına benzetilmeye çalışılarak apartman haline getirilmiştir. Bunun yanında kent planlarının araç trafiğine göre şekillenmesi pek çok yolun genişletilmesine ve araç trafiğine uygun hale getirilmesine sebep olmuştur. Hasta Yurdu Caddesi, Ortopazar Caddesi, Kavaklı Caddesi gibi yollar bu kapsamda düzenlenmiştir. Bu çalışmalarda çeşitli miras yapılarının yıkıldığı bilinmektedir.

Hisar için ilk koruma girişimleri 1978 yılı GEEAYK Koruma Kararı ile başlamıştır. Bir komisyon kurularak Bursa'nın arkeolojik, doğal ve kentsel sit alanları belirlenmiş ve GEEAYK tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Hisar ve Muradiye bölgeleri 1983 yılında kentsel sit alanı ilan edilmiştir. Ancak 1990 yılına kadar tam anlamıyla bir kentsel koruma planı hazırlanmamıştır. Bu kapsamdaki ilk kapsamlı çalışma 1/500 ölçekle hazırlanmış 1991 Hisar-Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı'dır. 1989 yılında hazırlanmaya başlanan ve 1991 yılında BKTVKK görüşü ile Büyükşehir Belediyesi ve Bursa Osmangazi Belediyesi tarafından onaylanmıştır. Plan içindeki yoğun konut dokusu nedeniyle konut ihtiyaçlarını odak alınmış ve böylece diğer planlardan ayrılmaktadır (Diriksoy 2016, Taşkan 2017).

Şekil 3.19. 1991 Bursa Hisar-Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı (Dinçer 2006).

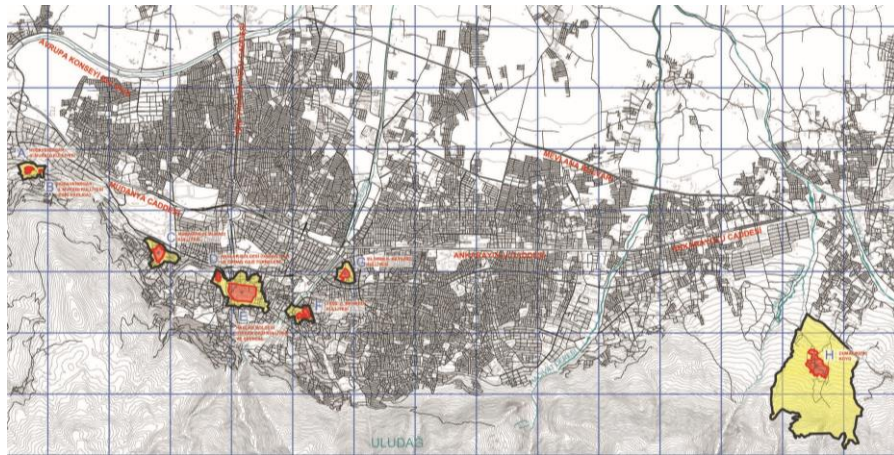
Plan üç tipolojide ele alınmıştır (Şekil 3.19). Tipoloji bir, kent merkezidir. Tipoloji iki, kent merkezinin çeperidir. Bu çeper Hisar-Kaleiçi ve Muradiye Külliyesi civarı olan tarihi dokunun korunduğu bölgelerdir. Tipoloji üç ise Hisar ve Muradiye'nin çeperidir. Koruma bilincinin zayıf olduğu kaçak yapılaşmanın yoğun olduğu alanlardır. Plan kapsamda tipoloji bir bölgelerinin üstüne yeni değerler oluşturmamak, tipoloji iki Hisar ve Muradiye'yi merkez baskısından kurtarıp bölgeyi köhnemeden koruyacak yapılaşma ile korumayı sağlamak, tipoloji üç ise kentsel büyümeyi önlemek için mevcut dokuyu kabul ederek sürdürmek amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışma ile Hisar dışında büyüyen kent sebebiyle köhneme sürecine giren Kaleiçi'ni planlı yapılaşma ile koruyabilmek hedeflenmiştir (Dinçer 2006). 1991 Bursa-Hisar Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında Hisar Bölgesi'nin sınırlarını oluşturan doğal yamaçlar ve sur hattının bittiği bölge içindeki kısım I. Derece Sit Alanı ilan edilmiştir. I. Derece Sit Alanı içinde ise tarihi organik kent dokusunun korunduğu, anıtsal ve sivil mimarlık örneklerinin yer aldığı bölge ise III. Derece Sit Alanı ilan edilmiştir (Taşkan 2017).

2000'ler ve sonrası:

2000'lerde başlayan ve günümüze kadar devam eden süreçte gelişen bütüncül koruma yaklaşımları ile birlikte tarihi ve kültürel mirası korumaya yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Bu kapsamda pek çok çevre planlaması, restitüsyon ve restorasyon projeleri ve kentsel koruma planları, yönetim planları, arkeopark düzenlemeleri, kazı

çalışmaları, rota çalışmaları ve organizasyonlar hazırlanmıştır. Bu çalışmalar Hisar Bölgesi'ni Korumaya Yönelik Çalışmalar bölümünde aktarılmaktadır. Bursa Hisar Bölgesi için uluslararası ölçekteki en önemli çalışma ise Orhan Gazi Ve Osman Gazi Türbeleri'nin UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınması ile başlayan süreçtir.

Bir alanın evrensel değerinin ve öneminin tanınarak UNESCO tarafından markalaştırılması, kent belediyeleri tarafından turizm için çekici unsur olarak tanındı ve birçok yerel yönetim UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girebilmek için çalışmalara başladı. (Çahantimur ve Öztürk 2020) Bursa için UNESCO yolundaki ilk adım 2000 yılında atılmıştır. "Bursa ve Cumalıkızık Köyü Erken Osmanlı Dönemi Kentsel ve Kırsal Yerleşimleri" adı ile yapılmış olan başvuru ile Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmıştır. 2009 yılı itibariyle yeniden çalışmalara başlanarak seri adaylık dosyası hazırlanmaya başlanmış, 2010 yılında yapılan koordinasyon toplantıları ile alan sınırları belirlenerek onaylanmıştır. Başvurunun güçlendirilmesi amacıyla Sultan Külliyesi de bu sınırlara dahil edilmiş ve tampon bölgeler belirlenmiş (Şekil 3.20) ve 2012 yılında onaylanmıştır. 2011 yılı itibariyle yönetim planı çalışmaları başlanmıştır. 2013-2018 yıllarını kapsayan Yönetim Planı hazırlanmış ve 25 Haziran 2014 yılında "Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu" başlığı ile UNESCO asil listesine alınması ile uygulamaya konmuştur (Anonim 2013b).

Şekil 3.20. UNESCO Dünya Mirası Bursa yönetim alanı sınırları ve tampon bölgeler (Anonim 2014d).

Hazırlanan adaylık dosyasında belirlenen adaylık kriterleri incelendiğinde Bursa'nın Osmanlı'nın kurulduğu yer olması, ilk yerleşim yeri olması, kurucularının burada gömülü olması, Osmanlı dönemine ait pek çok ilk anıtı barındırıyor olması, Bursa'nın fethinin beylikten devlete geçmede önemli rol oynaması, padişahların sur dışında düzensiz olarak yaptırdıkları külliyeler ve bu kentsel yaklaşımın diğer Osmanlı kentlerinin kentsel gelişimine (kentnin sur dışında gelişmesi yaklaşımı) örnek teşkil etmesi gibi pek çok gerekçeye yer verilmiştir. Bu unsurlar Bursa'nın UNESCO Dünya Mirası Listesine girmesine etken olan önemli argümanlardır (Anonim 2013b).

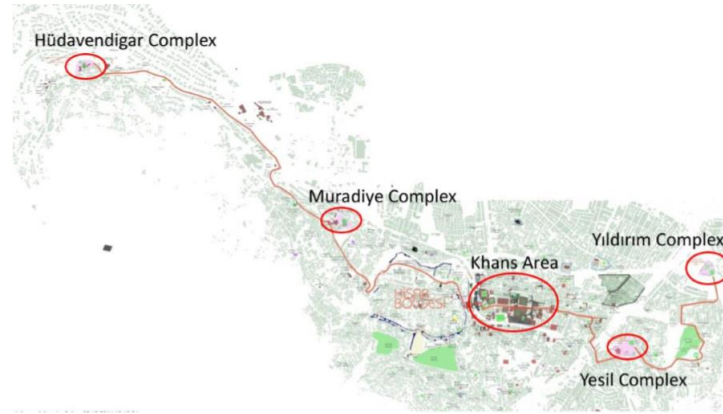
Şekil 3.21. Bursa UNESCO Dünya Mirası Noktaları ve Hisar (15.07.2019 tarihinde Google Earth'dan alınan görüntü üzerine işlenmiştir).

Bu dönemde Bursa Hisar Bölgesi'nin (Şekil 3.21) UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınması için girişimlerde bulunulmuş ve Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi işbirliğinde yönetim planı hazırlanmıştır. (Çahantimur ve Öztürk 2020) Hisar Bölgesi için girişimlerde bulunulsada Hisar Bursa Adaylık Dosyasına alınmamıştır. Ancak sonrasında Hisar'da bulunan Orhangazi ve Osmangazi Türbeleri diğer miras alanları (Şekil 3.22 c) olan külliyelerle ilişkilendirildiği için 2014 yılında Bursa Yönetim Planı alan sınırları dahilinde Hanlar Bölgesi'nin tampon alan sınırları içerisine alınmıştır (Şekil 3.22 a,b). Hisar Bölgesi'nin kapsam dışında bırakılması ve hazırlanan yönetim planının uygulanmaması ile Osmanlı Devleti'nin ilk yönetim merkezi ve yerleşim alanı olan Hisar gözardı edilmiştir.

Şekil 3.22. UNESCO Dünya Mirası Orhan Gazi ve Osman Gazi Türbeleri.
A) UNESCO Dünya Mirası Hanlar Bölgesi Alan Sınırları ve Hisar ilişkisi (Anonim 2014d) **B)** UNESCO Dünya Mirası “Osmangazi ve Orhangazi Türbeleri” Anıtı
C) Bursa UNESCO Dünya Mirası Noktaları ve Hisar İlişkisi (27.02.2021 tarihinde Google Earth’den alınan görüntü üzerine işlenmiştir)

Bursa UNESCO Dünya Mirası Adaylık Dosyası’nda miras noktalarını birleştiren bir rota çalışmasına yer verilmiştir (Şekil 3.23). Bu rota dünya miras noktalarını birleştiren bir yaya yolu olmakla birlikte üzerinde pek çok kültürel mirası da barındırmaktadır. Hisar bölgesi dünya mirası alanı seçilmemiş olmasına rağmen bu rota üzerinde Muradiye Külliyesi ve Hanlar Bölgesini birleştiren bir geçiş noktası görevi görmüştür (Anonim 2015f).

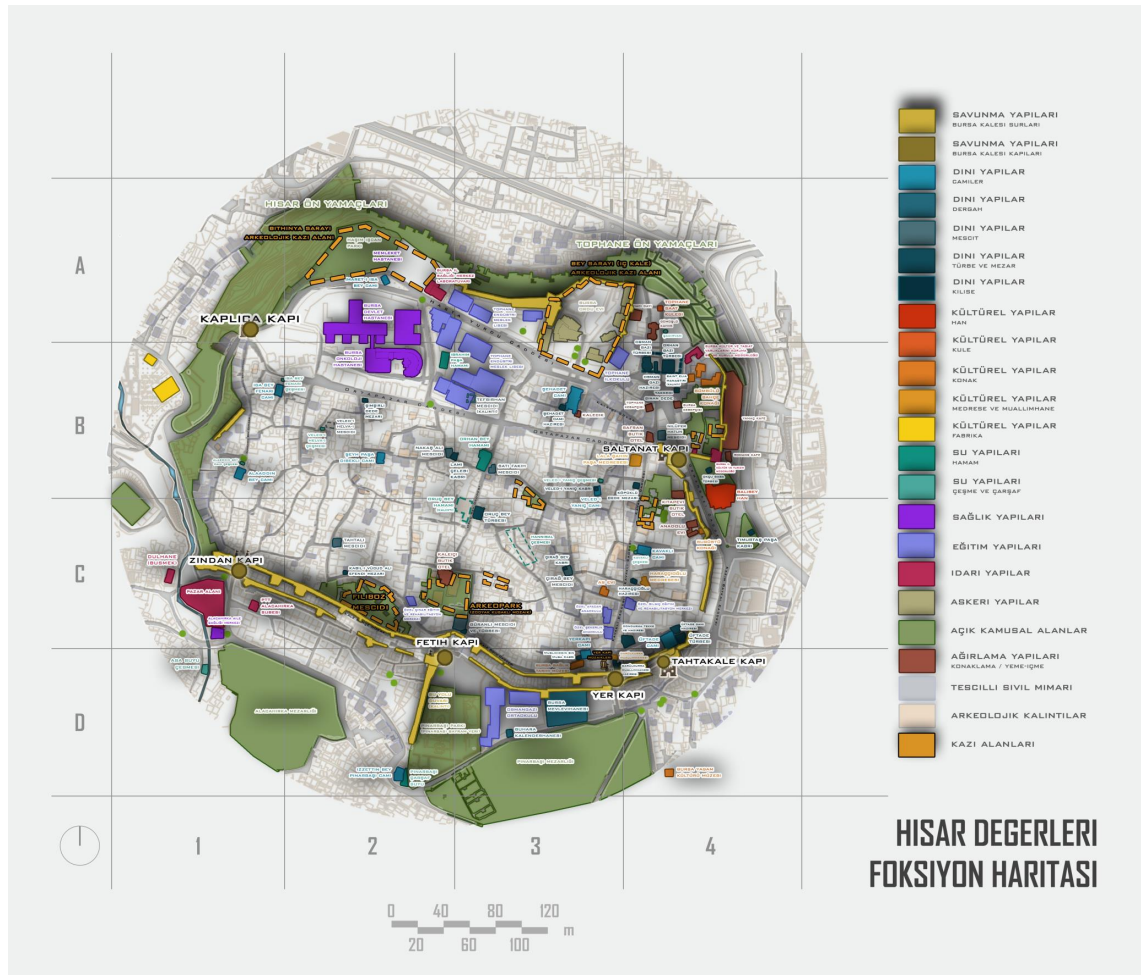
Şekil 3.23. Bursa Merkezi Kültür Rotası (Anonim 2015f).

Hisar UNESCO Miras Listesinde bulunan Külliye ve Hanlar bölgesi arasında yer alması sebebiyle iki alanın arasında geçiş görevi görmektedir. Ayrıca şehrin doğu ve batı yakasını da birleştirmektedir. Hisar’ın UNESCO sınırlarına dahil edilmemesi ancak bünyesinde bulunan Osmangazi ve Orhangazi Türbeleri’nin bu sınırlar dahilinde olması

bütüncül yaklaşımın gerekliliği açısından ters düşmektedir. Bu sebeple öncelikle Hisarı tanımlamak ve sahip olduğu potansiyeli doğru okumak gerekmektedir.

3.1.3. Hisar Bölgesi Tarihi ve Kültürel Miras Değerleri

Hisar Bölgesi pek çok tarihi, kültürel ve doğal mirası içerisinde barındırmaktadır (Şekil 3.24). Bu miras öğelerinden bazıları halen varlığını sürdürürken bazıları günümüze kadar ulaşamamıştır. Günümüze ulaşan ancak ciddi onarımlar gerektiren miras öğeleri ise restore edilip yeniden işlevlendirilerek ayağa kaldırılmıştır. Bu kapsamda bölgede eskiden var olmuş veya günümüzde de varlığını devam ettiren miras değerleri on bir kategoride sınıflandırılarak açıklanmıştır (Çizelge 3.2).

Şekil 3.24. Hisar tarihi, kültürel ve doğal miras değerleri fonksiyon analizi.

Çizelge 3.2. Hisar tarihi ve kültürel miras değerleri yapı-işlev tablosu.

<p>• SAVUNMA YAPILARI</p> <p>KALE SURLARI</p> <p>KALE KAPILARI</p> <p>Saltanat Kapı İç Yer Kapı (Bab-ı Zemin) Dış Yer Kapı (Tahtakale Kapı) Fetih Kapısı (Su Kapısı) Zindan Kapı (Bab-ı Sıcn) Kaplıca Kapısı</p>	<p>• DİNİ YAPILAR</p> <p>CAMI</p> <p>Alaeddin Bey Cami İmaret-i İsa Bey Cami İsa Bey Fenari (Güçük Minare) Cami İzzettin Bey (Pınarbaşı) Cami Kavaklı Cami Şahadet (Kale-Saray) Cami Şeyh Paşa (Dibekli) Cami Üç Kurnalı (Veziri) Cami Üftade Cami Veled-i Yaniç Cami Yer Kapı Cami</p>	<p>• ARKEOLOJİK KALINTILAR</p> <p>MOZAIKLER</p> <p>Yerkapı Mozaikleri Osmangazi Mahallesiindeki Mozaik Zodyak Kuşaklı Mozaik</p> <p>SARAYLAR</p> <p>Bey Sarayı Bitinya Sarayı</p>
<p>• KÜLTÜREL YAPILAR</p> <p>HAN</p> <p>Balibey Han</p> <p>KULE</p> <p>Tophane Saat Kulesi</p> <p>KONAK</p> <p>Bursa Sağlık Tarihi Müzesi Sürüştü Konagi Sümbüllü Bahçe Konagi Hasan Eşref Efendi Konagi (Bursa Yaşam Kültürü Müzesi)</p>	<p>DERGAH</p> <p>Bursa Mevlevihanesi Buhara Kalenderhanesi (Gar-ı Aşkan Dergahi)</p>	<p>DİNİ YAPI KALINTILARI</p> <p>Bazilika Kalıntısı Tekke Kalıntısı Filiboz Mescidi Kalıntısı</p> <p>HAMAM KALINTILARI</p> <p>Sümbüllü Bahçe Konağı Altındaki Kalıntılar</p>
<p>MEDRESE VE MUALLIMHANE</p> <p>Darülkurra (Yerkapı, Üftade) Muallimhanesi Haraçcioğlu (Cizyedarzade) Medresesi Lala Şahin Paşa (Hisar) Medresesi (Lala Şahin Paşa Çocuk Kütüphanesi)</p> <p>ENDÜSTRİ YAPILARI</p> <p>Romangal İpek Fabrikası Fabrika-i Hümayun</p>	<p>MESCİD</p> <p>Çırag Bey Mescidi Güranlı (Yeşil, Seyyid Hüseyin) Mescidi Nakkaş Ali Paşa Mescidi Nilüfer Hatun (Darphane) Mescidi Satih Fakih Mescidi Tahtalı Mescidi Orhan Mescidi Veled-i Helva-i (Süleyman Paşa) Mescidi</p> <p>TÜRBE VE MEZAR</p> <p>Çırag Bey Kabri Darülkurra Muallimhanesi Haziresi Dondurma (Sadiyye) Tekke ve Haziresi Güranlı (Yeşil, Seyyid Hüseyin Erzincani) Türbesi Haraçcioğlu Medresesi Haziresi Kabil-i Vucud Efendi Mezarı Nakkaş Ali Haziresi (Lamii Çelebi Kabri) Takkeci Sinan Dede Kabri Dkçu Baba Türbesi Orhan Gazi Türbesi Osman Gazi Türbesi Osmangazi Haziresi Druç Bey Türbesi Şahadet Cami Haziresi Şimşirli Dede Mezarı Timurtaş Paşa Kabri Üftade Cami Haziresi Üftade Türbesi Veled-i Yaniç Kabri Muslihiddin bin Musa Kabri</p>	<p>• AÇIK KAMUSAL ALANLAR</p> <p>PARK</p> <p>Tophane Parkı Dkçu Baba Parkı Pınarbaşı Parkı Haşim İspan Parkı Alacahırka Pazar Alanı</p> <p>MEZARLIK</p> <p>Pınarbaşı Mezarlığı Alacahırka Mezarlığı</p> <p>DOĞAL TOPOGRAFYA</p> <p>Hisar Yamaçları Cilimbaz Cadisi</p>
<p>• SU YAPILARI</p> <p>HAMAM</p> <p>Alaeddin Bey Hamamı İbrahim Paşa Hamamı Orhan Bey Hamamı (Druç Bey Yeni Hamamı) Druç Bey Hamamı</p> <p>ÇESME VE ÇARŞAF</p> <p>Alaeddin Cami Çeşmesi Asa Suyu Çeşmesi Hannibal Su Yolu Hannibal Çeşmesi İsa Bey Fenari Cami Çeşmesi Kavaklı Cami Çeşmesi Pınarbaşı Çarşaf Suyu Şadırvan (Tophane) Üç Kurnalar Çeşmesi Veled-i Helva-i Çeşmesi Veled-i Yaniç Cami Çeşmesi</p>	<p>KİLİSE</p> <p>Saint Elia (Hagios Helen, Aya Elia, Gümüşlü Kümbet) Kilisesi Metropolit Kilisesi Filiboz Kilisesi</p>	<p>• İDARİ YAPILAR</p> <p>Bursa Merkez Halk Sağlığı Laboratuvarı BUSMEK (Dulhane) Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Pazar Alanı PTT Alacahırka Şubesi</p>
<p>• ASKERİ YAPILAR</p> <p>Bursa Ordu Evi</p>	<p>• SAĞLIK YAPILARI</p> <p>Bursa Muradiye Devlet (Memleket) Hastanesi Bursa Onkoloji Hastanesi Alacahırka Aile Sağlığı Merkezi</p>	<p>• EĞİTİM YAPILARI</p> <p>Osmangazi Ortaokulu Tophane Endüstri Meslek Lisesi Tophane İlkokulu Özel Bilgiç Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Özel Çınar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Özel Şeker Anaokulu Özel Afacan Anaokulu</p> <p>• AĞIRLAMA MEKANLARI</p> <p>Kaleiçi Otel Kitapevi Otel Safran Otel Bursa Kebapçısı Tophane Kebapçısı Bursa Hacı Dayı Kebap Kalecik Restoran Gümüşlü Kahve Yamaç Kafe Romans Kafe</p>

Savunma Yapıları

Bursa Hisar Bölgesi, jeomorfolojik konumu ile doğal bir savunma sistemine sahiptir. Bu doğal yapıyı desteklemek için kent kuzey, doğu, batı sınırlarından bir sıra, güney sınırında ise çift sıra sur duvarı ile çevrilmiştir. Hisar'ı çevreleyen bu sur hattı dış

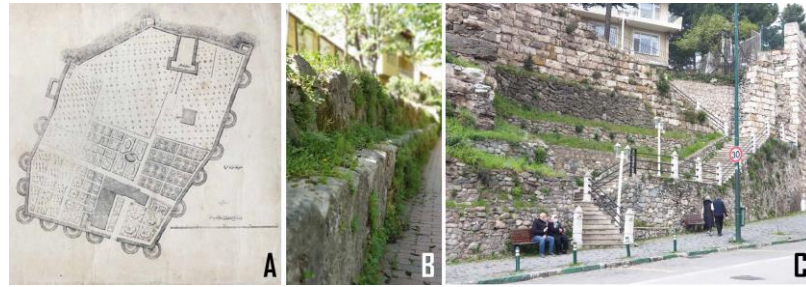
kaleyi, Bey Sarayı'nın bulunduğu bölgeyi çevreleyen sur duvarı ise iç kaleyi oluşturmaktadır. Bursa Kalesi'nin beş adet ana kapısı bulunmaktadır. Bu kapılar; Saltanat Kapı, Yer Kapı, Fetih Kapısı (Su Kapısı), Zindan Kapı (Bab-ı Sıcn), Kaplıca Kapısı'dır. Yer Kapı ise iç (Bab-ı Zemin) ve dış (Tahtakale Kapı) olmak üzere iki ayrı kapıdan oluşmaktadır.

Bursa Kalesi ve surları

Bursa (Hisar'ı) Kalesi, doğu-batı yönünde 800 metre, kuzey-güney yönünde ise 500 metre uzunlukta olan, doğu, kuzey ve batı sınırında Bursa Ovası'ndan yüksekte kalan, güney sınırında ise Uludağ etekleri ile birleşen, traverten ve kalker tüflerden oluşan bir terasın üzerine kurulmuş savunma yapısıdır (Yenal 2011). Terasın jeomorfolojik yapısı kentin düşman tehlikesine karşı korunması için gereken doğal koşulları sağlamakta olup Tophane Ön Yamaçları savunma için doğal bir set oluşturmaktadır (İlkışık ve ark. 2011). Bu durum Kartacalı Komutan Hannibal'ın da dikkatini çekmiş ve Bithinya Kralı I. Prusias'a yeni kentin bu terasta kurulması önermiştir. Böylece Bursa Kalesi, MÖ 2. Yüzyılda, Bithinya döneminde, Kral I. Prusias tarafından Kartaca Kralı Hannibal danışmanlığında kurulmuştur (Baykal 1993). Hannibal kentin alt yapısı ve plan şemasının yanında savunma sistemini de kurgulamıştır. Bithinya döneminde kent güçlü surları ile de ünlenmiştir (Yenal 2011). Roma ve Bizans dönemlerinde imparatorluk sınırları çok genişlediği için Bursa Kalesi önemini kaybetmiş ve küçük bir kale kent olarak varlığını korumuştur (Yavaş 2011).

Bursa Kalesi'nin üzerinde kurulu olduğu kaolinli tuf kalker tabakanın altında 79 metre uzunluğunda 5,5 metre büyüklüğünde ve 4 metre yüksekliğinde bir mağara bulunmaktadır. Mağara, Bithinya Devleti'nin ilkçağ geleneği olan gizli tünellerin bir örneği olarak kaolinli tuf kalker tabakanın oyulması ile elde edilmiştir. Bu mağara sayesinde kuşatmalar sırasında erzak ve cephane depolanabilmiş ayrıca kalenin dışına gizlice çıkış sağlanabilmiştir. Bizans Tekfuru'nun Osmanlılara karşı uzun süre dayanabilmesinin en önemli sebebi bu mağara ve tünellerdir (Yavaş 2011). Sur duvarlarının alt kısımlarında Bithinya döneminde kullanılan kiklopien isimli taşların varlığı okunmaktadır. Üzerinde ise köfeki ve dere taşının kullanıldığı duvar örgüsü

bulunmaktadır. Kaplıca Kapı çevresindeki sur hattı halen Bithinya döneminden izler taşımaktadır. Duvar örgülerinin bazı kısımlarında kente yapılan saldırılar sebebiyle hasar almış bölgelerin, Roma ve Bizans döneminden kalan yapılardan çıkartılan sütun, sütun başlığı, ortostat gibi mimari öğeler ile tamir edildiği görülmektedir (Yavaş 2011, Yenal 2011). Bu sebeple sur duvarları ve kapı kalıntıları Bithinya, Roma ve Bizans dönemi üslubunu yansıtmaktadır (Elbas 2013). Kalenin kuruluşundan, Roma işgaline kadar olan dönemi birinci devir olarak adlandırılmaktadır. Roma döneminden İran, Arap ve Selçuklu işgallerine kadar olan dönem kalenin ikinci devridir. Selçuklu işgalinden, Osmanlılar tarafından fethine kadar olan dönemi ise kalenin üçüncü devridir (Yavaş 2011). Bizans döneminde kaleye yeni sur duvarları ve kuleler eklenmiştir. Kentin doğal savunmaya sahip olmayan güney sınırında Yer Kapı ve Zindan Kapı arasına güvenliği arttırmak için, üzerinde yedi burcun bulunduğu ikinci bir sur duvarı eklenerek, Pınarbaşı su düzenlemesi ile su dolu hendeklerle desteklenmiştir. Hendeklerin arkasında var olan sur hattına ise altı burç yapılmıştır. Bu sayede kent Osmanlı Kuşatması ile ele geçirilememiş, barış sonrası teslim edilmiştir. Yer Kapı ve Saltanat Kapı arasındaki sur hattında üçgen, dikdörtgen ve yarım daire şeklinde, köşeli, bendlı ve dirsekli duvarın olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde İç Kale ve Bizans Tekfur Sarayı inşa edilmiştir. Saltanat Kapı'nın yan duvarındaki dairesel burçtan İç Kale'nin sonuna kadar olan bölümde beş burç daha yer almaktadır. İç Kale'de ise içerde on üç tane dairesel, dış duvar üzerinde ise ikisi dikdörtgen, biri dairesel üç burç inşa edilmiştir (Yavaş 2011, Yenal 2011).

Şekil 3.25. Bursa Kalesi.

A) Bey Sarayı'nın bulunduğu bölgeyi çevreleyen iç kale (Elbas 2014) **B)** Su yolu duvarı kalıntısı **C)** 40 merdivenler

Bizans döneminde, kentin ovaya bakan kuzey sınırına, Saint Elias Manastırı'nın yanında, Bizans Tekfuru için bir yönetim merkezi olarak, geleneksel plana uygun, İç Kale içinde saray inşa edilmiştir. Birbirinden bağımsız yapılardan oluşmuş bir kompleks halinde inşa edilen saray Osmanlı Fethi ile birlikte Orhan Bey tarafından Bey Sarayı'na dönüştürülerek yönetim merkezi olarak kullanılmaya devam edilmiştir (Şekil 3.25 a). I. Murat döneminde eklemelerle geliştirilmiş ve karşısına döneminin ulu camisi olan Şehadet Cami inşa edilmiştir (Yavaş 2011, Yenal 2011). Bu dönemde Bursa Kalesi içine Osmanlı dönemine ait pek çok anıtsal mimari (mescit, türbe, çeşme vb.) örneği eklenmiştir. Bu süreçte Roma ve Bizans Dönemi'nden kalma pek çok yapı unsuru devşirme malzeme olarak yeni inşaat ve onarım faaliyetleri sırasından kullanılmıştır (Elbas 2013). Yer Kapı Surları'na beşgen kuleler ve üç köşe burç bu dönemde eklenmiştir (Yavaş 2011). Osmanlı döneminde yapılan eklemelerin savunma için yeterli olmadığı, Timur saldırıları ile aldığı hasardan anlaşılmaktadır. Kalenin hasarlı bölgeleri Çelebi Mehmet döneminde Kaplıca Kapı ve Fetih Kapı hattında Hacı İvaz Paşa tarafından onarım geçirmiş ve güçlendirilmiştir. Saltanat Kapı ve surları onarım geçirmiş ve beş yeni köşe kulesi yaptırılmıştır (Yenal 2011). Fetih Kapı'nın hizasında su yolu duvarı kalıntısı bulunmaktadır (Şekil 3.35 b). İç Kale ve Bey Sarayı başkent taşınması ile birlikte zaman içinde harap hale gelmiş ve 19. Yüzyılda Askeri Garnizona dönüştürülmüştür (Baykal 1993). İç Kale'nin sur duvarlarının büyük çoğunluğu yok olmuştur.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde sur çevresinin on bin adım olduğu, altmış yedi kule ve beş ana kapısının bulunduğu yer almaktadır. Günümüzde ise sur hattı toplam uzunluğu 3380 metre olmakla birlikte on dört burç (kule) ve beş kapıdan oluşmaktadır (Elbas 2013). Kentin yamaç sırtında olan doğu, batı ve kuzey sınırlarına tek sıra sur hattı, güney sınırına ise yamaç üzerinde olmadığı için çift sur hattı inşa edilmiştir (İlkışık ve ark. 2011). Hisar'ı çevreleyen sur duvarı dış kaleyi, Bey Sarayı'nın bulunduğu bölgeyi çevreleyen sur duvarı ise iç kaleyi oluşturmaktadır (Elbas 2013). Çakır Hamam-Tophane arasındaki sur hattında biri yuvarlak diğeri dört köşe olmak üzere iki burç bulunmaktadır. Saltanat Kapı ve 40 merdivenler (Şekil 3.25 c) bu hattın üzerinde bulunmaktadır. Buradan sonra sur hattı bir burç üzerinden kuzeye yönelen batıda Yıldız Kafe'nin önüne kadar bir set halinde Tophane, Ordu Evi, Tophane

Endüstri Meslek Lisesi ve Hastayurdu Caddesini çevrelemektedir. Sur hattı Yıldız Kafe'nin önünde yer alan Kaplıca Kapı'dan Hisar içine yönlenerken Zindan Kapı'ya yarım duvarlar halinde devam etmektedir. Kapının doğusunda dört köşe burç halen ayakta. Zindan ise restorasyon çalışmaları ile yeniden ayağa kaldırılmıştır. Sur hattı buradan Pınarbaşı Kapı yönüne oradan da Yer Kapı'ya uzanır. Yer kapı'dan ise tekrar Çakır Hamam hattına bağlanmaktadır (Baykal 1993). 1651 ve 1855 yılında tekrar onarımlardan geçirilen Bursa Kalesi, 2005 yılı itibariyle sur ve kapı restorasyonları yeniden başlamıştır ve günümüzde halen devam etmektedir (Elbas 2013).

Bursa Kalesi Kapıları

Bursa Kalesi'nin beş adet ana kapısı bulunmaktadır (Şekil 3.26 a). Bu kapılar; Saltanat Kapı, Yer Kapı, Fetih Kapısı (Su Kapısı), Zindan Kapı (Bab-ı Sıcn), Kaplıca Kapısı'dır. Yer Kapı ise iç (Bab-ı Zemin) ve dış (Tahtakale Kapı) olmak üzere iki ayrı kapıdan oluşmaktadır. Bu sebeple toplamda altı kapı bulunmaktadır (Şekil 3.26 b,c,d,e,f,g). Fetih Kapı, Zindan Kapı ve Kaplıca Kapı günümüze ulaşamamıştır.

Şekil 3.26. Bursa Kalesi Kapıları.

A) Kapıların konumları B) Saltanat Kapı C) Fetih Kapı D) İç Yer Kapı
E) Zindan Kapı F) Kaplıca Kapı G) Taht-el Kale Kapı

Saltanat (Hisar, Darphane, Balıkpazarı) Kapı: Osman Gazi Caddesi üzerinde, Ortapazar Caddesi'nin girişinde yer alan kapı Bursa Kalesi ve Prusa Kale Kenti'nin ana kapısıdır (Şekil 3.26 b). Adını Bey Sarayı'na çıkan yol üzerinde olduğu için almıştır. Düzgün kesme taş ve harçsız örülmüş Helenistik dönem örgü tekniği ile örülmüştür. Kapının sağ kısmında bir dış kule ile korunmaktadır (Yılmaz 2014). Kentin Hisar dışında doğu yönünde yayılması bu kapının önemini arttırmıştır (Yenal 2011). Bunun

yanında kentin Saltanat Kapı ile İpek Yolu ve Baharat Yolu'na açıldığı bilinmektedir. Üzerinde bulunan kemer 1900'lü yıllara kadar varlığını korumuş ancak 1855 depremi sonrası 1904 yılında dönemin valisi tarafından yol genişletilmesi amacıyla yıkılmıştır. Üzerindeki kitabe ise müzeye kaldırılmıştır (Yavaş 2011). Günümüzdeki parçalı sur izlerinden anlaşılacağı üzere Cumhuriyet döneminde Saltanat Kapı'nın Okçu Baba Türbesi yönünde devam eden ve caddeyi iki bölen sur duvarı Osmangazi Caddesi yapımı sırasında vilayet idare meclisinin aldığı karar ile ortadan kaldırılmıştır. 2005 yılında yapılan restorasyon çalışmaları ile kemer tekrar yerine konmuştur ancak sur duvarı araç geçişi için tamamlanmamıştır (Elbas 2013).

Yer Kapı: Bursa Kalesi'nin güneyindeki çift sur hattının üzerinde bulunan kapısıdır. İç sur hattında bir adet, dış sur hattında bir adet olmak üzere iki kapıdan oluşmaktadır.

İç Yer Kapı (Bab-ı Zemin): Kavaklı Caddesi'nin sonunda, Pınarbaşı Mezarlığı'nın karşısında yer alan kapı Yer Kapı'nın iç kapısıdır ve iç sur hattında yer almaktadır (Şekil 3.26 d). Kiklopien taşlar üzerine, söveli, kemerli ve iki kanatlıdır (Yavaş 2011). Kapının ahşap hatıl ve taş kemeri arasındaki alında barok üslubunda yapılmış bir süsleme vardır (Yılmaz 2014). 1900'lü yıllara kadar varlığını korumuş ancak cumhuriyetin ilk yıllarında makam arabasının geçebilmesi amacıyla dönemin valisi tarafından yıkılmıştır. 2005-2009 yılları arasında İç Yer Kapı ve bağlı sur duvarlarının restorasyonu gerçekleştirilerek yeniden ayağa kaldırılmıştır (Yavaş 2011, Elbas 2013).

Dış Yer Kapı (Tahtakale Kapı): Yer Kapı'dan Tahtakale bölgesine yönelmiş yolun sonunda, Üftade Cami ve türbesinin altında yer alan kapı dış sur hattının üzerinde bulunmaktadır (Şekil 3.26 g). Diğer kapılardan farklı olarak kapı açıklığı üzerinde taş kemer yerine ahşap hatıl bulunmaktadır. Öncesinde bir dış kule ile korunurken Osmanlı döneminde üçgen bir iç kule ile korunmuştur (Yılmaz 2014). Kapının 19. yüzyıl sonlarına kadar ayakta olduğu bilinmekle birlikte hakkında hiç fotoğraf bulunmamaktadır. Bu sebeple tarihi haritalardan yeri tespit edilmiş ve çeşitli gravürlerden de yardım alınarak kapının aslına uygun olarak yeniden yapılması için 2011 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından çalışmalar başlatılmış ve yapı yeniden ayağa kaldırılmıştır (Elbas 2013).

Fetih Kapısı (Su Kapısı): Pınarbaşı Parkı'nda, Kalebahçe Sokak'ın girişinde yer alan kapı, Orhan Bey'in 6 Nisan 1326 yılında Bursa'yı fethettiği kapıdır. Kapı Pınarbaşı Çarşaf Suyu'nun yanında yer aldığı için Su Kapısı ismini almıştır. Güney sınırındaki sur hattının ortasında ve bölgeye su sağlayan su kemerinin bitişiğindeki beşgen bir burcun yanındadır (Şekil 3.26 c). Bursa'nın fethi ile birlikte kapıya Fetih Kapısı ismi verilmiştir. Bursalılar tarafından bayram ve şenlik alanı olarak da kullanılan bu bölge aynı zamanda Bayram Yeri adını da taşımaktadır. Düz bir alan üzerinde bulunması sebebiyle çift sut hattı üzerinde yer almakta olup iki katlı beşik tonozlu ve Horasan harcı ile inşa edilmiştir. Bu sebeple 2005-2009 yılları arasında Pınarbaşı Parkı ile birlikte tören alanı olarak düzenlenmiştir (Yavaş 2011, Yenal 2011, Elbas 2013).

Zindan Kapı (Bab-ı Sıcn): Bursa Kalesi'nin güneybatı ucunda, Kalebahçe Sokak'ın sonunda yer alan kapı Zindanların bulunduğu alanda yer aldığı için bu ismi almıştır. Kapının günümüze ulaşmamış olup doğusunda dört adet burç yer almaktadır (Elbas 2013). Zindan Kapı çift sur hattının arasında kalan alana açılmakta olup dörtgen bir kule ile korunmaktadır. Zindan, üç kule, bu kulelere bağlı iç ve dış sur beden duvarları ve ortasındaki zindan iç boşluğu ile iç kale gibi korunmaktadır (bkz. Şekil 3.26 e). Kulelerde kazamat katları, yer altında zindan odaları ve peçenekli duvarın içinde zindan odaları yer almaktadır (Yavaş 2016). Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından gerçekleştirilen kamulaştırma çalışmaları ile zindan çevresi temizlenmiştir ve zindanı ortaya çıkarmak adına restorasyon çalışmaları devam etmektedir Restorasyon projesinin yanında yapının yeniden kullanımı için de proje geliştirilmiştir. Bu kapsamda yapı içinde restoran, tuvaletler, dinlenme alanları çözümlenmiş ayrıca peyzaj düzenlemeleri önerilmiştir (Yavaş 2016).

Kaplıca Kapısı: Hisar'ın batısında yer alan kapı Muradiye'ye açılmaktadır. Kapı Muradiye'deki kaplıcalara ulaşım için kullanıldığından Kaplıca ismini almıştır. Bursa Kalesi'nin bindirme tipine sahip L planlı şema (bkz. Şekil 3.26 f) ile korunan tek kapısıdır (Yılmaz 2014). Varlığını günümüze kadar sürdürememiş olup, Devlet Hastanesi'nden Muradiye'ye giden yol üzerindeki Yıldız Kafe'nin karşısında olduğu

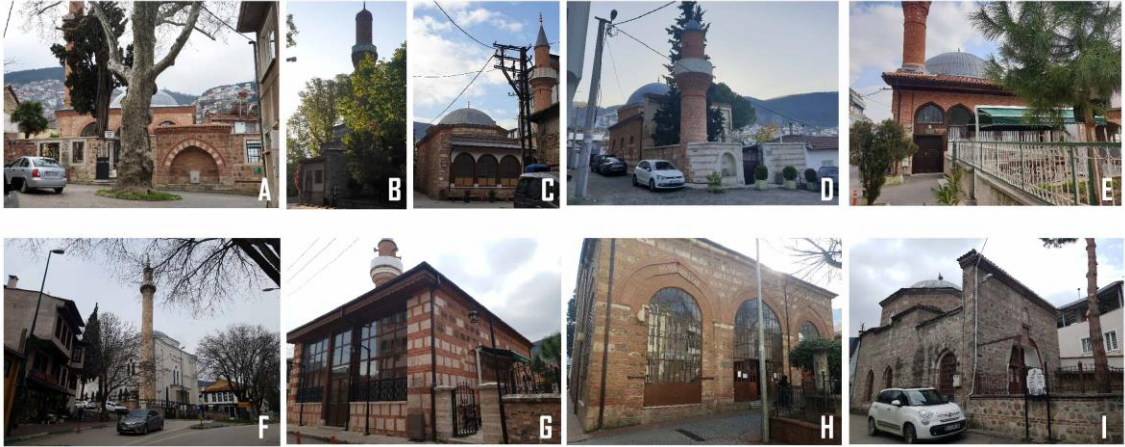
bilinmektedir. Kapı yerinde olmasa çevresindeki Bithinya döneminden kalan sur duvarları varlığını korumaktadır (Yenal 2011, Elbas 2013).

Dini Yapılar

Bursa Hisar Bölgesi'nde pek çok farklı kültür var olmuş ve bu kültürler farklı dinleri benimsemiştir. Roma döneminde pagan inanç, Bizans döneminde Hristiyanlık, Osmanlı dönemi ile birlikte de İslam inancı bölge üzerinde hakim olmuştur. Her kültür kendi inanç değerlerini yaşamak üzere yapılar inşa etmiştir. Bu kapsamda dini yapılar, camiler, mescitler, türbe ve mezar yapıları, dergah ve kiliseler olmak üzere beş grupta incelenmiştir.

Camiler

Osmanlıların fethi ile Hristiyan toplum kenti terk etmiş ve yerine Müslüman Türk halkı yerleşmiştir. Bu göç ile birlikte kente camiler inşa edilmiş (Şekil 3.27 a,b,c,d,e,f,g,h,ı) ve bu yapıların çevresinde konut grupları gelişerek mahalleler oluşmuştur.

Şekil 3.27. Hisar Bölgesi'ndeki camiler.

A) Alaaddin Cami **B)** İmaret-i İsa Bey Cami **C)** Yer Kapı Cami **D)** İsa Bey Fenari Cami **E)** Kavaklı Cami **F)** Şehadet Cami **G)** Şeyh Paşa Dibekli Cami **H)** Üftade Cami **I)** Veled-i Yaniç Cami

Alaeddin Bey Cami: Kaplıca Kapı'dan başlayan Alaeddin Caddesi'nin sonunda bulunan cami, 1326 yılında Osmangazi'nin büyük oğlu ve Orhan Bey'in kardeşi Alaeddin Bey tarafından yaptırılmıştır (Elbas 2013). İbadet yeri kare planlı olup dört mermer sütun üzerindeki Bizans sütun başlıkları Osmanlı kemeri ile bağlanmıştır üzeri kubbe ile örtülüdür, kuzeyinde üç sivri kemer üzeri kubbe ile örtülü son cemaat yeri yer almaktadır (Beşbaş ve Denizli 1983, Baykal 1993). Yapı son cemaat yeri ve tek kubbeli klasik biçimi ile Selçuklu dönemi kubbeli medreselerde görülen ters T plan tipinin Bursa'daki ilk temsilcisidir, bu nedenle Bursa'daki ilk Osmanlı camisi olmakla birlikte Bursa'daki ters T (kanatlı, zaviyeli) planlı cami tipinin öncüsü olmuştur (Beşbaş ve Denizli 1983, Baykal 1993, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). İç mekanda mermer sütunlar üzerine yerleştirilen Bizans sütun başlıkları ve son cemaat yerinin sütunları üzerinde yer alan korint ve iyon tarzındaki Bizans sütun başlıkları camide Bizans Dönemi yapılarından kalmış devşirme malzemelerin kullanıldığını göstermektedir (Baykal 1993, Elbas 2013). Avlu giriş kapısının yanında kemerli bir çeşme, karşısında da bir büyük çınar bulunmaktadır (Şekil 3.27 a) (Baykal 1993). 1855 depreminde ciddi hasar almış, Sultan Abdülaziz döneminde yeniden yaptırılmıştır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). 1959 yılında Eski Eserler Sevenler Kurumu tarafından tamir edilmiş ve bahçe duvarına bitişik nizamda bir çeşme inşa edilmiştir (Elbas 2013).

İmaret-i İsa Bey Cami: Hasta Yurdu Caddesi üzerindeki araç yolunun ortasında, Devlet Hastanesi'nin önünde yer alan cami, 15. Yüzyıl başlarında II. Murat döneminde Çelebi Mehmet'in baş veziri Beyazid Paşa'nın oğlu İsa Bey tarafından yaptırılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983) Şekil (3.27 b). Cami imaret, medrese ve camiden oluştuğu için bu ismi almıştır, ancak medrese günümüze kadar ulaşamamıştır (Baykal 1993, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Duvarları iki sıra tuğla, iki sıra moloz taş şeklinde örülmüştür (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Ana ibadet mekanı kare planlıdır ve beden duvarlarından içten baklavali bir kuşakla dıştan sekizgen bir kasnak ile kurşun kaplı kubbeye geçiş sağlanmaktadır. Son cemaat yeri yol yapımı sırasında çapraz şekilde kesilerek yıkılmış yalnızca yan duvarı kalmıştır. Bir bölümü ise ahşap odaya dönüştürülmüştür. Son cemaat yerinden minareye geçiş bulunmaktadır (Beşbaş ve Denizli 1983). Minaresinin kaidesi moloz taş, üzeri ise tuğla örgüsüne sahiptir. Yakın zamanda onarım geçirmiştir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

İsa Bey Fenari (Güdük Minare) Cami: Ortopazar Caddesi'nin Muradiye yönündeki son parçasında yer alan cami (bkz. Şekil 3.27 c), Molla Fenari'nin torunu İsa Bey tarafından yaptırılmıştır (Baykal 1993). Üzeri beton kubbe ile örtülü, üç gözlü son cemaat yerinden girilmekte olan asıl ibadet mekânı kare planlı olup, içten prizmatik üçgenler dıştan sekizgen kasnaklı bir kuşağa oturan bir kubbe ile örtülüdür. Duvarları üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş örgülüdür ve dört ana duvarı üzerinde sekiz adet penceresi bulunmaktadır (Beşbaş ve Denizli 1983, Maydaer 2009, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Caminin minaresi ana yapıdan ayrıdır ve cami önünde kemerli bir çeşme bulunmaktadır (Elbas 2013). Yapı ilk olarak 1844 yılında ve 1855 depremi sonrası 1890-1891 yıllarında onarım geçirmiştir (Maydaer 2009, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

İzzettin Bey (Pınarbaşı) Cami: Pınarbaşı Parkı'nda, I. Murat'ın kızı Nilüfer Hatun'un vakfi olan arsa üzerine, Niğbolu kalesinin komutanı İzzettin Bey tarafından 14. yüzyılda yaptırılmıştır. Cami moloz taşla yapılmış, üzeri ahşap ve kiremit çatı ile örtülü ve tuğla minarelidir (Beşbaş ve Denizli 1983, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Caminin yanında Pınarbaşı çarşaf suyunun ilk taksim yeri bulunmaktadır (Baykal 1993). Yapılan tamirler sonucu özgünlüğünü yitiren cami, 2006 yılında yeniden onarım geçirmiştir (Beşbaş ve Denizli 1983, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Kavaklı Cami: Kavaklı Caddesi üzerinde bulunan cami Sultan I. Murat Hüdavendigâr döneminin, ünlü kadılarından Koca Naib Efendi tarafından yaptırılmıştır. (Maydaer 2009) Kare planlı olup içten üçgen kuşak, dıştan sekizgen kasnak üzerine oturan kurşun kaplama tek kubbe ile örtülüdür (bkz. Şekil 3.27 d). Duvarları tuğla ve tuğla hatıllı kefeki taşlarla örülmüştür. Yapının güney ve doğu cephesi bitişik nizam evler sebebiyle kapanmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983). Yapının batısında günümüzde kadınlara özel ibadet alanı olarak tahsis edilmiş son cemaat yeri ve mukarnas şerefeli minaresi bulunmaktadır (Elbas 2013). Bahçesinde yer alan Geyikli Baba tarafından dikilen Kavaklı Çınarı, Bursa'nın en yaşlı çınarıdır ve güneyinde tarihi bir çeşme bulunmaktadır (Baykal 1993, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Şahadet (Kale-Saray) Cami: Kale Sokak'ın sonunda Ordu Evi'nin karşısında yer alan (bkz. Şekil 3.27 e) cami, 1365 yılında, Sultan I. Murat Hüdavendigâr zamanında inşa

edilmiştir. İlk yapıldığı dönemde cami, üç sahnalı, orta sahnı iki kubbe ile, yan sahnaları ise dikdörtgen ve dar olup ikişerden dört çapraz tonoz ile örtülü, önünde dört kubbeli bir son cemaat yeri bulunan, kalın minareli, çok direkli ve toplamda dokuz kubbelidir (Beşbaş ve Denizli 1983, Baykal 1993). Bu özellikleri ile Ulu Cami örneği olup (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011), çok direkli ve çok kubbeli camilerin de Bursa'daki ilk örneğidir (Elbas 2013). 1854 depremiyle yıkılmış ve 1890-1892 yılları arasında tamir edilerek, dokuz kubbesinden ikisi kaldığı için yalnızca orta sahnın üzeri iki kubbe ile örtülü, ince minareli bir yapıya dönüştürülerek küçültülmüştür (Beşbaş ve Denizli 1983, Baykal 1993). Yan sahnalar kaldırıldığı için kubbe iki kemerli payandalarla takviye edilmiş ve kemerlerinin aralarına duvar örülerek günümüzdeki yapı cephesi oluşmuş olup (Beşbaş ve Denizli 1983) 19. yüzyılda, gotik üslupla ve sivri kemerli pencere olarak yeniden yapılmıştır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Güney duvarı ve duvarı destekleyen iki payanda ile orta sahnı örten iki kubbe, onları taşıyan duvar ve ayaklar caminin ilk halinden günümüze kadar ulaşan bölümlerdir. Son cemaat yeri, yan sahnalar ve kalın minare ise günümüze kadar ulaşamamıştır (Beşbaş ve Denizli 1983). Yapı, iki kubbesi, kesme kefeke taşla yapılmış duvarları ve ince minaresi ile varlığını devam ettirmektedir. Bir kemerin altında iki pencere yer alan caminin üç cephesinde üç girişi bulunmaktadır (Baykal 1993). Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethettikten sonra Hisar'da inşa ettirdiği ve günümüze kadar ulaşamayan Hisar Orhan Cami'nin kitabesi, 1854 depreminde ağır hasar gören Şahadet Cami'nin, 1890-1892 yılları arasındaki Vali Celaleddin Paşa tarafından yapılan onarımı sırasında doğu kapısı üzerine yerleştirilmiştir (Beşbaş ve Denizli 1983).

Şeyh Paşa (Dibekli) Cami: Bayezid oğlu Şehabeddin oğlu Şeyh Paşa tarafından 1439 yılında yaptırılan cami Satı Caddesi, Şahin Sokak'ta bulunmaktadır. Kare planlı asıl ibadet mekanı ve kuzeyde bu alana eklenen son cemaat yerinden oluşmaktadır. Mekan altı sivri kemerli pencere ile aydınlatılmaktadır. (Beşbaş ve Denizli 1983) Kesme kefeke tuğla ile yapılmış duvarları (Baykal 1993), üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüş ve kirpi saçakla sonlandırılmıştır. (Beşbaş ve Denizli 1983) 1855 depreminden sonra geçirdiği onarımlarla son cemaat yeri özgünlüğünü kaybetmiş, üst kısmı kopan minaresi ise 1947 yılında yeniden onarılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983, Maydaer 2009). Son

yıllarda geçirdiği restorasyon sonrası son cemaat yeri ahşap çerçeveli cam örtü ile kapatılmıştır (bkz. Şekil 3.27 f).

Üftade Cami: Kavaklı Caddesi'nin sonundaki Yer Kapı'nın solunda yer alan Üftade Sokak'ta, Tahtakale Kapı'nın üst kotunda bulunan cami 1579 yılında, Üftade Mehmed Muhyiddin tarafından yaptırılmıştır (Maydaer 2009). Dikdörtgen planlı yapıya doğuda bulunan kapıdan girilmektedir ve üzerini örten ahşap tavan geometrik motiflerle süslüdür. Yapı, dört ahşap sütuna oturmuş, yüksek sekizgen bir kasnak üzerinde tek kubbeli asıl ibadet mekanı ve kuzeyindeki üç kubbeli, kesme taş ve üç sıra tuğla örgülü, dört yığma ayak üzerinde kemerlerle bağlanmış, üç göz açık revaklı son cemaat yerinden oluşmakta olup dikdörtgen planlıdır. Mihrabında beş köşeli ve yedi sıra mukarnastan oluşmaktadır. Tuğla örgülü minaresine son cemaat yerinden çıkılmaktadır. Yapı güney ve kuzeyde iki, doğu ve batıda altı sıra, kubbe kasnağında sekiz adet pencere ile aydınlatılmaktadır (Beşbaş ve Denizli 1983, Elbas 2013). Beden duvarları bir sıra kesme taş üç sıra tuğla şeklinde örülmüştür. Açık revaklar camekân örtü ile kapatılmıştır (bkz. Şekil 3.27 h). Geçirdiği deprem sebebiyle özgünlüğünü yitiren cami 1770 yılında yıkılıp temelinden yenilenmiştir (Baykal 1993, Elbas 2013). 1855 depreminde aldığı hasarlar sebebiyle 1859 ve 1869'da onarımdan geçirilmiştir. Son dönemde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından zaman zaman onarım geçirmiş, 2007 yılında ise Osmangazi Belediyesi tarafından onarım geçirmiştir (Beşbaş ve Denizli 1983, Elbas 2013).

Üç Kurnalı (Veziri) Cami: Hisar Yer Kapı'dan çıktıktan sonra Veziri ve Konuralp Caddesi'nin kesiştiği noktada yer almakta olup II. Beyazid tarafından inşa edilmiştir. Dikdörtgen plan şemasına sahip olan yapı, moloz taş örgülü iki sıra kirpi saçak ile sonlanan duvarlar üzeri ahşap çatı ile örtülü ana ibadet mekanı ve ona eklenen ahşap çatılı, dört ahşap direk ve arasındaki açıklıkları kapatılmış üç sivri kemerden oluşan son cemaat yerinden oluşmaktadır (Beşbaş ve Denizli 1983). İvaz Paşa Caddesi ve Konuralp Caddesi'nin kesiştiği köşede yer alan üç kurnalı olan çeşmesi mermer olup ayna taşı kitabesizdir. Çeşmenin önünde, yol ortasında kalmış anıt çınar ağacı bulunmaktadır. Çınarın önünde ise Pınarbaşı Suyu'nun ikinci taksim deposu yer almaktadır (Baykal 1993).

Veled-i Yaniç Cami: 1440 yılında Yaniç oğlu Hacı Hayrüddin oğlu Mahmud Çelebi tarafından yaptırılıp vakfedilen cami Satı Caddesi, Yaniç Sokak'ta yer almaktadır. Bahçesinde Hacı Mahmud Çelebi'nin kabri bulunmaktadır (Elbas 2013). Minbersiz, kitabeli bir camidir. Minaresi yapının dışında, karşısındaki çeşmenin üzerinde yer almakta olup, beş basamakla çıkılan küçük kule minaredir (Baykal 1993) (bkz. Şekil 3.27 ı). Asıl ibadet mekanı kare planlı olup içten prizmatik üçgenler, dıştan ise sekizgen bir kasnak üzerine oturan tek kubbe ile örtülü olup kuzey cephesinde yanları kapalı, yüksek kalkan duvarlı ve kirpi saçaklı cemaat yeri bulunmaktadır. Duvarları moloz taş ve tuğla örgülüdür (Beşbaş ve Denizli 1983). İbadet mekanı büyük bir kemerle son cemaat yerine, son cemaat yeri de büyük bir kemer ile dışarı bağlanmaktadır. Bu durum eski dönemlerde yapıda kapı olmadığının göstergesidir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Eski onarımlarda sıva ve badana ile kapatılan kalkan duvarı günümüzde üzerindeki sıvadan arındırılarak özgün haliyle varlığını devam ettirmektedir.

Yer Kapı Cami: 14. yüzyılda Yer Kapı'nın yakınında Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin kumandanı, İmralı Adası'nın fatihi olan Timurtaş Paşa'nın babası Kara Ali tarafından inşa edilmiştir (Beşbaş ve Denizli 1983, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Ana ibadet mekanı kare planlı olup içten üçgen motifler, dıştan sekizgen kasnak üzeri tek kubbe ile örtülü olan caminin, doğu yönünde geniş bir son cemaat yeri bulunmaktadır (bkz. Şekil 3.27 c). Son cemaat yeri kuzey ve güney beden duvarlarının devamı niteliğinde olup araları camekan kaplı üç ahşap direk ve duvarları bağlayan sivri kemer aralıklarından oluşmaktadır. Beden duvarlarının kalınlığı bir metre olup moloz taş ve tuğla örgülüdür ve iki sıra kirpi saçakla tamamlanmaktadır. Kubbe kasnağı sivri kemerli dört pencereye sahiptir ve kirpi saçağı ile kubbeye bağlanmaktadır. İbadet yeri üzerindeki kubbe örtüsü 1855 depremi ile çökmüş, 1967 yılında Eski Eser Severler Kurumu tarafından yeniden aslına uygun olarak onarılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983). Yer Kapı Cami karşısında Lütfullah Çelebi darülhadişi bulunmaktayken zaman içinde yok olmuş ve yerine Kireççi Emin Apartmanı yapılmıştır. Ancak temel kazısı sırasında büyük Bizans Mozaikleri çıkmıştır. Bu mozaikler üzerinde güvercin-çiçek motifleri, su yolları ve desenler bulunmaktadır. Mozaiklerden anlaşılacağı üzerine burada bir Ermeni Kilisesi'nin varlığı söz konusudur (Baykal 1993).

Dergah

Tasavvuf kültürünün gelişmesi ile Hisar Bölgesi'nde dergahlar (Şekil 3.28) inşa edilmiş, tekke ve zaviyeler kapatılana kadar varlıklarını sürdürmüşleridir.

Şekil 3.28. Hisar Bölgesi'ndeki dergahlar.

A) Bursa Mevlevihanesi onarımı **B)** Bursa Mevlevihanesi şantiye alanı **C)** Buhara Kalenderhanesi

Bursa Mevlevihanesi: Pınarbaşı Mezarlığı'nın karşısında, Osmangazi Ortaokulu'nun yanında yer alan yapı, Karaman Larende'li Cünuni Mehmed Dede tarafından yaptırılmıştır. Zikir alanı on altı büyük sütun üzerine oturmaktadır (Baykal 1993). Semahane, türbe, çilehane, derviş odaları, selamlık, harem, kiler, mutfak kahvehane ocağı, kafes ve matrab bölümlerinden oluşan yapının bahçesinde ve içinde pek çok dervişin kabri bulunmaktadır. 1925 yılında tekke ve zaviyeler hakkında çıkarılan kanun kapsamında semahane bölümü mescit haline getirilmiştir. Cumhuriyet döneminden sonrasında ise yapı depo ve karakol olarak işlev görmüştür. 1970 yılına kadar varlığını devam ettirmiş sonrasında yıkılarak yerine BUSKİ su deposu yapılmıştır. Mevlevihane günümüzde yeniden inşa edilmektedir (Elbas 2013) (Şekil 3.28 a,b).

Buhara Kalenderhanesi (Gar-ı Aşıkân Dergahı): Osmangazi Ortaokulu bahçesi sınırları içinde kalan yapı (Şekil 3.28 c), 16. yüzyılda inşa edilmiştir olup (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011) Buhara'dan gelen ziyaretçilerin konuk etmek için inşa edilmiştir. Günümüzde işlev değiştirerek kütüphane olarak kullanılmaktadır. (Elbas 2013) Duvar örgüsü üç sıra tuğla, bir sıra köfeki taş şeklindedir ve üç sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır. Cephesinde kalkan duvarları bulunmaktadır (Beşbaş ve Denizli 1983).

Mescidler

Fetih sonrası hanedan üyeleri veya hayırsever insanlar kentin çeşitli noktalarına mescitler inşa etmişlerdir. Bazı mescitler imarethane grupları bünyesinde inşa edilmiştir. Bazı mescitlerin ise çevresinde mahalleler gelişerek, bu yapıların isimlerini almışlardır.

Şekil 3.29. Hisar Bölgesi'ndeki mescidler.

A) Çırağ Bey Mescidi **B)** Güranlı Mescidi **C)** Nakkaş Ali Paşa Mescidi **D)** Nilüfer Hatun Mescidi **E)** Satı Fakih Mescidi **F)** Tahtalı Mescidi **G)** Veled-i Helva-i Mescidi

Çırağ Bey Mescidi: II. Murat zamanında, 15. yüzyılın ilk yarısında yapılan mescit Yeşil Cami'nin mimarı Hacı İvaz Paşa'nın kardeşi El-Hac Şeyh Çırağ Bey tarafından yaptırılmış olup Çırağ Bey vefat edince mescit avlusuna defnedilmiştir (Beşbaş ve Denizli 1983, Maydaer 2009). Cami dikdörtgen plandır ve beden duvarlarının örgüsü iki sıra tuğla ve bir sıra kesme kefeke taştan oluşmakta olup kirpi saçak ile sonlanmaktadır. Doğu duvarında iki adet, mihrabın sağında ve solunda iki adet olmak üzere toplamda dört adet sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Üzeri kubbe ile örtülü iken günümüzde kubbenin yerini çatı almıştır. Minaresi bina dışında olup şişirilmiş bir kaide ile binaya yapışık haldedir (Beşbaş ve Denizli 1983). 1677 yılında ve 1977 yılında da tamirat geçirmiştir (Elbas 2013, Maydaer 2009). Uzun yıllar yıkık durumda kalan minare, son yıllarda gerçekleştirilen onarım çalışmaları sırasında yeniden yapılmıştır (Şekil 3.29 a).

Güranlı (Yeşil, Seyyid Hüseyin) Mescidi: Pınarbaşı Parkı ve Arkeopark arasında kalan, Fetih Kapı yakınındaki bu mescit 1590 yılında Erzincan'ın Güran Köyü'nden

gelip bölgeye yerleşen Hüseyin Efendi tarafından yaptırılmıştır. Hüseyin Efendi 1595 yılında öldüğünde ise mescidin yanındaki kümbetsi yapıdaki Güranlı Türbesi'ne gömülmüştür. Yapı ahşap direkler arası kagir olup üzeri Şekil 3.29 b'deki gibi kiremit ile örtülüdür (Baykal 1993, Elbas 2013). Avlusu, son cemaat yeri ve minaresi yoktur. Zamanla özel mülk haline gelen ve depo olarak kullanılan yapı 1978 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kamulaştırılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983).

Nakkaş Ali Paşa Mescidi: Mescit Yıldırım Bayezid dönemi ünlü nakkaşlarından Nakkaş Ali tarafından, Sultan II. Murad zamanında, Satı caddesi üzerine yaptırılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983, Elbas 2013). Nakkaş Ali, Yeşil Türbe ve Yeşil Cami'nin taş oyma nakışlarını yapan nakkaştır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Yapı, minaresiz, minbersiz ve kitabesizdir. Dört duvarı moloz taşla yapılmıştır, üzeri ahşap çatı ve kiremitle örtülüdür (Baykal 1993). Asıl ibadet mekanı dikdörtgen planlı olup, kuzey yönünde son cemaat yeri bulunmaktadır. Beden duvarları moloz taş örgülüdür (Beşbaş ve Denizli 1983). 1854 depreminde (Beşbaş ve Denizli 1983) tamamen yıkılmış, 2008 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından projelendirilerek Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yeniden inşa edilmiştir (Elbas 2013) (Şekil 3.29 c). Nakkaş Ali'nin oğlu Osman Çelebi ve onun oğlu Lami çelebinin mezarları cami haziresinde yer alırken, Nakkaş Ali'nin mezarı burada bulunmamaktadır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Nilüfer Hatun (Darphane) Mescidi: 14. yüzyıla ait olan, Saltanat Kapı'nın yakınında, Safran Otel'in karşısında bulunan yapının Orhan Gazi'nin hanımı Nilüfer Hatun tarafından yapıldığı sanılmaktadır (Elbas 2013). Darphane binasının yanında olduğu için darphane adını almıştır (Maydaer 2009). Dikdörtgen plana sahip yapı, özgünlüğünü kaybetmiş ve üzeri ahşap çatı ile örtülüdür (Şekil 3.29 d). Günümüzde son cemaat yeri ile asıl ibadet mekanı arasındaki duvar kaldırılmış ve son cemaat yerinin çevresi kapatılmıştır (Elbas 2013). 1767 ve 1790 yılında onarım geçirmiş cemaate açılmıştır (Maydaer 2009). İşlevi dışında kullanılarak bir dönem parti ocağı, bir dönemde biçki-dikiş atölyesi olarak hizmet veren yapı, günümüzde Osmangazi Müftülüğü'ne bağlanmış ve kadınlar için dini eğitim verilen bir mekana dönüştürülmüştür (Beşbaş ve Denizli 1983, Baykal 1993, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Satih Fakih Mescidi: Fatih döneminde, Sadi Fakih tarafından yapılan mescit, Oruç Bey Caddesi üzerinde yer almaktadır (Beşbaş ve Denizli 1983). Dikdörtgen planlı mescidin, duvarları moloz taş örgülüdür ve ahşap kırma çatı üzeri kiremit ile örtülüdür (Baykal 1993). Minaresi binanın bitişiğinde ayrı bir yapı olarak yer almaktadır (Elbas 2013). Haziresinde bir tanesi Satı Fakih'e ait olmak üzere tarihi mezarlar bulunmaktadır. (Beşbaş ve Denizli 1983) 1957 yılında onarım geçirmiştir. Cephesi sıvanarak özgün yapısını kaybetmiştir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Son yıllarda geçirdiği yenileme çalışmalarından sonra cephedeki kaplamalardan arındırılarak yeniden özgün moloz taş örgüsü gün yüzüne çıkarılmıştır (bkz. Şekil 3.29 e).

Sürmeli (Tefsirhan, Ali Hasan) Mescidi: Günümüzde Tophane Endüstri Meslek Lisesi sınırları içinde kalan mescit, Bursa'nın fethi sırasında Bursa Kalesi'nin burcuna çıkıp ezan okuduğu düşünülen Ahi Hasan tarafından yaptırılmıştır (Maydaer 2009). 1950'li yıllara kadar hizmet vermiş olan mescit, 1980'li yıllarda yıkılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983). Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 24.06.2020 tarihli ve 9600 sayılı kararına göre korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiştir ve şu an üzerinde bulunan okul yapıları sebebiyle kendi parseline yakın bir konumda rekonstrüksiyon projesinin hazırlanmasına karar verilmiştir (Anonim 2020h).

Tahtalı (Hatipzade) Mescidi: 16. ya da 17. yüzyılda yapıldığı sanılan yapı Tahtalı Sokak üzerinde bulunmaktadır (Elbas 2013). Duvarları moloz taş ile örülmüş mescit, ahşap çatı üzeri kiremit ile örtülüdür (Baykal 1993). Son cemaat yeri yapının kuzeyinde olup iki beden duvarı arasında kalan bölümü camekan ile kaplıdır (Beşbaş ve Denizli 1983). Taş bir kaideye oturan ahşap minaresi camiden ayrı olup avlusunun içindedir (bkz. Şekil 3.29 f). Zaman içinde geçirdiği onarımlar sebebiyle özgünlüğünü kaybeden caminin duvarları sıva üzeri boya kaplanmış, pencereleri ise pvc pencerelerle değiştirilmiştir. Son yıllarda geçirdiği onarımlar sonrasında ise yapılan ekleme ve hatalı onarımlardan arındırılarak yenilenmiştir.

Orhan Mescidi: Orhan Gazi Bursa'yı fethettikten sonra Hisar'da Bey Sarayı'nı ve civarında Hisar Orhan Mescidi'ni inşa etmiştir. Günümüze ulaşamayan Hisar Orhan

Mescidi'nin kitabesi 1854 depreminde ağır hasar gören Şahadet Cami'nin, 1890-1892 yılları arasındaki Vali Celaleddin Paşa tarafından yapılan onarımı sırasında doğu kapısı üzerine yerleştirilmiştir (Beşbaş ve Denizli 1983). Mescidin günümüzde Tophane İlköğretim Okulu'nun olduğu yerde olduğu düşünülmektedir (Baykal 1993).

Veled-i Helva-i (Süleyman Paşa) Mescidi: 14. Yüzyılda, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından inşa edilmiş, I. Helvacı Sokak'ta bulunan mescidin günümüzde yalnızca harap haldeki sivri kemer alınlıklı çeşmesi, bir parça duvarı kalmıştır. Kalan duvarından (bkz. Şekil 3.29 g) üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş örgülü olduğu okunabilmektedir (Beşbaş ve Denizli 1983). Helvacıoğlu ismi Fatih dönemi itibariyle verilmiş olup, Osmanlı döneminin sonunda harap hale geldiği bilinmektedir. (Baykal 1993, Maydaer 2009)

Türbeler ve Mezar Yapıları

Osmanlı döneminde islam inancının gerektirdiği şekilde pek çok hanedan üyesi, hayırsever, şeyh ve hocaların naaşlarını defnetmek için belirli yerlerde türbe ve mezarlar olarak inşa edilmiştir (Şekil 3.30). Bu türbe ve mezarlar yapı gruplarının içinde hazire olarak bulunabildiği gibi tek yapı ölçeğinde olanları da mevcuttur.

Şekil 3.30. Hisar Bölgesi'ndeki türbe ve mezar yapıları.

A) Çağrı Bey Kabri B) Darülkurra Muallimhanesi Haziresi C) Dondurma (Sadiyye) Tekke Haziresi D) Güranlı Türbesi E) Kabil-i Vücut Ali Efendi Mezarı F) Köpüklü (Kirpikli) Dede Mezarı G) Takkeci Sinan Dede Kabri H) Lamii Çelebi Kabri I) Okçu Baba Türbesi J) Orhan Gazi Türbesi K) Osman Gazi Türbesi girişi L) Osman Gazi Haziresi M) Oruç Bey Türbesi N) Şehadet Cami haziresi O) Satıh Fakih Cami haziresi P) Şimşirli Dede Mezarı R) Timurtaş Paşa Kabri S) Üftade Cami haziresi T) Üftade Türbesi U) Veled-i Yaniç Kabri V) Muslihiddin bin Musa Kabri

Çırağ Bey Kabri: Çırağ Bey Mescidinin bahçesinde bulunan Çırağ Bey'e ait olduğu bilinen kabirdir (Şekil 3.30 a).

Darülkurra Muallimhanesi Haziresi: Darülkurra Muallimhanesi'nin yan cephesinde bir set üzerinde yer almakta olup moloz taş üzeri demir parmaklıklarla çevrilidir (Şekil 3.30 b) (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Hazirede 1514 tarihli Abdülkadir Ceylani'nin torunu Cafer Çelebi (Baykal 1993) ve Bursa'dan Konya'ya Seyahat adlı kitabın yazarı Hasan Tabib'in (Beşbaş ve Denizli 1983) mezarları yer almaktadır.

Dondurma (Sadiyye) Tekke ve Haziresi: Yer Kapı'dan Üftade Cami ve Türbesi'ne dönülen köşede bulunan Darülkurra'nın çaprazında, Üftade Sokak'ın solunda yer aldığı bilinen yapıdır (Şekil 3.30 c). Kurucu Zenciri Ali Efendi olan yapının günümüzde sadece moloz taştan yapılmış ve üzerinde demir parmaklıklı pencere açıklıkları bulunan avlu duvarı kalmıştır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Güranlı (Yeşil, Seyyid Hüseyin Erzincani) Türbesi: Güranlı Mescidi'nin yanında yer alan türbe, Erzincan'ın Güran köyünden gelip Hisar'a yerleşen Seyyid Hüseyin b. Seyyid Abdürrahim tarafından yaptırılmış olup. Seyyid Hüseyin 1595 yılında öldüğü zaman bu türbeye defnedilmiştir (Beşbaş ve Denizli 1983, Maydaer 2009). İki sıra tuğla üç sıra kesme taştan duvar örgüsüne sahip olan yapı iki sokağın kesiştiği köşede yer almakta olup plan şeması bu alana göre şekillenmiştir ve cephesindeki demir parmaklıklı pencerelerden aydınlanmaktadır (Şekil 3.30 d).

Haraççioğlu Medresesi Haziresi: Haraççioğlu Medresesi girişinde, sağ köşede yer alan hazire alanıdır.

Kabil-i Vücut Ali Efendi Mezarı: Güranlı Mescidi'nin kuzeybatısında, Arkeopark'ın yakınında, konutlar arasında yer alan türbe (bkz. Şekil 3.30 e) Ali Efendi'ye aittir. Kabil-i Vücut isminin sebebi Ali Efendi'nin annesinin kabrinde dünyaya geldiği inanişından gelmektedir (Elbas 2013). Kabrin başında Bursa'daki en yaşlı çitlenbek ağacı yer almaktadır. 1614'de Bursa Kaplıca müderrisi iken vefat etmiş ve bu mezara defnedilmiştir (Baykal 1993).

Köpüklü (Kirpikli) Dede Mezarı: Mezar taşı yer almadığı için tam adı bilinmeyen ancak halk tarafından Köpüklü Dede olarak anılan kişiye ait olan mezar Kavaklı Caddesi üzerinde, zemin kotundan yüksekte yer almaktadır (bkz. Şekil 3.30 f) (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011, Elbas 2013). Yanındaki arsa medrese ve zaviye yeridir (Baykal 2013).

Nakkaş Ali Haziresi (Lamii Çelebi Kabri): 14. Ve 15. yüzyılda Nakkaş Ali tarafından yaptırılan Nakkaş Ali Medresesi'nin hazire alanıdır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Nakkaş Ali Mescidi hazire alanında bulunan mezar Yeşil Türbe ve Yeşil Cami nakkaşı Nakkaş Ali Efendi'nin oğlu Osman Çelebi ve torunu Lamii Çelebi'ye aittir (bkz. Şekil 3.30 h). Nakkaş Ali'nin mezarı bu hazirede bulunmamaktadır (Beşbaş ve Denizli 1983). Oğlu Osman Çelebi Sultan Beyazid'in defterdarlığını yapmıştır. Torunu Lami Çelebi ise divan şairi olup dini ve tasavvufi konularda eserleri bulunmaktadır (Ayan 1994).

Takkeci Sinan Dede Kabri (Orhangazi Çıkmazı): Orhangazi Çıkmazı'nda, Sümbüllü Bahçe Konağı'nın yakınında yer alan apartmanın zemin katında yer alan mezardır. (bkz. Şekil 3.30 g) Bir dükkanın içinde kalan mezar camekan ile ayrılarak korunmaya alınmıştır.

Okçu Baba Türbesi: Saltanat Kapı'nın karşısında, Balibey Han'ın yanında yer alan ve 14. yüzyılda yapıldığı düşünülen türbe, Bursa'nın fethine katılmış Nasreddin Bey'e aittir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011, Elbas 2013). İçinde bir kabir vardır ve kitabesizdir (Baykal 1993). Yapı yer kotundan aşağıdadır ve rampa ile ulaşılmaktadır (bkz. Şekil 3.30 ı). Kare plana sahip yapının üstü içten tromplarla geçilen kubbe dıştan çatı ile örtülüdür. Duvar örgüsü bir sıra kesme taş arası dikey tuğla, üç sıra yatay tuğla

şeklinde dir. Giriş i yapı ile aynı duvar örgüsüne sahip kemerli çıkıntıda n sağlanmaktadır. Yapı üç pencere ile aydınlatılmaktadır (Beşbaş ve Denizli 1983). 1633 ve 1644 yıllarında onarım geçirmiştir (Dostoğ lu ve Dostoğ lu 2011). Çevresinde yeş il alan düzenlemesi yapılmış ve türbe yeş il alan kotundan aşağıda yer almaktadır (Elbas 2013).

Orhan Gazi Türbesi: Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin, Bursa'yı fetheden oğ lu Orhan Gazi'ye ait olan türbe Tophane Parkı'nın içinde girişinde sağ tarafta bulunmaktadır (bkz. Şekil 3.30 j). Osman Gazi'nin vefat etmeden önce na'sının Bursa kuşatması sırasında gördüğü gümüşlü kümbete defnedilmesini vasiyet etmesi üzerine, oğ lu Orhan Gazi, Bursa'yı fethinin ardından o dönem günümüzde Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin bulunduğu alanda yer alan Saint Elia Manastırı'nı camiye dönüştürerek, manastır bünyesindeki imparatorların ibadeti için ayrılmış Gümüşlü Kümbet Kilisesi'ni türbe haline getirip babası Osman Gazi'nin naaşını buraya defnetmiştir. Orhan Gazi'de vefatının ardından gümüşlü kümbete defnedilmiştir. (Baykal 1993, Maydaer 2009, Dostoğ lu ve Dostoğ lu 2011) Gümüş Kümbet Kilisesi'nde Orhan Gazi türbesinin bulunduğu bölüm dışarı taşkın apsisi ve dört köşesinde dört sütun olan, üzeri kubbe ile örtülü tipik dört sütunlu Yunan hacı planlı kilise tipinde olup, Osman Gazi Türbesi'nin bulunduğu bölüm ise önünde narteks bulunan yuvarlak planlı, kubbeli ve iç i nişlidir (Eyice 1962). Orhan Gazi Türbesi zemin kaplamasındaki mozaik bezemeler günümüzde de varlığını korumakla birlikte türbenin kilisenin yerine yapıldığını da kanıtlamaktadır (Elbas 2013). Orhan Gazi ve Osman Gazi'nin kabirlerinin yer aldığı bu yapı 1801 yılında geçirdiği yangın ile ağır hasar almış ve 1855 yılı Bursa depremi ile büyük ölçüde yıkılmış, 1868 yılında Sultan Abdülaziz tarafından onarılarak iki ayrı yapı olarak yeniden inşa edilmiştir. Bu bilgi yapının giriş kapısı üzerinde yer alan kitabede yer almaktadır (Baykal 1993). İnşa edilen yeni yapılar eski yapı sınırlarını referans almış olup, Osmangazi Türbesi sekiz köşeli bir plan üzerine, Orhan Gazi Türbesi ise dört sütun üzerine oturan bir kubbeye sahip dört köşeli bir plan üzerine inşa edilmiştir (Eyice 1962). Türbe kare planlıdır ve iyon tipli dört adet kalın silindirik sütun tarafından taşınan sivri kemerler üzerine oturan kurşun kubbeli orta bölüm ve bu bölümü beşik tonoz örtü ile çevreleyen yan bölümden oluşmaktadır. Yapının ortasında etrafı pirinç parmaklıklarla çevrilmiş ahşap ve yeş il örtülü Orhan Gazi'nin kabri yer almaktadır. Orhan Gazi'nin sandukasının yanında eşi Nilüfer Hatun,

oğlu Kasım, kızı Fatma, Cem Sultan'ın oğlu Abdullah, II. Bayezid'in Oğlu Musa elebi ve isimleri bilinmeyen on dört kişinin sandukası bulunmaktadır. 1801 yılında geçirdiği yangın ve 1855 yılında meydana gelen büyük Bursa depreminde büyük hasar gören yapı, 1811 yılında mtesarrıf Aziz Ahmet Bey onarılmış ve 1868 yılında Sultan Abdülaziz tarafından yeniden inşa edilmiştir (Elbas 2013).

Osman Gazi Türbesi: Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Gazi'ye ait olan türbe Tophane Parkı'nın içinde, girişin sol tarafında yer almaktadır. Osman Gazi'nin vefat etmeden önce na'şının Bursa kuşatması sırasında grdğu gümüşlü kümbete defnedilmesini vasiyet etmesi üzerine, oğlu Orhan Gazi, Bursa'yı fethinin ardından o dönem günümüzde Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin bulunduğu alanda yer alan Saint Elia Manastırını camiye dönüştürerek, manastır bünyesindeki imparatorların ibadeti için ayrılmış Gümüşlü Kümbet Kilisesi'ni türbe haline getirip babası Osman Gazi'nin naaşını buraya defnetmiştir. Orhan Gazi'de vefatının ardından gümüşlü kümbete defnedilmiştir. (Baykal 1993, Maydaer 2009, Dostoğlu ve Dostoğlu 2011) Gümüş Kümbet Kilisesi'nde Orhan Gazi türbesinin bulunduğu bölüm dışarı taşkın apsizli ve dört köşesinde dört sütün olan, üzeri kubbe ile örtülü tipik dört stnlu Yunan haçı planlı kilise tipinde olup, Osman Gazi Türbesi'nin bulunduğu bölüm ise önünde narteks bulunan yuvarlak planlı, kubbeli ve içi nişlidir (Eyice 1962). Orhan Gazi ve Osman Gazi'nin kabirlerinin yer aldığı bu yapı 1801 yılında geçirdiği yangın ile ağır hasar almış ve 1855 yılı Bursa depremi ile büyük ölçüde yıkılmış, 1868 yılında Sultan Abdülaziz tarafından onarılarak iki ayrı yapı olarak yeniden inşa edilmiştir (bkz. şekil 3.30 k). Bu bilgi yapının giriş kapısı üzerinde yer alan kitabede yer almaktadır. (Baykal 1993) İnşa edilen yeni yapılar eski yapı sınırlarını referans almış olup, Osmangazi Türbesi sekiz köşeli bir plan zerine, Orhan Gazi Türbesi ise dört sütün üzerine oturan bir kubbeye sahip dört köşeli bir plan üzerine inşa edilmiştir (Eyice 1962). Türbe, sekizgen planlına sahip olup, kesme kefeki taş duvarlar üzeri sekizgen kasnağa oturan kurşun kaplı kubbe ile örtülüdür. Giriş antresi ahşap olup iki yanında yuvarlak kemerli pencereler bulunmaktadır ve kabirlerin bulunduğu bölüme üzeri aynalı tonoz ile örtülü bölümden geçilir. Yapının ortasında Osman Gazi'nin sedef kakmalı pirinç parmaklıkla çevrili ahşap sandukası yer almaktadır. Bunun yanında Osman Gazi'nin oğlu Alaeddin

Paşa, Orhan Gazi'nin oğlu İbrahim Bey, I. Murat'ın oğlu Savcı Bey ve isimleri belirsiz olan on iki adet sanduka yer almaktadır (Beşbaş ve Denizli 1983).

Osmangazi Haziresi: Osman Gazi Türbesi'nin doğu bitişiğinde yer alan hazirede (bkz. Şekil 3.30 l) mermer kenarlı 9 mezar bulunmaktadır ve mezarların kime ait olduğu bilinmemektedir (Baykal 1993).

Oruç Bey Türbesi: Oruç Bey Kara Timutaş Paşa'nın oğludur ve Yıldırım Beyazid döneminde komutanlık yapmış, Çelebi Murat zamanında beylerbeyilik ve vezirlik görevine getirilmiştir (Maydaer 2009). 1425 yılında vefat eden Oruç Bey'e ait olan mezar Oruç Bey Caddesi üzerindedir (Baykal 1993). Bir evin bahçesinde uzun yıllar gizli kalan mezar, 2005 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından yapılan kamulaştırma ile çevre düzenlemesi yapılarak açığa çıkarılmıştır (Elbas 2013). 2008 yılında ise çevresine anıt alanı (bkz. Şekil 3.30 m) yaptırılmıştır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Şehadet Cami Haziresi: Şehadet Cami'nin yan cephesinde, set üstünde yer alan (bkz. Şekil 3.30 n) hazire alanıdır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Satı Fakih Cami Haziresi: Satı Fakih Cami'nin yan bahçesindeki hazire alanıdır. Satı Fakih Hazretleri'nin kabri bu alanda bulunmaktadır (bkz. Şekil 3.30 o).

Şimşirli Dede Mezarı: Orta Pazar Caddesi üzerinde yer alan mezarın çevresi yeşil tel örtü ile kaplıdır (bkz. Şekil 3.30 p). Mezarın saray hanedanbaşısı Anber Ağa'nın kardeşi Muharrem Efendi'ye ait olduğu bilinmektedir. Şimşir isminin şu anda var olamayan bir ağaçtan geldiği düşünülmektedir (Elbas 2013). Mezarın baş ve ayakucunda büyük mermer taşlar, başında büyük bir kavuk vardır (Baykal 1993).

Timurtaş Paşa Kabri: Çakır Hamam'ın karşısında, otobüs duraklarının üst noktasında yer alan (bkz. Şekil 3.30 r) ve üç kabir içeren türbede 1403 yılında vefat eden Gazi Timurtaş Paşa'nın kabri bulunmaktadır. Diğer iki kabir Sultan Yıldırım Bayezid Han ve Hazretlerinin vüzeralarından Gazi'ye aittir. Üç kabri içine alan türbe 1949 yılında yapılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983).

Üftade Cami Haziresi: Üftade Camisi'nin ön cephesine bakan, parmaklıklarla çevrili haziredir. (Şekil 3.30 s) Üftade Hazretlerinin torunu Kutub İbrahim Sadık Efendi'nin kabri de bu hazirede yer almaktadır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Üftade Türbesi: Üftade Camisi'nin yanında yer alan türbe, 1866 yılında Serasker Hasan Rıza Paşa tarafından inşa edilmiştir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Kare planlı olup üzeri ahşap çatı ile örtülüdür (bkz. Şekil 3.30 t) ve dış kapısının üzerinde on altı satırdan oluşan bir kitabe yer almaktadır. Cephesi ahşap iken geçirdiği onarımlarda sıvanmış ve boya yapılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983). Türbede 1589 'da vefat eden Üftade Hazretleri ve dört çocuğunun kabirlerinin yanı sıra mürit ve şeyhlere ait on dokuz adet sanduka bulunmaktadır (Baykal 1993). 1670 ve 1869 yıllarında onarım geçirmiştir (Maydaer 2009, Elbas 2013).

Veled-i Yaniç Kabri: Veled-i Yaniç Camisi'nin bahçesinde yer almakta olup (bkz. Şekil 3.30 u), Veled-i Yaniç'e aittir. Veled-i Yaniç, Murat Hüsavendigar ve Yıldırım Beyazid döneminde yaşamış olup Ankara Savaşı'na katılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983).

Muslihiddin bin Musa Kabri: Bursalı ünlü bir ilahiyatçıya ait olan kabir Kaleboyu Caddesi üzerinde, Yer Kapı Cami'nin bitişiğinde yer almaktadır (bkz. Şekil 3.30 v).

Kiliseler

Bursa fethedildiğinde Hisar'da yedi mahallede yedi adet kilise bulunduğu varsayılmaktadır. Bu kiliselerin en büyüğü günümüzde Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri'nin yer aldığı alanda bulunan Saint Elia Kilisesi'dir. Bursa'nın fethinden sonra ilk iş olarak bu kilise camiye çevrilmiştir. Lala Şahin Paşa Medresesi, Kavaklı Cami, Şehadet Cami ve Üftade Cami'nin de kiliseden dönüştürüldüğü öngörülmektedir. Bunun yanında Yer Kapı Cami'nin yanında yer alan apartmanın temellerinde bulunan yapı kalıntısı ve mozaiklerinde bu alanda daha önce bir kilisenin varlığını desteklediği düşünülmektedir (Kaplanoğlu 2010).

Saint Elia (Hagios Helen, Aya Elia, Gümüşlü Kümbet) Kilisesi: Günümüzde Orhan Gazi ve Osman Gazi Türbeleri'nin olduğu alanda yer almış, Bizans döneminde var olan, Osman Bey tarafından üzerindeki kurşun kaplama sebebiyle gümüş kümbet olarak da anılan yapı şehrin baş kilisesidir. Bursa'nın fethi sonrası ilk olarak Osman Gazi ölmeden önce Gümüşlü Kümbet olarak adlandırdığı kilisenin vaftizhanesi olan Mesihiler Şapeli'ne (Şekil 3.31) defnedilmeyi vasiyet etmiştir. Ancak Bursa Orhan Gazi döneminde fethedildiği için Osman Gazi'nin naaşı Bursa'nın fethi sonrası oğlu tarafından defnedilmiştir. Bursa'nın fethinden sonra kilisenin bulunduğu yapı grubunun bir kısmı camiye dönüştürülmüştür. Orhan Gazi'de yine bu bölgeye defnedilmiştir (Anonim 2017). Günümüzde Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu yapı içindeki mozaik yer döşemesi kilisenin burada yer aldığını kanıtlar niteliktedir. Zeminde yer alan mozaiklerin içindeki Omhalion Taşı'da günümüze kadar ulaşmıştır. Bu taşın bulunduğu bölgede Bizans krallarının rahiplerin elinden taç giyme törenleri düzenlendiği ve imparatorların bazı toplantıları bu alandan izledikleri bilinmektedir (Anonim 2015). Kilise 1801 yılında yangın, 1855 yılında ise geçirdiği deprem nedeniyle harap hale gelmiş, 1868 yılında Orhan Gazi ve Osman Gazi Türbeleri olarak yeniden yapılmıştır (Elbas 2013).

Şekil 3.31. Saint Elias Kilisesi (Elbas 2013).

Metropolit Kilisesi: 15-16. Yüzyılda Şeyh Paşa Mahallesi'nde yer alan kilisenin Bizans Dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Kilise bahçesinin yanında yer alan ev kilise yararına vakfedilmiştir (Maydaer 2009). Günümüze ulaşamamıştır.

Filboz Kilisesi: Kilisenin inşa tarihi belli olmamakla birlikte padişah fermanı ile yıktırılıp yerine mescit inşa ettirildiği bilinmektedir (Maydaer 2009). Günümüze ulaşamamıştır.

Kültürel Yapılar

Hisar Bölgesi'nde pek çok yapı zaman içinde işlevlerini kaybetmiş ve köhneme sürecine girmiştir. Bu yapılar restore edilerek kültür yapısı olarak yeniden işlevlendirilmiş ve hizmete açılmıştır (Şekil 3.32 a,b,c,d,e,f,g,h,i,j,k,l). Bu kapsamda yapılar ilk işlevlerine göre gruplandırılarak, han, kule, konak, medrese ve muallimhane, endüstri yapıları başlıkları altında incelenmiştir.

Şekil 3.32. Hisar Bölgesi'ndeki kültür yapıları.

- A) Balibey Han B) Tophane Saat Kulesi C) Bursa Sağlık Tarihi Müzesi D) Hacı Osman Nuri Kepenekoğlu Vakfı Aşevi E) Surüstü Konağı F) Sümbüllü Bahçe Konağı G) Bursa Yaşam Kültürü Müzesi H) Darülkurra Muallimhanesi I) Haraççioğlu Medresesi J) Lala Şahin Paşa Medresesi K) Romangal İpek Fabrikası L) Fabrika-i Hümayun

Hanlar

Orhan Bey'in yaptırdığı imaret ile birlikte kent Hisar dışında yayılmaya başlamış ve ticaret alanları Hisar'ın doğusunda gelişmiştir. Gelişen ticaret alanları Hisar'ın sınırına kadar ulaşmıştır.

Bali Bey Han: Cemal Nadir Caddesi ve Osmangazi Caddesi arasında kalan, eğimli arazide kotlar üzerine oturmuş üç katlı yapı, Hamza Bey'in oğlu Bali Bey tarafından Yenişehir'deki mescit ve imaretine vakıf olarak yaptırılmış, 64 odalı bir handır (Beşbaş ve Denizli 1983). Bursa'daki üç katlı olarak inşa edilmiş tek handır (Şekil 3.32 a). Yanında iki kotu birleştiren kırk basamaklı merdiven bulunmaktadır. Çarşı bölgesinin dışında kalması sebebiyle 18. yüzyılda önemini kaybetmeye başlamış ve harap hale gelmiştir. 2006-2009 yılları arasında restore edilerek ilk iki katı el sanatları çarşısı, üst katı ise kafe haline getirilerek kullanıma açılmıştır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Kuleler

Hisar'ın jeomorfolojik yapısı ve yamaçlar üzerine kurulu olması kentin kalan kısımlarının kuşbakışı olarak görülebilmesine olanak tanımıştır. Bu sebeple yamaç sınırına yangın gözlem kulesi inşa edilmiştir.

Tophane Saat Kulesi: Tophane Park'ında yer alan kule, 1904-1906 yılları arasında, Sultan Abdülaziz Döneminde, yangın gözleme amacıyla yaptırılmış yüksek yangın kulesidir (Baykal 1993, Elbas 2013). Kule ilk olarak kare planlı ve dört katlı olarak yapılmış ancak zaman içinde yıkılmıştır. Bunun yerine kesme taştan, dört cephesinde pencereler bulunan ilk beş kat, dört yüzünde saat bulunan, pvc malzemedeki yapılmış çatı katıyla birlikte altı katlı, seksen dokuz ahşap merdivene sahip yeni bir kule inşa edilmiştir (Şekil 3.32 b) (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Konumu sebebiyle Bursa'nın geneli kuşbakışı rahatça gözlenebilen kulenin çevresinde bayram ve ramazan günlerinde top atımı yapılmaktadır (Elbas 2013).

Konaklar

Bursa Hisar Bölgesi'nde pek çok sivil mimari örneği yer almaktadır. Bu yapıların bazıları konut olarak kullanılmaya devam ederken, bazıları restore edilerek yeniden işlevlendirilmiştir.

Bursa Sağlık Tarihi Müzesi: Yer Kapı Cami'nin yakınında yer alan müze, Türkiye'nin ikinci sağlık müzesidir (bkz. Şekil 3.32 c). Müzenin bulunduğu yapı, Hisar içinde yer alan iki katlı Yer Kapı Konağı'nın restore edilip yeniden işlevlendirilmesiyle kullanıma açılmıştır. Yapının zemin katı araştırma, etkinlik ve sergiler için tahsis edilmiştir. Birinci kat ise sağlık ile ilgili cumhuriyet dönemine ait belge, fotoğraf ve cihazlar sergilenmektedir. Hekimlerin eski eşyaları, tıbbi malzemeleri, kimlikleri, bunun yanında bir eczacının bağışladığı eczanesi de bu katta sergilenmektedir (Anonim c).

Hacı Osman Nuri Kepenekoğlu Vakfı Aşevi: Mollagürani Mahallesi'nde yer alan sivil mimari örneği bir konutun restore edilerek özel bir vakıf bünyesinde aşevi olarak hizmet verdiği bir yapıdır (bkz. Şekil 3.32 d). İhtiyaç sahiplerine günlük olarak aş yardımı yapılmakla birlikte, Osmanlı döneminden kalan vakıf sisteminin bir uzantısıdır.

Surüstü Konağı (Hukukçular Lokali): Bursa Kalesi Surları üzerine 1940'lı yıllarda inşa edilmiş olan konak Cumhuriyet Dönemi sivil mimari miras örneğidir. Bodrum kat zemin kat, birinci kat ve bahçeden oluşmaktadır (bkz. Şekil 3.32 e). Uzun yıllar Hukukçular Lokali olarak kullanılmış, 2011 yılında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun onayı ile Osmangazi Belediyesi tarafından gerçekleştirilen rekonstrüksiyon çalışması sonrası kafe olarak yeniden açılmıştır (Anonim e). Aynı yılın sonunda üç yıllığına TRT Bursa Haber Bürosu olarak tahsis edilmiştir (Anonim 2011a). Günümüzde kafe olarak işlev görmektedir.

Sümbüllü Bahçe Konağı: Tophane Parkı'nın doğusunda yer alan konak kuşbakışı Bursa ve çarşı manzarasına sahiptir. 19. yüzyılın başlarında Vehbi Kasım adındaki tüccar tarafından aynı yerde var olan bir başka yapının üzerine yaptırılan konak uzun zaman kullanılmadıktan sonra 2006 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından satın alınarak 2007-2011 yılları arasında restore edilmiştir (bkz. Şekil 3.32 f). Günümüzde ise kafe ve restoran olarak hizmet vermektedir (Elbas 2013).

Hasan Eşref Efendi Konağı (Bursa Yaşam Kültürü Müzesi): Hisar'da, Yer Kapı'dan çıktıktan sonra Üçkurnalar Veziri Cami önünden başlayan Konuralp Caddesi üzerindeki 3. Başar Sokak'ta yer alan yapı, Bursa'ya ilk trikotaj makinelerini getiren Hasan Eşref

Efendi tarafından yaptırılmış bir konaktır. Konak sofa ve sofaya açılan odalar şeklinde planlanmış olup 18. yy. Geleneksel Türk Mimarisini yansıtmaktadır (bkz. Şekil 3.32 g). Ahşap ve kagirden yapılmış olan yapı, bodrum, birinci kat ve ikinci kat olmak üzere toplam üç kattan oluşmaktadır. Bursa Büyükşehir Belediyesi konağı aslına uygun olarak restore etmiş ve 2018 yılında Bursa Yaşam Kültürü Müzesi olarak hizmete sunmuştur. Bu kapsamda konak Bursa'ya ait gelenek, görenek, örf ve adetlere göre çeşitli objeler ve sahnelerle döşenmiştir. Çeyiz geleneği, sünnet adeti, misafir ağırlama, hacı tehniyesi, hamam kültürü ve Gezek kültürü gibi Bursa'ya özgü pek çok konu işlenmiştir (Anonim 2018c).

Medrese ve Muallimhaneler

Hisar Bölgesi'nde Osmanlı dönemine ait pek çok eğitim yapısı yer almaktadır. Değişen eğitim sistemi ile birlikte işlevlerini kaybeden bu yapılar günümüzde yeniden işlevlendirilip restore edilerek varlıklarını devam ettirmektedirler.

Darülkurra (Yerkapı, Üftade) Muallimhanesi (Hoca Yakup Dar-ül Kurrası): Avlu girişindeki kitabeden anlaşıldığı üzere 1492 yılında Hoca Yakup tarafından yaptırılan yapı, Kavaklı Caddesi sonunda, Üftade Sokak'ın girişinde yer almaktadır (Baykal 1993). Avlu ve iki odadan oluşan yapının sivri kemerli ana kapısı avluya açılmaktadır. (bkz. Şekil 3.32 h) Kuzey yönünde yer alan yapı dıştan kare planlı olup iki sıra tuğla, iki sıra moloz taş örgülü duvarı üzerine oturan kubbeye içten pandantifler, dıştan sekizgen kasnak ile geçiş sağlanmaktadır. Güneydoğu yönündeki ikinci yapının ise içten kare planlı olup duvarları iki sıra tuğla iki sıra moloz taş örgülüdür ve iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır. Üzeri kubbe ile örtülü olup kubbeye geçiş içten pandantiflerle, dıştan sekizgen kasnakla sağlanmaktadır. Batı cephesinde kalkan duvarı bulunmakta olup üzerindeki sivri kemerli açıklık camekan ile örtülüdür. 1946 yılında onarılan yapı, 1957 yılında ise yirmi beş seneliğine Bursa Eski Eserleri Severler Kurumuna Tahsis edilmiştir ve büro olarak kullanılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983). Yapı günümüzde Üftade Kur'an Kursu'na vakfedilmiştir (Elbas 2013).

Haraçcıoğlu (Cizyedarzade) Medresesi: Kavaklı Caddesi üzerinde bulunan yapı (bkz. Şekil 3.32 l), Cizyedarzade Hacı Hüseyin Ağa tarafından zaviye olarak inşa edilmiş ancak 1852 yılında medreseye dönüştürülmüştür. Medresenin arka tarafındaki avluda ise İvaz Paşa'nın ailesinin ve burada görev alan müderrislerin kabirleri bulunmaktadır. Cizyedarzade tarafından kurulan kütüphanesi, medreseye dönüştürüldükten sonra da el yazması kitaplar eklenerek geliştirilmiş, cumhuriyetin ilk yarında varlığını devam ettirmiştir. Yapı 2006 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından restore edilerek sosyal ve kültürel mekana dönüştürülmüştür. Medrese içinde çeşitli kurslar ve toplantılar gerçekleştirilmekte, bahçesi ise çay bahçesi olarak işlev görmektedir (Elbas 2013).

Lala Şahin Paşa (Hisar) Medresesi (Lala Şahin Paşa Çocuk Kütüphanesi) : Kavaklı Caddesi'nin girişinde, Saltanat Kapı'nın karşısında, Ortapazar Caddesi üzerinde yer alan medrese 1339 yılında Orhan Bey ve I. Murad Hüdavendigâr'ın kumandanı Rumeli Beyler Beyi Lala Şahin Paşa tarafından savaş ganimetleri ile yaptırılmıştır (Beşbaş ve Denizli 1983). Medrese sekiz odadan oluşan dersane, üç tuvalet ve bir çamaşırhaneden oluşmakta olup, yanında mutfak, bahçesinde şadırvan ve çeşmesi bulunmaktadır (Maydaer 2009). Yapı tipolojisi galeri tarzında manastıra benzemektedir. Bizans başlıklı sütunlar, istalaktidli su yolları, kapı söveleri, zemin ve duvarlar Bizans malzeme ve yapım teknikleri ile yapılmıştır (Baykal 1993). Bu sebeple devşirme malzemeler kullanıldığı görülmektedir. Kefeki taş ve tuğla duvar örgülü yapı, tonoz örtülü bir eyvan, bunun önünde üzeri kubbe örtülü kare mekan ve bu mekanın iki yanında simetrik olarak dizilmiş sekiz adet odadan oluşmaktadır. Kubbenin altında kalan kare planlı zeminin üzerinde su yalağı bulunmaktadır. 1515, 1787, 1802, 1818, 1844 yıllarında onarım geçirmiştir (Beşbaş ve Denizli 1983, Baykal 1993). Yapı medrese öğreniminin sona erene kadar hizmet vermiştir, sonrasında uzun süre harap vaziyette kalmış, 1969 yılında ise onarım geçirerek çocuk kütüphanesine dönüştürülmüştür. 2009 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon çalışmaları ve 2011 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan düzenlemeler ile bina yeniden çocuk kütüphanesi (bkz. Şekil 3.32 j) olarak işlev görmeye devam etmiştir (Elbas 2013). Yapının giriş cephesi günümüzde sıvanmış olup giriş kapısının önüne ahşap bir sundurma eklenmiştir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Endüstri Yapıları

Hisar Bölgesi'nin batı sınırında yer alan Cilimboz Vadisi'nin kenarında Bursa'nın ilk sanayi bölgesi olan ipek fabrikaları kurulmuştur. Bunlar; Romangal İpek Fabrikası, Fabrika-i Hümayun.

Romangal İpek Fabrikası (Turgut Yılmazipek Fabrikası): Kaplıca Caddesi üzerinde yer alan yapı farklı kotlar üzerine oturmuş (bkz. Şekil 3.32 k), 19. Yüzyılda Yahudi asıllı bir Fransız olan Mösyö Romangalle tarafından kurulmuştur. 1938 yılında Faik Yılmazipek'e satılan yapı bir dönem Fransız Konsolosluğu olarak işlev görmüştür. Fabrika 1992 yılında ekonomik sebeplerle kapatılmıştır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Fabrika-i Hümayun (Faruk Saraç Meslek Yüksek Okulu): Kaplıca Caddesi üzerinde olan Fabrika-i Hümayun, iyi kalitede ipek ipliği üretmek amacıyla 1852 yılında devlet tarafından kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Tekel Genel Müdürlüğüne devredilmiş olup 1980'li yıllara kadar Tekel Yaprak Tütün İşletmeleri Bakım Atölyesi olarak işlev görmüştür. 1997 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiş, Kar-ı Hümayun ve mancınıkhane binaları yıkılmış, 1926 yılında inşa edilen iki numaralı ünitesi (Şekil 3.32 l) 2010 yılında Faruk Saraç Meslek Yüksek Okulu olarak hizmete açılmıştır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Su yapıları

Bursa Hisar Bölgesi'nde Bithinya döneminden itibaren pek çok su yapısı inşa edilmiş (Şekil 3.33). İlk yapılar kente su getirmek amacıyla yapılmıştır. Osmanlı dönemi ile birlikte çeşme ve hamam yapıları da inşa edilmiştir. Bu kapsamda su yapıları, hamam; çeşme, çarşaf ve şadırvan olarak iki grupta incelenmiştir.

Şekil 3.33. Hisar Bölgesi'ndeki su yapıları.

- A) İbrahim Paşa Hamamı B) Orhan Bey Hamamı C) Oruç Bey Hamamı kalıntısı
D) Alaaddin Cami çeşmesi E) Asa Suyu Çeşmesi F) Hannibal Yeraltı Çeşmesi girişi
(Anonim 2020a) G) Hannibal Yeraltı Çeşmesi (Anonim 2020a) H) İsa Bey Fenari Cami
Çeşmesi I) Kavaklı çeşmesi (17. yy.) J) Kavaklı Çeşmesi (19. yy.) K) Pınarbaşı Çarsaf
Suyu taksim yeri L) Tophane Parkı'ndaki şadırvan M) Veled-i Helva-i Çeşmesi
N) Veled-i Yaniç Cami Çeşmesi

Hamam

Osmanlı döneminde hanedan üyelerinden bazıları çeşitli yerlerde hamam inşa ettirmiştir. Bu yapıların bazıları imaretler bünyesinde yaptırılmışken bazıları tek yapı halindedir. Hamamların çoğu yok olmuş veya işlevlerini kaybetmişlerdir.

Alaaddin Bey Hamamı: Günümüze yalnızca temelleri ulaşmış olan yapı Osman Gazi'nin büyük oğlu Alaaddin Bey tarafından yaptırılmıştır. Yapının eski olması sebebiyle duvarlarında akrep ve çıyan bulunması, bir dönem ise suyunun kirlenmesi sebebiyle yeteri kadar korunamamış ve günümüze ulaşamamıştır (Maydaer 2009).

İbrahim Paşa Hamamı: İbrahim Paşa Hamamı Tophane Endüstri Meslek Lisesi bahçe sınırları içinde yer alan (Şekil 3.33 a), on beşinci yüzyılın ikinci yarısında, Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Sadrazam İbrahim Paşa tarafından, eşi Hatice Sultana gelir sağlaması amacıyla yaptırılmış bir yapıdır. Yapı duvarı kesme taş ve üç sıra tuğla dizisiyle örülmüş olup kirpi saçakla sonlanmaktadır ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Girişinde iç içe iki kemer yer almaktadır. Ilıklık dört sıra stalaktitli bir tam ve tümü

stalaktit kaplı iki yarım kubbe ile örtülüdür. İki halveti bulunmakta olup sağdaki kare planlı ve üç hücrelidir, üzeri yedi sıra stalaktitli kubbe ile örtülüdür. Soldaki ise sekiz köşeli kaideye oturan kubbe ile örtülüdür (Beşbaş ve Denizli 1983). Uzun bir süre harap halde kalan yapı Eski Eserleri Koruma Derneği tarafından yapılan onarım çalışmaları ile özgün haline kavuşturulmuştur. Bir dönem kütüphane olarak kullanılan yapı sonrasında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yeniden restore edilmiş ve Tophane Endüstri Meslek Lisesi tarafından müzeye dönüştürülmüştür (Elbas 2013).

Orhan Bey Hamamı (Oruç Bey Yeni Hamamı): Oruç Bey Caddesi'nde yer alan hamamın Orhan Gazi tarafından ilk yaptırılan hamam olduğu sanılmaktadır (Baykal 1993). Oruç Bey ismi sonradan verilmiştir. Aktif olarak işlev gören yapı külhanı ve bir duvarı haricinde özgünlüğünü koruyamamıştır (Baykal 1993) (bkz. Şekil 3.33 b). Üzeri kiremit çatı ile örtülü olup duvarları sıva ile kaplıdır (Elbas 2013).

Oruç Bey Hamamı: Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Oruç Bey tarafından yaptırılmıştır. 1502 ve 1788 yıllarında tamir edilmiş ve 19. Yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde Tarihi Oruç Bey Hamamı ismiyle işletilen yapı aslında Orhan Gazi'nin yaptırdığı Orhan Bey Hamamı'dır. Oruç Bey Hamamı Orhan Bey Hamamı'nın bulunduğu sokakta 200 metre ileride olup günümüze sadece yıkıntıları (bkz. Şekil 3.33 c) ulaşmıştır (Maydaer 2009).

Çeşme, Çarşaf ve Şadırvan

Hisar Bölgesi'ndeki su kanalları çarşafalarda birikerek çeşme ve şadırvanlardan halka ulaşmaktaydı. Bu kapsamda alanda pek çok çeşme, çarşaf ve şadırvan bulunmaktadır.

Alaaddin Camisi Çeşmesi: Çeşme, Alaaddin Cami avlu duvarının dış yüzeyinde bulunmaktadır (bkz. Şekil 3.33 d). Yalağı küfeki taş, yandaki setleri ise mermerdir ve alnı bir sıra taş üç sıra tuğla örgüsüne sahiptir. Çevresindeki Osmanlı kemeri ise bir sıra taş ve üç sıra tuğla ile örülmüş olup üzerinde bir sıra kirpi motifi bulunmaktadır. Çeşme iki sıra kirpi saçakla sonlanmakta olup musluğu mermer ayna taşı üzerinde bulunmaktadır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Asa Suyu Çeşmesi: Alacahırka Mahallesi, Naip Dere Sokak'ta yer alan, Asa Suyu kaynağından beslenen dört lüleli bir çeşmedir. Çeşme sokak kotundan aşağıda, bir konutun duvarında bulunmaktadır (bkz. Şekil 3.33 e).

Hannibal Su Yolu: M.Ö. 202 yılında Kartacalı Kumandan Hannibal'ın Prusa şehrini kurarken Hisariçi'ne su getirmek amacıyla Pınarbaşı Suyu'nu künklerle kente taşıdığı ilk içme suyu şebekesidir. Hannibal Hisar'a ulaşan su için bir su deposu ve şebeke de inşa ettirmiştir. Şebeke hattının ilk taksim yeri Pınarbaşı'nda bulunan çarşaftır. Su burada depolanıp hassas bir terazi yardımıyla ilgili yerlere gerekli oranda gönderilmekte olup pik boruya geçilene kadar 900 yıl kullanılmıştır. Günümüzde yapılan kazı çalışmaları sırasında şebeke hattındaki künk izlerine rastlanmaktadır (Baykal 1993, Yalılı ve Solmaz 2004).

Hannibal Çeşmesi: Kartacalı kumandan Hannibal tarafından, Hisar'da, Kırkodalar Sokak'taki iki evin on üç basamak altına inşa edilmiş (Şekil 3.33 f,g), Pınarbaşı kaynağından beslenen yer altı çeşmeleridir (Baykal 1993). Yer altı çeşmesi birleşik kaplar prensibine göre çalışmakta olup 1957 yılında içme suyu şebekesine alınmış ve kurumuştur (Anonim 2020a).

İsa Bey Fenari Cami Çeşmesi: İsa Bey Fenari Cami bahçe duvarının dışında (bkz. Şekil 3.33 h) yer alan kemerli çeşmedir. Üzerinde 1930 yazmaktadır (Elbas 2013).

Kavaklı Çeşme: Kavaklı Cami'nin avlusundan girildiğinde hemen karşıda yer alan çeşme, 1665 yılında yaptırılmıştır. Çeşme üç lüleli yapı olup sonra iki yandaki lüleler kapatılmıştır. Yalak kısmı mermer levhalardan oluşmakta olup üzerindeki tuğla örgülü sütunlar ve sütunları birleştiren kemerler kirpi saçaklı çatı ile sonlanmaktadır (bkz. Şekil 3.33 ı) Mermer levhaların üzerinde çini kaplamalar orijinaldir. Bitki motifleri ile süslenmiş ayna taşının üzerinde kitabesi yer almaktadır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Bu çeşmenin biraz ilerisinde 19. Yüzyılda Nesibe Hatun tarafından yaptırılmış bir çeşme daha bulunmaktadır. Ayna taşının bitki motifi bulunmakta olup çevresi mermer taş ile

kaplıdır (bkz. Şekil 3.33 j) Çeşme ilk yapıldığında üç lüleli olup günümüzde yalnızca ortadaki lülesi çalışmaktadır ve üzerinde musluk takılıdır (Anonim 2013a).

Pınarbaşı Çarşaf Suyu: Osmanlı döneminde içme ve kullanma suları üç kaynaktan biridir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Kaynağı Gökdere Soğucak Pınar mevkiinde yer alan, Hisar Bölgesi'nin su ihtiyacını karşılamak amacıyla yer altından geçerek Pınarbaşı'na ulaşan, Saray Suyu olarak adlandırılan on lülesinin Bursa Sarayına verildiği su hattının Pınarbaşı'ndaki ilk taksim yeridir. Buradan bir dağıtım şebekesi kurularak künk borularıyla evlere dağıtılmıştır. Cumhuriyet döneminde cam kubbe ve camekan ile kapatılmıştır (Baykal 1993, Elbas 2013). Hisar dışında da Balibey Han gibi pek çok çeşme, mahalle, han, vakıfa ulaştırılarak vakfedilmiştir (Baykal 1993, Elbas 2013). Pınarbaşı 'na ulaşan su 30 metrekarelik bir dinlenme havuzundan (bkz. Şekil 3.33 k) sonra Mevlevihane deposuna sonrasında ise kent içme suyu şebekesine aktarılmaktadır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Şadırvan (Tophane): Tophane Parkı'nın ortasında yer alan şadırvan Gümüşlü Kahve'nin karşısında, Orhangazi Türbesi'nin hizasında yer almaktadır. (Baykal 1993) Çevresinde Gümüşlü Kahve'ye ait oturma alanları yer almaktadır (bkz. Şekil 3.33 l).

Üç Kurnalar Çeşmesi: İvaz Paşa Caddesi ve Konuralp Caddesi'nin kesiştiği noktada yer almaktadır. Ayna taşı kitablesizdir ve mermerden yapılmıştır. Önünde yok ortasında kalan bir çınar ağacı bulunmaktadır (Baykal 1993).

Veled-i Helva-i Çeşmesi: Helvacı Sokak'ta yer alan çeşme, Orhangazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından yaptırılan mescidin kesme kefeke taş ile örülmüş duvarında yer almaktadır. Büyük kemerinin ortasında yer alan kitabeye göre 1865 yılında onarım geçirmiştir (Baykal 1993). Mescit günümüze ulaşamamıştır ancak çeşmenin kalıntıları varlığını korumaktadır (bkz. Şekil 3.33 m). Günümüzde çeşmenin üzerinde bir konut yapısının cumba kısmı yer almaktadır (Elbas 2013).

Veled-i Yaniç Cami Çeşmesi: Veled-i Yaniç Camisi'nin çeşmesi ve minaresi cami girişinin karşısında altında çeşme ve üstünde minare olan bir yapı hande inşa edilmiştir

(bkz. Şekil 3.33 n). Çeşmenin yalağı ve iki yanındaki setler küfeki taşından yapılmış olup yapının kalan kısımları bir sıra kesme taş üç sıra tuğla şeklinde örülmüştür. Çeşmenin ayna taşında kitabesi yer almaktadır. (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011)

Arkeolojik Kalıntılar

Bursa sınırları içerisinde günümüze kadar yaklaşık kırk adet höyük, dokuz adet antik kent, on beş adet antik yerleşim alanı, sur, kale, nekropol, tümülüs, manastır, kilise, mozaik gibi pek çok tarihi ve kültürel miras (Şekil 3.34) var olmuştur (Okçu 2009). Bu değerlerin bir kısmı ise Bursa'nın merkezinde bulunan, günümüzde Hisariçi olarak adlandırılan Prusia Ad Olympum kentinde bulunmaktadır. Ancak çoğu miras ögesi günümüze kadar ayakta kalamamış sadece bazı yapıların kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Hisariçi'nde yapılan arkeolojik kazılar neticesinde bu kalıntıların bir kısmına ulaşılmaktadır.

Şekil 3.34. Hisar Bölgesi'ndeki arkeolojik kalıntılar.

A) Kireççi Emin Apartmanı'ndaki Yerkapı mozaïği **B)** Orhangazi Türbesi omphalion (Anonim 2015a) **C)** Zodyak Kuşaklı Mozaik (Anonim 2018e) **D)** Bey Sarayı Kalıntıları **E)** Bursa Bey Sarayı gravürü (Anonim 2014d) **F)** Bursa Bey Sarayı gravürü (Anonim 2014d) **G)** Bitinya Sarayı Kazı Alanı **H)** Bitinya Sarayı alt kotunda yer alan galeri ve tüneller (Anonim 2016a) **I)** Bazilika Kalıntısı **J)** Filiboz Mescidi kazı alanı **K)** Tekke Kalıntısı **L)** Sümbüllü Bahçe Konağı girişindeki yapının altındaki hamam kalıntısı **N)** Sümbüllü Bahçe Konağı'nın ana binasının altındaki sur duvarı kalıntıları

Mozaikler

Hisar Bölgesi'nde eski dönemlere ait üç adet mozaik kalıntısına ulaşılmıştır. Bunlar; Kavaklı, Osmangazi ve Molla Gürani Mahalleleri'nde yer almaktadır.

Yerkapı (Kavaklı Mahallesindeki) Mozaikleri: Hisar Bölgesi'nin doğusunda, Yer Kapı'nın yakınlarında, Üftade Kuran Kursu'na vakfedilmiş bir apartmanın bodrum katında (Şekil 3.34 a) yer almaktadır. Mozaikler üzerinde yer alan ve Bizans Dönemi'nin ilk kiliselerinde görülen hac desenlerinden hareketle Hristiyanlığın ilk dönemlerinde yapıldığı öngörülmektedir (Okçu 2009). 1949 yılında Kireççi Emin apartmanının temel kazısında açığa çıkarılmıştır (Baykal 1950). Mozaiklerin bulunduğu zemin sonradan örülen tuğla duvarlar ile bölünerek mozaik döşemeler üç panoya ayrılmıştır (Çıtakoğlu 2016). Kuşlu pano güney bölümünde, kantharoslu ve koridorlu panolar ise kuzey bölümünde bulunmaktadır. Mozaikler yer %70-80 civarında korunmuş durumdadır ancak atıl halde bırakıldığı için yok olma tehlikesi bulunmakta ve restore edilmesi gerekmektedir (Okçu 2009).

Osmangazi Mahallesindeki Mozaik: Hisar Bölgesi'nin kuzeybatı yönünde, Tophane Parkı sınırları içinde yer alan, Saint Elia (Gümüş Kümbet) Kilisesi'nin kalıntısı olan, günümüzde Orhan Gazi Türbesi'nin içinde kalan zemin mozaikleridir (Şekil 3.34 b). Türbe zemini Saint Elia'ya ait insitu durumda mermerden yapılmış dikdörtgen çerçevelerle döşenmiştir. Yer yer bozulan alanlarda yetersiz onarımlar yapıldığı ve gün geçtikçe aşınmaya devam etmekte ve restorasyon gerektirmektedir (Okçu 2009).

Zodyak Kuşaklı (Molla Gürani Mahallesindeki) Mozaik: Hisar Bölgesi'nin güney alanında, Fetih Kapı'ya yakın mesafede, Molla Gürani Mahallesi'nde yer alan, 2003-2004 yılları arasında Bursa Müze Müdürlüğü tarafından yapılan sondaj çalışması sonucu ortaya çıkarılan mozaiktir. (Şekil 3.34 c) Mozağin merkezinde güneş tanrısı, çevresinde zodiac kuşak işlenmiş, burçlar simgelenmiştir. Köşelerinde ise kadın büstü personifikasyonları ile mevsimler simgelenmiştir. Mozaik döşemenin tabanını oluşturduğu yapının sinagog ya da hamam yapısı olduğu düşünülmektedir. Merkez motifinin aynı yıl çalınması üzerine mozaik 2009 yılında Bursa Arkeoloji Müzesi'ne

nakledilmiştir (Okçu 2009). Mozaik üzerinde yer alan mitolojik ve pagan unsurlar bulunması döşemenin Hristiyanlık öncesi 3. yada 4. yüzyıl, pagan döneme ait olduğunu göstermektedir (Çıtakoğlu 2016).

Saraylar

Bursa Hisar Bölgesi'nde üç farklı dönemde var olmuş iki adet saray alanına ait arkeolojik kazı alanı bulunmaktadır.

Bey Sarayı (Bizans Tekfur Sarayı): Bizans Dönemi'nden beri iç kale olarak adlandırılan, günümüzde ise Ordu evinin bulunduğu bölgede Osmanlı Dönemi'nden önce Tekfur Sarayı bulunuyordu. Tekfur Sarayı geleneksel saray anlayışına uygun olarak Saint Elias Manastırı'nın yanında, İç Kale içinde, bağımsız yapılardan oluşan bir kompleks şeklinde inşa edilmiştir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Bursa'nın fethinin ardında Orhan Bey tarafından bazı eklemeler yapılarak Bey Sarayı olarak kullanılmaya başlamıştır (bkz. Şekil 3.34 e,f) I. Murat ve Yıldırım Bayezid tarafından da köşk gibi tipolojiler eklenerek saray genişletilmiş ve karşısına Şehadet Cami inşa edilmiştir. Bu sarayın pek çok tarihi karara ve toplantıya ev sahipliği yaptığı belgelerle kanıtlanmıştır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde sarayda köşklerin yer aldığından ve geniş taşlı yolların bulunduğundan bahsetmektedir (Elbas 2013). Edirne'nin başkent olması ile birlikte pek kullanılmamaya başlamış, İstanbul'un fethi ile ise harap hale düşmüştür (Yenal 2011). IV. Mehmed Bursa'da bulunduğu dönemde Selçuk Hanım Vakfı'ndan on üç oda yıktırarak, İmaret-i İsa Bey Mahallesi yakınlarında, Haşim İşcan Parkı ve Bey Sarayı arasında yeni bir saray inşa ettirdiği bilinmektedir (Keskin 2020). Ayrıca bu dönemde Bey Sarayı'na yeni yapılar eklenerek Topkapı ve Edirne Sarayları'nın kurgularına benzer hale gelmiştir (Yenal 2011). 1861'de Bursa haritası çalışmaları sırasında bazı duvar ve bölümlerinin halen ayakta olduğu ve sarayın on yedi kule korunan yüksek duvarlar ile çevrili olduğu tespit edilmiş ve saray planı ortaya çıkarılmıştır (Elbas 2013). 18. Ve 19. Yüzyılda harap duruma düşen sarayın Bizans dönemi özelliklerini taşıdığı bilinmektedir (Yenal 2011). Abdülhamit döneminde Askeri Garnizona dönüştürülmüştür (Baykal 1993). Günümüzde alanda Ordu Evi yer almaktadır ve geriye İç Kale'nin sur duvarları kalmıştır (bkz. Şekil 3.34 g).

Bithinya Sarayı: 1994 yılında Devlet Hastanesi karşısında yer alan Haşim İşcan Parkı'nda yapılan araştırma kazıları (Şekil 3.116) sonucunda yapı kalıntıları, odacıklar ve koridorlara rastlanmıştır (bkz. Şekil 3.34 h). Prusa ad Olypnum (Uludağ eteklerindeki Bursa) kentinde MS. 193 yılı Didius Julianus sikkесinin arka yüzünde yer alan üçgen alınlıklı, sütunlu cephe tasviri bölgede sarayın yanı sıra tapınaklarında bulunduğunu göstermektedir. Bursa Büyükşehir Belediyesi bölgeyi arkeopark olarak turizme kazandırmak amacıyla kazı çalışmalarına devam etmektedir (Elbas 2013).

Dini Yapı Kalıntıları

Hisar Bölgesi'nde var olmuş farklı inanışlara dair inşa edilen dini yapıların kalıntlarına üç tanesi günümüzde kazı alanı haline getirilerek koruma altına alınmıştır.

Bazilika Kalıntısı: Tophane Ön Yamaç Surları Restorasyon Çalışması'nın Bursa İl Kültür Turizm Müdürlüğü ile Ordu Evi arasındaki bölümü kapsayan A etabının kule kazısı sırasında ortaya çıkarılan 600 yıllık erken Roma Dönemi'ne ait bazilika kalıntısıdır (bkz. Şekil 3.34 l). Kazı sırasında bulunan duvar kalıntıları sebebiyle alan üzerindeki tek katlı yapı kamulaştırılıp yıkılmış çalışma alanı genişletilmiştir. Doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen planlı yapının, doğu yönünde apsisi, otada nefi, nefin iki yanında ise pastophorium türü birer hücresi bulunmaktadır. Bu odalardan biri dini eşya ve metinlerin saklandığı, din adamlarının hazırlandığı diğeri ise hediyelerin saklandığı ve kabul edildiği odadır. Mermer sütunları ve duvar süslemeleri bulunan yapı mahkeme ve dini yapı özelliği taşımaktadır. Apsisinin kuzeybatısında bir adet mezar odası bulunmaktadır. Bazilika kalıntısı çevresinde yapılaşmayı önlemek amacıyla 2014 yılında I. Derece Sit Alanı sınırlarına dahil edilmiştir (Anonim 2014g). Günümüzde kazı çalışmaları halen devam etmektedir.

Filiboz Mescidi Kalıntısı: Zindankapı Caddesi üzerinde bulunan kalıntı 16. yüzyılda Filiboz Mahallesi sınırları içinde kalan bir mescide aittir ve günümüze ulaşmamıştır. Filiboz'un oğlu Hayrettin tarafından yaptırıldığı düşünülen mescidin kazı çalışmaları (bkz. Şekil 3.34 j) 2018 yılında başlamış olup Bursa Osmangazi Belediyesi tarafından

yürütülmektedir olup Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na sunulmuştur (Anonim 2019k). 24 Haziran 2020 tarihinde Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafında alınan 9603 sayılı karar kapsamında mescidin 1876 tarihli Suphibey haritasındaki işaretli yeri dikkate alınarak korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmesine karar verilmiştir. III. Derece Arkeolojik Sit Alanı'ndan I. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamına alınmıştır. Yakınında bulunan Arkeopark sınırları içine dahil edilmek istenmiş ancak çevre parsellerinde gerekli kazı çalışmalarının yapılmamış olması sebebiyle uygun bulunmamıştır (Anonim 2020i). Bursa Hisar Kentsel Koruma Analiz Çalışması kapsamında alanın kent bostanı olarak kullanılması önerilmektedir.

Tekke Kalıntısı: Saltanat Kapı'nın karşısında, Bazilika kalıntısının batısında yer alan özel mülkiyete ait arazide bulunmuş tekke kalıntısıdır (bkz. Şekil 3.34 k). Tophane Ön Yamaç Surları Restorasyon Çalışması'nın Bursa İl Kültür Turizm Müdürlüğü ile Ordu Evi arasındaki bölümü kapsayan A etabı sırasında ortaya çıkarılan yapı 2-3 metrelik sağlam taş duvarlara sahip olup Bithinya, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait ilaveler ve onarımlar içermektedir (Anonim 2014g). Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.12.2014 tarihli ve 3971 sayılı kararına göre alanın Geç Osmanlı Dönemi'ne ait tekke kalıntısı olduğu, çevresindeki sivil mimari örnekleri ve doğusunda yer alan bazilika kalıntısı olduğu varsayılan alanın bütünlüğünü korumak ve yapılaşmayı önlemek amacıyla I. Derece Sit Alanı kapsamına alınmasına karar verilmiştir (Anonim 2014c). Günümüzde ise alanı bitkiler kapatmış olup doku okunamamaktadır.

Hamam Kalıntıları

Hisar Bölgesi'ndeki kazı çalışmalarında hamam kalıntılarında rastlanarak müze haline getirilmiştir.

Sümbüllü Bahçe Konağı Altındaki Kalıntılar: Hisar Yamaçları üzerinde yer alan konağın rekonstrüksiyon çalışmaları sırasında, girişteki yapının altında Erken Osmanlı Dönemi'ne ait hamam kalıntısı (bkz. Şekil 3.34 l), ana binanın altında ise sur duvarı

kalıntılara (bkz. Şekil 3.34 m) rastlanmıştır. Bunun yanında Bizans ve Osmanlı Dönemine ait çömlere ulaşılmış ve bu ögelere sergilenmek üzere Bursa Müzeler Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir. Konağın rekonstrüksiyon çalışmaları yapılırken taşınmaz kalıntılar dikkate alınmış ve kalıntıların bulunduğu alanlar korunarak müzeye dönüştürülmüştür. Ana yapı, tarihi sur duvarlarına yük vermemesi için ana plana sadık kalınarak 3 metre içeri kaydırılmıştır. Böylece kazı sırasında çıkarılan kalıntıların sergilenmesi için ortam sağlanmıştır (Kapar ve Eyüpgiller 2010, Anonim 2018a).

Sağlık Yapıları

Hisar Bölgesi'nin Kaplıca Kapı tarafında yer alan sağlık bloğunda iki hastane bir adet sağlık yönetim binası yer almaktadır (Şekil 3.35). Bölgede bir adet aile sağlığı merkezi bulunmaktadır.

Şekil 3.35. Hisar Bölgesi'ndeki sağlık yapıları.

- A) Bursa Muradiye Devlet Hastanesi B) Bursa Ali Osman Sönmez Onkoloji Hastanesi
C) Alacahırka Aile Sağlığı Merkezi D) Bursa Merkez Halk Sağlığı Laboratuvarı

Bursa Muradiye Devlet (Memleket) Hastanesi: Ahmet Vefik Paşa müfettiş olarak Bursa'ya bulunduğu dönemde sağlık sorunlarına cevap vermek amacıyla günümüzde Haşim İşcan Parkı sınırları içinde kalan bir konağı onararak 1868 yılında Guraba Hastanesi ismiyle hizmete açmıştır. 1879 yılında ise Neoklasik tarzda iki katlı kagir bir hastane binası inşa ederek hastaneyi büyütüştür Birinci Dünya Savaşı sonrasında hastane hasar almış ve işlevini büyük ölçüde yitirmiştir. Bursa'nın kurtuluşu ile birlikte 1922 yılında onarılarak hizmet etmeye devam etmiştir. Bu süreçte Guraba Hastanesi, Ahmet Vefik Paşa Hastanesi, Haşim İşcan Hastanesi ve son olarak da Memleket Hastanesi isimlerini almıştır. Zamanla tıp alanındaki ilerlemeler ve hastanenin ihtiyacı karşılayamaması sebebiyle 1947-1952 yılları arasında hastanenin güneyine yeni bina

inşa edilerek Bursa Devlet Hastanesi olarak hizmete açılmıştır (Şekil 3.35 a). 1956 yılında çıkan yangın sonucu Bursa Memleket Hastanesi yıkılmış, bulunduğu alan ise 1987 yılında Haşim İşcan Parkı olmuştur (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Bu sebeple asıl Memleket Hastanesi binası günümüze ulaşamamıştır. Bursa Devlet Hastanesi ise Bursa Şehir Hastanesi'nin açılması ile 2019 yılında hizmet vermeyi durdurmuş olup Hisar Kentsel Koruma Planı çerçevesinde sağlık oteline dönüştürülmesi öngörülmektedir. Bunun yanında 1952 yılında inşa edilen Bursa Devlet Hastanesi binası 2020 yılı itibariyle Sağlık Bakanlığı tarafından 300 yataklı bir hastaneye dönüştürülmesi amacıyla restorasyon işi olarak ihaleye açılmıştır (Anonim 2020g).

Bursa Ali Osman Sönmez Onkoloji Hastanesi: Ortapazar ve Hastayurdu Caddeleri arasında yer alan hastane 1990-1994 yılları arasında inşa edilmiş ve hizmete açılmıştır. Bodrum ve zemin katlar üzeri dört katlı olan yapı (Şekil 3.35 b), 251 oda sahip olup kanser hastalarına hizmet vermektedir. Günümüzde halen Sağlık Bakanlığı bünyesinde hizmet vermektedir (Anonim 2020f).

Alacahırka Aile Sağlığı Merkezi: Alacahırka'da, Cilimboz Deresi, Zindan Kapı ve Pınarbaşı Mezarlığı arasında kalan yapı uzun yıllar sağlık olacağı olarak kullanılmış olup günümüzde Aile Sağlığı Merkezi olarak işlev görmektedir (Şekil 3.35 c).

Bursa Merkez Halk Sağlığı Laboratuvarı: Hasta Yurdu Caddesi üzerinde, Haşim İşcan Parkı'nın yanında yer alan yapı (Şekil 3.35 d), 1973 yılında tip proje kapsamında açılmıştır. 2012 yılına kadar Bursa Bölge Hıfzıssıhha Enstitüsü Müdürlüğü olarak işlev görmüş, sonrasında Halk Sağlığı Müdürlüğü olarak hizmet vermiştir (Anonim 2019h).

Eğitim Yapıları

Hisar Bölgesi'nde ilk ve orta öğretim yapıları ile birlikte okul öncesi ve engelli bireyler için hizmet veren eğitim yapıları bulunmaktadır.

Şekil 3.36. Hisar Bölgesi'ndeki eğitim yapıları.

A) Osmangazi Ortaokulu **B)** Tophane Endüstri Meslek Lisesi **C)** Tophane İlkokulu **D)** Özel Şekerlik Anaokulu **E)** Özel Bilgiç Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi **F)** Özel Çınar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi **G)** Özel Afacan Anaokulu

Osmangazi Ortaokulu: 1952 yılında Tophane Sanat Enstitüsü binalarının bir kısmının dönüştürülmesi ile Muradiye Orta Okulu olarak açılmıştır. 12 yıl Tophane Sanat Enstitüsü bünyesinde kalmıştır. 1963-1964 öğretim yılında, Pınarbaşı Mezarlığı'nın karşısında, Pınarbaşı Parkı'nın yanında yer almakta olan bugünkü binasına taşınmıştır. 1982-1983 eğitim öğretim yılında Ahmet Vefik Paşa İlkokulu ile birleşerek Osmangazi İlköğretim Okulu adını almıştır (Anonim 2015d). Günümüzde ortaokul olarak hizmet vermeye devam etmektedir (Şekil 3.36 a).

Tophane Endüstri Meslek Lisesi: 29 Mart 1868 tarihinde dönemin Bursa Valisi İzzet Paşa tarafından yoksul ve kimsesiz çocukların korunması ve meslek edindirilmesi amacıyla ıslahhane olarak marangozluk, terzilik ve kunduracılık alanlarında eğitim verilmek üzere açılmıştır. 1899 yılında Hamidiye Sanayi Mektebi, 1952 yılında motor bölümü açılarak Bursa Erkek Sanat Enstitüsü adını almıştır. Gelişen teknoloji ile birlikte pek çok yeni bölüm açılan okul günümüzde Tophane Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi adıyla karma eğitim vermektedir (Anonim 2015c). Bey Sarayı'na komşu olan kısımdaki bazı binaları depreme dayanıklı olmadığı gerekçesi ile yıkılmıştır (Şekil 3.36 b).

Tophane İlkokulu: Tophane Parkı'nın yanında yer alan okulun, günümüze ulaşamayan ve kitabesi Şehadet Cami'nin üzerinde yer alan Orhan Mescidi'nin yerine yapıldığı öngörülmektedir. 19. yüzyılda Hamidiyye İbtidaiyye Mektebi ismiyle eğitim hayatına

başlayan okul, döneminin Bursa'daki yedi ilköğretim okulundan birisi olmakla birlikte Hisariçi'ndeki tek ilköğretim kurumudur. 1966 yılında bugünkü binası yapılarak hizmete açılmıştır (Şekil 3.36 c). 1994 yılında Tophane İlköğretim Okulu adını almıştır (Anonim g).

Özel Bilgiç Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi: Kavaklı Caddesi'nin ortasında (Şekil 3.36 e) yer alan yapı, 1986 yılında etüt merkezi olarak açılmıştır. 2003 yılından itibaren engelli bireyler için eğitim ve rehabilitasyon merkezine dönüştürülmüştür (Anonim 2015e).

Özel Çınar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi: Mollagürani Mahallesi, 2. Tahtalı Sokak'ta, Arkeopark'ın yakınında yer alan, engelli bireyler için eğitim ve rehabilitasyon merkezidir (Şekil 3.36 f).

Özel Şekerlik Anaokulu: Kavaklı Caddesi üzerinde yer alan sivil mimari örneği olan yapıda okul öncesi eğitimi verilmektedir (Şekil 3.36 d).

Özel Afacan Anaokulu: Kavaklı Caddesi üzerindeki 4. Dar Sokak'ta yer alan okul okul öncesi için eğitim vermektedir (Şekil 3.36 g).

Özel Efor Kişisel Gelişim Kursu: Kavaklı Caddesi girişinde yer alan yapı, 1995 yılında hizmete açılmış olup ilköğretim öğrencileri için okulu destekleyici eğitim verilmektedir.

İdari Yapılar

Hisar Bölgesi'nde bölgesel ve yerel ölçekteki yönetimlerin temsilcilikleri bulunmaktadır.

Şekil 3.37. Hisar Bölgesi'ndeki idari yapılar.

A) Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü B) Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü C) Dulhane

Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: Okçu Baba Parkı'ndan girişi olan ve Bursa Kale Surları üzerinde yer alan yapı sivil mimari örneğidir (Şekil 3.36 a). Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir.

Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü: Orhangazi Çıkamazı'nın sonunda yer alan sivil mimari örneği olan yapı (Şekil 3.36 b) Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü olarak tahsis edilmiştir. Günümüzde müdürlük taşınmış olup yapı onarım geçirmektedir ve kullanımda değildir.

BUSMEK Alacahırka Kurs Merkezi (Dulhane): Osmanlı'nın son döneminde sahip olunan toprakların kaybedilmesi ve bu sebeple Anadolu'ya gerçekleşen yoğun göçler şehirde barınma ve beslenme sorunları ve bunun hırsızlık ve asayiş sorunlarına yol açmıştır. Yönetim bu duruma tedbir almak ve çözüm oluşturmak amacıyla Dulhane kurumunu açmıştır (Bay 2017). Yapı şehit eşlerini ve kimsesiz dul kadınların barınması amacıyla Dullarevi olarak, 1916 yılında, İnegöllüzade Merhum Hacı Saffet Bey bin Mehmed tarafından Alacahırka'da yaptırılmıştır. 17 üst katta, 17 alt katta olmak üzere toplam 34 oda, 2 adet salon, bahçe, mutfak ve hamamdan oluşmaktaydı (Ateş 1995). Ahşap karkas yapım sistemi ile yapılmış olup, kerpiç ve tuğla dolguludur. Binanın yanında bakkal dükkânı, fırın, ahır, simit fırını vakfederek dulhanenin giderlerinin karşılanmasını sağlamıştır. Yapının yönetimi 1998'de Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne verilmiştir. Onarıldıktan sonra ise Kadın Aile Eğitim merkezi olarak hizmete açılmıştır (Kaplanoğlu 2009). Günümüzde ise bina BUSMEK bünyesinde kurs merkezi olarak işlev görmektedir (Şekil 3.37 c).

Askeri Yapılar

Hisar Bölgesi'nde Bey Sarayı'nın bulunduğu alan üzerinde Ordu Evine ait bir sosyal tesis bulunmaktadır.

Bursa Ordu Evi: Şehadet Cami'nin karşısında, Tophane Parkı'nın yanında, Bey Sarayı ve Bursa İç Kalesi kalıntılarının üzerine 1846 yılında inşa edilmiş be Abdülhamid Döneminde genişletilerek bugünkü sınırlarını almıştır (Baykal 1993). Orduevi sınırları içerisinde 5 adet tescilli anıt ağaç bulunmaktadır (Anonim 2019e). 2009 yılında Haşim İşcan Parkı ve Tophane Parkı hattında yapılan arkeofizik çalışmalarında Bey Sarayı Cihannüma Kapısı'na ait olabileceği düşünülen duvar kalıntısı Askeri Gazino bölümünün altında bulunmasıyla alan üzerinde çalışmalar yoğunlaşmıştır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Bey Sarayı'nın ortaya çıkarılması ve turizme kazandırılması amacıyla Hisar Kentsel Koruma Planı çerçevesinde Bursa Ordu Evi'nin buradan taşınması öngörülmektedir (Sorguç ve Tangör 2018). Günümüzde yapı ordu evi olarak hizmet vermeye devam etmektedir (Şekil 3.38).

Şekil 3.38. Ordu Evi.

Açık Kamusal Alanlar

Parklar, pazar yeri ve mezarlıklar bu kategoride değerlendirilerek aktarılmıştır.

Şekil 3.39. Hisar Bölgesi'ndeki açık kamusal alanlar.
 A) Haşim İşcan Parkı B) Okçu Baba Parkı C) Pınarbaşı Parkı D) Tophane Parkı E) Alacahırka Pazar Alanı F) Alacahırka Mezarlığı G) Pınarbaşı Mezarlığı

Parklar

Haşim İşcan Parkı: 1868 yılında Ahmet Vefik Paşa'nın girişimleriyle Devlet Hastanesi'nin karşısına Guraba Hastanesi açılmıştır. Zaman içinde hastane geliştirilmiş ve yeni binalar eklenerek Memleket Hastanesi adını almıştır. Sonrasında hastane çevresi bahçe duvarı ile çevrilmiş ve üç adet kapı eklenmiştir. 1956 yılında çıkan yangın sebebiyle hastane yıkılmış yerine 1987 yılında Haşim İşcan Parkı yapılmıştır. Hastanenin bahçe duvarları ve üç giriş kapısı günümüze kadar ulaşarak halen kullanılmaktadır (Şekil 3.39 a). Ortadaki Kapı Çeşmeli Kapıdır. Fenerli iki tuğla sütun ve yanlarındaki birer çeşme bulunmaktadır. Çeşme yalaklarından biri günümüze ulaşamamış ve sütunlar sıvanıp boyanmıştır. Batıdaki giriş Çeşmeli Giriş ile aynı tiptedir sadece çeşmesi bulunmamaktadır. Doğudaki kapı diğer iki kapıdan farklıdır. Lama demir motifler birbirine bağlanan ve azalarak sonlanan kesme taş duvarlar ve önündeki dor başlıklı silindirik mermer sütunlardan oluşmaktadır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011). Parkın içinde oturma alanları, çocuklar için oyun alanları ve Bitinya Sarayı dehlizlerine açılan bir adet kazı alanı yer almaktadır. Parkın içinden merdivenler ile alt kottaki Muradiye bölgesine iniş sağlanmaktadır.

Okçu Baba Parkı: Saltanat Kapı'nın karşısında, Osmangazi Caddesi üzerinde, Balibey Han'ın üst kotunun yanında yer alan park, ortasında Okçu Baba Türbesi'ni bulundurması sebebiyle bu ismi almıştır (Şekil 3.39 b). Bursa İl Kültür ve Turizm

Müdürlüğü'nün girişi bu parktan olmakla birlikte içerisinde ağaçlar ve oturma alanları yer almaktadır.

Pınarbaşı Parkı (Nilüfer Hatun Mesire Yeri): Hisar'ın güney bölümünde yer alan Fetih Kapı'dan başlayıp Pınarbaşı Mezarlığı'nda sonlanan (Şekil 3.39 c) Osmanlı döneminde bayram yeri olarak kullanılmış, Pınarbaşı Çarşaf suyunun ilk taksim yerinin bulunduğu, açık, ağaçlık, kamusal alandır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Tophane Parkı: Osmangazi Caddesi'nin üst kotunda Bursa Kalesi Surları üzerinde konumlanmış olan park, demir parmaklıklı bir sınır ile çevrili (Şekil 3.39 d) olup güney kapısının iki yanında Pınarbaşı suyunun aktığı iki şadırvan ve mermer sütun yer almaktadır (Baykal 1993). İki kottan oluşan parkın alt kotunda ve park girişinin sağ tarafında Orhan Gazi Türbesi, sol tarafında Osmangazi Haziresi yer almaktadır. Kuzeye doğru devam ettikçe kot merdivenler ile yükselmektedir. Üst kotta Osman Gazi Türbesi, Saat Kulesi, Gümüşlü Kahve, şadırvan, oturma ve seyir alanları yer almaktadır. Seyir alanlarından merdivenler ile Yamaç Kafe'ye doğru ulaşım sağlanmaktadır. Park içerisinde Bey Sarayı'na ait duvar kalıntısı yer almaktadır.

Alacahırka Pazar Alanı: Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından iki katlı olarak inşa edilmiş olup Alacahırka Mahallesi, 1. Zindan Kapı Sokak üzerinde bulunmaktadır. Cuma günleri pazar olarak işlev görmekte olup diğer günlerde otopark olarak hizmet vermektedir. (Şekil 3.39 e)

Mezarlık

Alacahırka Mezarlığı: Alacahırka mahallesinde Cilimboz Deresi'nin yakınında yer alan mezarlık Bursa'nın ilk mezarlıklarındandır (Şekil 3.39 f). Bilinen en eski mezar 1561 tarihlidir (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Pınarbaşı Mezarlığı: Hisar'ın güneyinde Pınarbaşı Parkı'nın güney girişi ile karşı karşıya olan ve Uludağ'ın eteklerine doğru yayılan alanda yer almaktadır (Şekil 3.39 g). Saraya giden su kaynağının ilk taksim yerinin karşısında olması sebebiyle Pınarbaşı

ismi almıştır. Çevresinde bulunan Bursa Mevlevihanesi, Buhara Kalenderhanesi, Hindiler Tekkesi, Düsturhan Zaviyesi gibi pek çok mekan sebebiyle içerisinde pek çok Mevlevi kabri bulundurmaktadır (Dostoğlu ve Dostoğlu 2011).

Doğal Topografya

Hisar bölgesindeki tarihi ve kültürel mirasın yanı sıra birçok doğal miras alanı da bulunmaktadır. Hisar Yamaçları ve Cilimboz Vadisi bu kapsamda incelenmiştir.

Şekil 3.40. Hisar Bölgesi'ndeki doğal topografya.
A) Tophane Ön Yamaçları B) Cilimboz Vadisi

Hisar Yamaçları: Bursa Kalesi ve kent sularının kuzey sınırını oluşturan Hisar Yamaçları üst kotta Bali Bey Han'dan başlayıp, Yıldız Kafe'de sonlanmakta olup Okçu Baba Parkı, Yamaç Kafe, Sümbüllü Bahçe Konağı, Tophane Parkı, Ordu Evi, Bey Sarayı, Tophane Endüstri Meslek Lisesi, Haşim İşcan Parkı, Bithinya Sarayı'nı içine almaktadır. Alt kotta ise Osmangazi, Kuruçeşme ve Yahşi Bey Mahalleleri'ne oturmaktadır. Traverten cinsi kalker yığınlarından oluşmakla birlikte üzerinde kent surları yükselmektedir. Hisar Yamaç hattı üzerindeki bazı noktalarda üst kottan alt kota ulaşımı sağlayan merdivenler yer almaktadır. Bunun yanında yamaç üzerindeki yeşil doku kent için ciddi solunum imkanı oluşturmakla birlikte içerdiği endemik türler açısından oldukça değerlidir (Şekil 3.40 a).

Cilimboz Vadisi: Hisar'ın güneybatı sınırında, Alacahırka Mezarlığı'nın yanında yer alan Cilimboz Deresi'nin yatağının bulunduğu alandır (Şekil 3.40 b). Bizans Dönemi'nde pek çok manastıra ev sahipliği yapan vadinin adını derenin kenarında bulunduğu düşünülen Filiboz Mescidi'nden aldığı düşünülmektedir. Seyyahlara göre Bursa Kalesi'nin etrafında hendek sistemi olmamasına rağmen Cilimboz Vadi sınırındaki yüksek traverten cinsi kalker yamaç sebebiyle kalenin korunması için Cilimboz Vadisi'nde hendek bulunmaktadır. Zaman içinde bu hendeği dut ağaçları doldurmuştur. Ayrıca dere kenarında kavaklar ve çınarların bulunduğu da bahsedilmektedir. 17. Yüzyılda Cilimboz Deresi'nin akış hızı değerlendirilerek bölgeye pek çok değirmen inşa edilmiştir. 19. yüzyılda ise ipek işçiliğinde su kullanımı ve çevrede yaşayan işçi sınıfı nedeniyle vadi Bursa'nın ilk sanayi bölgesi haline gelmiş ve üç adet iplik, iki adet ipek fabrikası açılmıştır. İpek üreten üç fabrika, David Saban Kardeşler Fabrikası, Muis ve Savul Kardeşler Fabrikası ve İshak İskender Fabrikası'dır. İki ipek fabrikası ise Fabrika-i Hümayun ve Romangal Fabrikası'dır (Anonim 2014b).

Ağırlama Yapıları

Ziyaretçilerin yeme-içme, konaklama ihtiyaçlarını giderebilecekleri ağırlama endüstrisi yapıları bu başlık altında incelenmiştir.

Şekil 3.41. Hisar Bölgesi'ndeki ağırlama yapıları.

A) Kaleiçi Otel **B)** Kitap Evi Otel **C)** Safran Otel **D)** Bursa Kebapçısı **E)** Tophane Kebapçısı **F)** Hacı Dayı Kebap **G)** Anadolu Evi **H)** Kalecik Restoran **I)** Yamaç Kafe **J)** Romans Kafe

Kaleiçi Otel: Arkeopark'ın bitişğinde yer alan ve 2013 yılında eski bir konağın restore edilerek butik otele dönüştürülmesi ile hizmete açılmıştır (Şekil 3.41). Konaklama için 7 odası bulunmaktadır. Restoran ve kafe olarak da hizmet vermektedir (Anonim 2014e).

Kitap Evi Otel: Tophane ve Çakırhamam arasındaki sur hattı üzerinde yer alan yapı, Kurtuluş Savaşı döneminde Nuri Bey ve ailesine ait olan konağın zamanla atıl kalması ve geçirdiği yangın sonrası kitapçı yapılması için satın alınması ile onarım geçirmiş ve 10 yıl kitap-kafe olarak hizmet vermiştir. 2009 yılında yenilenecek 9 odalı butik otele dönüştürülmüştür (Şekil 3.41 b). Konaklamanın yanında iç bahçesinde ve zemin katında restoran ve kafe olarak da hizmet vermektedir (Anonim f).

Safran Otel: Saltanat Kapı'nın üst tarafında, Nilüfer Hatun İmarethanesi'nin karşısında, Kaleiçi Sokak'ın başında bulunan otel, Hisar Bölgesi'nde yer alan en eski konaklama mekanıdır (Şekil 3.41 c). Eski bir konağın yenilenecek otele dönüştürülmesi ile on odalı olarak hizmet vermektedir.

Bursa Kebapçısı: 1956'dan beri hizmet vermekte olan işletmenin Tophane'deki şubesi olarak bir konağın yenilenecek restorana çevrilmesi ile hizmete açılmıştır. (Şekil 3.41 d)

Tophane Kebapçısı: Tophane Parkı'nın yakınında yer alan, 600 yıllık tekke olarak kullanılan bir konağın yenilenecek restorana çevrilmesi ile hizmete açılmıştır. (Şekil 3.41 e) Bursa kebabı üzerinde özelleşmiştir (Anonim b).

Hacı Dayı Kebap: Tophane parkının içinde, iç kale duvarının üzerinde yer almakta olup tüm yörelere özgü lezzetleri barındırmaktadır (Şekil 3.41 f).

Anadolu Evi: Tophane-Çakırhamam sur hattının üzerinde, Sur Üstü Konağı'nın karşısında yer alan yapı (Şekil 3.41 g), 300 yıllık bir konağın yenilenecek restorana çevrilmesi ile lokal olarak hizmet vermektedir (Anonim 2021a).

Kalecik Restoran: Kaleiçi Sokak'ın sonunda, Şehadet Cami'nin köşesinde yer alan yapı (bkz. Şekil 3.41 h), 2002 yılında eski bir konağın yenilenip restorana çevrilmesi ile hizmete açılmıştır.

Gümüşlü Kahve: Tophane Parkı'nın üst kotunda yer alan kafedir. Parkın çeşitli noktalarında oturma alanları yer almaktadır.

Yamaç Kafe: 2017 yılında, Cemal Nadir Caddesi üzerindeki, Tophane Parkı'na uzanan surlar üzerinde, kotlar halinde düzenlenmiş olarak kafe hizmeti vermektedir (Şekil 3.41 i).

Romans Kafe: Balibey Han ve Yamaç Kafe arasında yer alan yeme-içme mekanıdır (Şekil 3.41 j).

3.1.4. Hisar Bölgesi Tarihi ve Kültürel Miras Koruma Çalışmaları

Hisar Bölgesi'nin tarihi ve kültürel miras alanlarını korumak ve sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla farklı yıllarda pek çok çalışma ve proje önerilmiş ya da gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bazıları devamlı olmakla birlikte bazıları anlık müdahalelerdir. Bölüm kapsamında bu çalışmalar ve süreçleri açıklanmıştır.

Tophane Ön Yamaç Surları Restorasyon Çalışması (2005)

Tophane Ön Yamaç Surları Restorasyon Çalışması, Saltanat Kapısı'nın kuzeyi ile Kaplıca Kapı arasındaki alanı içeren ve bu alandaki surların onarımını konu alan projedir (Şekil 3.42). 2005 yılında Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanmış olan çalışma iki etaptan oluşmaktadır. Birinci etap Bursa İl Kültür Turizm Müdürlüğü ile Ordu Evi arasını kapsamakta olup A ve B olmak üzere iki kule ve arasındaki sur beden duvarlarını içermektedir. Bu alanda yapılan kazı çalışmalarında Roma dönemine ait bir bazilika, Erken Osmanlı dönemine ait hamam kalıntısı gibi pek çok buluntuya da rastlanmıştır. 2006 yılında Saltanat Kapı ve Fetih Kapı restore edilmiştir. İkinci etap ise Ordu Evi ile Kaplıca Kapı arasındaki alanı

kapsamaktadır. Bu alanda yapılar kazı çalışmaları sırasında ise Bithinya dönemine ait yeraltı tünelleri ve galerilere ulaşılmıştır. Çalışmalar günümüzde de devam etmektedir (İlkışık ve Yazar ve Başaran 2011, Anonim 2014g).

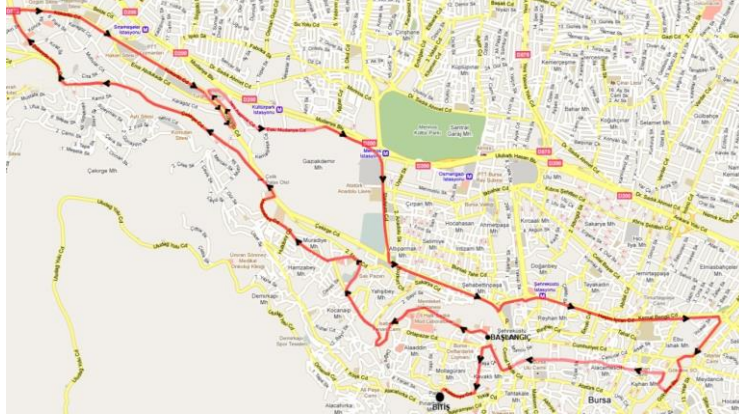

Şekil 3.42. Tophane Ön Yamaçları (Bursa Büyükşehir Belediyesi arşivi).

Uluslararası Bursa Osmangazi Tarihi Şehir Koşusu (2005)

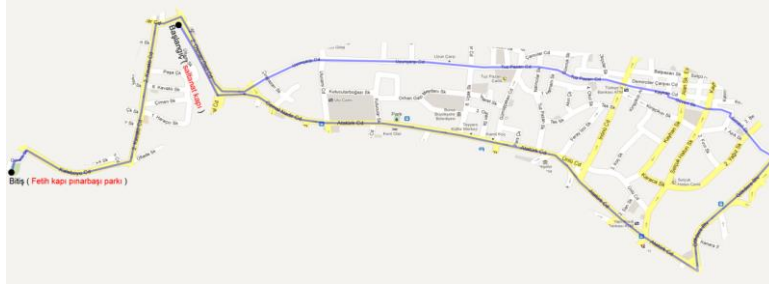
Osmangazi Belediyesi tarafından Osman Gazi'yi anma ve Bursa'nın Fethi Şenlikleri kapsamında düzenlenen maratondur. 2005 yılından itibaren düzenlenmeye başlamıştır ve 2019 yılında on dördüncüsü düzenlenmiştir. Rotalara Hisar dahil edilerek bölge odak noktası haline getirilmeye çalışılmıştır. Maraton kapsamında iki parkur bulunmaktadır (Anonim 2016b).

İlki 15 kilometrelik yarı maraton yarış güzergahıdır ve mavi çizgi ile belirtilmiştir. Koşu rotasının güzergahı (Şekil 3.43); Saltanat Kapı - Tophane Devlet Hastanesi önü - Muradiye Hamzabey Kavşağı - Çekirge Caddesi gidiş - Armutlu Meydanı - Zübeyde Hanım Caddesi iniş - Kükürtlü Kavşağı - Kükürtlü Caddesi - Kaplıca Caddesi - Sıcak Sular Merinos Kavşağı batçık yan yol- Merinos Kavşağı- Stad Caddesi - Stad Kavşağı - Altıparmak çıkış- Fomara Kavşağı- Haşimişcan Caddesi - Gökdere Kavşağı - Gökdere Setbaşı Çıkış - Irgandı Köprü Hanlar bölgesi - İnönü Caddesi İniş- Kapalıçarşı- Cemalnadir Caddesi (Zaferplaza Lambalar) - Çakırhamam Kavşağı- Tophane - Temiz Caddesi - Pınarbaşı Meydanı şeklindedir. (Anonim 2016b)

Şekil 3.43. 15 Km Yarı Maraton Koşusu – Mavi Çizgi (Anonim 2016b).

İkincisi ise 4 kilometrelik halk koşusudur ve turuncu çizgi ile belirtilmiştir. Koşu rotasının güzergahı (Şekil 3.44); Tophane - Saltanat Kapısı - Çakırhamam Kavşağı - Cemalnadir Caddesi (Zaferplaza Lambalar) - Atatürk Caddesi - Setbaşı - Irgandı Köprü Hanlar bölgesi - İnönü Caddesi İniş - Kapalıçarşı - Cemalnadir Caddesi (Zaferplaza Lambalar) - Çakırhamam Kavşağı - Temiz Caddesi -Tophane Pınarbaşı Meydanı şeklindedir. (Anonim 2016)

Şekil 3.44. 4 Km Halk Koşusu – Turuncu Çizgi (Anonim 2016b).

Yer Kapı Surları Restorasyon Çalışması (2007)

Çalışma alanlar üzerinde yapılan arkeo-jeofizik çalışmaları ile başlamıştır. Restorasyon kapsamında Bursa sur yapım teknikleri gözetilerek Horasan harcı ile iç sur ve dış sur duvarları ve üzerindeki kuleler onarılmıştır. Kulelerin iç bölümünde yer alan kazamantlar yeniden düzenlenmiştir. Dış sur duvarı ve iç sur duvarının arasındaki boşluk okçuluk çalışmaları, konserler ve törenlerin yapılması için düzenlenmiştir (Şekil

3.45). Yol açma çalışmaları sırasında yıkılan Yer Kapı aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir (Anonim 2007).

Şekil 3.45. Yer Kapı Surları Restorasyonu.

Taht-ı Kale Kapı Restorasyon Çalışması (2012)

Dış Yer Kapı olan Taht-ı Kale Kapısı (Şekil 3.46) 2012 yılında Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiştir. Dış kapı ve iç kapı arasındaki sur duvarı ve kuleler bu kapsamda onarılmıştır (Yılmaz 2014).

Şekil 3.46. Taht-ı Kale Kapı.

Bursa Şehir Turu (2012)

Osmangazi Belediyesi tarafından 2012 yılından itibaren faaliyet gösteren çift katlı kırmızı otobüsle şehir turu düzenlenmektedir. Bir saat sürmekte olan ve biletli seyahat edilen yolculuğun Hisar Bölgesi'ni de içeren on durağı bulunmaktadır (Şekil 3.47). Rota Saltanat Kapıdan başlayıp, Heykel, İnönü Caddesi, Haşim İşcan Caddesi, Altıparmak,

Kükürtlü, Çekirge, Muradiye hattını takip ederek yine Tophane’de son bulmaktadır (Anonim 2012b).

Şekil 3.47. Kırmızı Otobüs Rotası (Anonim 2015f).

Hisar Bölgesi Yönetim Planı Önerisi (2013)

Plan Bursa Büyükşehir belediyesi ve Uludağ Üniversitesi arasında imzalanan işbirliği protokolü ile başlamış ve Doç. Dr. Arzu Çahantimur tarafından yönetilmiştir. Plan içeriği beş başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde projenin amacı ve kapsamı tanımlanmıştır. İkinci bölümünde alan yönetim planı önerisi sunulmuş, alanın tanıtımı yapılmış ve önemi vurgulanmıştır. Üçüncü bölüm olan yönetimde ise politikalar ve stratejiler belirlenmiştir. Dördüncü bölümde Uygulanabilirlik analizi yapılmış, son bölümde ise eylem planı oluşturulmuştur. Proje için yedi problem alanı başlığı belirlenmiştir. Bunlar; çevre düzeni ve yaşam kalitesi, çevre koruma ve planlama, acil durum risk ve afet yönetimi, ulaşım ve erişebilirlik, tanıtım ve turizm, eğitim ve bilinçlendirme, işbirliği ve eşgüdümdür. Bu başlıklar dahilinde eylem planı geliştirilmiştir (Çahantimur 2013).

Hisar’ın bütünlük ve otantiklik açısından incelendiğinde tarihi sur dokusu ve sahip olduğu organik doku ile bütünlük sağlamaktadır. Ayrıca geçirdiği dönemler içerisindeki değişikliklere ve dönüşümlere uyum sağlayıp günümüze kadar dokusunu koruyarak

gelebilmesi UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alabilmesi için önemini göstermektedir. Yönetim planının amacı tüm dünyada geçerli olan sürdürülebilir kentsel gelişim kriterlerini Hisar ve çevresinde sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu ana amaca hizmet eden alt amaçlar ise, alanı kültürel, mimari ve tarihi miras niteliği taşıyan fiziksel mekânsal ve sosyokültürel özellikleri ile birlikte korumak ve Bursa'nın bir parçası haline getirmek, sürdürülebilir bir yönetim ile alanın korunması geliştirilmesi ve değer kazanması için gerekli eylemlerin koordinasyonunu sağlamak, alanın herkes tarafından tanınmasını, değerinin anlaşılmasını ve erişilebilir olmasını sağlamak, toplumsal farkındalığı sağlayarak alanın tarihi ve kültürel mirasının korunması ve geliştirilmesine olan ilgiyi ve katılımı arttırmak ve yönetim planının sahiplenilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Hisar Alan Yönetim Planı'nın vizyonu, farklı medeniyetlerin beşiği olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun yapı taşlarını taşıyan Bursa kentinin ana çekirdeği Hisar Bölgesi'nin UNESCO Dünya Mirası Listesine girmesidir. Misyonu ise, Hisar Bölgesi'nin fiziksel sosyal ve kültürel yapısıyla, katılımcı bir anlayışla ve sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde korunarak bir yaşam ve cazibe alanı haline getirilmesi olarak belirlenmiştir (Çahantimur 2013).

Şekil 3.48. Hisar için Ortak Akıl Arama Toplantısı (Çahantimur ve Öztürk 2020).

Zindan Kapı Restorasyon Çalışması (2013)

Restorasyon çalışmalarına 2013 yılında Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu onayı ile başlanmıştır. İlk olarak belgeleme ve rölöve çalışmaları yapılmış, üç aşamalı olarak restitüsyon projeleri hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında zindanın iç boşluğu, üç adet kule, kuleleri bağlayan iç ve dış beden duvarları, kulelerin kazamat katları, yer altı zindan odaları restore edilmiştir. (Şekil 3.49) Ayrıca zindan için yeniden kullanım projesi önerilmiştir. Bu kapsamda iç avluda tören ve oturma alanları oluşturulmuş ve

yeme-içme mekanları tanımlanmıştır. Çalışmalar günümüzde de devam etmekte olup sonuna yaklaşmıştır (Yavaş 2017).

Şekil 3.49. Zindan Kapı Restorasyonu.

Hisar Arkeopark Projesi (2015)

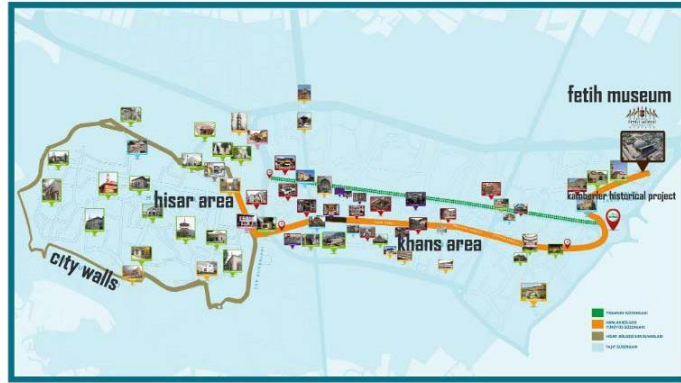
Hisar Arkeopark Projesi, Mollagürani Mahallesi'nde ortaya çıkarılan Roma dönemine ait kalıntıların 2015 yılında Bursa Osmangazi Belediyesi'nin girişimleri ile 1. Derece Sit Alanı ilan edilerek açık hava müzesine dönüştürülme çalışmasıdır. Proje Koruma Kurulu tarafından yürütülmektedir ve Bursa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, Bursa Uludağ Üniversitesi ve Bursa Osmangazi Belediyesinin iş birliğiyle çalışmalar devam etmektedir. Kazı çalışmaları sırasında taşınır ve taşınmaz pek çok kültür mirasına (Şekil 3.50) ulaşılmıştır (Anonim 2011b).

Şekil 3.50. Arkeopark kazı alanı.

Bursa Yaşayan Tarih Yolu (2018)

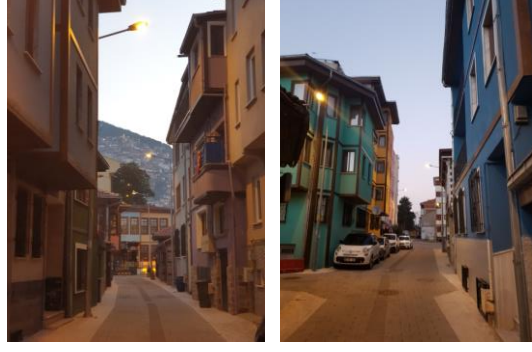
Bursa Osmangazi Belediye'si tarafından hazırlanmış rota projesidir. Hisar bölgesi, Hanlar Bölgesi ve Fetih Müzesi'ni birbirine bağlayarak ulaşım çeşitleri tanımlanmıştır. Kentsel ölçekte ele alındığında kültürel rota planlamasını destekleyecek niteliktedir (Şekil 3.51).

Şekil 3.51. Osmangazi Belediyesi'nin Rota Çalışması (Anonim 2019d).

"Yaşayan Tarih" Hisar İçi Kentsel Tasarım Projesi (2019)

Proje kapsamında Hisar Bölgesi'nde çeşitli bölgelerde restorasyon ve cephe sağlıklılaştırma çalışmaları yapılmasını kapsayan projedir. Alan sınırları Hisar Sit bölgesi ve Bursa Kültür Varlıkları Koruma Kurulu'nun karar verdiği bir bölgeyi kapsamaktadır. Proje Osmangazi Belediyesi tarafından yürütülmektedir. Proje hayata geçilmeden önce yerel halk ile görüşmeler yapılarak proje içeriği anlatılmış, yapılan görüşme sonucunda onların görüşleri alınıp proje kapsamında değerlendirilmiştir. Projenin ilk ayağı Oruç Bey Caddesi Cephe Sağıklaştırma Projesidir (Şekil 3.52). Proje ise ihale yoluyla özel şirketlere yaptırılmış ve tamamlanmıştır. Toplamda yirmi sekiz binanın cephesi yenilenmiştir (Anonim 2020d).

Şekil 3.52. Kale Sokak'taki cephe onarımı geçiren konutlar.

Hisar Bölgesi Kentsel Koruma Analiz Çalışması (2019)

Hisar Bölgesi Kentsel Koruma Planı Bursa Osmangazi Belediyesi tarafından ihale yoluyla CM Mimarlık tarafından yapılmıştır. Çalışma kapsamında ilk olarak Bursa Hisar bölgesi tanımlanarak korunmaya değer öneminin olduğu vurgulanmıştır. Çalışmanın amacı, Bursa Hisar Bölgesi'nin düzenlenmesi için Koruma Amaçlı İmar Planı'na göre ön araştırmaların hazırlanması, çevresel, tarihi ve mimari saptama değerlerinin yapılması bugüne kadar korumaya ilişkin alınmış kararları, planları ve uygulama sürecinin araştırılması ve değerlendirilmesidir. Bu kapsamda belirlenen hedeflerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz; kültürel ve doğal değerlerin koruma ve kullanma dengesi kurularak ekolojik planlama sisteminin oluşturulması, bölgenin tarihsel kimliğini ve önemini vurgulamak, alanı koruyarak tanıtmak, konaklama ve satış faaliyetlerinin esaslarını belirlemek, sivil ve anıtsal dokunun kalitesini yükseltmek, restorasyon projelerinin yaygınlaşmasını sağlamak, yöre halkının sürece katılımını sağlamak, tarihi katmanlara bütüncül bir yaklaşımla bakmak, arkeopark ve kentsel rekreasyon çalışmaları, yeniden işlevlendirme ve düzenleme çalışmaları yapmak, yaya ve trafik senaryosunu düzenlemek, bölge için yönlendirme elemanları tasarlamak, açık alanları yeniden düzenlemektir. Bu amaç doğrultusunda analiz çalışmalarına yer verilmiş ve elde edilen verilere göre bölgede beş odak noktası tanımlanmıştır (Şekil 3.53). Bir numaralı odak, aktif turist bölgesi olması dolayısıyla Tophane meydanı ve Saltanat Kapısıdır. İkinci odak dini turizm rotası olması sebebiyle Kavaklı Caddesi, Üftade Cami ve Türbesidir. Üçüncü odak kentsel çekim noktası olması dolayısıyla Kaleboyu Caddesi, Arkeopark ve Kent Bostanı'dır. Dördüncü odak dini turizm rotası Alaaddin

İçerikte elde edilen odak noktalarını birbirine bağlayan rotalardan söz edilmektedir. Ancak metin genelinde oluşturulmuş güzergah çalışmalarına rastlanmamıştır. Bu çalışma belirlediği odak noktaları ve yaptığı analizler ile kültürel rota çalışması için altlık oluşturmuştur. (Sorguç ve Tangör 2018)

Bursa Hisar Bölgesi'nde yapılan tarihi ve kültürel mirası koruma çalışmaları Çizelge 3.3'te verilmiştir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde projeler arası koordinasyon eksikliği olduğu ve bu durumun uygulama süreçlerini olumsuz etkilediği görülmektedir.

Çizelge 3.3. Hisar Bölgesi'nde gerçekleştirilen tarihi ve kültürel miras koruma çalışmaları listesi.

2005	TOPHANE ÖN YAMAÇ SURLARI RESTORASYON ÇALIŞMASI (B.B.B. AÇTIĞI İHALE İLE ÖZEL BİR ŞİRKET TARAFINDAN UYGULANMISTIR.)
2005	ULUSLARARASI BURSA OSMANGAZI SEHIR KOSUSU (OSMANGAZI BELEDİYESİ TARAFINDAN ORGANİZE EDİLMİŞTİR.)
2007	YER KAPI SURLARI RESTORASYON ÇALIŞMASI (B.B.B. AÇTIĞI İHALE İLE ÖZEL BİR ŞİRKET TARAFINDAN UYGULANMISTIR.)
2012	TAHT-I KALE KAPI RESTORASYON ÇALIŞMASI (B.B.B. AÇTIĞI İHALE İLE ÖZEL BİR ŞİRKET TARAFINDAN UYGULANMISTIR.)
2012	BURSA SEHIR TURU (OSMANGAZI BELEDİYESİ TARAFINDAN ORGANİZE EDİLMİŞTİR.)
2013	HISAR BÖLGESİ YÖNETİM PLANI ÖNERİSİ (BÜİ MİMARLIK FAKÜLTESİ VE BBB İŞBİRLİĞİ İLE HAZIRLANMIŞ, UYGULANMAMISTIR.)
2013	ZINDAN KAPI RESTORASYON ÇALIŞMASI (B.B.B. AÇTIĞI İHALE İLE ÖZEL BİR ŞİRKET TARAFINDAN UYGULANMISTIR.)
2015	HISAR ARKEOPARK PROJESİ (OSMANGAZI BELEDİYESİ TARAFINDAN UYGULANMAKTA, BÜİ ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ TARAFINDAN DESTEKLENMEKTEDİR.)
2018	BURSA YASAYAN TARİH YOLU (OSMANGAZI BELEDİYESİ TARAFINDAN HAZIRLANMISTIR.)
2019	"YASAYAN TARİH" HISAR İÇİ KENTSEL TASARIM PROJESİ (OSMANGAZI BELEDİYESİ'NİN AÇTIĞI İHALE İLE ÖZEL BİR ŞİRKET TARAFINDAN UYGULANMISTIR.)
2019	HISAR BÖLGESİ KENTSEL KORUMA ANALİZ ÇALIŞMASI (OSMANGAZI BELEDİYESİ- CM MİMARLIK İŞBİRLİĞİ İLE HAZIRLANMISTIR, TANITIM TOPLANTILARI İLE İÇERİĞİ PAYLAŞILMISTIR.)

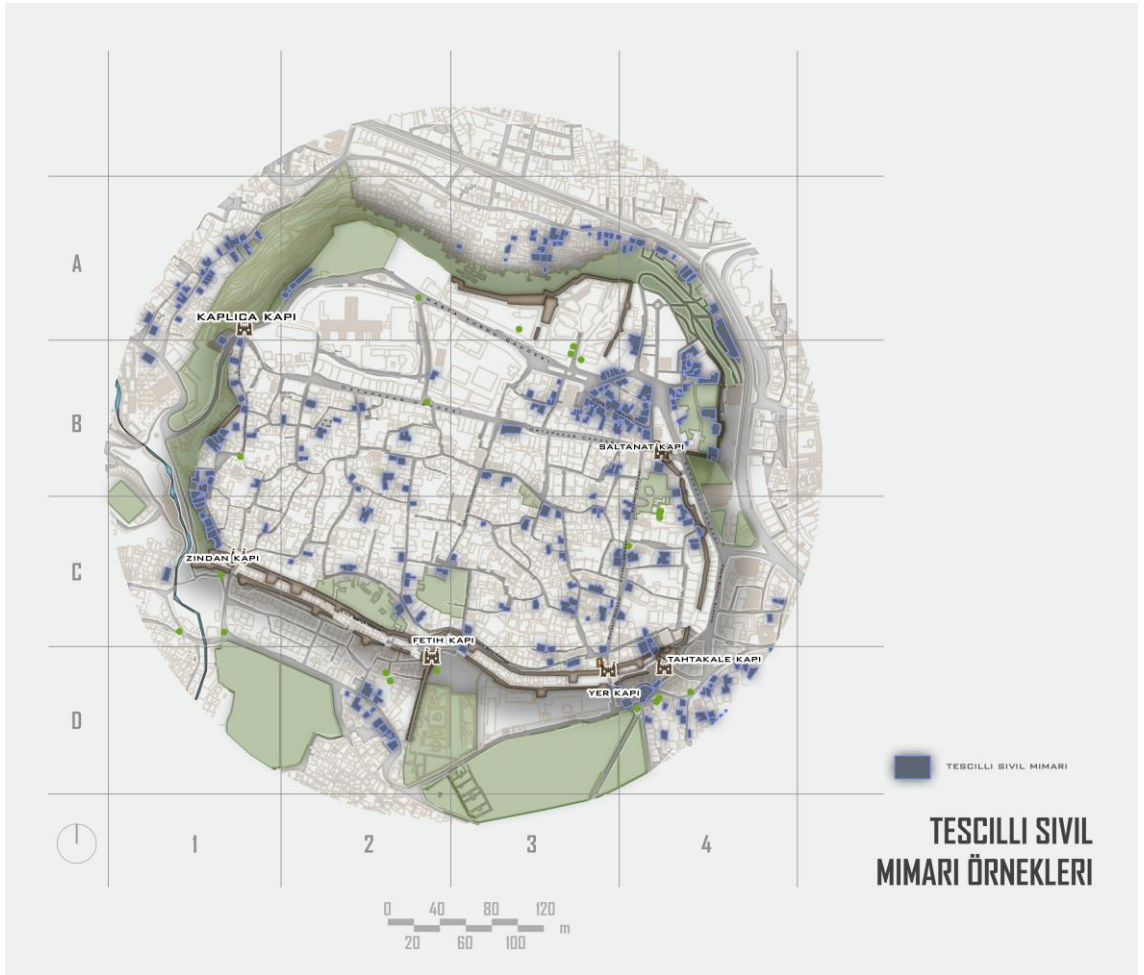
3.1.5. Hisar Bölgesi Analiz Çalışması

Hisar Bölgesi üzerinde beş adet analiz çalışması yapılmıştır. Bu analizler sonucunda fonksiyon haritası, ulaşım analizi, tescilli sivil mimari örneği analizi, arkeolojik kazı alanları ve yeşil alanlar haritalar üzerinde tanımlanmıştır. Fonksiyon analizi "Hisar Bölgesi Tarihi ve Kültürel Miras Değerleri" bölümünde ele alındığı için bu başlıkta ona yer verilmeyecektir.

A) Üftade merdivenleri B) Kırk Merdivenler C) Haşim İşcan Parkı'na çıkan merdivenler D) Tophane Yamaçları'ndaki merdivenler

Mevcut tescilli sivil mimari analizi

Hisar bölgesindeki konut, kültür merkezi, kafe, restoran, müze gibi çeşitli farklı işlevlerde kullanılan tescilli sivil mimari örneklerinin bölge üzerindeki yoğunluğu harita üzerinde işlenmiştir (Şekil 3.58). Bu yapılardan bazıları onarım geçirmiş veya yeniden inşa edilmiştir. Konut olarak inşa edilen bu yapılar günümüzde yeniden işlevlendirilerek ziyaretçilere açılmıştır. Bu kapsamda hazırlanan kültür rotası planlamasında temalarla ilişkilendirilerek odak noktası olarak değerlendirilmiş ve duraklama noktası olarak tanımlanmışlardır.

Şekil 3.58. Tescilli sivil mimari örnekleri (Sorguç ve Tangör 2018'den uyarılarak alınmıştır).

Arkeolojik kazı alanları analizi

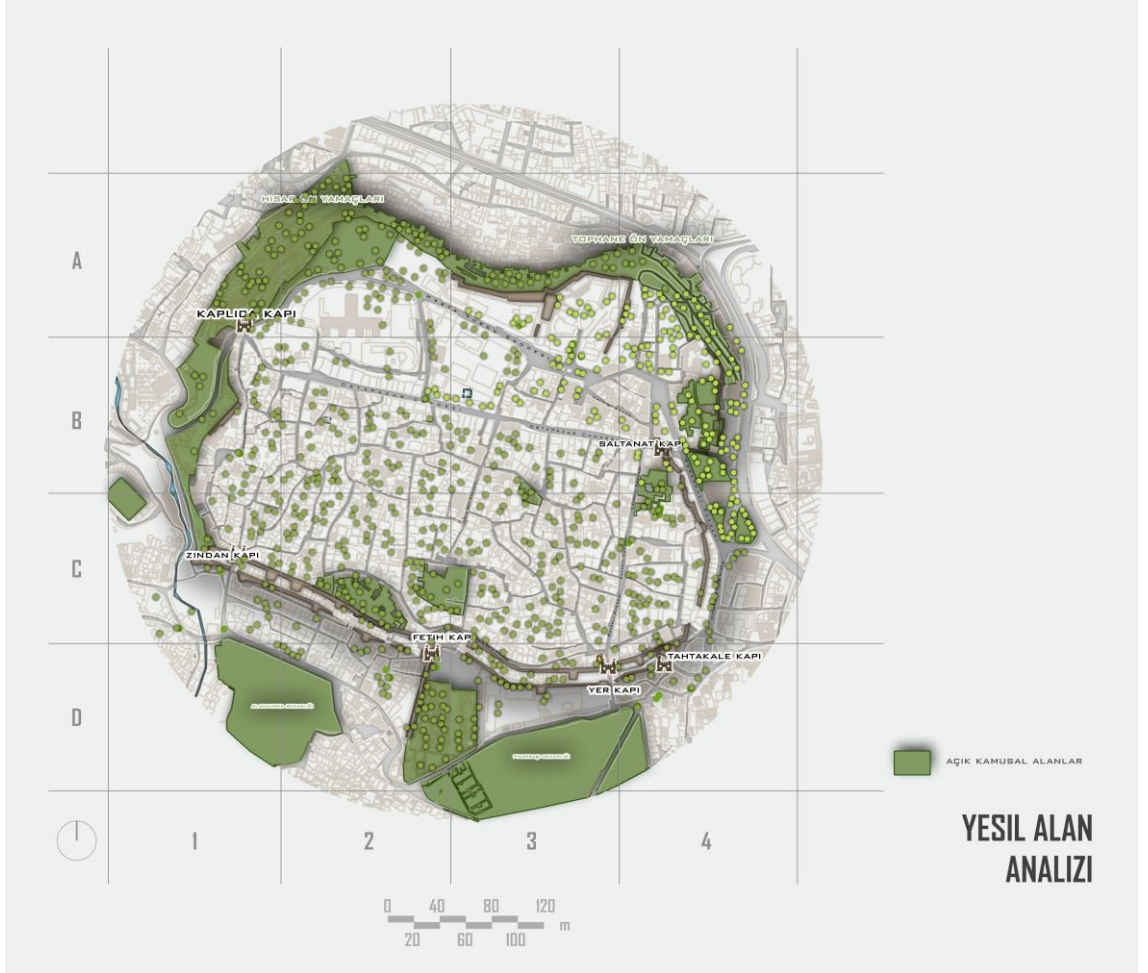
Hisar bölgesinin katmanlı yapısı, alanda farklı dönemlere ait pek çok arkeolojik buluntuya rastlanmasına neden olmaktadır. Bu alanların bazıları arkeopark haline getirilmiş olup bazılarında ise kazı çalışmaları devam etmektedir. Çalışmalar kapsamında künk, temel, kanal, duvar ve mozaik kalıntılarına rastlanmaktadır (Şekil 3.59). Bu kalıntılar Bithinya, Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerine aittir. Bazı kalıntılar yeni inşa edilen yapıların altında kalmıştır. Hakkında bulgular olan bazı kalıntılar ise projelendirilerek yeniden inşa edilmiştir. Hisar'ın çok katmanlı yapısının deneyimlenmesi için bu arkeolojik alanların projelendirilerek koruma altına alınması ve programlanarak ziyaretçiler tarafından ziyaret edilebilir olması önemlidir.

Şekil 3.59. Arkeolojik kazı alanları (Sorguç ve Tangör 2018'den uyarlanarak alınmıştır).

Yeşil alan analizi

Hisar bölgesinde üzerinde pek çok açık kamusal alan, park, mezarlık ve tescilli anıt ağaç bulunmaktadır. Bu kapsamda analiz sonucunda bölgedeki yeşil dokunun oldukça yoğun ve güçlü olduğu görülmektedir (Şekil 3.60). Arkeolojik kazı alanların zaman içinde yeşil alana dönüşmesi de yeşil alanları arttıran bir başka etkidir. Yeşil alanlar içinde pek çok farklı endemik bitki türünü de barındırmaktadır. Hazırlanan rota planlamalarında doğal miras öğeleri olarak yer alan yeşil alanlar duraklama noktaları olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 3.60. Yeşil alan analizi (Sorguç ve Tangör 2018'den değiştirilerek alınmıştır).

3.2. Alan Çalışması: Bursa Hisar Bölgesi Tematik Kültür Rotası Önerisi

Tez kapsamında yapılan alan çalışmasında katılımcı bir yöntem önerisi olarak tematik kültür rotası önerilmiştir. Bu bağlamda kararın alınması ve uygulanması iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. İlk aşamada ortak akıl süreç tasarımı, ikinci aşamada ise tematik kültür rotasının kurgu süreci ele alınmıştır.

3.2.1. Ortak Akıl Arama Süreç Tasarımı

Alan çalışmasının katılımcı süreçleri Hisar sakinleri ile birlikte iki aşamalı toplantılar halinde tasarlanmıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilen ilk aşama olan Odak Grup Toplantısı ile kültür rotası kararı alınmış, ikinci aşama olan Atölye Çalışması ile de ipe haritalama (string mapping) yöntemiyle rota kurgusu geliştirilmiştir.

1.Adım: Hisarlılar İle Odak Grup Toplantısı (26.10.2018)

Hisar için sunulacak katılımcı yöntem önerisinin çalışma yöntemini belirlemek amacıyla Hisar sakinleri ile bir araya gelinerek “Odak Grup Toplantısı” gerçekleştirilmiştir. Yerel halkın doğrudan katılımının sağlanması ve fikir beyan edebilmeleri için katılım yöntemi yüz yüze gerçekleşen odak grup toplantısı olarak belirlenmiştir (Şekil 3.61).

Odak grup toplantısı kapsamında,

- Hisarlı yerel halkta, kent üzerinde alınan kararlarda söz sahibi olabilme bilinci oluşturmak.
- Yaşadıkları bölge üzerine düşünebilme yetilerini geliştirmek.
- Kent hakkı ve katılım konularında yerel halkı eğitmek,
- Halkı bilinçlendirerek, halk eliyle, Hisar Bölgesi'nin korunmasını ve sürdürülmesini sağlayacak çalışmalar yapmak hedeflenmiştir.

Şekil 3.61. 26.10.2018 tarihli odak grup toplantısı.

Toplantı 26.10.2018 tarihinde Kale İçi Otel’de organize edilmiş ve Hisar sakinlerinin katılımı ile gerçekleşmiştir. Toplantının başlangıcında “Kültürel Miras Çevrelerinde Katılımcı Yaklaşımlar: Hisar” temalı bir sunum gerçekleştirilerek sosyal sürdürülebilirlik, kent hakkı, katılım kavramları irdelenmiş ve başarılı katılım örnekleri desteklenmiştir. Bu örnekler, Fortress Reinvented Projesi, “Come in!” Projesi, InduCult2.0 Projesi, SHARE Projesi, Lichtbild Projesi, Youth-Together Projesi şeklindedir.

Sunum sonrası katılımcılar arasında bir tartışma ortamı meydana getirilip sunum kapsamında verilen örnekleri dikkate almaları istenerek katılımcılara, Bursa Hisar Bölgesi ile ilgili neyi değiştirmek istedikleri, Bursa Hisar Bölgesi ile ilgili sorunlar neler olduğu ve nasıl bir Hisar istedikleri sorulmuştur.

Tartışma sonucunda katılımcıların verdiği cevaplara göre;

- Hisar’ın iç bölgelerine yeterince ziyaretçi uğramamaktadır.
- Ziyaretçiler Hisar Bölgesi’nin çevresinden dolaşmaktadır.
- Ziyaretçilerin belirli ziyaret alanlarında yoğunluk oluşması ulaşımı olumsuz etkilemektedir.
- Hisariçi’nde ziyaretçilerin vakit geçirebilecekleri alan sayısı ve çeşitliliği çok azdır.
- Hisar içinde tarihi ve kültürel değeri olan pek çok alan yeterince değer görmemektedir.

- Bursa Hisar Bölgesi bir bütün olarak UNESCO Dünya Mirası Listesinde yer almalıdır.

Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda, Hisar'ın iç bölgelerinin yeterince ziyaretçi alamaması ve ziyaretçilerin Hisar'ı çevresinden dolaşıp belirli noktalarda yoğunluk oluşturması göz önünde bulundurularak; ziyaretçi yoğunluğunu bölge üzerinde dengeli bir şekilde dağıtmak, yoğun ziyaretçi alan bölgelerin bozulmasını önlemek ve görünürde olmayan alanları öne çıkararak korunmasını ve değer kazanmasını sağlamak amacıyla Bursa Hisar Bölgesi'nde katılımcı bir yöntem önerisi olarak "Kültürel Rota Planlaması" önerilmiştir.

2.Adım: Hisarlılar İle Atölye (Workshop) Çalışması (05.11.2020)

Hisar için belirlenmiş katılımcı yöntem önerisi olan Hisar Kültürel Rota Planlama Çalışması'nın rota kurgusunun yerel halk ile oluşturulması amacıyla Hisar sakinleri ile ikinci kez bir araya gelinerek Atölye (Workshop) Çalışması gerçekleştirilmiştir. (Şekil 3.62) Yerel halkın rota kurgusuna dahil olabilmesi için katılımcı yöntem olarak atölye seçilmiştir. Toplantıya Hisar sakinlerinin yanında bölge muhtarları da dahil olmuştur.

Şekil 3.62. 05.11.2020 tarihli Atölye Çalışması.

A) Atölye çalışması ipe haritalama etkinliği B) Hisar sakinleri ile atölye

Atölye çalışması kapsamında,

- Katılımcıların kültürel rota planlama aşaması olan rota kurgusu sürecine doğrudan katılımı sağlamak,

- Bölgeyi en iyi tanıyan kişiler olan yerel halkın bölge üzerindeki deneyimlerinin rota kurgusuna yansımalarını sağlamak,
- Hazırlanacak kültürel rota planlaması ile bölge üzerinde sürdürülebilir turizm planlaması geliştirmek böylece bölgeyi korumak ve sürdürülebilirliğini sağlamak hedeflenmiştir.

Atölye çalışması 05.11.2020 tarihinde Kale İçi Otel’de organize edilerek, yerel halk ve muhtarların katılımı ile gerçekleşmiştir. Toplantının başlangıcında “Tarihi Ve Kültürel Miras Koruma Çalışmalarında Katılımcı Bir Yöntem Önerisi; Bursa Hisar Örneği / Atölye: İple Haritalama” temalı bir sunum gerçekleştirilmiştir (Şekil 3.63). Sunum kapsamında kent hakkı kavramı, top-down ve bottom-up yaklaşımı irdelenmiş, Bursa Hisar Bölgesi tanımlanmış, neden yöntem önerisi olarak kültür rotası seçildiği açıklanmış, kültür rotası planlaması, planlama değişkenleri ve rota kurgusu süreç olarak belirtilmiştir. Devamında kültür rotası üzerine başarılı örnekler aktararak sunum desteklenmiştir. Bu kapsamda THETRIS projesi, the Circuldouce Projesi, Avrupa Termal Miras Rotası, The Via Francigena, Büyük Kuzey Sergisi, Kayseri Kültür Yolu ve Adım Adım Afyon / 12 Ay Afyon Rotası örnekleri irdelenmiştir. Sunumun sonunda atölyenin uygulama aşaması olan “İple Haritalama (String Mapping)” çalışması açıklanmıştır. Bu kapsamda string mapping yönteminin ne olduğu, uygulama aşamaları açıklanarak katılımcı föyleri tanıtılmıştır. Föyler ile katılımcılara Hisar Değerleri fonksiyon haritası ve Hisar Değerleri listesi verilmiştir.

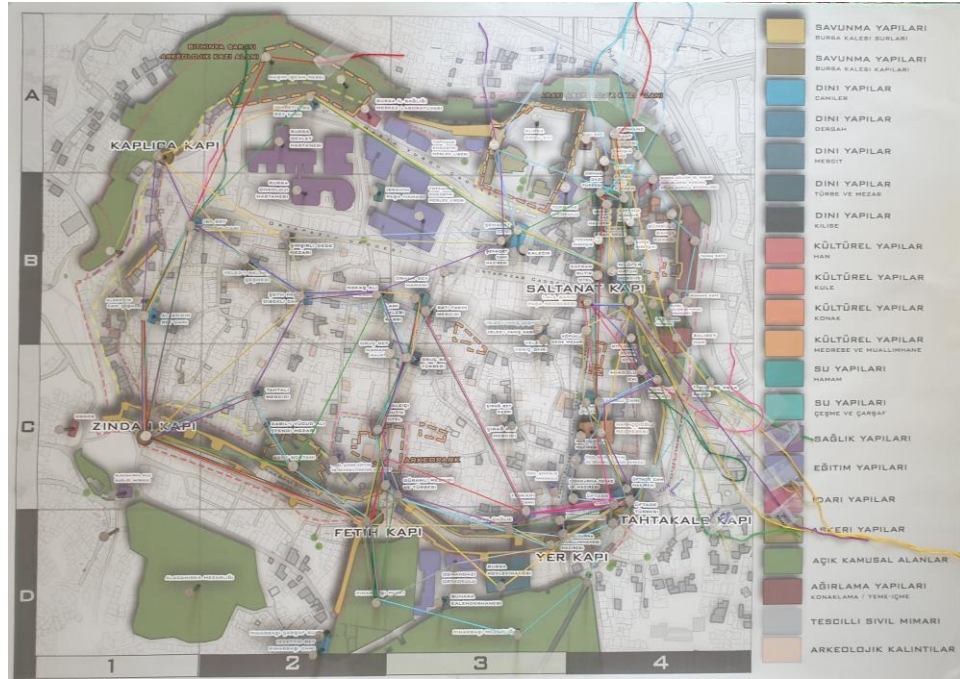
Şekil 3.63. Atölye çalışmasının sunum aşaması.

“İple haritalama” Çalışması için A1 boyutundaki Hisar Değerleri fonksiyon haritası köpük levha üzerine yapıştırılarak, her bir Hisar değerine bir çivi saplanmıştır. Katılımcılara farklı renklerde ipler verilerek kendi rotalarını oluşturmaları beklenmiştir. Bu kapsamda katılımcılar belirledikleri başlangıç noktasından itibaren seçtikleri odaklara ait çivilere ellerindeki ipi dolayarak kendi rotalarını oluşturmuşlardır (Şekil 3.64).

Şekil 3.64. Atölye çalışmasının iple haritalama aşaması.

Atölye kapsamında yapılan “iple haritalama” çalışması sonucunda Şekil 3.6’te görseli bulunan haritalama çalışması elde edilmiştir. Sonuç üründe katılımcıların seçtikleri rotalarda kullanılan güzergah yoğunlukları net bir biçimde okunmaktadır.

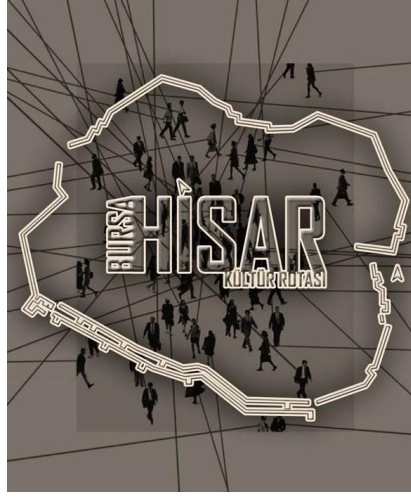
Şekil 3.65. String Mapping Atölye Çalışması sonuç ürünü.

Elde edilen harita çalışması sonucuna göre;

- Kullanıcılar çoğunlukla başlangıç ve bitiş noktası olarak Tophane Parkı ve Saltanat Kapı'yı seçmişlerdir.
- Bursa Kalesi Kapılarının seçilme dereceleri çoktan aza doğru: Saltanat Kapı, Fetih Kapı, Zindan Kapı, Yer Kapı, Kaplıca Kapı, Tahtakale kapı şeklindedir.
- En yoğun seçilen bölgeler; Tophane Bloğu, Kavaklı Bloğu, Üftade Bloğu, Pınarbaşı Bloğu, Oruç Bey Bloğu, Alaaddin Bey Bloğu'dur.
- Seçilmeyen bölgeler; Alacahırka Bloğu , Sanat Enstitüsü Bloğu ve Hastane Bloğu'dur.
- Katılımcılar tarafından seçilen önemli akslar: Kavaklı Cadde-Tophane hattı, Osmangazi Caddesi, Kaleboyu Caddesi, Oruç Bey Caddesi, Alaaddin Bey Caddesi, Kalebahçe Sokak, Kaleiçi Sokak'tır.
- Kullanıcılar tarafından az seçilen akslar: Ortopazar Caddesi, Kaplıca Caddesi'dir.
- Kullanıcılar tarafından çok seçilen arkeolojik alanlar: Arkeopark, Bey Sarayı Kazı Alanı'dır.
- Kullanıcılar tarafından az seçilen arkeolojik alanlar: Bithinya Sarayı Kazı Alanı, Filiboz Mescidi Kazı Alanı'dır.
- Bey Sarayı kalıntıları, Bithinya Sarayı kalıntılarına göre daha fazla bilinmekte ve önemsenmektedir. Bu sebeple Katılımcıların Osmanlı Dönemine daha hakim olduğu görülmektedir.
- Cumhuriyet dönemi ve sonrası dönem yapıları olan Memleket Hastanesi, Haşim İşcan Parkı, Tophane Endüstri Meslek Lisesi (Sanat Enstitüsü), Tophane İlköğretim Okulu (Hisar'daki ilk ilkokul) gibi pek çok önemli yapı katılımcılar tarafından tercih edilmemiştir. Bu durum katılımcıların Cumhuriyet Dönemi ve sonrası yapılarını yeteri kadar tanımadıklarını göstermektedir.
- Katılımcıların seçtikleri güzergah yoğunlukları dikkate alındığında bu akslar üzerinde yeniden işlevlendirme ile yerel halkın kullanımına sunulmuş pek çok yapı olduğu görülmektedir. Katılımcıların bu noktalardan geçen güzergahlar çizmeleri yerli halkın bu alanları günlük yaşantısında aktif olarak kullandığını ve bu şekilde yapılan koruma çalışmalarının onları Hisar içinde tuttuğunu göstermektedir.
- Hisar Bölgesi'ni bir bütün olarak ele aldığımızda seçilen güzergahlar bölgenin doğu bölümde yoğunlaşmaktadır. Bu durumun bir sebebi de pek çok katılımcının Hanlar Bölgesi ve kent merkezini gündelik yaşamlarında aktif olarak kullanmalarının Hisar içindeki hareketlerine de yansıdığına göstergesidir.

3.2.2. Bursa Hisar Tematik Kültür Rotası Kurgu Aşamaları

Alan çalışmasının ilk aşaması olan ortak akıl arama sürecinin verilerine dayanarak, Bursa Hisar Kültür Rotası (şekil 3.66) için üç farklı tema ve on farklı alternatifli rota akışı tanımlanmıştır.

şekil 3.66. Bursa Hisar Kültür Rotası simgesi.

Bursa Hisar Kültür Rotası Planlaması'nın üç teması; Hisar'ın Katmanları, Hisar'ın Doğası ve Hisar'da Yaşam olarak belirlenmiştir (şeki 3.67). Bu temalar ve alternatiflerin seçilme nedenleri ve akış kurguları ilgili başlıklar altında açıklanmaktadır.

şekil 3.67. Hisar Kültür Rotası temaları.

Hisar Kültür Rotası kapsamında hazırlanan tüm alternatiflerde aynı görsel altlık kullanılmıştır. Sayfaların renkleri temaları, rotaların renkleri ise alternatifleri temsil etmektedir. Burada amaçlanan hazırlanan görsel materyallerin ziyaretçiler tarafından doğru algılanmasını ve ayırt edilebilmesini sağlamaktır. Grsel altlık  bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde her alternatif için içerik tanımı yapılmış ve simgesel bir görsel ile desteklenmiştir. İkinci bölümde koordinat düzlemi üzerine yerleştirilmiş Hisar Bölge Haritası ve her alternatifin rengine uygun olarak işlenmiş rota güzergahı yer almaktadır. Ayrıca harita üzerinde rotadan bağımsız olarak yeme-içme mekanları, tuvaletler, otopark alanları ve konaklama mekanları belirtilmiştir. Ziyaretçiler rota sürelerini kendilerine göre yeniden programlayarak, istedikleri noktalarda rotayı durdurup tanımlanan bu alanları kullanabilirler. Grsel altlığın üçüncü bölümünde rota akışı yer almaktadır. Başlangıç noktası bitiş noktası, odaklar, geçilen sokak ve caddeler akış üzerinde sırası ile numaralandırılarak verilmiştir. Her odakta hangi eylemin yapılacağı simgeler ile odakların kenarlarına işlenmiştir. Bazı odak noktaları hareket bazı odak noktaları ise durma eylemine göre düzenlenmiştir. Rotaların başlangıç ve bitiş noktalarında, ziyaretçilerin hangi yönden gelmesi ve bitişinde hangi yöne yönelmesi gerektiği belirlenmiştir. Bu yönlendirmeler ile UNESCO Miras Alanları ve Hisar arasında ilişki kurularak rota kentsel peyzaj ölçeğinde değerlendirilmiştir. Bazı rotalarda seçilen güzergaha yakın olan ve önemli görülen bazı noktalar seçenekli olarak belirtilmiş ve ziyaretçilerin tercihine bırakılmıştır. Her odak noktasının yanında o noktanın başka hangi alternatif rotalar üzerinde olduğu renkler halinde işaretlenmiştir.

Rota akışı için hareket tipleri belirlenmiştir. Bunlar yürüme, yukarı tırmanma, aşağı inme ve bisiklet şeklinde dir. Bazı odaklarda ise süre simgesi konularak ziyaret edilmesi beklenmektedir. Bu noktalarda geçirilecek süre ziyaretçilere bırakılmakla birlikte maksimum 10 dakikadır. Eğer odak üzerinde dinlenme ve yeme-içme molası verildi ise bu süre uzatılabilir.

1.Tema: Hisar'ın Katmanları

Hisar Bölgesi kurulduğu günden bugüne beş farklı yönetimin idaresi altında varlığını devam ettirmiştir. Her yönetim, var olduğu süreç boyunca, kent üzerinde çeşitli

eklemeler ve çıkarmalar yapmış, gerek somut gerekse somut olmayan pek çok miras ile kendilerine ait katmanları işlemişlerdir. Her gelen yeni yönetim var olanın üzerine eklenerek kentin katmanlı yapısını oluşturmuştur.

Ortak akıl arama süreci sonucunda elde edilen çıkarımlar dikkate alındığında, Hisar üzerindeki bu katmanlı yapının varlığının, katılımcılar tarafından yeteri kadar tanınmadığı tespit edilmiştir. Yapılan string mapping çalışmasında Osmanlı Dönemi değerleri sıklıkla seçilmekte iken, diğer dönemlere ait değerler çok küçük bir azınlık tarafından tanınmış ve rotalara dahil edilmiştir.

Kentin katmanlı yapısının kentliler tarafından tanınmasını ve okunmasını sağlamak, kentin tarihsel süreci ile ilgili farkındalığı arttırmak amacıyla, Bursa Hisar Kültür Rotası'nın ilk teması "Hisar'ın Katmanları" olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, kentin idaresi altında kaldığı her dönem katman halinde ayrıştırılmış ve tema içeriğinde alternatif olarak sunulmuştur. Tema kapsamında hazırlanan tarihsel dönem odaklı bu alternatif rotalar ile ziyaretçilerin, kentin üst üste birikmiş dokusu içinde dönemleri ayrıştırarak analiz edebilmesi ve tanınması amaçlanmaktadır. Bunun yanında kentin farklı dokularının ayrıştırılarak ortaya çıkarılması ile Hisar'ın potansiyelinin farklı hedef kitleleri tarafından fark edilip ve bölgenin ziyaret edilmesi de hedeflenmektedir.

Tema kapsamında Hisar'ın tarihsel süreçte geçirdiği beş dönemi konu alan beş adet alternatif rota hazırlanmıştır. Her alternatif rota, Bursa Hisar Bölge'sinin o dönemdeki ismi ile adlandırılmış ve farklı renklerde işlenmiştir. Bu alternatifler; Prusa ad Olympum Yolu, Prusa Yolu, Prousa Yolu, Hüdavendigar Yolu ve Bursa Yolu'dur (Şekil 3.68).

Şekil 3.68. Hisar'ın Katmanları temalı rota alternatifleri.

1. Alternatif: Prusa Ad Olympum Yolu

Bithinya dönemi, MÖ 600 ve MÖ 74 yılları arasında Hisar Bölgesi'nde var olmuş Prusa ad Olympum kentinin, I. Prusias tarafından kurulduğu ve Kartacalı Komutan Hannibal danışmanlığında imar edildiği katmandır. Kentin Uludağ etekleri ve Bursa Ovası arasında kalan tuf kalker tabakadan oluşan teras üzerine kurulmasına bu dönemde karar verilmiştir. Seçilen terasın topografyasına göre şekillenmiş savunma yapısı olan Bursa Kalesi inşa edilmiş ve kent güçlü sur duvarları ile çevrilmiştir. Tehlike sırasında kentten kaçış sağlamak amacıyla, zemindeki tuf kalker tabaka oyularak, bir Bithinya geleneği olan gizli tüneller inşa edilmiştir. Su yolları inşa edilerek, Hisar çevresindeki su kaynaklarından, Hisar İçi'ne su getirilmiştir. Böylece yerleşim kent statüsü kazanmıştır.

Rota hedefi: Şekil 3.69'daki Prusa ad Olymum Yolu ile Hisar'ın en zeminindeki katman olan Bithinya döneminin yerleşim içinden ayrıştırılarak ziyaretçilere sunulması, Hisar'ın kuruluş amacının ve sürecinin anlatılması, kentin bu bölgeye kurulma sebeplerinin tanıtılması, Bursa Kalesi'nin deneyimlenmesi, su yolu izlerinin vurgulanması, kentin tarihsel gelişiminin bütüncül olarak anlaşılmasının sağlanması hedeflenmektedir.

Rotanın hedef kitlesi: Prusa ad Olympum Yolu'nun hedef kitlesi Bithinya Dönemi araştırmacıları, arkeologlar, tarihçiler, şehir planlamacıları, mimarlar, öğrenciler, yerli halk ve turistlerdir. Rota üzerinde yer alan Osmangazi Ortaokulu, Tophane İlkokulu öğrencileri rotaya eklemenebilir.

Güzergah odakları: Rota kapsamında Bithinya dönemi yapıları olan Bursa Kalesi, sur duvarları ve kapıları, Hannibal Su Yolu, Hannibal Çeşmesi, Pınarbaşı Çarşaf Suyu Taksim Yeri odak noktaları olarak belirlenmiştir.

Şekil 3.69. Prusa ad Olympum Yolu.

Güzergah akışı: Prusa Ad Olympum Yolu'nun başlangıç noktası Bursa Kalesi'nin doğu sınırı üzerindeki sur hattında bulunan Kırk Merdivenler'dir. Buradan yukarı çıkılarak doğu sınırındaki sur duvarının üst kotundaki Seyir Alanı'nda fotoğraf ve seyir molası verilmekte, buradan 1. Kırkodalar Sokak üzerindeki üçüncü durak olan Hannibal Çeşmesi'nin bulunduğu konuta geçmektedirler. Devamında güney sınırı sur hattı üzerinden Pınarbaşı Çarşaf Suyu, Hannibal Su Yolu ve Fetih kapı ziyaret edilecektir. Fetih Kapı'daki bisiklet kiralama noktasından bisiklet alınarak rotanın devamına bisiklet ile devam edilmektedir. Bisiklet ile güney sınırı sur hattı üzerinden Zindan Kapı ve Kaplıca Kapı geçilerek, Kaplıca Kapı'nın yanındaki meydancık noktasında bisikletlerin bırakılması beklenmekte ve rotanın kalan kısmı yaya olarak devam etmektedir. Bithinya Sarayı ziyaret edilip, istenirse atölye çalışmalarına katılım gösterildikten sonra, Tophane Parkı Seyir Alanı'ndaki fotoğraf ve seyir molasının ardından Tophane Yamaçları'ndan alt kota inilerek rota sonlanmaktadır. Rotanın bitiş noktası ziyaretçileri Altıparmak Caddesi'ne yönlendirmekle birlikte bu hat üzerinden Hisar Ön Yamaçları'nı seyrederek deneyimlemelerini önermektedir.

Ziyaretçi kazanımları: Hisar'ın katmanlı yapısı içinde Bithinya dönemini deneyimlemek, Bithinya Devleti'ni tanımak, arkeolojik varlıkları korumanın önemini kavramak ve defineciliğin yanlışlarını farketmek, Bursa Kalesi ve topografya arasındaki ilişkiyi deneyimlemek Prusa ad Olympum Yolu'nun ziyaretçiler için kazanımlarıdır.

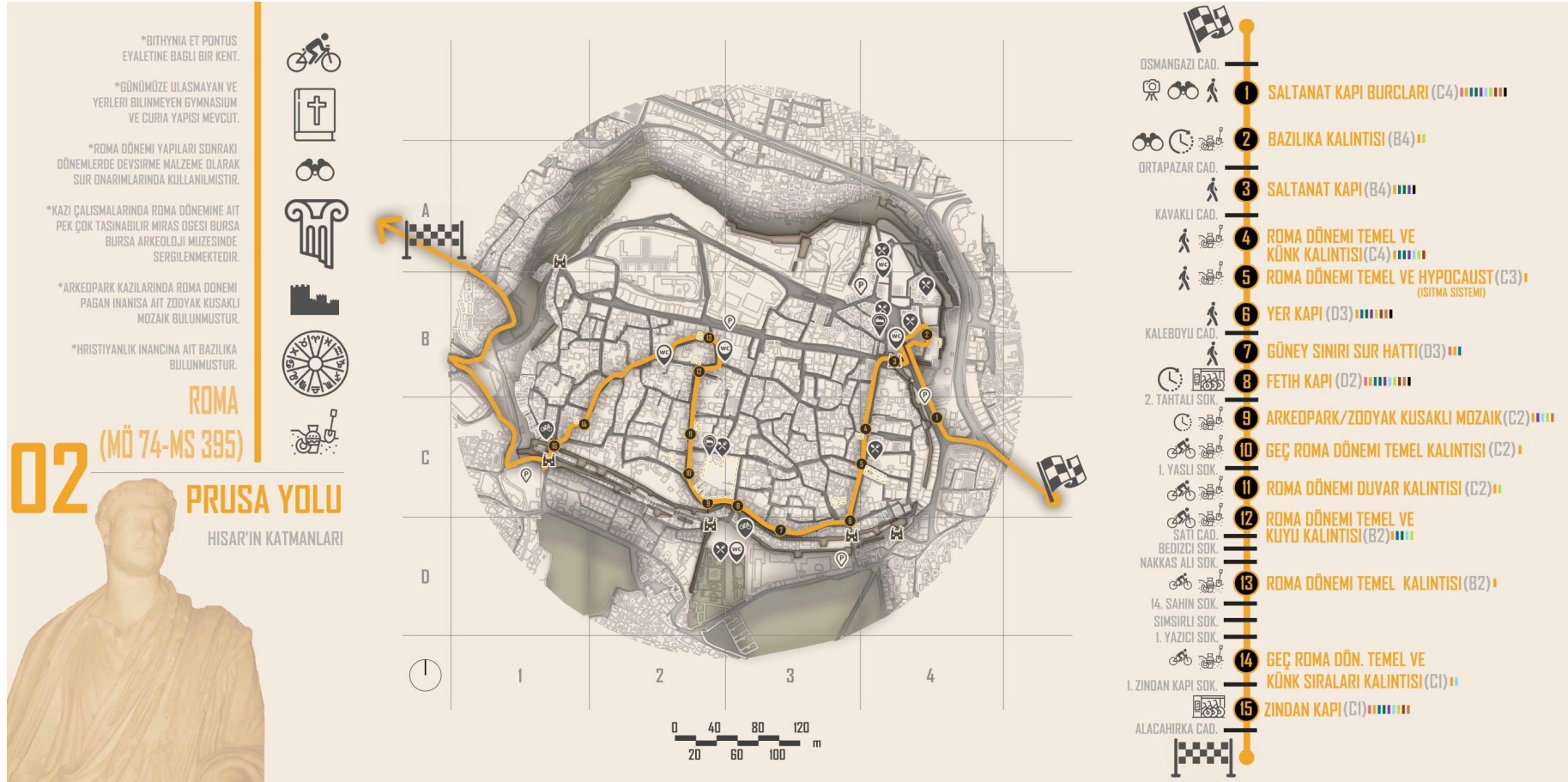
Rota için öneriler: Rotanın uygulanması halinde tüm odak noktalarının bulunduğu yere işaret sembolleri içeren kentsel mobilyalar ile işaretlemeler ve yönlendirmeler yapılmalıdır. Bisiklet ile hareket edilen alanlar için özel yollar tanımlanmalı ve araçtan arındırılmalıdır. Bisiklet kiralama noktaları harita belirlenen noktalarda tanımlanmalıdır. Rotanın son noktası olan Tophane Ön Yamaçları üzerinde aydınlatma elemanları tanımlanmalı ve güvenlik önlemleri alınmalıdır. Hannibal Çeşmesi'nin bulunduğu ev kamulaştırılarak ziyarete açılması ve Bithinya Sarayı'nda atölye çalışmaları düzenlenmesi öngörülmüştür.

2. Alternatif: Prusa Yolu

Roma dönemi, MÖ 74 ile MS 395 yılları arasında Hisar Bölgesi'nde var olmuş Prusa kentinin kurulu olduğu katmandır. Bithinya döneminin bitmesinin ardından Roma Devleti hakimiyetine giren ve Prusa olarak isimlendirilen kent Bithynia et Pontus eyaletine bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Roma döneminde pagan inanın hakim olduğu bilinmekle birlikte bölgede kazı çalışmaları sonucunda ulaşılan mozaik kalıntıları üzerindeki simgeler de bu durumu desteklemektedir. Kent üzerindeki Roma dönemine ait bazilika kalıntısı donrasında Hristiyanlık inancına geçiş olduğunu göstermektedir. Günümüze ulaşmamış ve bu sebeple konumları tespit edilemeyen gymnasium ve curia yapısının varlığından söz edilmektedir. Bölgede yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında ulaşılan pek çok heykel, eşya, temel, duvar, künk ve mozaik kalıntılarının Roma dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Taşınabilir olan buluntular Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu buluntulardan biri olan ve Molla Gürani Mahallesi'nde yer alan Zodyak Kuşaklı Mozaik'in çıkarıldığı alan günümüzde arkeopark olarak projelendirilmiştir. Roma dönemine ait pek çok yapının kalıntıları ketn surlarında ve kent içi yapılarda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.

Rota hedefi: Şekil 3.70'teki Prusa Yolu ile Hisar'ın kent üzerindeki ikinci katman olan Roma döneminin yerleşim içinden ayrıştırılarak ziyaretçilere sunulması, Roma dönemine ait arkeolojik kaynakların fark edilmesi, Bursa Kalesi Surları üzerindeki Roma dönemine ait devşirme malzemelerin vurgulanması, Roma dönemi inanışlarının ve kentin yapılaşmasındaki etkilerinin vurgulanması hedeflenmektedir.

Rotanın hedef kitlesi: Prusa Yolu, Roma dönemi araştırmacıları, arkeologlar, din tarihçileri, araştırmacılar, mimarlar, şehir plancıları, pagan ve Hristiyanlık inanışlarına mensup kişiler veya ilgili kişiler, kentliler ve turistler tarafından ziyaret edilebilir. Rota üzerinde yer alan Bilgiç ve Çınar Rehabilitasyon Merkezleri rotaya eklenilebilir ve ve engelli bireylerin rehabilitasyonu için rotayı parçalayıp yeniden programlayarak kullanabilirler.

Şekil 3.70. Prusa Yolu.

Güzergah odakları: Rota kapsamında Bursa Kalesi surları ve kapıları, Roma dönemine ait arkeolojik kalıntılar, Arkeopark proje alanı odak noktası olarak belirlenmiştir.

Güzergah akışı: Prusa Yolu Osmangazi Caddesi üzerindeki Saltanat Kapı ile Çakır Hamam arasındaki Saltanat Kapı Burçları'nın önünden yürünerek başlamakta ve sonrasında caddesi üzerindeki Bazilika Kalıntısı ziyaret edilmektedir. Buradan Saltanat Kapı ve Kavaklı Caddesi üzerindeki temel ve künk kalıntısı ile temel ve hypocaust kalıntısı sonrasında ise Yer Kapı ve güney sınırı sur hattı takip edilerek Fetih Kapı'ya ulaşılmaktadır. Bu noktada ziyaretçilerin bisiklet kiralarak rotaya devam etmeleri gerekmektedir. Arkeopark ziyaret edildikten ve istenirse atölye çalışmalarına katılım sağlandıktan sonra bisikletle sırasıyla Geç Roma dönemine ait temel kalıntısı, Roma dönemine duvar kalıntısı, Roma dönemi temel ve kuyu kalıntısı, Roma dönemi temel kalıntısı, Geç Roma dönemi temel ve künk sırası kalıntıları takip edilerek Zindan Kapı'da rota son bulmakta ve kiralanmış bisikletleri bırakma noktası yer almaktadır. Ziyaretçiler Alacahırka Caddesi ve eski Rum Mahallesi tarafına yönlendirilmektedir.

Ziyaretçi kazanımları: Hisar'ın katmanlı yapısı içinde Roma dönemini deneyimlemek, arkeolojik varlıklarını tanımak ve koruma bilinci kazanmak, atölye çalışmalarına katılmak, Roma dönemi inanışları hakkında bilgi sahibi olmak, Bursa Kalesi sur hattı izleri takip ederek deneyimlemek Prusa Yolu'nun ziyaretçiler için kazanımlarıdır.

Rota için öneriler: Rotanın uygulanması halinde tüm odak noktalarının bulunduğu yere işaret sembolleri içeren kentsel mobilyalar ile işaretlemeler ve yönlendirmeler yapılmalıdır. Bazilika kalıntısı ve Arkeopark'ta atölye çalışmaları önerilmektedir ve arkeolojik alanların çevresinde korunarak gezilebilmesi için bir sınır çizgisi ve akış alanı oluşturulmalıdır. Bisiklet ile hareket edilen alanlar için özel yollar tanımlanmalı ve araçtan arındırılmalıdır. Bisiklet kiralama noktaları harita belirlenen noktalarda tanımlanmalıdır. Rotanın sonundaki Zindan Kapı ve Kaplıca Caddesi arasındaki kısım yayalaştırılarak güvenlik önlemleri alınmalıdır.

3. Alternatif: Prousa Yolu

Bizans dönemi, 395 ile 1326 yılları arasında Hisar Bölgesi'nde var olmuş Prousa kentinin kurulu olduğu katmandır. Prousa kenti, Bizans İmparatorluğu'nun Opsikon Themasi'na bağlı bir kenttir. Bizans döneminde Bursa Kalesi güney sur hattını güçlendirmek amacıyla ikinci bir sur hattı eklenmiş ve burç eklemeleriyle kale güçlendirilmiştir. İç Kale ve içerisine Bizans Tekfur Sarayı inşa edilerek bölgenin yönetim merkezi haline getirilmiştir. İç Kale'nin yanına Saint Elias Manastırı inşa edilmiştir. Kent ipek üretimi ve hamamları ile ünlenmiştir. Bu dönemde her mahallede bir kilise bulunduğu bilinmektedir.

Rota hedefi: Şekil 3.71'deki Prousa Yolu ile Hisar'ın kent üzerindeki üçüncü katmanı olan Bizans döneminin yerleşim içinden ayrıştırılarak ziyaretçilere sunulması, Bursa Kalesi'nin gelişiminin anlatılması, dini inançların kentin yapılaşmasına etkisinin belirtilmesi, inanç ve yönetim mekanlarının ilişkisinin okunması hedeflenmektedir.

Rotanın hedef kitlesi: Prousa Yolu, Bizans tarihçileri, din tarihçileri, mimarlar, arkeologlar, araştırmacılar, Hristiyanlık inancını benimsemiş kişiler, kentliler ve turistler tarafından ziyaret edilebilir. Rota üzerinde bulunan anaokulları, Tophane İlköğretim Okulu, Osmangazi Ortaokulu rotaya eklenerek, eğitim süreçlerinde, yaşlara uygun olarak programlanabilir. Rota üzerindeki Lala Şahin Paşa Çocuk Kütüphanesi bu programlar kapsamında kullanılabilir. Rota üzerinde ve yakınında yer alan Bilgiç ve Çınar Rehabilitasyon Merkezleri rotaya eklenenebilir ve engelli bireylerin rehabilitasyonu için rotayı parçalayıp yeniden programlayarak kullanabilirler.

Güzergah odakları: Rota kapsamında Bursa Kalesi surları ve kapıları, İç Kale, Bizans Tekfur Sarayı, Saint Elias Manastırı, Bizans dönemine ait arkeolojik bulgular ve Bizans döneminde var olduğu öngörülen kiliseler odak noktası olarak belirlenmiştir.

Şekil 3.71. Prousa Yolu.

Güzergah akışı: Prousa Yolu başlamadan önce ziyaretçilerin Bizans döneminde yapılmış ikinci sur hattının izini takip edebilmeleri amacıyla dönemin gelişen ipek ticaretinin yapıldığı merkez olan Hanlar Bölgesi yönünden Alacahırka Mezarlığı'na gelmeleri beklenmektedir. Buradan sırasıyla Güney Sınırı Sur Hattı üzerinden burç kalıntısı, Zindan Kapı ve Fetih Kapı geçilerek Yer Kapı Mozaiklerine ulaşılmaktadır. İsteyenler Fetih Kapı'dan açılan alternatif yolla Filiboz Mescidi kalıntısı ve Bizans dönemine ait bir temel kalıntısını ziyaret edebilmektedirler. Kireççi Emin Apartmanı'nın zemin katındaki mozaikler ziyaret edildikten sonra Yer Kapı'dan temel-künk kalıntısı ve eski bir Bizans kilisesinin yerinde olduğu varsayılan Kavaklı Cami geçilerek Bizans yapım teknikleri ile yapılmış Lala Şahin Paşa Medresesi'ne varılmaktadır. Saltanat Kapı'dan geçilerek Bizans döneminde Saint Elias Manastırı kalıntısı olarak günümüzde Orhan Gazi Türbesi içinde yer alan zemin mozaikleri ziyaret edilmektedir. Tophane Seyir Terası'nda ve İç Kale duvar kalıntısı önünde fotoğraf ve Bursa Ovası'nı seyir molasının ardından Bizans Tekfur Sarayı'nın bulunduğu alan ve karşısındaki Bizans döneminde yerinde bir kilise bulunan Şehadet Cami'nin önünden geçilip, temek kalıntısı, toprak kap buluntuları ve mezar kalıntısı takip edilerek Bizans dönemi devşirme malzemeleri ile yapılmış Alaaddin Bey Cami'ne varılmaktadır. Bu rota üzerinde yemel ve taban kalıntısı, kanal ve künk sistemleri ve temel ve mezar kalıntısı içeren üç alternatif rota tanımlanmıştır. Dileyen ziyaretçiler bu noktaları görebilirler. Buradan Kapılıca Kapı'ya geçilerek rota son bulmakta ve ziyaretçiler Çekirge'de bulunduğu bilinen Bizans dönemine ait hamam kalıntısına yönlendirilmektedir.

Ziyaretçi kazanımları: Hisar'ın katmanlı yapısı içinde Bizans dönemini deneyimlemek, arkeolojik varlıklarını tanımak ve koruma bilinci kazanmak, definecilik uygulamalarının arkeolojik alanlara verdiği zararları görmek, arkeolojik alanlarda tanımlanan atölye çalışmalarına katılmak, Bizans dönemi inanışları hakkında bilgi sahibi olmak, Bursa Kalesi'nin gelişimini deneyimlemek Prousa Yolu'nun ziyaretçiler için kazanımlarıdır.

Rota için öneriler: Rotanın uygulanması halinde tüm odak noktalarının bulunduğu yere işaret simgeleri içeren kentsel mobilyalar ile işaretlemeler ve yönlendirmeler

yapılmalıdır. Yoğun araç trafiği olan alanlar için yaya akışına ayrılmış bölümler oluşturulmalıdır. Alternatif güzergahlara yönlendirme elemanları konumlandırılmalıdır. Kireççi Emin Apartmanı'nın kamulaştırılarak Yer Kapı Mozaikleri'nin ziyarete açılması öngörülmüştür. Lala Şahin Paşa Medresesi çocuk kütüphanesi olarak işlev gördüğü için belirli saatler dışında ziyarete açık olmamalıdır.

4. Alternatif: Hüdavendigâr Yolu

Osmanlı dönemi, 1326 ile 1923 yılları arasında Hisar Bölgesi'nde var olmuş Hüdavendigâr kentinin kurulu olduğu katmandır. Kent Osman Bey tarafından kuşatılmış ve 1326 yılında Bizans Tekfuru tarafından oğlu Orhan Bey'e teslim edilmiştir. Orhan Bey babası Osman Bey'in naaşını Saint Elias Manastırı'nın içindeki Gümüşlü Kümbet'e defnetmiştir. Bizans Tekfur Sarayı Bey Sarayı'na dönüştürülmüştür. Gayrimüslim nüfus kenti terk etmiş yerine Anadolu'dan getirilen Türk nüfus yerleştirilmiştir. Hayırseverler tarafından yaptırılan yapılar odaklı mahalleler gelişmeye başlamıştır. Kent Hisar dışında yayılım göstermiş, ticaret alanları ve imarethaneler inşa edilmiştir. I. Murat döneminde saray genişletilmiş ve karşısına Şehadet Cami inşa edilmiştir. Yine bu dönem kentin adı Hüdavendigâr olarak anılmaya başlamıştır. IV. Murat döneminde yeni bir saray daha inşa edilmiştir. Başkent taşınmasından sonra kent önemini kaybetmeye başlamıştır. Tanzimat Reformları ile birlikte yeni yapılar eklenmiş ve planlamalar yapılmıştır.

Rota hedefi: Şekil 3.72'deki Hüdavendigâr Yolu ile Hisar'ın kent üzerindeki dördüncü katmanı olan Osmanlı döneminin yerleşim içinden ayrıştırılarak ziyaretçilere sunulması, yapı odaklı mahalle gelişiminin okunması, İslam kültürünün yapılaşmaya etkisinin izlenmesi, Bursa Kalesi'nin değişiminin takibi, tanzimat reformlarının Hisar'a etkisinin gösterilmesi hedeflenmektedir.

Rotanın hedef kitlesi: Hüdavendigâr Yolu, Osmanlı tarihçileri, İslam kültürü araştırmacıları, mimarlar, şehir plancıları, arkeologlar, kentliler ve turistler tarafından ziyaret edilebilir. Rota üzerinde ve yakınında yer alan Bilgiç ve Çınar Rehabilitasyon Merkezleri rotaya eklenilebilir ve engelli bireylerin rehabilitasyonu için rotayı parçalayıp yeniden programlayarak kullanabilirler. Ayrıca rotadaki hamam yapıları da rehabilitasyon çalışmalarında kullanılabilir. Osmangazi Ortaokulu, Tophane İlkokulu, Tophane Endüstri Meslek Lisesi ve anaokulları, rota hattını parçalayarak veya programlayarak kullanabilirler, Rota üzerindeki Lala Şahin Paşa Çocuk Kütüphanesi belirli saatlerde okullara hizmet verebilir.

Güzergah odakları: Rota kapsamında Bursa Kalesi surları ve kapıları, İç Kale, Bey Sarayı, türbeler, mezarlar, camiler, mescitler, medreseler, su yapıları, arkeolojik kalıntılar, konaklar, hastaneler, saat kulesi odak noktası olarak belirlenmiştir.

Güzergah akışı: Rotanın başlangıç noktası Osmangazi Caddesi üzerindeki Saltanat Kapı sur hattı ve burçları ile Balıbey Han'dır. Ziyaretçilerin başlangıç noktasına kentin doğu yönündeki Yıldırım Beyazıt Külliyesi ve Hanlar Bölgesi'nden gelmeleri beklenmektedir. Saltanat Kapı, Okçu Baba Türbesi, tekke kalıntısı ve sivil mimarlık örneği olan Bursa Kültür Turizm Müdürlüğü geçilerek sivil mimari örneği olan ve altında Erken Osmanlı dönemine ait hamam kalıntısı ve sur duvarı kalıntısı bulunan Sümbüllü Bahçe Konağı'nda kahve molası verilmektedir. Buradan Tophane Parkı ve içindeki miras değerleri ziyaret edilerek Şehadet Cami'ne geçilmekte ve oradan Nilüfer Hatun Mescidi, Lala Şahin Paşa Medresesi ve Köpüklü Dede Türbesi geçilerek Kavaklı Cami, çeşme ve çınarına varılmaktadır. Haraççioğlu Medresesi'ndeki kahve molasının ardından Dondurma Tekke ve haziresi, Üftade Bloğu, Darülkurra Muallimhanesi önünden geçilmektedir. İstenirse Taht-el Kale Kapı'ya yönelen alternatif rota kullanılabilir. Üftade Seyir Terası'ndaki molanın ardından Yer Kapı ve Camisi geçilerek, Bursa Mevlevihanesi ve Bursa Kalenderhanesi hattından Pınarbaşı Parkı ve içindeki miras değerlerine ulaşılmaktadır. İstenirse Fetih Kapı'dan Filiboz Mescidi ve Kabil-i Vücut Efendi Mezarı'na yönelen alternatif rota tercih edilebilir. Buradan kuzey yönünde Güranlı Mescidi ve Cami, harç zeminli duvar kalıntısı geçilerek, Oruç Bey Hamam Kalıntısı, Türbesi, Orhan Bey Hamamı ve Satı Fakih Cami ziyaret edilip

Şehadet Cami'ne geri dönülmektedir. Sonrasında Bey Sarayı'nın bulunduğu alana geçilerek IV. Murat'ın yaptırdığı sarayın bulunduğu alan, Memleket Hastanesi, İmaret-i İsa Bey Cami takip edilerek İbrahim Paşa Hamamı üzerinden Tefsirhan Mescidi'ne varılmaktadır. Devamında karşıya geçilerek sırasıyla Nakkaş Ali Mescidi ve haziresi, Şeyh Paşa Dibekli Cami, Şimşirli Dede Mezarı, Veled-i Helva-i Mescidi ve çeşmesi, İsa Bey Fenari Cami ve çeşmesi üzerinden Kaplıca Kapı'ya varılmaktadır. Alaadin Bey Cami, çeşmesi ve anıt ağacı ziyaret edildikten sonra Zindan Kapı üzerinden Cilimboz Deresi ve İpek Fabrikaları ile rota sonlanmaktadır. Rotanın bitiminde ziyaretçiler Çekirge ve Muradiye'deki külliyelele yönlendirilmektedir.

Ziyaretçi kazanımları: Hisar'ın katmanlı yapısı içinde Osmanlı dönemini deneyimlemek, dini inanışların yapılaşma sürecine etkilerini gözlemlemek, arkeoloji konulu atölyelere katılmak, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu deneyimlemek, Bursa Kalesi'ni keşfetmek Hüdavendigâr Yolu'nun ziyaretçiler için kazanımlarıdır.

Rota için öneriler: Rotanın uygulanması halinde tüm odak noktalarının bulunduğu yere işaret simgeleri içeren kentsel mobilyalar ile işaretlemeler ve yönlendirmeler yapılmalıdır. Yoğun araç trafiği olan alanlar için yaya akışına ayrılmış bölümler oluşturulmalıdır. Alternatif güzergahlara yönlendirme elemanları konumlandırılmalıdır. Alternatif yollar tercih edildiğinde tekrar başlangıç noktasına dönülmelidir. Yoğun odak noktaları olması sebebiyle rota üzerinde pek çok mola noktası tanımlanmış olup sürenin verimli kullanılması önerilmektedir.

5. Alternatif: Bursa Yolu

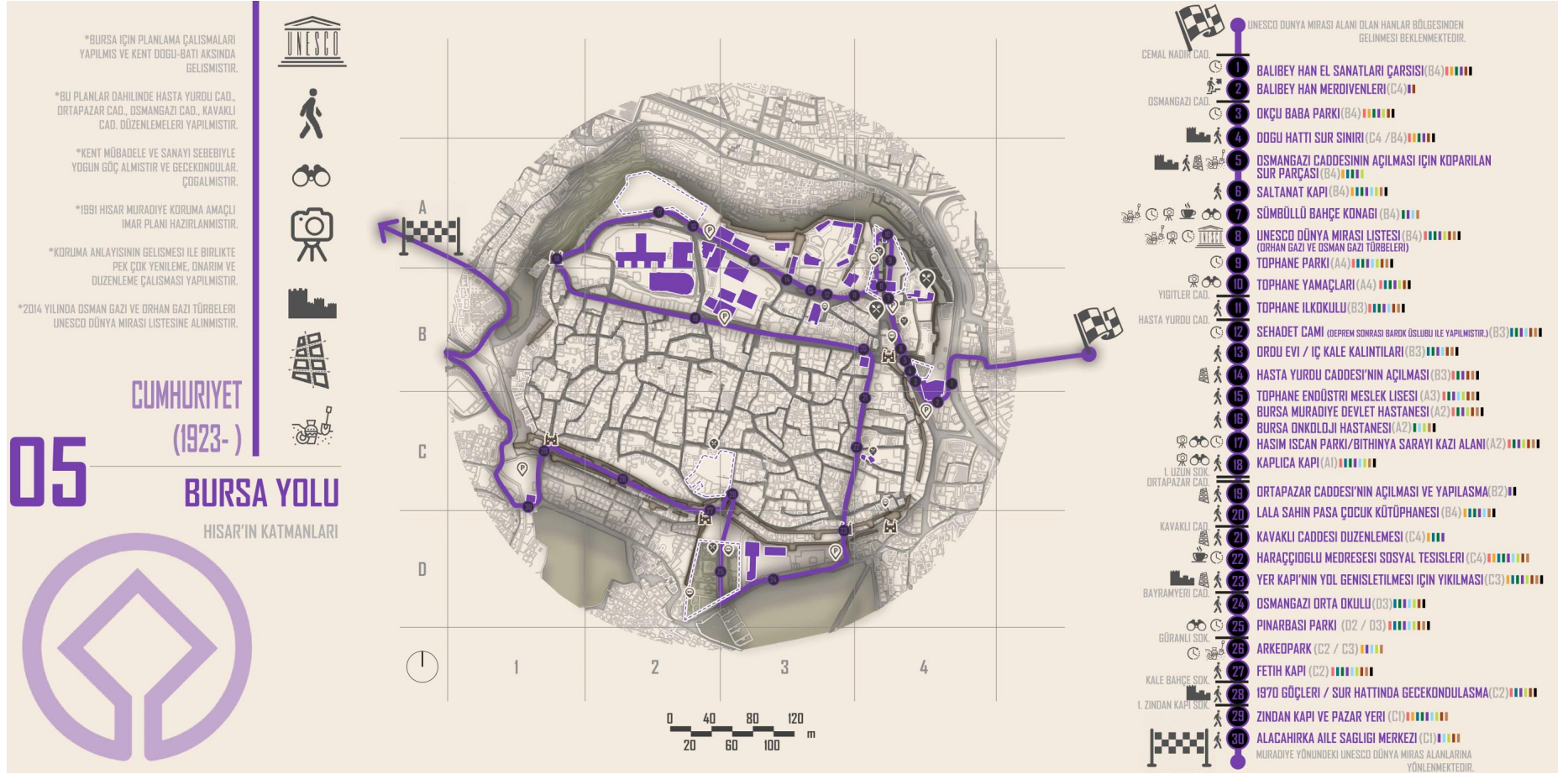
Cumhuriyet dönemi, 1923 yılı itibariyle başlayıp, günümüzü de kapsayan süreçte Hisar Bölgesi'nde var olmuş Bursa kentinin kurulu olduğu katmandır. Bu dönem kentin en üst katmanıdır. Cumhuriyetin ilanı sonrası batılılaşma fikriyle planlama çalışmaları yapılmış ve kent doğu-batı aksında gelişmiştir. Yapılan üç planlama çalışması dahilinde Hisar Bölgesi'nde Hasta Yurdu Caddesi, Osmangazi Caddesi, Kavaklı Caddesi ve Ortapazar Caddesi düzenlemeleri yapılmıştır. Kentin sanayi ve mübadeleler sebebiyle

yoğun göç alması ile birlikte Hisar içinde de gecekondulaşma ve miras alanlarını koruma kaygısı gütmeksizin çarpık yapılaşmalar başlamıştır. Bu durumun önüne geçilebilmesi ve alandaki tarihi dokunun korunabilmesi için 1991 Hisar-Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanmıştır. Bu plan dahilinde kontrollü yapılaşma sağlanmış ve miras alanları koruma altına alınmıştır. Bütüncül koruma anlayışının gelişmesi ile birlikte pek çok yenileme, onarım ve düzenleme çalışması gerçekleştirilmiş, yapılar yeniden işlevlendirilerek kullanıma sunulmuştur. 2014 yılında Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri'nin UNESCO Dünya Mirası Listesine alınması ile birlikte uluslararası düzeyde önem kazanan Hisar Bölgesi için koruma çalışmaları günümüzde de devam etmektedir.

Rota hedefi: Şekil 3.73'deki Bursa Yolu ile Hisar'ın kent üzerindeki beşinci ve son katmanı olan Cumhuriyet döneminin yerleşim içinden ayrıştırılarak ziyaretçilere sunulması, Batılılaşma anlayışının miras alanları üzerindeki etkilerini göstermek, ziyaretçilerde koruma bilinci oluşturmak, tarihi ve kültürel mirası koruma anlayışı ile yapılan projelerin kent üzerindeki etkilerini göstermek hedeflenmektedir.

Rotanın hedef kitlesi: Bursa Yolu'nu tarihçiler, şehir planlamacıları, UNESCO temsilciler, araştırmacılar, mimarlar, kentliler ve turistler ziyaret edebilirler. Alanda yer alan okulların öğrencileri, koruma bilinci oluşturmak adına rotaya dahil edilerek eğitim programları oluşturulabilir. Rota üzerindeki Lala Şahin Paşa Çocuk Kütüphanesi de çocuklara eğitim veren kurumların kullanımına tahsis ederek rota programına dahil edilebilir.

Güzergah odakları: Rota kapsamında yeniden işlevlendirilen Osmanlı dönemi yapıları, Cumhuriyet döneminde inşa edilen yapılar, UNESCO Dünya Mirası noktaları, restore edilen miras alanları odak noktası olarak belirlenmiştir.

Şekil 3.73. Bursa Yolu.

Güzergah akışı: Ziyaretçilerin rota başlangıç noktasına UNESCO Dünya Miras Alanı olan Hisar'ın doğusunda kalan Hanlar Bölgesi yönünden gelmeleri beklenmektedir. Rotanın başlangıç noktası olan Balibey Han El Sanatları Çarşısı'nın gezilmesi ve alışveriş yapılabilmesi için bu noktada bir miktar süre tanınmıştır. Buradan Balibey Han'ın yanında bulunan merdivenlerden yukarı çıkılarak doğu hattı sur sınırı üzerindeki Okçu Baba Parkı, koparılan sur parçası, Saltanat Kapı üzerinden Sümbüllü Bahçe Konağı'na varılmakta ve mola verilmektedir. Sonrasında Tophane Parkı'ndaki UNESCO Dünya Mirası noktaları ve Tophane Yamaçları ziyaret edilerek Cumhuriyet döneminde barok üslubu ile yeniden yapılmış Şehadet Cami'ne ve karşısındaki iç kale kalıntıları üzerinde yer alan Ordu Evi'ne geçilmektedir. Devamında bu dönemde açılmış Hasta Yurdu Caddesi hattın izlenerek Tophane Endüstri Meslek Lisesi, Bursa Muradiye Devlet Hastanesi, Bursa Onkoloji Hastanesi, Haşim İşcan Parkı, Bithinya Sarayı Kazı Alanı geçilip Kaplıca Kapıdan yine bu dönemde açılan Orta Pazar Caddesi'ne varılmaktadır. Lala Şahin Paşa Çocuk Kütüphanesi'nin üzerinden Cumhuriyet döneminde düzenleme geçirmiş Kavaklı Caddesi'ne geçilerek Haraççioğlu Medresesi'nde mola verilmektedir. Yol genişletmesi için yıkılan ve yakın dönemde yeniden yapılan Yer Kapı'dan geçilerek Osmangazi Ortaokulu önünden geçilerek Pınarbaşı Parkı'nda dinlenme süresinin ardından Arkeopark'a varılmaktadır. Fetih Kapı'dan gecekondulaşma ile parçalanmış güney sınırı sur hattından Zindan Kapı ve Pazar yerine gelinerek Alacahırka Aile Sağlığı Merkezi'nde rota sonlanmaktadır. Ziyaretçiler buradan Muradiye yönündeki UNESCO Dünya Mirası Alanları'na yönlendirilmektedir.

Ziyaretçi kazanımları: Hisar'ın katmanlı yapısı içinde Cumhuriyet dönemini deneyimlemek, batılılaşma etkilerini kent üzerinde fark etmek, arkeolojik kazı çalışmalarını deneyimlemek ve atölyelere katılmak, korumacı yaklaşımların eski döneme ait yapıları kalkındırmadaki önemini fark etmek, miras alanlarını koruma bilinci oluşturmak, yanlış yapılaşma ve planlama çalışmalarının kent üzerindeki etkilerini fark etme Bursa Yolu'nun ziyaretçiler için kazanımlarıdır.

Rota için öneriler: Rotanın uygulanması halinde tüm odak noktalarının bulunduğu yere işaret simgeleri içeren kentsel mobilyalar ile işaretlemeler ve yönlendirmeler

yapılmalıdır. Arkeopark'ta atölye çalışmaları kurgulanmalıdır. Yoğun araç trafiği olan alanlar için yaya akışına ayrılmış bölümler oluşturulmalıdır. Yeni açılan yolları içeren odakların bulunduğu noktalara yolların eski hallerinin yer aldığı haritalar işaretleme elemanları üzerinde konumlandırılmalıdır.

2. Tema: Hisar'ın Doğası

Hisar Bölgesi tarihi ve kültürel miras alanlarının yanında pek çok doğal miras ögesine de ev sahipliği yapmaktadır. Doğal mirasın ögeleri, Hisar Bölge'sinin seçilmesinde de etkin rol oynamıştır. Kentin üzerine kurulduğu teras, jeomorfolojik yapısı ve konumu ile kale kentin kurulması için uygun ortamı sağlarken, çevresindeki su kaynakları ve üzerindeki bitki örtüsü ise bölgeyi yaşam için elverişli hale getirmiştir.

Bursa Hisar Bölgesi'nin seçilmesinde etkisi olan üç öge topografya, su ve bitki örtüsüdür. Bu üç öge kentin yapılaşmasında etkili olmuş ve kentlilerin Hisar üzerindeki hareketlerini de belirlemiştir. Bursa Kalesi kentin topografyasına göre şekillenerek inşa edilmiş ve kentin savunma hattını oluşturmuştur. Hisar çevresinde bulunan su kaynakları çeşitli yapılaşmalar ile kent içine çekilerek saraya ulaştırılmıştır. Topografyayı kaplayan ve pek çok endemik türü içinde barındıran yeşil alanlar, kapalı bir kale kent olan Hisar içinde tarım üretimine elverişli olmakla birlikte canlılar için yaşam alanı da oluşturmaktadır. Bunun yanında kentin oksijen ihtiyacını da karşılamaktadır. Zaman içinde bu üç öge birbiri içine geçerek bir bütün haline gelmiş ve pek çok kültürel mirasın oluşmasında etkili olmuştur.

Ortak akıl arama süreci bünyesinde yapılan string mapping çalışmasında, katılımcıların değer seçimleri incelendiğinde bu üç ögenin kentin şekillenmesindeki etkisinin yeteri kadar farkında olunmadığı anlaşılmaktadır. Katılımcılar Hisar Değerleri çalışmasında tarihi ve kültürel alanlarına hakimken, doğal miras alanlarının yapılaşmaya etkisi Kentin oluşmasına zemin hazırlayan bu üç ögenin önemini vurgulamak, tarihi ve kültürel miras değerlerinin oluşmasındaki etkilerini ziyaretçilere aktarmak amacıyla rota çalışmasının ikinci teması "Hisar'ın Doğası" olarak belirlenmiştir.

Hisar'ın Doğası teması, tarihi ve kültürel mirasa değerlerine ziyaretçi çekmek amacıyla doğal mirası bir araç olarak kullanmaktadır. Rota, tarihi ve kültürel mirasa ilgisi olmayan ancak doğa alanlarına ilgi duyan ziyaretçileri bölgeye çekerek, doğal miras üzerinde hareket ederken aynı anda tarihi ve kültürel miras alanlarını da ziyaret ettirmeyi hedeflemektedir.

Tema kapsamında doğal mirası oluşturan bu üç öge birer renk ile adlandırılarak üç adet alternatif rota hazırlanmıştır. Bu rotalar; Mavi Rota, Yeşil Rota ve Kahverengi Rota'dır (Şekil 3.74).

Şekil 3.74. Hisar'ın Doğası temalı rota alternatifleri.

1. Alternatif: Mavi Yol

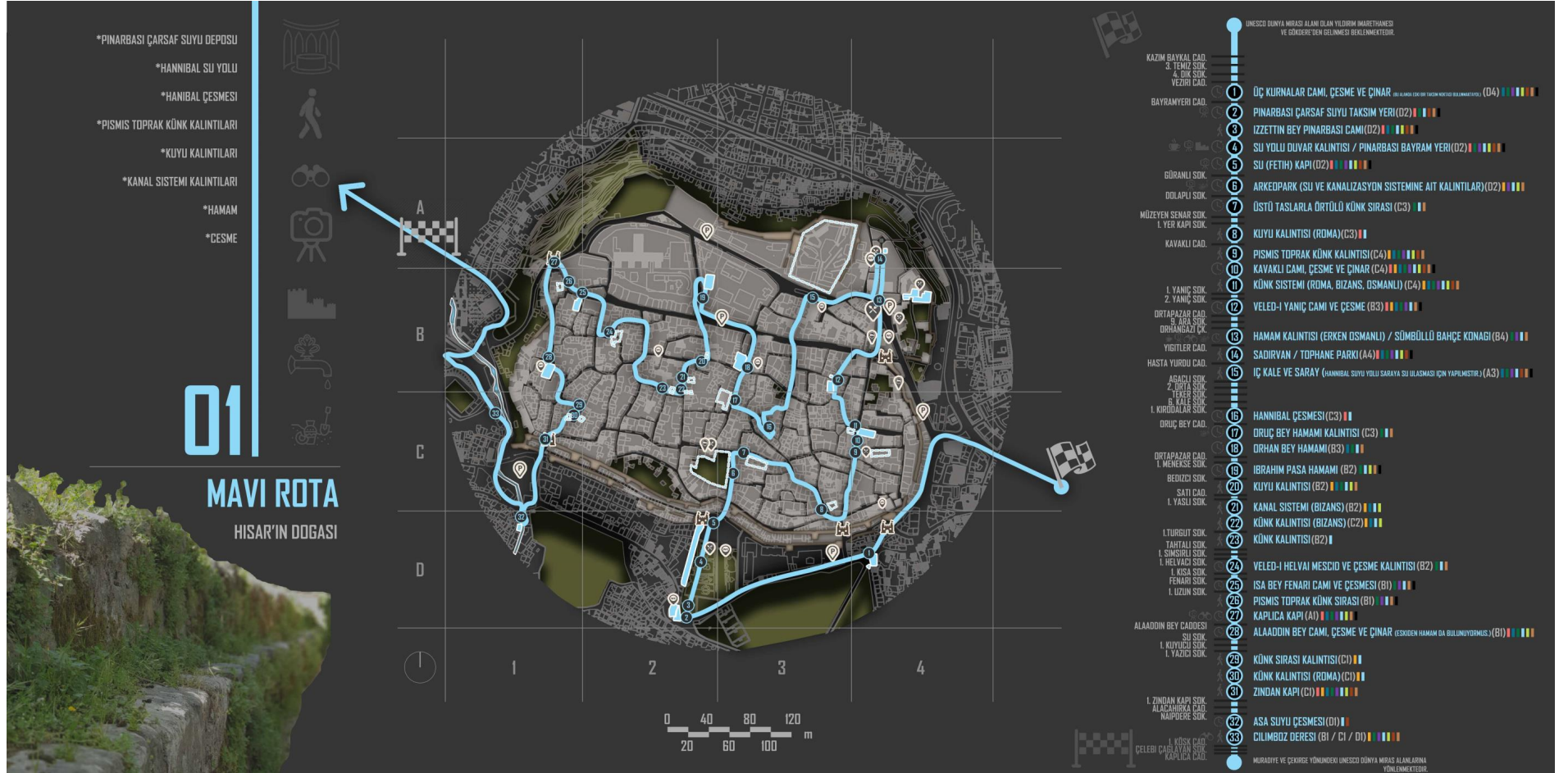
Mavi Yol, Bursa Hisar Bölgesi'nde ve çevresinde var olan su ile ilgili yapı, oluşum, kaynak ve yolların bir rota üzerinde birleştirilmesi ile oluşturulmuş ve mavi renkle isimlendirilmiş bir rota sistemidir. Su ögesi Hisar Bölgesi'nin kurulduğu terasın seçilmesinde üç etmenden bir tanesidir. Rota kapsamında su faktörünün kentin şekillenmesindeki etkisi ve önemi irdelenmiş bununla birlikte kent üzerinde tarihi ve kültürel miras alanları bu öge ile desteklenerek bir araya getirilmiştir.

Rota hedefi: Su ögesinin kentin planlanmasındaki etkisini göstermek, kentin kuruluşunda suyun önemini vurgulamak, pek çok yapının su kullanımı için inşa edildiğini belirtmek, doğal çevrenin kent üzerindeki yayılıma etkisini deneyimlemek hedeflenmektedir.

Rotanın hedef kitlesi: Şekil 3.75'deki Mavi Yol'u tarihçiler, arkeologlar, hidrojeoloji mühendisleri, BUSKİ çalışanları, şehir plancıları, doğa meraklıları, kentliler ve turistler tarafından ziyaret edilebilir. Çınar ve Bilgiç Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi rotayı yeniden programlayarak engelli bireylerin rehabilitasyonunda hamam yapılarını kullanabilirler.

Güzergah Odakları: Rota kapsamında Pınarbaşı Çarşaf Suyu, Hannibal Su Yolu, Hannibal Çeşmesi, pişmiş toprak künk kalıntıları, kuyu kalıntıları, kanal sistemi kalıntıları, hamam ve çeşmeler odak noktası olarak belirlenmiştir.

Güzergah Akışı: Rota başlangıç noktasına UNESCO Dünya Mirası Olan Yıldırım İmarethanesi'nden ve Gökdere'den gelinmesi beklenmektedir. Rotanın başlangıç noktası Veziri Caddesi üzerinde bulunan Üç Kurnalar Cami, çeşme ve çınardır. Bu noktada önceden Pınarbaşı Çarşaf Suyu'nun bir taksim yerinin bulunduğu bilinmektedir. Sonrasında diğer taksim yeri olan Pınarbaşı Çarşaf Suyu'na gelinerek, Pınarbaşı Parkı içindeki miras alanları ziyaret edilerek verilen molanın ardından, Fetih Kapı'dan su ve kanalizasyon sistemlerine ait kalıntıların olduğu Arkeopark'a geçilerek ziyaret edilmektedir. Buradan sırasıyla üstü taşlarla örtülü künk sırası, Roma dönemine ait kuyu kalıntısı, pişmiş toprak künk kalıntısı izlenerek Kavaklı Cami Çeşmesi'ne varılmaktadır. Sonrasında Roma, Bizans ve Osmanlı dönemine ait künk kalıntıları geçilerek Veled-i Yaniç Çeşmesi ziyaret edilip Sümbüllü Bahçe Konağı'ndaki Erken Osmanlı dönemi hamam kalıntısına geçilmekte ve burada mola verilmektedir. Tophane Parkı'ndaki şadırvan, Hannibal su yolunun su ulaştırması için yapıldığı saray üzerinden devam edilerek Hannibal Çeşmesi'ne varılmaktadır.

Şekil 3.75. Mavi Rota.

Buradan devam edilerek Oruç Bey Hamamı Kalıntısı, Orhan Bey Hamamı ve İbrahim Paşa Hamamı ziyaret edilmelidir. Sonrasında kuyu kalıntısı, Bizans dönemine ait kanal sistemi ve künk kalıntısı izlenerek, Veled-i Helva-i Mescidi Çeşmesi Kalıntısı'na ve İsa Bey Cami Çeşmesi'ne ulaşılmaktadır. Buradan pişmiş toprak künk kalıntısı geçilerek Kaplıca Kapı üzerinden Alaaddin Bey Cami Çeşmesi'ne gelinmekte ve künk sırası kalıntıları takip edilerek Zindan Kapı'dan Asa Suyu Çeşmesine ve Cilimboz Deresi'ne ulaşarak rota sonlanmaktadır. Rota bitiş noktası ziyaretçileri Kaplıca Caddesi'ne çıkararak Muradiye yönündeki UNESCO Dünya Mirası bünyesindeki hamam ve kaplıca yapılarına yönlendirmektedir.

Ziyaretçi kazanımları: Su ögesinin yerleşim seçimindeki öneminin farkına varılması, su ögesinin kentin yapılaşmasındaki etkisinin deneyimlenmesi, pek çok kazı alanında bulunan künk ve kanal sistemleri sayesinde su yolu izlerinin takip edilebilmesi, eski dönemlerde su kullanımının ve sistemlerinin yapılar ve kazı alanları üzerinden okumak, tarihi ve kültürel miras alanlarını su ögesi çerçevesinde gezmek Mavi Yol'un ziyaretçiler için kazanımlarıdır.

Rota için öneriler: Rotanın uygulanması halinde tüm odak noktalarının bulunduğu yere işaret simgeleri içeren kentsel mobilyalar ile işaretlemeler ve yönlendirmeler yapılmalıdır. Yoğun araç trafiği olan alanlar için yaya akışına ayrılmış bölümler oluşturulmalıdır. Hannibal Çeşmesi'nin bulunduğu ev kamulaştırılmalı ve ziyarete açılmalıdır. Üzeri örtülü arkeolojik noktaların görsellerini içeren işaretlemeler yapılmalıdır. Hisar'a gelen su yolunun izlediği yol harita olarak Pınarbaşı Çarşaf Suyu'nun yakınına yerleştirilmelidir.

2. Alternatif: Yeşil Yol

Yeşil Yol, Bursa Hisar Bölgesi'nde ve çevresinde var olan endemik türlerin oluşturduğu yeşil dokunun bulunduğu tüm alanların bir rota üzerinde birleştirilmesi ile oluşturulmuş ve yeşil renkle isimlendirilmiş bir rota sistemidir. Bitki örtüsü Hisar Bölgesi'nin kurulduğu terasın seçilmesinde üç etmenden bir tanesidir. Bitki örtüsü içinde yaşayan canlıları da kapsamakla birlikte kent üzerinde kolaylıkla yayılabilmektedir. Ayrıca

kentliler için pek çok açık kamusal alanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Pek çok arkeolojik kazı alanında ve sur hattı boyunca bitki örtüsü ile kaplanan birçok alan bulunmaktadır. Pek çok endemik bitki türüne ev sahipliği yapan Hisar terası, kentin oksijen ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılamaktadır. Ayrıca yeşil alanlar pek çok canlı türünün Hisar'da yaşaması için elverişli ortamı da sağlamaktadır.

Rota hedefi: Yeşil alanları kullanarak ziyaretçilere tarihi ve kültürel miras alanlarını gezdirmek, Hisar'daki bitki ve hayvan popülasyonu üzerinde farkındalık oluşturmak, yeşil doku altında kalmış arkeolojik alanların ortaya çıkmasını sağlamak, ziyaretçilerin dinlenerek ilerleyebilecekleri bir rota oluşturmak hedeflenmektedir.

Rotanın hedef kitlesi: Şekil 3.76'daki Yeşil Yol'u ziraat mühendisleri, orman mühendisleri, mimarlar, şehir plancıları, peyzaj mimarları, sera işletmecileri, botanikle ilgilenen kişiler, kentliler ve turistler tarafından ziyaret edilebilir. Çınar ve Bilgiç Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi rotayı yeniden programlayarak yeşil alanları engelli bireylerin rehabilitasyonunda kullanabilirler. Bunun yanında alandaki tüm eğitim kurumları kendi programlarını oluşturarak rotaya eklenilebilir ve öğrenciler için doğayı koruma, miras bilinci kavramları üzerinde çalışmalar gerçekleştirebilirler.

Güzergah odakları: Rota kapsamında Tophane Ön Yamaçları, Tophane Parkı, Pınarbaşı Parkı, Haşim İşcan Parkı, Okçu Baba Parkı, Pınarbaşı Mezarlığı, Alacahırka Mezarlığı, Cilimboz Vadisi ve anıt ağaçlar odak noktası olarak belirlenmiştir.

Güzergah akışı: Ziyaretçilerin rota başlangıç noktasına Altıparmak üzerinden gelerek Tophane Ön Yamaçları'nın alt kottan görmeleri beklenmektedir. Rota Tophane Ön Yamaçları'ndan Tophane Seyir Terası'na çıkılarak başlamaktadır. Çıkış sonrası Tophane Parkı içindeki miras alanları ziyaret etmek ve dinlenmek için mola tanımlanmıştır. Buradan üzeri yeşil örtü ile kaplanmış tekke kalıntısı ve bazilika kalıntısı ile Okçu Baba Parkı üzerinden doğu sınırı sur hattı üzerindeki yeşil dokunun yanındaki Kırk Merdivenlerden, Saltanat Kapı Burçları Seyir Terası'na çıkılması beklenmektedir.

Şekil 3.76. Yeşil Rota.

Kavaklı Cami bahçesindeki anıt ağacın önünden Üftade bloğuna geçilerek buradaki molanın ardından merdivenlerden Dış Yer Kapı'ya inilmesi ve merdiven çevresindeki yeşil dokunun deneyimlenmesi istenmektedir. Buradan Pınarbaşı Mezarlığı üzerinden Pınarbaşı Parkı'na geçilerek mola verilmelidir. Bu noktada bisiklet alınara rotaya bisikletle devam edilmelidir. Fetih Kapı önündeki anıt ağaç geçilerek, güney sınırı sur hattı üzerindeki yeşil doku talip edilip, Zindan Kapı önündeki anıt ağaca varılmaktadır. Bu noktada bisiklet bırakılmalıdır. Sonrasında Filiboz Mescidi Kazı Alanı ve Arkeopark ziyaret edilerek istenirse atölye çalışmaları için vakit ayrılmalıdır. Sonrasında tescilli anıt ağaçlar takip edilip İmaret-i İsa Bey Cami, Bithinya Sarayı Kazı Alanı, Haşim İşcan Parkı'na varılarak mola verilmektedir. Haşim İşcan Parkı'ndan istenirse yeşil doku içinden alt kota inilebilen bir alternatif yol tanımlanmıştır. Kaplıca Kapı üzerinden Alaaddin Bey Cami önündeki anıt ağaca geçilip buradan Zindan Kapı çevresindeki iki anıt ağaç izlenerek Alacahırka Mezarlığı'na varılmaktadır. Cilimboz Vadisi ve batı sınırı sur hattı üzerindeki yeşil doku ile rota sonlanmaktadır. Buradan ziyaretçiler Uludağ Yamaçları'ndaki Muradiye ve Çekirge yönündeki UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne iletilmektedir.

Ziyaretçi kazanımları: Yeşil doku ve kültürel miras ilişkisini anlamak, bitki örtüsü ögesi adı altında tarihi ve kültürel miras alanlarını ziyaret etmek, doğa mirasını tanımak ve koruma bilinci kazanmak, kente bütüncül olarak yaklaşmak, kent topografyası üzerinde yeşil dokuyu deneyimlemek Yeşil Yol'un ziyaretçiler için kazanımlarıdır.

Rota için öneriler: Rotanın uygulanması halinde tüm odak noktalarının bulunduğu yere işaret simgeleri içeren kentsel mobilyalar ile işaretlemeler ve yönlendirmeler yapılmalıdır. Yoğun araç trafiği olan alanlar için yaya akışına ayrılmış bölümler oluşturulmalıdır. Tophane Ön Yamaçları üzerinde yer alan iki farklı merdiven alanı için aydınlatma elemanları tanımlanmalı ve güvenlik önlemleri alınmalıdır. Filiboz Mescidi, Arkeopark ve Bithinya Sarayı kazı alanında atölye çalışmaları düzenlenmelidir. Alternatif yollar için bilgilendirme araçları konulmalıdır. Anıt ağaçlar özel işaretlemelerle vurgulanmalı ve yamaçlarda yeşil alanlar arasında kalmış bölgeler aydınlatma elemanları ile desteklenerek güvenli hale getirilmelidir.

3. Alternatif: Kahverengi Yol

Şekil 3.77'deki Kahverengi Yol, Bursa Hisar Bölgesi'nin üzerine kurulu olduğu teras topografyası hareketliliğinin bir rota üzerinde birleştirilmesi ile oluşturulmuş ve kahverengi renkle isimlendirilmiş bir rota sistemidir. Topografya Hisar Bölgesi'nin kurulduğu terasın seçilmesinde üç etmenden en önemli olanıdır. Bursa Ovası ve Uludağ Etekleri arasında bir geçiş unsuru olan teras, jeomorfolojik özellikleri ile kentin savunma ihtiyacına cevap veren, tuf kalker yapısı ile oyulup kaçış için gizli tünellerin inşa edilebilmesine olanak tanıyan özelliklere sahiptir. Bu yapısal durum kent üzerinde çeşitli noktalarda merdiven ve yokuşların varlığını gerektirmiştir. Rota kapsamında bu iniş çıkışlar özellikle kullanılarak topografyanın deneyimlenmesi esas alınmıştır.

Rota hedefi: Ziyaretçilerin topografya üzerinde hareket ederek iniş ve çıkışlar ile alanı deneyimlemelerini sağlamak, topografya ögesi ile tarihi ve kültürel miras alanlarının ziyaret edilmesini sağlamak, bölgenin jeomorfolojik yapısının yapılaşmaya etkisinin incelenmesini sağlamak, Bursa Kalesi ve topografya ilişkisini keşfetmek, Bursa Ovası ve Uludağ'ı Hisar Terası ile birbirine bağlamak hedeflenmektedir.

Rotanın hedef kitlesi: Kahverengi yolu, jeoloji mühendisleri, mimarlar, şehir plancıları, peyzaj mimarları ziraat mühendisleri, dağcılar, sporcular tarafından ziyaret edebilir. Rota iniş çıkışlı parkuru sebebiyle sporcular için kondisyon parkuruna dönüşebilir. Bunun yanında parkurun engebeli olması sebebiyle belirli yaş üstündeki ve hastalıkları olan kişiler için uygun olmayabilir. Ayrıca jeomorfolojik yapıyla ilgili projelendirmeler yapılarak rota kapsamına alınabilir.

Güzergah odakları: Rota kapsamında Bursa Ovası, Hisar Terası, Uludağ, Bursa Kalesi, Tophane Ön Yamaçları, Bithinya Sarayı Kazı Alanı (gizli tüneller), kent üzerindeki merdivenler ve Cilimboz Vadisi odak noktası olarak belirlenmiştir.

Şekil 3.77. Kahverengi Rota.

Güzergah akışı: Rotanın başlangıç noktasına Bursa Ovası yönünden ve Kaplıca Caddesi üzerinden gelinmesi beklenmektedir. Rotanın Tophane Ön Yamaçları batı yönü alt kot girişinden Haşim İşcan Parkı'na ve Bithinya Sarayı Kazı Alanı'na çıkılarak başlamaktadır. Buradan İmaret-i İsa Bey Cami, Tophane Endüstri Meslek Lisesi, Ordu Evi, Şehadet Cami hattı takip edilerek Tophane Parkı'na varılmaktadır. Sonrasında Yamaç Kafe'nin bulunduğu alt kota inilerek Balibey Han'a, buradan tekrar üst kota çıkarak Kırk Merdivenler'e, buradan da bir kez daha üst kota çıkılarak doğu sınırı sur hattı seyir alanına ulaşılmaktadır. Kavaklı Cami takip edilerek Haraççıoğlu Medresesi Sosyal Tesislerinde mola verilmesi beklenmektedir. Buradan Dondurma Tekkesi ve Darülkurra Muallimhanesi'nin önünden geçilerek Üftade Bloğu üzerinden alt kota inilmekte, Dış Yer Kapı'dan Pınarbaşı Mezarlığı, Bursa Mevlevihanesi, Bursa Kalenderhanesi ve Osmangazi Ortaokulu geçilerek Pınarbaşı Parkı'na ve içindeki miras alanlarına ulaşılmakta ve burada mola verilmesi beklenmektedir. Fetih Kapı'dan güney sınırı sur hattı takip edilerek Zindan Kapı'ya, buradan da Cilimboz Vadisi üzerindeki Cilimboz Deresi ve Asa Suyu gelinerek rota sonlanmaktadır. Rota bitiminde ziyaretçiler Uludağ eteklerinden zirveye yönlendirilmektedirler.

Ziyaretçi kazanımları: Bursa Ovası ve Uludağ'ı birbirine bağlayan Hisar Terası'nı deneyimlemek, Hisar'ın topografyası üzerinden kentteki tarihi ve kültürel miras alanlarını ziyaret etmek, iniş çıkışlarla topografya şekillerini deneyimlemek, Bursa Kalesi'ni sur izleri ve alan sınırları üzerinden keşfetmek, Hisar Bölgesi'nin jeomorfolojik yapısının savunma için elverişli durumunu deneyimlemek Kahverengi Yol'un ziyaretçiler için kazanımlarıdır.

Rota için öneriler: Rotanın uygulanması halinde tüm odak noktalarının bulunduğu yere işaret simgeleri içeren kentsel mobilyalar ile işaretlemeler ve yönlendirmeler yapılmalıdır. Arkeolojik alanların çevresinde korunarak gezilebilmesi için bir sınır çizgisi ve akış alanı oluşturulmalıdır. Atölye çalışmaları belirtilen noktalar için ayrı programlar düzenlenmelidir. Yoğun araç trafiği olan alanlar için yaya akışına ayrılmış bölümler oluşturulmalıdır. Tophane Ön Yamaçları üzerinde yer alan Haşim İşcan Paeki ve Tophane Parkı'na ulaşan merdiven alanları için aydınlatma elemanları tanımlanmalı ve güvenlik önlemleri alınmalıdır.

3. Tema: Hisar'da Yaşam

Hisar Bölgesi, beş farklı dönemin yönetimi altında kalmış ve bu yönetimler kent üzerinde yapılaşarak üst üste eklenen pek çok tarihi ve kültürel miras alanının oluşmasını sağlamıştır. Hisar Bölgesi, kentsel dokusunu oluşturan bu somut miras öğelerinin yanında somut olmayan miras öğelerine de sahiptir.

Her dönem farklı kültür, yaşam tarzı, gelenek ve inanışları benimsemiş ve kent üzerinde bu olgular doğrultusunda hareket ederek yayılım göstermişlerdir. Bithinya kentlerindeki gizli tünel geleneği ile Hisar'ın altındaki kalker tüf yapının oyularak mağara haline getirilmesi; Roma döneminin pagan inanışı sebebiyle mozaiklerle işlenen simgeler; Bizans döneminde Hristiyanlık inancına geçilmesi ile bazilika ve manastır yapılarının ortaya çıkışı; Osmanlı Fethi ile bu yapıların camilere dönüştürülmesi, Pınarbaşı Bayram Yeri'nin oluşturulması, yapı odaklı gelişen mahalle dokuları ve vakıf sistemi ile idare edilen yapıların ortaya çıkışı; Cumhuriyet dönemi ile birlikte batılılaşma anlayışıyla planlama çalışmalarının başlaması, yeni yolların açılması ve koruma anlayışının gelişmesi ile ortaya çıkan koruma planları, kültürün değişiminin Hisar'ın yapılaşması üzerindeki yansımalarına örnek olarak verilebilir.

Kent gelişiminin bağlı olduğu bu parametreler, somut olmayan mirası, somut miras kadar önemli hale getirmiştir. Ortak akıl arama sürecinde yapılan çalışmalar kapsamında katılımcıların somut olmayan miras değerlerine karşı farkındalığı gözlenmiş ve miras öğelerine bu parametreler çerçevesinden bakabilme becerileri rota seçimlerine de yansımıştır.

Tarihi ve kültürel miras öğelerinin şekillenmesinde etkin rol oynayan somut olmayan miras öğelerinin yine bu yapılar üzerinden vurgulanmasını ve okunmasını sağlamak amacıyla, Hisar Kültür Rotası'nın üçüncü teması "Hisar'da Yaşam" olarak belirlenmiştir. Tema kapsamında mahalle kültürü ve kentsel hafıza kavramları irdelenerek iki adet alternatif geliştirilmiştir. Bu alternatifler Mahalle Mirası Rotası ve Hafıza Rotası'dır (Şekil 3.78).

Şekil 3.78. Hisar'da Yaşam temalı rota alternatifleri.

1. Alternatif: Mahalle Mirası Rotası

Şekil 3.79'daki Mahalle Mirası Rotası, Hisar Bölgesi'ndeki tarihi ve kültürel miras alanlarının somut olmayan kültürel miras değerleri üzerinden anlatıldığı rota sistemidir. Rota kapsamında somut olmayan kültürel miras öğeleri olan, yaşam tarzı, gelenekler, insan hareketleri, kent kültürü gibi değerlerin kentin şekillenmesini nasıl etkilediği anlatılmak istenmektedir. Buradan hareketle Hisar Bölgesi'ndeki Osmanlı dönemindeki yapı odaklı mahalle gelişimi, vakıf sistemi ile yürütülen yardım kuruluşları olan dulhane ve aş evi, bayramların kutlandığı bayram yeri, Bursa'da konut yaşamının anlatıldığı Yaşam Kültürü Müzesi gibi pek çok alanda kültür öğesinin kent gelişimindeki yansıması okunabilmektedir.

Rota hedefi: Somut olmayan mirası tanıtmak, somut olmayan mirasın kent gelişimine etkisini göstermek, yapı odaklı mahalle gelişimini vurgulamak, yaşam kültürünün mekanlardaki yansımalarını keşfetmek hedeflenmektedir.

Rotanın hedef kitlesi: Mahalle Mirası Rotası'nı tarihçiler, mimarlar, şehir plancıları, arkeologlar, sosyologlar, kentliler ve turistler ziyaret edebilirler.

Güzergah odakları: Rota kapsamında çevresinde mahalle gelişimi olan yapılar, Dulhane, Aş Evi, Pınarbaşı Bayram Yeri, Bursa Yaşam Kültürü Müzesi, Bursa Sağlık Müzesi, Bursa Kalesi, kazı alanları, sağlık yapıları, sosyal tesisler odak noktası olarak belirlenmiştir. Rota üzerindeki tüm eğitim yapıları rotayı yeniden programlayarak dahil olabilir.

Güzergah akışı: Rota, hayırsever bir kişi tarafından, yoksul, yetim, dul, şehit eşleri ve kimsesizler için sığınma evi olarak vakfedilmiş, günümüzde BUSMEK bünyesinde hizmet veren Dulhane'den başlamaktadır. Rota kapsamında bu noktada çeşitli atölye çalışmaları düzenlenmesi öngörülmekte ve ziyaretçilerin katılması için belirli bir süre tanımlanmıştır. Buradan Osmanlı döneminde çevresinde Zindan Kapı Mahallesi'nin geliştiği Zindan Kapı noktasından, çevresinde Alaaddin Mahallesi'nin geliştiği Alaaddin Cami'ne gelinerek ziyaret edilmesi beklenmektedir. Ziyaret sonrası Kaplıca Kapı'dan geçilerek sırasıyla çevresinde İsa Bey Fenari Mahallesi'nin geliştiği, İsa Bey Fenari Cami, çevresinde Helvacıoğlu Mahallesi'nin geliştiği Veled-i Helvai Mescidi'nin duvar ve çeşme kalıntısı, çevresinde Şeyh Paşa Mahallesi'nin geliştiği Şeyh Paşa Dibekli Cami, çevresinde Tahta Mescid Mahallesi'nin geliştiği Tahtalı Mescid, çevresinde Filiboz Mahallesi'nin geliştiği Filiboz Mescidi kazı alanı, üzerinden Fetih (Su) Kapı'dan geçilerek Pınarbaşı Parkı ve içerisindeki miras alanlarına ulaşılarak mola verilmesi beklenmektedir. Buradan çevresinde Molla Gürani Mahallesi'nin geliştiği Güranlı Mescidi ve Türbesi'nin ilerisindeki Arkeopark ziyaret edilerek Erken Osmanlı dönemi duvar kalıntısının yanından geçilerek çevresinde Kal'a-i Umur Bey Mahallesi'nin geliştiği Oruç Bey Hamamı kalıntısı ve Oruç Bey Türbesi,ve çevresinde Satı Fakih Mahallesi'nin geliştiği Satı Fakih Mescidi, Orhan Bey Hamamı ziyaret edilmelidir. Sonrasında çevresinde Nakkaş Ali Mahallesi'nin geliştiği Nakkaş Ali Mescidi ve haziresine geçilerek Tophane Endüstri Meslek Lisesi sınırları içinde kalmış, ve çevresinde Tefsirhan Mahallesi'nin geliştiği Tefsirhan Mescidi ve İbrahim Paşa Hamamı takip edilerek Bursa Muradiye Devlet Hastanesi ve Bursa Onkoloji Hastanesi'nin önünden geçilip çevresinde İmaret-i İsa Bey Mahallesi'nin geliştiği İmaret-i İsar Bey Cami'ne çıkılmaktadır. Eskiden Memleket Hastanesi'nin bulunduğu, günümüzde ise Bithinya Sarayı kazı alanının yer aldığı Haşim İşcan Parkı'na geçilerek ziyaretçilerin dinlenmesi için belirli bir süre duraklamaları ve manzarayı seyretmeleri

beklenmektedir. Devamında Ordu Evi'nin önünden çevresinde Saray Mahallesi'nin geliştiği Şehadet Cami'ne varılmakta ve ziyaret edilmesi beklenmektedir. Ziyaret sonrası günümüzde Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri'nin olduğu alanda var olmuş, çevresinde Manastır Mahallesi'nin geliştiği Saint Elia Manastırı'na varılmaktadır. Bu noktadaki Orhan Gazi Türbesi içindeki zemin mozaığı incelendikten sonra buradan otuzuncu odak noktası olan hamam kalıntısı ve üzerine inşa edilmiş Sümbüllü Bahçe Konağı'na geçilmektedir. Bu noktada ziyaretçilerin arkeolojik kalıntıları ziyaret etmesi, dinlenmesi, yeme-içme ihtiyaçlarını karşılaması, fotoğraf çekimi yapmaları ve manzarayı seyretmeleri için belirli bir süre tanımlanmıştır. Hamam kalıntısı üzerine konak inşa edilmesi döneminin yapım kültürünü yansıtmaktadır. Yanında bir Darphane'nin bulunduğu ve çevresinde Darphane Mahallesi'nin geliştiği Nilüfer Hatun (Darphane) Mescidi'nin yakınından geçilerek çevresinde Şahin Lala Mahallesi'nin geliştiği bilinen Lala Şahin Paşa (Medresesi) Çocuk Kütüphanesi'nin önünden geçilerek, çevresinde Yaniçoğlu Mahallesi'nin geliştiği Veled-i Yaniç Cami'ne varılmaktadır. Sonrasında çevresinde Kavaklı Mahallesi'nin geliştiği Kavaklı Cami ve Haraççioğlu Medresesi Sosyal Tesisi'nin ziyaret edilmesi beklenmektedir. Buradan çevresinde Çırağ Mahallesi'nin geliştiği Çırağ Bey Mescidi ve Aş Evi'ne ulaşılmaktadır. Özel bir vakıf tarafından işletilen ve sivil mimari örneği olan bir yapıda bulunan aş evi, düzenli olarak yemek dağıtımı yaparak, Osmanlı dönemi geleneğini devam ettirmektedir. Devamında Darülkurra Muallimhanesi ve Dondurma Tekkesi önünden geçilerek, Bursa Sağlık Müzesi'ne varılmakta, ziyaret edildikten sonra çevresinde Yer Kapı Mahallesi'nin geliştiği Yer Kapı'dan geçilerek Bursa Yaşam Kültürü Müzesi'ne varılmaktadır. Müzede ziyaretçilerin Bursa'nın konut kültürünü, geleneksel yapısını ve yaşam tarzını deneyimlemesi amaçlanmaktadır. Rota bu nokta ile son bulmaktadır.

Ziyaretçi kazanımları: Bursa yaşam kültürünü deneyimlemek, somut olmayan miras öğelerinin kentin yapısal olarak şekillenmesine etkisini gözlemlemek, Osmanlı dönemi mahalle sistemini yapılar üzerinden incelemek, müze gezileri yapmak Mahalle Mirası Rotası'nın ziyaretçiler için kazanımlarıdır.

Rota için öneriler: Rotanın uygulanması halinde tüm odak noktalarının bulunduğu yere işaret simgeleri içeren kentsel mobilyalar ile işaretlemeler ve yönlendirmeler yapılmalıdır. Arkeolojik alanların çevresinde korunarak gezilebilmesi için bir sınır çizgisi ve akış alanı oluşturulmalıdır. Yoğun araç trafiği olan alanlar için yaya akışına ayrılmış bölümler oluşturulmalıdır. Mahalle odakları ilgili yapılar üzerine işaretlenmelidir. Somut olmayan değerler yapıların işaretleme elemanlarına işlenmelidir.

2. Alternatif: Hafıza Rotası

Şekil 3.194'deki Hafıza Rotası, Hisar Bölgesi'ndeki tarihi ve kültürel miras değerlerine ait eski fotoğrafların (Şekil 3.80) bir mobil uygulama üzerinde tanımlanarak kurgulandığı rota sistemidir. Ziyaretçiler rotayı mobil uygulama üzerinden takip edeceklerdir. Rota kapsamında ziyaretçilerin odak noktalarına gelerek, odak noktasındaki fotoğraf ile aynı açıdan Hisar'a bakmaları beklenmektedir. Ayrıca ziyaretçilerin uygulama üzerine tanımlanan odakları yeniden çekerek güncel hallerini yüklemelerine izin verilmektedir. Bunun yanında Hisar üzerindeki başka noktalarda çektikleri fotoğrafları da sisteme yükleyerek yeni odaklar oluşturabilmektedirler. Rotanın amacı fotoğraflar ile Hisar hafızası oluşturmak ve bunu gelecek kuşaklara aktarmaktır.

Rota hedefi: Fotoğraflar ile Hisar hafızası oluşturmak ve gelecek kuşaklara aktarmak, kentin eski hallerini ziyaretçilerin deneyimlemelerini sağlamak, kent üzerindeki değişimlerin gözlemlenebilmesini sağlamak, mobil uygulama üzerinden güncel veri tabanı oluşturmak hedeflenmektedir.

Rotanın hedef kitlesi: Hafıza Rotası'nı tarihçiler, fotoğrafçılar, mimarlar, şehir plancıları, koleksiyonerler, kentliler ve turistler tarafından ziyaret edilebilir. Ayrıca rota hattı üzerinde fotoğraf atölyeleri düzenlenebilir.

Güzergah odakları: Rota üzerinden tanımlanan eski fotoğraflar rotanın odak noktalarıdır.

*ROTA MOBİL BİR UYGULAMA İLE TAKİP EDİLMEKTEDİR.

*UYGULAMADAKİ HARİTA ÜZERİNDE HER DURAK İÇİN ESKİ BİR FOTOĞRAF TANIMLANMIŞTIR.

*ZİYARETÇİLER ÇEKTİKLERİ FOTOĞRAFLARI SİSTEME YÜKLEYEREK ROTAYI SEKİLENDİREBİLİRLER.

*ROTANIN AMACI FOTOĞRAFLAR İLE HISAR HAFİZASI OLUŞTURMAK VE BUNU GELECEK KUSAKLARA AKTARMAKTIR.

*ZİYARETÇİLER TANIMLANAN FOTOĞRAFLARI YENİDEN ÇEKEREK GÜNCEL HAFİZA OLUŞTURABİLİRLER.

02

HAFİZA ROTASI HISAR'DA YAŞAM

1887	KAPLIÇA CAD. HASTA YÜRÜDÜ CAD.	1	KAPLIÇA KAPI (ALAAADDİN CAD. GİRİŞİ) (A3)
1887	1. İZİN SOK. DORTPAZAR CAD.	2	İSA BEY FENARİ CAMİ (B1)
1887	1. MENEKŞE SOK. HASTA YÜRÜDÜ CAD.	3	MEMLEKET HASTANESİ (A2)
1910		4	SANAT ENSTİTÜSÜ (A3)
1947		5	BEY SARAYI GİRİŞİ (GRAVÜR) (B3)
		6	KALEKİÇ RESTORAN (B3)
1938		7	SEHADET CAMİ (B3)
YIGİTLER CAD.		8	SEHADET CAMİ'DEN TOPHANE'YE BAKIŞ (B3)
1934		9	TOPHANE'DEN SEHADET CAMİ'NE BAKIŞ (B4)
1934		10	TOPHANE'DEN SEHADET CAMİ'NE BAKIŞ (B4)
1934		11	TOPHANE KARSISINDAKİ SIVIL MİMARİ YAPILARI (B4)
1932		12	TOPHANE PARKI GİRİŞİ VE ORHAN GAZİ TÜRBESİ (B4)
1932		13	TOPHANE PARKI'NDAN ORHAN GAZİ VE OSMANGAZİ TÜRBELERİ (B4)
1930		14	TOPHANE SAAT KULESİ VE SADRIVAN (A4)
1930		15	KUZEY YÖNDEN ORHANGAZİ TÜRBESİ VE SEHADET CAMİ'NE BAKIŞ (A4)
9. ARA SOK. DORTPAZAR CAD.		16	ARA SOKAK'TAN TOPHANE PARKI GİRİŞİ (B4)
1887		17	SALTANAT KAPI (HISAR İÇİNDEN HISAR DIŞI'NA) (B4)
1887		18	SALTANAT KAPI (HISAR İÇİNDEN HISAR DIŞI'NA) (B4)
1887		19	SALTANAT KAPI (HISAR DIŞI'DAN HISAR İÇİNE) (B4)
1888		20	SALTANAT KAPI (HISAR DIŞI'DAN HISAR İÇİNE) (B4)
		21	LALA SAHİN PASA (MEDRESESİ) ÇİÇÜK KÜTÜPHANESİ (B4)
2. YANIÇ SOK.		22	VELED-İ YANIÇ CAMİ (B3)
1. YALIN SOK. KAVAKLI CAD. 6. KAVAKLI SOK. ÜFTADE SOK.		23	DÜĞÜ SINIRI SÜR HATTI ÜST KÖTÜDAN ULUDAĞ ETEKLERİ (C4)
1888		24	40 MERDİVENLER VE BURSA KALESİ DÜĞÜ SINIRI (B4)
1888		25	ULUDAĞ ETEKLERİNDEN ÜFTADE CAMİ VE TÜRBESİ (B4)
1884	18. HANGAZİ CAD. KAZIM BAYKAL CAD. 3. TEMİZ SOK.	26	KAVAKLI CADDESİ'NDEN İÇ YER KAPI (D3)
1884	YÖNÜS CAD. KAVAKLI CAD.	27	PINARBASI'NDAN ORHAN GAZİ VE OSMAN GAZİ TÜRBELERİ (D3)
BAYRAM YERİ CAD.		28	PINARBASI MEZARLIĞI'NDAN KENT MERKEZİ (D3)
		29	PINARBASI MEZARLIĞI'NDAN ÜFTADE CAMİ (D3)
		30	PINARBASI PARKI'NDAN PINARBASI ÇARSAF SUYU (D2)
		31	PINARBASI PARKI'NDAN PINARBASI BAYRAM YERİ (D2)
		32	PINARBASI PARKI (D2)
1884		33	PINARBASI BAYRAM YERİ / SU YOLU DUVARI / PARK (D2)
1884		34	FETHİ KAPI ÖNÜNDEKİ KAHVE (D2)
1884		35	KALEBOYU CADDESİ'NDEN FETHİ KAPI ÖNÜNDEKİ KAHVE (D2)

Şekil 3.80. Hafıza Rotası.

Şekil 3.81. Hafıza rotası odak noktaları (Fotoğraflar Dostoğlu 2001 ve Elbas 2013 arşivlerinden derlenmiştir).

Güzergah akışı: Rota başlangıç noktasına Kaplıca Caddesi üzerinden gelmektedir. Bursa öngörülen mobil uygulama açılarak her odak noktasında ilgili resimlerin uygulama üzerinden takip edilmesi beklenmektedir. Rotanın birinci odak noktası, Hasta Yurdu Caddesi üzerindeki Kaplıca Kapı'dan Alaaddin Caddesi'ne doğru çekilmiş, 1887 tarihli bir fotoğraftır. Buradan İsa Bey Fenari Camisi'ne geçilerek caminin çapraz açıdan görüldüğü fotoğrafın takip edilmesi beklenmektedir. Haşim İşcan Parkı'na gelinerek Memleket Hastanesi'ni kuzey yönünden gören fotoğrafın bulunduğu noktaya varılmaktadır. Buradan aynı cadde üzerindeki Tophane Endüstri Meslek Lisesi'nin Sanat Okulu olarak anıldığı dönemdeki 1910 tarihli fotoğrafın çekildiği noktaya gelinerek, Bey Sarayı girişinin resmedildiği 1847 tarihli gravürün bulunduğu noktadan devam edilmesi ve caddenin karşısına geçilerek Kalecik Restoran olarak işletilen sivil mimari örneğine doğru çekilen fotoğrafın bulunduğu noktaya ulaşılmaktadır. Şehadet Cami'ne ve Tophane'ye doğru çekilmiş fotoğrafların yer aldığı odak noktaları izlenerek Tophane Parkı ve çevresinde çekilmiş fotoğrafların odak noktası seçildiği alana gelmelidir. Buradan Saltanat Kapı'ya geçilerek Hisar İçi'nden Hisar Dışı'ndan çekilmiş dört odak noktası tanımlanmıştır. Sonrasında Lala Şahin Paşa Çocuk Kütüphanesi ve Veled-i Yaniç Cami'ne ait fotoğraflar odak noktası olarak takip edilerek Kırk Merdivenler, Üftade Cami'ne ve İç Yer Kapı'ya ait fotoğraflar takip edilerek Pınarbaşı Mezarlığı'na geçilmektedir. Bu noktadan üç fotoğraf odağının sonrasında Pınarbaşı Mezarlığı'na geçilmiş ve burada da altı adet fotoğraf tanımlanmıştır. Bu noktada rota son bulmaktadır ve ziyaretçiler Kaleboyu Caddesi'ne yönlendirilmektedir.

Ziyaretçi kazanımları: Kentteki tarihi ve kültürel miras alanlarının eski dönemlerini fotoğraflar üzerinden deneyimlemek, kent hafızasına katkı koymak, fotoğraf atölyelerine katılmak Hafıza Rota'sının ziyaretçiler için kazanımlarıdır.

Rota için öneriler: Rotanın uygulanması halinde tüm odak noktalarının bulunduğu yere işaret simgeleri içeren kentsel mobilyalar ile işaretlemeler ve yönlendirmeler yapılmalıdır. Yoğun araç trafiği olan alanlar için yaya akışına ayrılmış bölümler oluşturulmalıdır. Her odağın ilgili fotoğrafı görüş açısına uygun olarak konumlandırılmış işaretleme elmanına işlenmelidir. Rota için mobil uygulama alt yapısı oluşturulmalıdır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Alan çalışması üç aşamadan oluşmaktadır. Bu kapsamda bulgular üç başlık altında ele alınmıştır. Hisar ile ilgili literatür çalışması, ortak akıl arama süreci ve Hisar Kültür Rotası bu kapsamda değerlendirilmiştir.

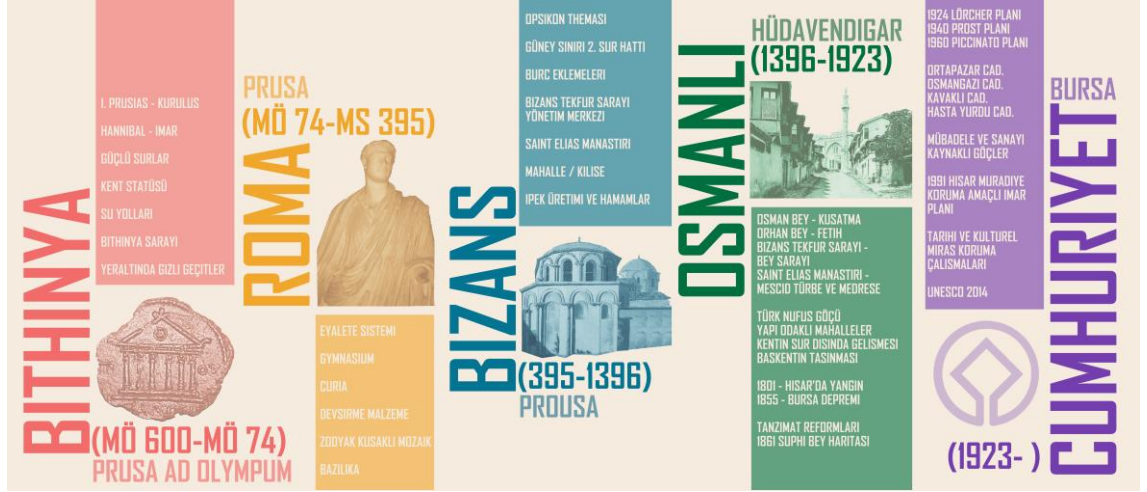
4.1.Bursa Hisar Bölgesi Literatür Çalışmasının Değerlendirilmesi

Bursa Hisar Bölgesi için hazırlanan literatür çalışması üç başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlar fiziki konum ve kentsel gelişim sürecinin değerlendirilmesi, Hisar Bölgesi tarihi ve kültürel miras öğelerinin değerlendirilmesi ve Hisar'da yapılan koruma çalışmalarının değerlendirilmesi şeklindedir.

4.1.1.Hisar Bölgesi'nin Fiziki Konumu ve Kentsel Gelişim Sürecinin Değerlendirilmesi

Bursa ili, Osmangazi ilçesinde konumlanan Hisar Bölgesi, Bursa Ovası ve Uludağ eteklerinin arasında yer alan, üç tarafı dik yamaç olan, traverten teras üzerine kurulu bir kenttir. Jeomorfolojik yapısı ile doğal savunma hattına sahip olmakla birlikte, çevresindeki Cilimboz Deresi ve Gökdere'nin varlığı sebebiyle yerleşim için gerekli su kaynaklarına da sahiptir. Bu özellikler bölgenin kent haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Terasın sınırları, Bursa Kalesi'nin ve Hisar Bölgesi'nin de sınır hattını oluşturmaktadır. Güney sınır Uludağ etekleri ile birleşim noktasıdır. Bu alan Bursa Kalesi'nin en zayıf hattını oluşturduğu için çift sıra sur ile desteklenmiştir.

Hisar Bölgesi kurulduğu günden bugüne beş dönemin idaresi altında varlığını devam ettirmiştir. Bu dönemler Bithinya (MÖ 600- MÖ 74) dönemi, Roma (MÖ 74- MS 395) dönemi, Bizans (395-1326) dönemi, Osmanlı (1326-1923) Dönemi ve Cumhuriyet (1923-günümüz) dönemidir (Şekil 4.1).

Şekil 4.1. Hisar'ın tarihsel gelişimi.

Ege Göçleri ile Trakya'dan Küçük Asya'ya kaçan Bithynler ve Thyniler günümüzde Bursa, Bilecik, Bolu, Sakarya, Kocaeli, İstanbul'un Anadolu Yakası ve Zonguldak'ın bir kısmını sınır alan bölgeye yerleşmiş, bu topraklara Bithynia adını vermişlerdir. Prusa ad Olympon kenti ise I. Prusias döneminde, Kartacalı Komutan Hannibal'ın danışmanlığında kurulmuştur. Hisar'ın jeomorfolojik yapısının sağladığı fırsatlar Hannibal tarafından fark edilmiş ve Hannibal'ın tavsiyesi ile kentin Hisar terasına kurulmasına karar verilmiştir. Bu dönemin öncesinde de bölgede yerleşim olduğu bilinmekle birlikte Hisar I. Prusias döneminde kent statüsü kazanmıştır. Kentin savunma hattının güçlendirilmesi için Hisar terasının sınırlarına Bursa Kalesi inşa edilmiş ve Hannibal Su Yolu ile kent içine su taşımıştır. Ayrıca Bithynia dönemi geleneği olarak yer altına gizli geçitler inşa edilmiştir.

Kent Bithynia döneminde bağımsız bir devlet iken Roma dönemi ile birlikte Bithynia et Pontus eyaletine bağlı olarak Prusa ismi ile varlığını devam ettirmiştir. Bu dönemde kentte kütüphane, hamam, senato toplantılarının yapıldığı bir basit curia yapısı ve gymnasium olduğu bilinmekle birlikte günümüze kadar ulaşmadığı için konumu bilinmemektedir. Hisar Bölgesi'nde yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında Roma dönemine ait pek çok kalıntıya ulaşılmış olup pagan inancının hakim olduğu dönemde yapılmış Zodyak Kuşaklı Mozaik buluntusunun çıkarıldığı alan günümüzde Arkeopark olarak projelendirilmiştir. Hisar'da yapılan kazılarda bulunan Roma dönemine ait bazilika kalıntısı ise dönemin sonlarına doğru Hristiyanlık inancının benimsendiğinin

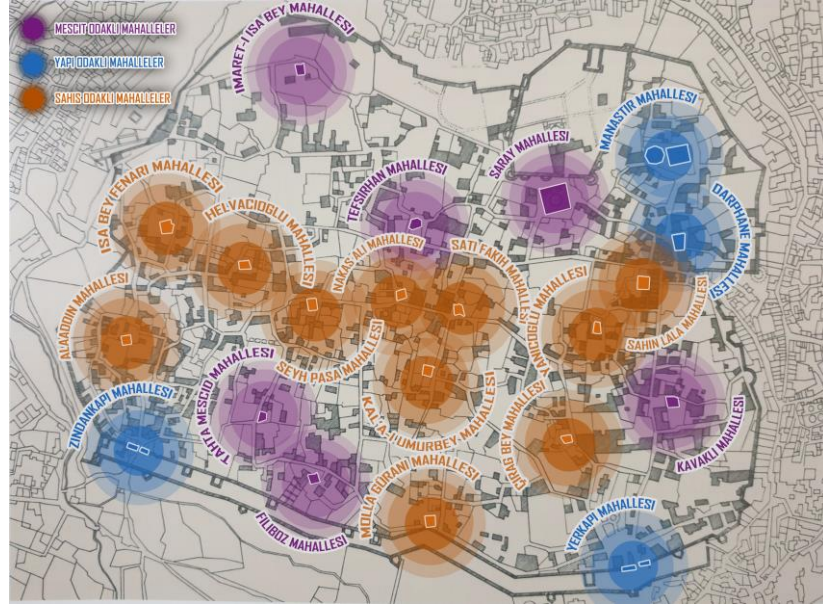
bir göstergesidir. Ayrıca dönem yapılarına ait pek çok devşirme öge Bursa Kalesi onarım çalışmasında kullanıldığı için günümüze ulaşabilmiştir.

Roma'nın iki bölünmesinden sonra kent Bizans döneminin idaresine girmiştir. Bu dönemde Hisar Opsikon Theması'na bağlı Prousa kenti olarak varlığını devam ettirmiştir. İç Kale ve Bizans Tekfur Sarayı inşa edilerek kentin yönetim merkezi haline gelmiştir. Tekfur Sarayı'nın yan tarafına döneminin baş kilisesi olan Saint Elias Manastırı inşa edilmiştir. Orhan Gazi Türbesi'nin zemininde Saint Elias Manastırı'ndan kalma zemin mozaığı günümüzde hala varlığını korumaktadır. Güney sur hattının güçlendirilmesi amacıyla ikinci bir sur hattı inşa edilmiştir ve burç eklemeleri ile güçlendirilmiştir. Tüm savunma çalışmalarına rağmen kent Osman Bey'in yaptığı kuşatmaya dayanamayarak 1326 yılında Bizans tekfur tarafından oğlu Orhan Bey'e teslim edilmiştir ve böylece kent için Osmanlı dönemi başlamıştır.

Osmanlı dönemi ile birlikte gayrimüslim nüfus kenti terk etmiş yerine Anadolu'dan gelen Türk nüfus yerleştirilmiştir. Bizans Tekfur Sarayı Bey Sarayı'na dönüştürülerek yönetim merkezi haline getirilmiştir. Osman Bey'in vasiyeti üzerine naaşı Saint Elias Manastırı içindeki Gümüşlü Kümbete defnedilmiştir. Saint Elias Manastırı, türbe mescid ve medreseye dönüştürülmüştür.

Osmanlı dönemi ile birlikte Hisar Bölgesi'nde yapı odaklı mahalle gelişimi görülmüştür. Bu kapsamda hanedan üyelerinin veya hayırsever insanların yaptırdığı yapılar çevresinde gruplaşan konut dokusu ile birlikte mahalle sistemleri oluşmaya başlamıştır. Kentsel yapılanma sisteminin şahıs hareketleri ile oluşup şekillendiği buradan anlaşılacakla birlikte, bu durum somut miras ögesi olarak nitelendirilen bu yapılara, bir yandan da somut olmayan miras değerlerinin de kazandırmaktadır.

Mahalle sitemlerinin üç çeşit yapı odağı olduğu bilinmektedir. Bunlar mescit odaklı, yapı odaklı ve şahıs odaklı mahallelerdir (Şekil 4.2).

Şekil 4.2. Osmanlı döneminde Hisar Bölgesi'ndeki yapı odaklı mahallelerin gelişimi. (Albert Gabriel'in restitüsyon planı çalışmasının üzerine işlenmiştir. (Yenal 2011))

Mescit odaklı mahalleler merkezinde mescit bulunan ve bu mescidin çevresinde gruplaşmış konut dokularının oluşturduğu mahallelerdir. İmaret-i İsa Bey Mescidi çevresinde gelişen İmaret-i İsa Bey Mahallesi, Tefsirhan Mescidi çevresinde gelişen Tefsirhan Mahallesi, Şehadet Cami'nin çevresinde gelişen Saray Mahallesi, Kavaklı Cami'nin çevresinde gelişen Kavaklı Mahallesi, Tahtalı Mescidi'nin çevresinde gelişen Tahta Mescid Mahallesi ve Filiboz Mescidi'nin çevresinde gelişen Filiboz Mahallesi bu odak tipine örnek olan mahallelerdir.

Yapı odaklı mahalleler ise farklı işlevleri olan yapı odaklarını merkez alan ve çevresinde gruplaşan konut dokuları ile gelişen mahalle sistemleridir. Manastır çevresinde gelişen Manastır Mahallesi, darphane çevresinde gelişen Darphane Mahallesi, Zindan Kapı çevresinde gelişen Zindankapı Mahallesi ve Yer Kapı çevresinde gelişen Yerkapı Mahallesi bu odak tipinin örnekler olan mahallelerdir.

Şahıs odaklı mahalleler ise hanedan üyesi, devlet adamı veya hayırseverler tarafından yaptırılmış yapı veya yapı grupları çevresinde gelişen mahalle sistemidir. Alaaddin Bey tarafından yaptırılan cami, medrese ve çeşmeyi içeren yapı grubunu merkez alan ve çevresinde gelişen Alaaddin Bey Mahallesi, I. Murat'ın lalası Lala Şahin Paşa

tarafından yaptırılan mescit ve medrese yapı grubunu merkez alan Şahin Lala Mahallesi, Molla Fenari'nin erkek kardeşi olan İsa Bey Fenari'nin yaptırdığı mescidin etrafında gelişen İsa Bey Fenari Mahallesi, Veled-i Yaniç tarafından yaptırılan mescidin çevresinde gelişen Yaniçoğlu Mahallesi, Çırağ Bey tarafından yaptırılan mescidin etrafında gelişen Çırağ Bey Mahallesi, Yeşil Cami'nin nakkaşı olan Nakkaş Ali tarafından yaptırılan mescidin çevresinde Nakkaş Ali Mescidi, Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Oruç Bey tarafından yaptırılan mescit, hamam ve türbe yapı grubunun etrafında gelişen ve kardeşi Umur Bey'in ismini alan Kal'a-i Umurbey Mahallesi, Şeyh Paşa'nın yaptırdığı mescit etrafında gelişen Şeyh Paşa Mahallesi, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından yaptırılan mescit ve çeşmenin çevresinde Helvacıoğlu Mahallesi, Bayram Efendi'nin oğlu Satı Fakih tarafından yaptırılan mescidin çevresinde gelişen Satı Fakih Mahallesi, Molla Gürani'ye ait bir bahçenin üzerine Seyyid Hüseyin tarafından inşa ettirilen mescit, mektep ve medrese yapı grubunun etrafında gelişen Molla Fenari Mahallesi bu odak tipinin örnekleridir.

Üç çeşit odak etrafında gelişen, toplam yirmi bir adet mahalleden sadece dört tanesi büyüyerek günümüze ulaşabilmiş olup bunlar Manastır (Osmangazi) Mahallesi, Kavaklı Mahallesi, Molla Gürani Mahallesi ve Alaaddin Mahallesi'dir.

I. Murat döneminde sarayın karşısına dönemin ilk ulu cami olan Şehadet Cami inşa edilmiştir ve bu dönemde kent Hüdavendigâr ismiyle anılmaya başlamıştır. IV. Murat döneminde yeni bir saray inşa edildiği bilinmektedir. Ancak bu saray günümüze ulaşamamıştır. Başkent'in taşınması ile birlikte kent önemini kaybetmiş, 1801'deki yangın ve 1855 depremi ile birlikte kent harap duruma düşmüştür. Tanzimat reformları ile birlikte kent yeniden ayağa kaldırılmış, Saat Kulesi, Memleket Hastanesi, Sanat Okulu gibi yapılar inşa edilmiştir. 1860 yılında Suphi Bey Haritası düzenlenerek Osmanlı dönemindeki tarihi ve kültürel miras alanları haritaya işlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte modernleşme anlayışının getirisi olarak planlama çalışmaları başlamış ve kent için üç adet plan geliştirilmiştir. Hazırlanan planlar Hisar'ı da etkilemiştir. Yoğun göç alan kent yeni planlama çalışmaları ile birlikte doğu batı aksında gelişmiş, Hisar Bölgesi'nde de

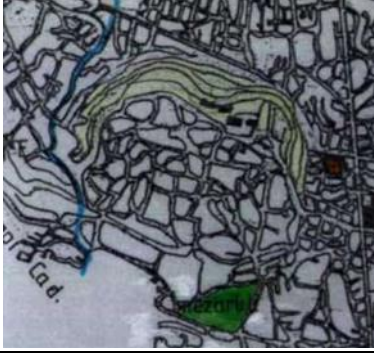

gecekondulaşma süreci başlamıştır. Tarihi ve kültürel miras alanları bu süreçten olumsuz etkilenmiştir.

Osmanlı döneminin son yıllarında yapılan Suphi Bey haritası dönemin tarihi ve kültürel miras yapılarının görülmesi için önemli bir belge niteliğindedir. Ayrıca Tanzimat reformları ile hareketlenen yapılaşma hareketlerinin sonucu olarak Hisar'a eklenen Askeri Garnizon, Memleket Hastanesi, Fabrika-i Hümayun ve Romangal Fabrikaları 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi üzerinden okunmaktadır. Cumhuriyet dönemi ile birlikte geliştirilen üç farklı planlama çalışması ile Hisar üzerinde düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda Hastayurdu Caddesi, Ortapazar Caddesi, Osmangazi Caddesi, Kavaklı Caddesi düzenlenmiştir. Orhan Gazi ve Osmangazi Türbeleri çevresi yeşil alan haline getirilmiştir. İç Kale sınırları geri çekilmiştir. 1991 Bursa Hisar Koruma Amaçlı İmar Planı ile kentte planlı yapılaşmaya geçilmiştir. Bütüncül koruma anlayışının gelişmesi ile birlikte tarihi ve kültürel miras alanlarının onarımı ve yeniden yapılandırılması için projeler geliştirilmiştir (Çizelge 4.1).

Çizelge 4.1. Planlama çalışmaları üzerinden Hisar Bölgesi'nin kentsel gelişim süreci (Bianchi 1990, Dinçer 2006, Kaplanoğlu 2008, Yenal 2011, Anonim 2014a, Vardar 2015, Anonim 2017c, Taşkan 2017).

	<p>1. 1767 Carsten Nieburh Bursa Haritası 15. ve 16. yüzyılda bedesten ve imaret odaklı gelişen mahalleler sonrası Hisar Bölgesi'nin prestijinin azalması.</p>
	<p>2. 1860 Suphi Bey Haritası (Albert Gabriel düzenlemesi ile) Hisar Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi'ne ait tarihi ve kültürel miras alanların tamamının haritaya işlenmesi.</p>

Çizelge 4.1. Planlama çalışmaları üzerinden Hisar Bölgesi'nin kentsel gelişim süreci (Bianchi 1990, Dinçer 2006, Kaplanoğlu 2008, Yenal 2011, Anonim 2014a, Vardar 2015, Anonim 2017c, Taşkan 2017) (Devam)

	<p>3. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi Tanzimat dönemi reformları kapsamında yapılan Askeri Garnizon, Memleket Hastanesi, İpek Fabrikaları.</p>
	<p>4. 1924 Lörcher Planı Kent merkezinden Hisar Bölgesine çıkan caddenin açılması ve Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri çevre düzenlemesi önerisi.</p>
	<p>5. 1939 tarihli hava fotoğrafı Kent merkezinden Hisar Bölgesine çıkan caddenin açılması ve Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri çevre düzenlemesinin uygulanması.</p>
	<p>6. 1940 Prost Planı Ortapazar ve Kavaklı Caddeleri'nin lineer olarak düzenlenmesi.</p>

Çizelge 4.1. Planlama çalışmaları üzerinden Hisar Bölgesi'nin kentsel gelişim süreci (Bianchi 1990, Dinçer 2006, Kaplanoğlu 2008, Yenal 2011, Anonim 2014a, Vardar 2015, Anonim 2017c, Taşkan 2017) (Devam)

	7. 1960 Piccinato Planı İç kale sınırının geri çekilmesi ve Hastayurdu Caddesi'nin düzenlenmesi.
	8. 1991 Bursa Hisar-Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı Kentin büyümesi ile köhneme sürecine giren Hisar Bölgesi'nin planlı yapılaşma ile korunması.

2014 yılında ise Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri'nin UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınması ile birlikte Hisar uluslararası alanda önem kazanmıştır.

4.1.2. Bursa Hisar Bölgesi Tarihi ve Kültürel Miras Değerlerinin Değerlendirilmesi

Alan çalışması kapsamında Hisar Bölgesindeki tarihi ve kültürel miras değerleri ayrı ayrı incelenerek on bir başlık altında kategorilere ayrılmıştır. Bunlar savunma yapıları, dini yapılar, kültürel yapılar, su yapıları, arkeolojik kalıntılar, sağlık yapıları, eğitim yapıları, idari yapılar, askeri yapılar, açık kamusal alanlar ve ağırlama yapıları şeklindedir.

Savunma yapıları başlığı Bursa Kalesi surları ve kapılarını konu almaktadır. Bursa Kalesi'nin belirli parçaları günümüze kadar ulaşmamış olsa da var olan parçaları koruma altına alınarak yeniden onarılmıştır. Onarım çalışmalarının bazıları yapıların

özgünlüğünü kaybetmesine sebep olmuştur. Bazı bölümleri konut alanları içine karışmış olan sur hattının belirli noktalarda yeşil alanlarla birleştiği de görülmektedir.

Dini yapılar kategorisi ise beş ayrı başlık altında incelenmiştir. Bunlar camiler, dergahlar, mescitler, türbe ve mezar yapıları, kiliselerdir. Kilise yapıları günümüze ulaşamamış olmakta birlikte arkeolojik kazı çalışmaları sırasında kalıntılarına rastlanmaktadır. Diğer yapı grupları ise koruma altına alınmış ve çeşitli onarımlar geçirerek varlıklarını devam ettirmektedirler. Bursa Mevlevihanesi ve Tefsirhan Mescidi gibi yapıların onarım çalışmaları halen devam etmektedir. Oruç Bey Mescidi ve Veled-i Helvai Mescidi gibi yapıların ise kalıntıları korunmaktadır.

Kültürel yapılar başlığı altında ise yeniden işlevlendirilerek kültür yapısına dönüştürülen miras değerleri ele alınmıştır. Bu yapılar han, kule, konak, medrese ve muallimhane, endüstri yapıları şeklinde beş başlık altında ele alınmıştır. Günümüzde özgün işlevlerinde kullanılmayan bu yapılar müze, sosyal tesis, kütüphane, çarşı, kurs merkezi, yüksek okul gibi farklı işlevlere sahiptir.

Su yapıları başlığı altında ise hamam, çeşme, çarşaf, şadırvan yapıları işlenmiştir. Bu alanlarda gerekli onarımları geçirmiş ve günümüzde de varlığını devam ettirmektedirler. Ancak Hannibal Çeşmesi gibi bazı yapılar özel mülklerde kalmış ve yeteri kadar korunamamıştır.

Arkeolojik kalıntılar başlığı altında mozaikler, saraylar, dini yapı kalıntıları ve hamam kalıntıları incelenmiştir. Bazı değerler kazı alanı halinde bırakıldığı gibi bazıları da projelendirilerek Arkeopark ve ya müze haline getirilmiştir. Yer Kapı Mozaikleri gibi bazı değerler ise özel mülkiyetlerin içinde kalarak köhneme sürecine girmiştir.

Sağlık yapıları, eğitim yapıları, idari yapılar ve askeri yapılar başlıkları altında incelenen değerler günümüzde aktif olarak kullanıldıkları içinde varlıklarını devam ettirmektedirler. İdari yapılar ve askeri yapılar güvenlik sebebiyle ziyaret edilebilir değildir. Bölgede yer alan pek çok eğitim yapısı genç nüfusun bu alanda yoğun olduğunu göstermektedir.

Açık kamusal alanlar ise parklar, mezarlıklar ve doğal topografya başlıkları altında incelenmiştir. Bu alanlar üzerinde yoğun yeşil doku bulunmakla birlikte çeşitli yapısal düzenlemelerle korunmaktadır. Park alanları yoğun olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında Alacahırka pazar yeri cuma günleri yoğun olarak kullanılırken diğer günler otopark olarak işlev görmektedir.

Son grup olan ağırlama yapıları ise kafe, restoran, konaklama mekanlarından oluşmaktadır. Bu yapılar bölgedeye gelen ziyaretçi ihtiyaçlarına sunulmuştur. Bunların bazıları idari yönetimler tarafından işletilmekte iken bazıları özel işletmelerdir.

4.1.3. Hisar Bölgesi Tarihi ve Kültürel Miras Alanlarını Koruma Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Bütüncül koruma yaklaşımlarının ortaya çıkması ile birlikte Hisar üzerinde pek çok koruma, restorasyon, rekonstrüksiyon ve yeniden işlevlendirme çalışmaları yapılmıştır. Tez kapsamında ele alınan koruma çalışmalarının alana etkileri incelenmiş ve belirli sonuçlara varılmıştır.

- Kazı alanlarının Arkeopark olarak projelendirilmesi bölgenin tanınırlığının ve değerinin artmasına, aynı zamanda da kazı alanlarının korunmasına olanak tanımaktadır. Projelendirilmeyen arkeolojik kazı alanlarının uzun süre açık olarak bekletilmesi alanın yeşil örtü ile kaplanmasına ve buluntuların defineciler tarafından zarar görmesine sebep olmaktadır.
- Bursa'nın UNESCO süreci için hazırlanan Hisar Yönetim Planı Önerisi'nin, Hisar'ın UNESCO Dünya Mirası'na girememesi ile birlikte uygulamaya konmaması, bunun yanında da kentin odağının Dünya Mirası Listesi'ne giren alanlara kayması ile Hisar üzerinde ciddi bir değer kaybı yaşanmıştır.
- Katılımcı yöntem ile hazırlanan yönetim planı önerisinin uygulamaya konmaması ve bu plandan bağımsız olarak kentsel koruma planının geliştirilmesi bütüncül koruma anlayışına da ters düşmektedir.

- Hisar Tarihi Şehir Koşusu Projesi ile geçici süreli de olsa pek çok kentlinin Hisar içinde dolaşması sağlanmaktadır. Bu durum kültür rotası planlaması içinde bir temsil niteliğindedir.
- Yapılan hatalı onarım çalışmaları bazı tarihi ve kültürel miras öğeleri özgünlüğünü kaybetmesine sebep olmuştur. Bunun yanında onarım çalışmalarının uzun yıllar devam etmesi ve değerlerin ziyarete kapalı kalması, alanın yakın çevresini olumsuz etkilemekte ve ulaşımı aksatmaktadır.

4.1.4. Hisar Bölgesi'nde Yapılan Mekansal Analiz Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Hazırlanan mekan analizleri kültürel rota planlaması kapsamında değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Hisar Bölgesi'nin UNESCO Dünya Mirası alanlarının arasında bir geçiş noktasıdır. Bu kapsamda Hisar Bölgesi için hazırlanan rotaların başlangıç ve bitiş noktalarında ile bu alanlar için referanslar verilmiş ve Hisar Bölgesi bağlayıcı bir unsur olarak kullanılmıştır.
- Hisar'ın bazı bölümleri yayalaştırılmaya uygundur. Ziyaretçiler için yeterli sayıda otopark alanları mevcuttur. Haşim İşcan Parkı, Üftade Bloğu, Tophane Parkı, Kırk merdivenler Hisar kotuna çıkmak için değerlendirilmiştir.
- Hisar Bölgesi'ndeki konut olarak inşa edilmiş pek çok sivil mimari örneği günümüzde yeniden işlevlendirilerek ziyaretçilere açılmıştır. Bu kapsamda hazırlanan kültür rotası planlamasında temalarla ilişkilendirilerek odak noktası olarak değerlendirilerek ve duraklama noktası olarak tanımlanmıştır.
- Hisar Bölgesi'nde Bithinya, Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerine ait pek çok arkeolojik kalıntı bulunmaktadır. Hisar'ın çok katmanlı yapısının deneyimlenmesi için bu arkeolojik alanların projelendirilerek koruma altına alınması ve programlanarak ziyaretçiler tarafından ziyaret edilebilir olması önemlidir.

- Hisar Bölgesi’ndeki yeşil alanlar içinde pek çok farklı endemik bitki türünü de barındırmaktadır. Hazırlanan rota planlamalarında doğal miras öğeleri olarak yer alan yeşil alanlar duraklama noktaları olarak değerlendirilmiştir.

4.2.Bursa Hisar Bölgesi’nde Gerçekleştirilen Katılımcı Organizasyonların Değerlendirilmesi

Bursa Hisar Bölgesi, içerisinde pek çok tarihi ve kültürel miras ögesini barındıran, farklı millet, kültür ve yaşam tarzına tanıklık etmiş, katmanlı bir kenttir. Bu katmanları oluşturan, kenti var eden, kültürü ve çeşitliliği meydana getiren ve kentin öznesi olan insan kendi ürettiği bu değer üzerinde söz sahibi olması elzemdir. Çünkü bir bölgeyi en iyi bilen, yaşayan ve deneyimleyen yerel halktır. Yerel halkın kentsel belleğinin irdelenmediği ve söz sahibi olmadığı kentsel yaklaşımlar bütüncüllükten uzak ve eksiktir.

Alan çalışması olarak seçilen Bursa Hisar Bölgesi gibi tarihi ve kültürel miras bölgelerinde devlet eliyle pek çok koruma çalışması yapılmaktadır. Yapılan koruma çalışmalarının bir kısmı bütüncül kentsel yaklaşımı gözetmekte ve yerelin karar alma süreçlerinde var olmasını sağlayacak katılımcı çalışmaları koruma süreçlerine dahil etmektedir. Ancak bu süreçler koruma çalışmalarına doğrudan etki etmemektedir. Katılımcılar devletin onlara tanıdığı alan içerisinde var olabilmekte ve doğrudan katılım sağlayamamaktadır.

Tüm bu durumlar gözetilerek alan çalışması için katılımcı yaklaşım seçimi yapılırken yerelin doğrudan katılımını gözetilen ve yerel hareketi ile başlatılan “bottom-up” yaklaşımı benimsenmiştir. Bottom-up yaklaşımına göre yerel halk kendi oluşturduğu organizasyonlar bünyesinde çeşitli çalışmalar yaparak, kentsel karar alma süreçlerinde söz sahibi olabilecek konuma gelebilmektedirler. Yapılan bu çalışmalar, kamu, akademi, özel sektör ortakları ile büyüyen bölgesel, ulusal veya uluslararası ölçekte büyük organizasyonlara dönüşebilmektedir. Yerelin eliyle başlatılan ve çeşitli ortaklarla büyüyen bu organizasyonlar devlet tarafından tanınarak projelendirilip hayata geçirilebilmekte veya karar alma süreçlerini yönetebilmektedir.

Bu amaçla alan çalışması için Bursa Hisar Bölgesi'ndeki tarihi ve kültürel mirası korumayı hedef edinen katılımcı bir yöntem önerisi fikri tezin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Burada gözetilen katılımcı sürecin eylem alanına yerel halkın karar vermesidir. Bu kapsamda katılımcı yöntem önerisi kararı yerel halka bırakılmıştır.

Bu karar ile birlikte bir sonraki adım yerel halk ile bir araya gelerek katılımcı yöntem kararının alınması için gerekli çalışmaların kurgulanmasıdır. Yerel halk ile bir araya gelmek için yapılan organizasyonlarda doğru katılım yöntemini seçmek, nitelikli içerikler sunmak, en yüksek verimi almak için oldukça önemlidir.

Katılımcı çalışmalarda yöntem seçimi yapılırken, katılımcıların demografik verilerinin iyi analiz edilmesi önemlidir. Katılımcıların yaşları, eğitim durumları, kültür seviyeleri, ilgi alanları, okuduklarını ve dinlediklerini anlama becerileri, alan hakkındaki yaşanmışlık süreleri gibi pek çok parametre, alan çalışmasını anlama dereceleri ve ortaya koyacakları katkıyı büyük ölçüde etkilemektedir. Bu sebeple seçilecek yöntemler ve sunulacak içerikler bu parametrelerin farklılığı gözetilerek hazırlanmalıdır.

İlk olarak katılımcı yöntemler irdelenirken doğrudan katılım yöntemlerinin seçilmesi çıkacak ürünün doğruluğu açısından oldukça önem taşımaktadır. Anket gibi dolaylı katılım yöntemleri, katılımcılara belirli parametreler ile sınırlandırılmış seçimler sunar. Katılımcıların önüne konan bu parametreler onların seçimleri etkileyebileceği gibi bazı noktalarda da kısıtlayabilir. Doğrudan fikir beyanının alınabilmesi bilginin bozulmadan ve sınırlandırılmadan alınmasına olanak sağlar. Bu sebeple alan çalışması kapsamında yapılacak çalışmanın yöntem seçimleri sırasında doğrudan katılım yöntemlerinin seçilmesine ve yüz yüze görüşmeler yapılmasına özellikle dikkat edilmiştir.

İkinci olarak hazırlanan organizasyon içerikleri ve planlamalarının katılımcı odaklı hazırlanması ciddi önem taşımaktadır. Bu kapsamda içerik hazırlanırken yoğun yazı ve literatür bilgisi içeren materyaller yerine, görsel ağırlıklı, konuyu özetleyen, anlaşılır tablolar içeren ve içeriği en kolay şekilde anlatan materyaller hazırlanmalıdır. İçerik hazırlanırken unutulmaması gereken bir diğer husus, uzmanlar tarafından akademik anlamda önemli görülen bulguların bazı katılımcılar tarafından aynı değeri görmemesi

durumudur. Katılımcıların dikkatini çekmek ve onları harekete geçirmek için çok yönlü ve dikkat çekici konuların ya da anlatım çeşitlerinin özellikle seçilmesi ana temanın farklı yollarla desteklenmesi de oldukça önemlidir.

Tüm bu veriler göz önünde bulundurularak yerel halk ile yapılacak ilk organizasyonun, doğrudan katılımın sağlanması için, yüz yüze yapılacak bir “Odak Grup Toplantısı” olmasına karar verilmiştir. Odak Grup Toplantıları, bir moderatör yönetiminde, özgür bir tartışma ortamı oluşturarak, katılımcıların sınırlandırılmadan fikir beyan etmesine olanak sağlamaktadır. Moderatör herkesin eşit ölçüde söz hakkı aldığını kontrol eder ve kişilerin birbirlerini manipüle etmelerine engel olur.

Toplantı içeriği olarak ise kent hakkı, sosyal sürdürülebilirlik, katılım kavramları, başarılı katılım örnekleri ile desteklenerek, çoğunlukla görsellerden oluşan bir sunum halinde hazırlanmıştır.

26 Ekim 2018 tarihinde gerçekleşen odak grup toplantısı kapsamında ilk olarak hazırlanan sunum içeriği katılımcılara aktarılmıştır, sonrasında ise ikinci adım olan tartışma sürecine geçilmiş ve katılımcılara Hisar ile ilgili beklentileri, değiştirmek istedikleri ve sorun gördükleri durumlar soru olarak yöneltilmiştir. Odak grup toplantısının sunum bölümünde katılımcılara kent hakkı, sosyal sürdürülebilirlik ve katılım kavramlarının neler olduğu açıklanmış, sonrasında başarılı katılım örnekleri üzerinden katılımın uygulamalarda nasıl gerçekleştiği anlatılmıştır. Tartışma bölümünde ise katılımcılar, sorulan sorulara karşı çoğunlukla Hisar için olumsuz gördükleri konular üzerinde yoğunlaşarak cevap vermiş ve fikir birliğinde bulunmuşlardır. Buradan hareketle katılımcıların kent hakkındaki sorunlar üzerine düşündüğü ve fikir sahibi olduğu ve bunları değiştirme isteklerini beyan etmek için ilgili organizasyonlarda yer alma isteklerinin bulunduğu görülmektedir. Toplantının tartışma bölümünün sonucunda ise katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda aşağıdaki verilere ulaşılmıştır.

- Hisar’ın iç bölgelerine yeterince ziyaretçi uğramamaktadır.
- Ziyaretçiler Hisar Bölgesi’nin çevresinden dolaşmaktadır.
- Ziyaretçilerin belirli ziyaret alanlarında yoğunluk oluşması ulaşımı olumsuz etkilemektedir.

- Hisar’ın iç kısımlarında ziyaretçilerin vakit geçirebilecekleri alan sayısı ve çeşitliliği çok azdır.
- Hisar içinde tarihi ve kültürel değeri olan pek çok alan yeterince değer görmemektedir.
- Bursa Hisar Bölgesi bir bütün olarak UNESCO Dünya Mirası Listesinde yer almalıdır.

Bu veriler dikkate alındığında turizm tabanlı kentsel aksaklıkların yerel halkın yaşantısında da olumsuzluklara yol açtığı görülmektedir. Özellikle Hisariçi esnafı, ziyaretçilerin bölge içine girmemesi sebebiyle ekonomik yönden zarar gördüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca ziyaretçilerin belirli alanlarda yoğunluk oluşturması orada yaşayan konut sakinleri için olumsuz bir durum olarak görülmektedir. Hisar içindeki tarihi ve kültürel miras değerlerinin tanınırlığının eşit olmaması bölgenin sürdürülebilir turizm planlaması için olumsuz bir etkidir. Mirası koruma kavramının irdelendiği bir çalışma olması sebebiyle yoğun ziyaretçi alan bölgelerin ve yapıların zamanla yıprandığı ve hasar gördüğü özellikle belirtilmiştir. Bunun yanında az yoğun ziyaretçi alan bölgelerin ve yapıların ise zamanla köhnediği ve korunmaya değer görülmediği de vurgulanmıştır. Hisar’ın içine doğru yeterince ziyaretçi akışının sağlanamaması sonucu kent içinde ziyaretçilerin vakit geçirebilecekleri ağırlama mekanlarının sayısı oldukça azdır.

Gerçekleştirilen Odak Grup Toplantısı’nın sonuçları bir bütün olarak dikkate alındığında, kent üzerindeki ziyaretçi yoğunluğunun dengesizliği sebebiyle yaşanan olumsuzluklar üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu sebeple katılımcı yöntem önerisinin çözmesi istenen sorun “ziyaretçi dengesizliği” olarak belirlenmiştir. Ziyaretçi dengesizliği tarihi ve kültürel miras koruma çalışmaları içinde olumsuz bir unsur olması sebebiyle alan çalışması için uygun görülmüştür.

Bu kapsamda, toplantı sonucu dikkate alınarak, ziyaretçi yoğunluğunu dengelemek, yoğun ziyaretçi alan bölgelerin yoğunluğunu azaltıp, atıl kalmış alanların bilinirliğini arttırmak amacıyla katılımcı bir yöntem önerisi olarak “Hisar Kültür Rotası Planlaması”nın yapılmasına karar verilmiştir. Rota planlaması ile ziyaretçileri alan

üzerindeki tarihi ve kültürel miras değerlerine dengeli bir şekilde dağıtarak, bölgedeki ziyaretçi akışını sürekli ve dengeli tutmak amaçlanmıştır.

Bu karar ile ikinci katılımcı organizasyonun teması oluşmuştur. Bu kapsamda yerel halkın görüşleri dikkate alınarak belirlenen ve tezin alan çalışması olan, katılımcı bir yöntem önerisi olarak sunulacak Hisar Kültür Rotası'nı kurgulama süreci tasarlanmaya başlamıştır.

İkinci katılımcı organizasyonda da doğrudan katılım gözetilmiş ve kültür rotası kurgusunda yerli halkın nasıl rol alacağı irdelenmiştir. Kültür rotası kurgusunun karmaşık aşamalarının katılımcılara nasıl aktarılacağı üzerine düşünülmüş ve yerel halkın demografik yapısı dikkate alınarak katılımcılar için daha basit bir yöntem arayışına girilmiştir.

Bu kapsamda ikinci katılımcı organizasyon için yine bir doğrudan katılım yöntemi olan "Atölye (Workshop) Çalışması" seçilmiştir ve atölye çalışmasının içerisinde "İple Haitalama (String Mapping)" uygulaması ile katılımcıların kendi rotalarını oluşturmalarına karar verilmiştir. String Mapping yöntemi A1 boyutundaki bir Hisar haritası üzerinde çiviler ile işaretlenmiş tarihi ve kültürel miras öğelerinin odak noktası seçilerek, her bir katılımcının ayrı renkte ip seçip, başlangıç ve bitiş noktaları tanımlı rotalar oluşturması olarak planlanmıştır. Çalışma sırasında yapılacak sunum içeriği de bu uygulamayı destekler nitelikte hazırlanmıştır. Bu kapsamda sunum içeriğinde kent hakkı, bottom-up yaklaşımı, Bursa Hisar Bölgesi'nin tarihsel ve fiziki tanımı, kültürel rota planlama süreçleri ve başarılı kültür rotası örnekleri ve iple haritalama uygulaması yer almaktadır. Ayrıca katılımcıların alanı daha iyi tanıyabilmeleri için Hisar Değerleri Fonksiyon Analiz Haritası içeren ve Hisar Değerleri'nin kategoriler halinde resim ve konumlarıyla tanımlandığı 3 adet A3 föy dağıtılmıştır.

05.11.2020 tarihinde gerçekleştirilen Atölye çalışmasında ilk olarak sunum gerçekleştirilmiş, ardından föyler dağıtılarak alan tanımı yapılmış ve son olarak her katılımcıdan kendi rotasını oluşturması beklenmiştir. Atölyenin sunum bölümünde kent hakkı ve bottom-up yaklaşımı hatırlatılmak amacıyla kısaca tekrar edilmiş, ilk toplantı

sonuçları irdelenmiş, neden kültür rotası kararının alındığı belirtilmiştir. Katılımcılar kültür rotası fikrini onayladıktan sonra kültür rotası planlama aşamaları kısaca tanıtılmış ve String Mapping uygulaması hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan sunumda kültür rotası uygulamalarında halk katılımının devlet eliyle yapıldığı ve sadece odak grup toplantıları ile sınırlı kaldığı vurgulanmıştır. Bunun yanında rota kurgusu kararları alınırken yerli halkın karar alma süreçlerine dahil edilmediği örnekler üzerinden aktarılmıştır. Kültürel rota kurgusunun, yerel halkın kentsel belleğine, kent üzerindeki günlük hareketlerinde bıraktığı izlere olan ihtiyacı ve bunun yanında kenti yaşayan aktör olması sebebiyle yerel halkın bir rota çalışmasında özne olması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Sunum bitiminde föyler dağıtılarak katılımcılardan incelemeleri istenmiştir. Katılımcılar harita üzerinde inceleme yapıp Hisar Değerleri'nin konumlarını ve görsellerini tanıdıktan sonra String Mapping Çalışması'na geçilmiştir. A1 boyutunda hazırlanmış ve her bir Hisar Değeri çivi ile işaretlenmiş haritanın başına gelen her katılımcı farklı renkte bir ip seçmiş ve belirlediği başlangıç noktasından başlayarak rotası güzergahında istediği değerlere ipi sararak bitiş noktasına kadar devam etmiş ve rotasını tamamlamıştır. Tüm katılımcılar farklı renklerdeki iplerle bu işlemi tamamladıktan sonra ise sonuç ürün ortaya çıkmıştır.

Atölye çalışması için seçilen “iple haritalama” yönteminin atölye sırasında, katılımcıların kendilerini daha iyi ifade etmelerini sağladığı gözlemlenmiştir. Bu yöntem ile kültür rotası kurgusunun katılımcılar için karmaşık görülen aşamaları, daha anlaşılır ve eğlenceli hale getirilerek en doğru verimi verecek şekilde sonuçlandırılmıştır. Ayrıca katılımcıların bireysel olarak karar vermeleri ve ipi kendileri yönetmeleri sebebiyle çevreden etkilenmeden, yalnızca kendi deneyimleri doğrultusunda karar almalarını sağlamıştır.

“İpli Haritalama” Çalışması ile ortaya çıkan sonuç ürünün incelenmesi ile şu veriler ortaya konmuştur:

- Kullanıcılar çoğunlukla başlangıç ve bitiş noktası olarak Tophane Parkı ve Saltanat Kapı'yı seçmişlerdir.

- Bursa Kalesi Kapılarının seçilme dereceleri çoktan aza doğru: Saltanat Kapı, Fetih Kapı, Zindan Kapı, Yer Kapı, Kaplıca Kapı, Tahtakale kapı şeklindedir.
- En yoğun seçilen bölgeler; Tophane Bloğu, Kavaklı Bloğu, Üftade Bloğu, Pınarbaşı Bloğu, Oruç Bey Bloğu, Alaaddin Bey Bloğu'dur.
- Seçilmeyen bölgeler; Alacahırka Bloğu, Sanat Enstitüsü Bloğu ve Hastane Bloğu
- Katılımcılar tarafından seçilen önemli akslar: Kavaklı Cadde-Tophane hattı, Osmangazi Caddesi, Kaleboyu Caddesi, Oruç Bey Caddesi, Alaaddin Bey Caddesi, Kalebahçe Sokak, Kaleiçi Sokak.
- Kullanıcılar tarafından az seçilen akslar: Ortapazar Caddesi, Kaplıca Caddesi
- Kullanıcılar tarafından çok seçilen arkeolojik alanlar: Arkeopark, Bey Sarayı Kazı Alanı
- Kullanıcılar tarafından az seçilen arkeolojik alanlar: Bithinya Sarayı Kazı Alanı, Filiboz Mescidi Kazı Alanı
- Bey Sarayı kalıntıları, Bithinya Sarayı kalıntılarına göre daha fazla bilinmekte ve önemsenmektedir. Bu sebeple Katılımcıların Osmanlı Dönemine daha hakim olduğu görülmektedir.
- Cumhuriyet dönemi ve sonrası dönem yapıları olan Memleket Hastanesi, Haşim İşcan Parkı, Tophane Endüstri Meslek Lisesi (Sanat Enstitüsü), Tophane İlköğretim Okulu (Hisar'daki ilk ilkokul) gibi pek çok önemli yapı katılımcılar tarafından tercih edilmemiştir. Bu durum katılımcıların Cumhuriyet Dönemi ve sonrası yapılarını yeteri kadar tanımadıklarını göstermektedir.
- Katılımcıların seçtikleri güzergah yoğunlukları dikkate alındığında bu akslar üzerinde yeniden işlevlendirme ile yerel halkın kullanımına sunulmuş pek çok yapı olduğu görülmektedir. Katılımcıların bu noktalardan geçen güzergahlar çizimleri yerli halkın bu alanları günlük yaşantısında aktif olarak kullandığını ve bu şekilde yapılan koruma çalışmalarının onları Hisar içinde tuttuğunu göstermektedir.
- Hisar Bölgesi'ni bir bütün olarak ele aldığımızda seçilen güzergahlar bölgenin doğu bölümde yoğunlaşmaktadır. Bu durumun bir sebebi de pek çok katılımcının Hanlar Bölgesi ve kent merkezini gündelik yaşamlarında aktif

olarak kullanmalarının Hisar içindeki hareketlerine de yansıdığına göstergesidir.

String Mapping Uygulamasının sonucunda elde edilen veriler dikkate alındığında katılımcıların, Hisar Bölgesi'ndeki tarihsel dönemlerin tümüne eşit oranda hakim olmadığı görülmektedir. Yoğun seçilen ve atıl kalan yapılar net olarak okunmaktadır. Bunun yanında cadde ve sokakların kullanım yoğunlukları da iplerin sıklık derecesinden anlaşılmaktadır. String Mapping uygulaması kültürel rota kurgusu için veri oluşturmakla birlikte alan üzerinde yapılacak analiz çalışmaları içinde veriler içermektedir. Elde edilen veriler hazırlanan Hisar Kültür Rotası'nın rota kurgusu kararları alınırken doğrudan dikkate alınmış ve güzergah seçimleri bu veriler doğrultusunda gerçekleşmiştir. Güzergah seçimlerinin yanında tema kararları alınırken de bu veriler dikkate alınmıştır.

İki organizasyonun sonuçları birlikte değerlendirildiğinde elde edilen verilerin birbirlerini desteklediği görülmektedir. String Mapping uygulaması ile Odak Grup Toplantısı'nda tespit edilen çok yoğun bölgeler ve atıl kalmış bölgeler tespit edilmiştir ve harita üzerinden okunmaktadır. Yoğun ve atıl bölgelerde yer alan yapılarda bu yöntemle tespit edilebilmiştir.

Katılımcı organizasyonlarda, yapılacak alan çalışmalarının temasına ve alan tanımına göre, katılımcıların demografik yapılarının gözetildiği yöntem ve çalışmaların organize edilmesi, çalışmanın başarısı için büyük önem taşımaktadır. Katılımcıları en doğru şekilde yönlendirecek ve katılımcılardan en yüksek verimi alabilecek yöntemlerin belirlenmesi ve bunun yanında katılımcıların sıkılmadan fikir beyan edebilecekleri özgür alanları sağlanması da başarıyı arttıracaktır. Bu sebeple katılımcı organizasyonlar katılımcı odaklı olarak planlanmalıdır.

4.3. Hisar Kültür Rotası Planlaması'nın Değerlendirilmesi

Alan çalışmasının üçüncü ayağı olan Hisar Kültür Rotası kapsamında, Hisar Bölgesi hakkında yapılan literatür ve analiz çalışması ile Hisar sakinleri ile gerçekleştirilen

katılımcı sürecin sonunda elde edilen veriler doğrultusunda üç adet tema ve bu üç temaya bağlı on adet alternatif rota tanımlanmıştır. Bu bölümde rotaların oluşum süreci değerlendirilmiştir.

4.3.1. Hisar'ın Katmanları

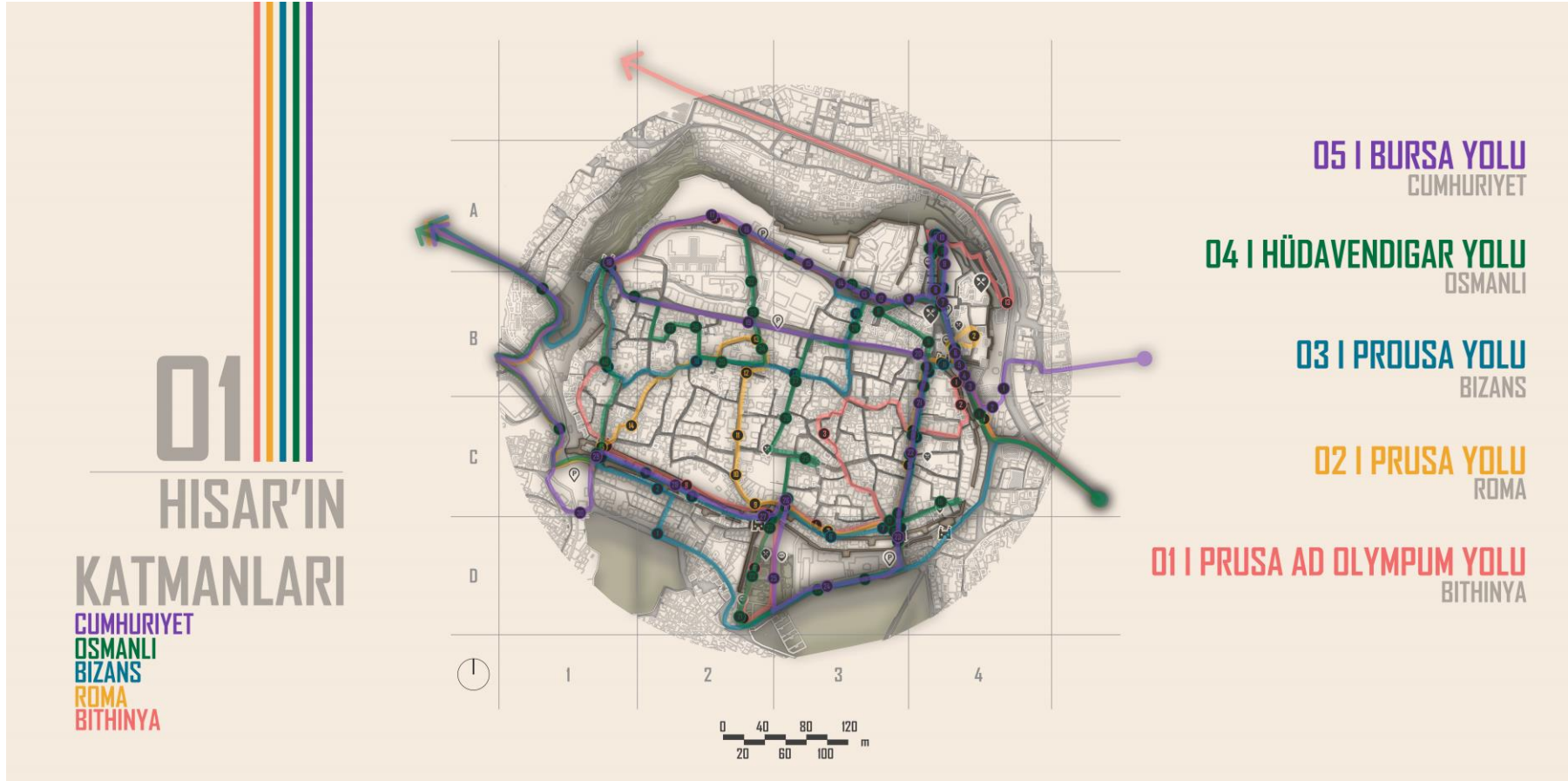
Hisar kenti kurduğu günden bugüne kadar beş farklı dönemin idaresi altında varlığını devam ettirmiştir. Bu dönemler; Bithinya dönemi, Roma dönemi, Bizans dönemi, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemidir. Her dönem kendi kültürünü, inanışlarını, yaşam tarzını ve geleneklerini yansıttığı yapı sistemlerini bir katman halinde kent üzerinde işlemiştir. Bu katmanlar ise üst üste birikerek günümüz Hisar Bölgesi'nin çok katmanlı (palimpsest) dokusunu oluşturmuştur. Ortak akıl arama süreç tasarımı kapsamında Hisarlılar ile gerçekleştirilen toplantılar kapsamında elde edilen veriler göz önünde bulundurulduğunda bu katmanların kent üzerinde net olarak okunmadığı tespit edilmiştir. Yapılan string mapping çalışmasında seçilen odaklar dikkate alındığında Bithinya, Roma ve Bizans dönemleri katılımcılar tarafından ayrıştırılmazken, Cumhuriyet dönemi yapıları çoğu katılımcı tarafından rota kapsamına dahil edilmemiştir. Bunun yanında Osmanlı dönemi yapılarının daha tanınır olduğu ancak bu durumunda belirli yapılar ve güzergahlar üzerinde gruplaştığı görülmüştür. Buradan hareketle bu dönemlerin kent içinden ayrıştırılarak bir rota sistemi üzerinde kurgulanması ziyaretçiler için çok katmanlı bir yapı içinden dönemleri ayrıştırarak deneyimleme fırsatı sunmaktadır. Böylece her dönemin kent üzerindeki etkileri ve günümüzdeki durumları karşılaştırmalı olarak izlenebilmektedir. Bunun yanında bu dönemler rotanın hedef kitlesini genişletmekte ve Hisar'a daha farklı profillerdeki pek çok ziyaretçinin çekilmesini de sağlamaktadır. Tüm bu fırsatların yanı sıra dönemler üzerindeki farkındalığın artırılması ile bu dönemlere ait tarihi ve kültürel miras alanlarının bir rota güzergahında tanımlanmış olması bu yapıların değerini öne çıkararak köhneme süreçlerinin de önüne geçilmesini sağlamakla birlikte, ziyaretçi akışını dengeli bir şekilde dağıtarak, çok tanınır dönemlere ait yapıların üzerindeki ziyaretçi yoğunluğunu da belirli ölçüde azaltmaktadır. Böylece yoğun ziyaretçi alan bölgelerin korunması ve sürdürülmesi daha mümkün olacaktır. Her rotanın dönemindeki kent

isimleri ile adlandırılması ile ziyaretçiler üzerindeki etkiyi arttırarak, deneyimin gerçekçi olması amaçlanmıştır.

Bu kapsamda Hisar'ın Katmanları Teması dahilinde hazırlanan beş alternatif rota önerisi Prusa ad Olympum Yolu, Prusa Yolu, Prousa Yolu, Hüdavendigâr Yolu ve Bursa Yolu'dur (Şekil 4.3).

Prusa ad Olympum Yolu: Prusa ad Olympum Yolu, Hisar Bölgesi'nin kurulduğu ve imar edildiği, kentin su yolları ve gizli tünellerle örüldüğü, savunma kalkını olan Bursa Kalesi'nin (Hisar'nın) inşa edildiği, en zemindeki katman olan Bithinya döneminin işlendiği rota sistemidir. Rota kapsamında dönemler içinde en az bilineni olan Bithinya döneminin kentin oluşumundaki büyük etkisini anlatmak ve farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir. Rota üzerinde tüm hareket tipleri kullanılmıştır. En eski dönem olması sebebiyle Bithinya döneminden günümüze çok az değer ulaşmıştır. Bu sebeple Prusa ad Olympum Yolu, Hisar Kültür Rotası'nın en az odağa ve en kısa rota akışına sahip alternatifidir.

Prusa Yolu: Prusa Yolu, yerleşimin Bithynia et Pontus eyaletine bağlı olarak varlığını devam ettirdiği ilk dönemlerinde pagan inanın hakim olduğu son dönemlerinde ise Hristiyanlık inanın benimsendiği ikinci katman olan Roma döneminin işlendiği rota sistemidir. Dönem içinde iki farklı dini anlayış benimsendiği için bu döneme ait odak noktalarında pagan inana ait Zodyak kuşaklı mozaik gibi alanların yanı sıra Hristiyanlık inancına ait bazilika kalıntılara da rastlanmaktadır. Roma dönemi yapılarının devşirme malzeme olarak sonraki dönemlerde kullanılmış olması bu öğelerin günümüze ulaşmasında olumlu rol oynamıştır. Rota üzerindeki hareket tipi yürüme ve bisiklet ile sınırlıdır. Bu durum Prusa Yolu'nun daha kolay hareket edilebilir bir rota olmasını sağlamıştır. Günümüzde projelendirilmiş Arkeopark alanı Roma dönemi buluntuları barındırdığı için rota tarafından desteklenmektedir. En eski ikinci dönem olması sebebiyle Bithinya döneminden fazla ancak diğer dönemlerden az odağa sahip olması sebebiyle Hisar Kültür Rotası kapsamında hazırlanmış ikinci en kısa rota akışı Prusa Yolu'dur. Bu rota ile Roma dönemi ile ilgilenen hedef kitlenin Hisar Bölgesi'ne çekilmesi hedeflenmektedir.

Şekil 4.3. Hisar'ın Katmanları alternatiflerinin çakıştırılması

Prousa Yolu: Prousa Yolu, Opsikon Teması'sına bağı olarak varlığını sürdüren, Hristiyanlık inancını benimsemiş üçüncü katman olan Bizans döneminin işlendiği rota sistemidir. Dönemin en önemli özellikleri güney sınırına ikinci sur hattının inşa edilmesi ve İç Kale'nin inşası ile yönetim merkezinin İç Kale içindeki Bizans Tekfur Sarayı'na taşınmasıdır. Bunun yanında savunma hattı çeşitli noktalarla burçlar ile desteklenmiştir. Bu durum kentin çeşitli kuşatmalar altına girdiğinin ve savunma ihtiyacının arttığına bir göstergesidir. Hristiyanlık anlayışının benimsenmesi ile her mahalleye kilise inşa edilmiştir. Baş kilise ise Bizans Tekfur Sarayı'nın yanına inşa edilen Saint Elias Manastırı'dır. Bu dönemde kent Hisar çevresindeki hamamlar ve ipek üretimi ile ünlendiği için rota kurgusu kentin doğusundaki ipek ticareti yapılan alandan başlayarak, kentin batısındaki hamamların bulunduğu bölümde yönlenmektedir. Böylece dönemin önemli bölgelerine atıfta bulunulmuştur. Rota üzerindeki hareket tipi sadece yürüme olarak belirlenmiştir. Bu durum Prousa Rotası'nı kolay hareket edilebilir kılmaktadır. En eski üçüncü dönem olması sebebiyle Bithinya ve Roma dönemleri kadar az olmasa da günümüze ulaşan odak noktaları ile en kısa üçüncü rota akışı Prousa Yolu'dur. Bizans dönemine ait yapı öğelerinin devşirme malzeme olarak kullanılması pek çok mirasın günümüze kadar ulaşmasında olumlu rol oynamıştır. Prousa Yolu ile Bizans dönemi ile ilgili hedef kitlenin Hisar Bölgesi'ne çekilmesi de hedeflemektedir. Alanda bulunan okulların ve rehabilitasyon merkezlerinin rotaya katılmasının beklenmesi rotayı daha sürdürülebilir kılmaktadır.

Hüdavendigâr Yolu: Hüdavendigâr Yolu, dördüncü katman olan Osmanlı döneminin işlendiği rota sistemidir. Hisar'ın fethi ile Fetih Kapı üzerinden başlayan süreç Hristiyan halkın kenti terk etmesi, yerine Müslüman halkın yerleştirilmesi, Bizans tekfur Sarayı'nın Bey Sarayı'na, Saint Elias Manastırı'nın ise türbe, mescid ve medreseye dönüştürülmesi ile gelişmiştir. Hayır severlerin yaptıkları yapılar çevresinde mahalle gelişimi başlamış ve pek çok kilise cami, mescid ve medreseye dönüştürülmüştür. Bu dönüşümlerde eski yapıya ait devşirme malzemeler kullanılmıştır. Sonraki yıllarda saray genişletilerek karşısına dönemin ulu camisi olan Şehadet Cami inşa edilmiştir. Başkent taşınmasına kadar önemini koruyan kent kentin sur dışında yayılması ve yönetim merkezinin taşınması ile önemini kaybetmiştir. Yapılan Tanzimat reformları ile bu yeniden kalkındırma sağlanmak amacıyla pek çok yapı eklenmiştir. Üst

katmanlarından biri olması sebebiyle döneme ait pek çok öge ve miras alanı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu sebeple Hüdavendigar Yolu, Hisar Kültür Rotası'nın en çok odak noktasına sahip ve en uzun rota akışına sahip alternatifidir. Rota kapsamında dönemin kentsel gelişimine atıfta bulunularak ziyaretçilerin Hanlar Bölgesi ve Yıldırım Külliyesi yönünden gelmeleri beklenmektedir ve rota sonunda ise ziyaretçiler Çekirge ve Muradiye'deki külliyeleere yönlendirilmektedir. Rota üzerindeki hareket tipi yalnızca yürümedir. Ancak çok fazla odak noktası olması sebebiyle kısa ve kolay bir rota değildir. Ziyaretçilerin dinlenmesi için çeşitli noktalarda mola süreleri tanımlanmıştır. Odak noktalarının fazla olması sebebiyle bazı miras öğeleri alternatif yol olarak ziyaretçinin tercihine bırakılmıştır. Osmanlı döneminin en bilinir dönem olması sebebiyle rota üzerinde yoğun ziyaretçi akışı olması beklenmektedir. Alanda bulunan okulların ve rehabilitasyon merkezlerinin rotaya katılmasının beklenmesi rotayı daha sürdürülebilir kılmaktadır.

Bursa Yolu: Bursa Yolu, beşinci ve son katman olan Cumhuriyet döneminin işlendiği rota sistemidir. Dönemin Hisar üzerindeki en önemli etkisi modernleşme anlayışıyla yapılan üç adet planlama önerisi kapsamında yapılan yol düzenlemeleridir. Bunlar Ortapazar Caddesi, Kavaklı Caddesi, Osmangazi Caddesi, Kavaklı Caddesi, Hasta Yurdu Caddesi düzenlemeleridir. Yapılan çalışmalarda yolların açılması için yol üzerindeki çoğu tarihi ve kültürel miras alanı yok edilmiştir. Bunun yanında yoğun göç sebebiyle başlayan gecekondulaşma süreci, kent üzerindeki pek çok tarihi ve kültürel miras alanının yok olmasına sebep olmuştur. Dönemin devamında gelişen bütüncül koruma anlayışının bir ürünü olarak ortaya çıkan 1991 Hisar Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı ile kentte kontrollü yapılaşma başlamış ve miras alanlarının kalkındırılması için çeşitli projeler üretilmiştir. Ancak bu dönemin en önemli özelliği Orhan Gazi ve Osman Gazi Türbeleri'nin UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmış olmasıdır. Böylece Hisar Bölgesi uluslararası önem kazanmış ve uğrak bir nokta haline almıştır. Buradan hareketle rota kapsamında kurgulanan akışta bu etkilerin kent üzerindeki somut örnekleri üzerinden günümüz Hisar'ının deneyimlenmesi hedeflenmektedir. Rota üzerindeki hareket tipi yürüme ve yukarı tırmanmadır. Çok fazla odağı olmamakla birlikte yorucu bir rota değildir. Dönemin en önemli vurgusu olan UNESCO sürecine atıfta bulunularak, ziyaretçilerin alana UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan

Hanlar Bölgesi'nden gelmeleri ve rota bitişinden sonra UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Muradiye Külliyesi'ne yönelmesi beklenmektedir. Rota akışı üzerinde kent üzerinde yapılan tüm planlama çalışmaları okunabilmektedir.

4.3.2. Hisar'ın Doğası

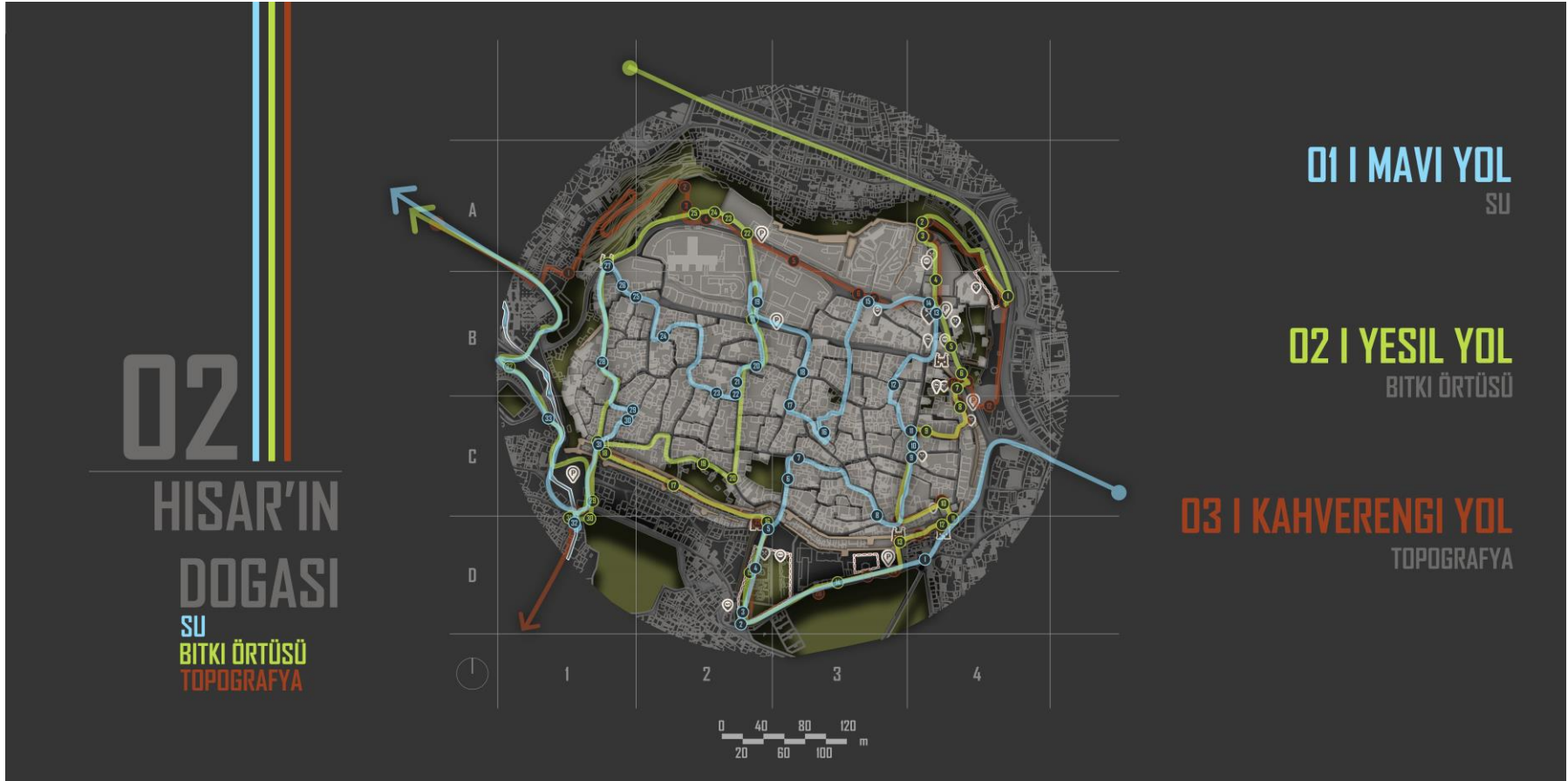
Hisar Bölgesi'nin üzerinde bulunduğu tuf kalkerden oluşan teras Bursa Ovası ve Uludağ etekleri verimli iki alan arasında bir geçiş unsuru olarak var olmakla birlikte üç yanı yamaç olan yapısı ile ciddi bir savunma mekanizmasını sahiptir. Hisar'ın kuruluşunda bu durum dikkate alınarak değerlendirilmiş ve Hisar'ın seçilmesinde etkin rol oynamıştır. Bunun yanında Hisar'ın üstündeki bitki örtüsü ve çevresindeki su kaynakları da bu seçimi büyük ölçüde etkilemiştir. Buradan hareketle Hisar Bölgesi'nin bulunduğu teras üzerinde bir kent kurulması kararı üç doğal öge ile ilişkilendirilerek alınmıştır. Bunlar topografya, bitki örtüsü ve su kaynaklarıdır. Buradan hareketler kentin yapılaşmasını şekillendiren, Hisar'ı yaşanabilir kılan bu üç öge Hisar için büyük önem taşımaktadır. Bu durum göz önünde bulundurularak üç doğal ögenin Hisar'ın şekillenmesindeki etkisini deneyimlemek, tarihi ve kültürel miras alanlarına bu üç ögenin çerçevesinden bakmak amacıyla Hisar Kültür Rotası'nın ikinci teması Hisar'ın Doğası olarak belirlenmiştir. Bu temada doğa ögeleri, ziyaretçilerin Hisar'ın tarihi ve kültürel miras alanlarına çekilmesi için bir araç olarak da kullanılmaktadır.

Bu kapsamda, üç doğa ögesinden hareketle, Hisar'ın Doğası Teması dahilinde hazırlanan rota alternatifleri; Mavi Yol (su), Yeşil Yol (bitki örtüsü) ve Kahverengi Yol'dur (topografya). (Şekil 4.4)

Mavi Yol: Mavi Yol, Hisar Bölgesi üzerindeki tarihi ve kültürel miras alanlarının, su ögesi odağında kurgulanarak işlendiği rota sistemidir. Kentin dışındaki su kaynaklarından kent içine su taşınabilmesi için oluşturulan sistem tüm kenti ağlar halinde sarmaktadır. Bursa için önemli bir unsur olan su ögesi bu rota kapsamında da ele alınmış ve UNESCO Miras alanları ile ilişkilendirilmiştir. Bu kapsamda rotanın başlangıç noktasına Yıldırım Külliyesi'ndeki hamam ve Gökdere yönünden gelmesi beklenmektedir. Rota tamamlandığında ise ziyaretçiler Muradiye ve Çekirge yönündeki

Külliye bünyesindeki hamam ve kaplıca yapılarına yönelmektedirler. Rota akışında ise Pınarbaşı Çarşaf Suyu, su yolu kalıntısı, Su Kapı hattından başlayan ve saraya kadar ağlar halinde künk ve kanal sistemi ile yayılan ve hamam ile çeşme yapılarından ulaşılan su ögesi, Hisar'ın ilk imar çalışmalarında da etkili olmuş ve Hannibal tarafından yaptırılan su yolu ve çeşme bunun örneklerini oluşturmaktadır. Rota kapsamında hareket tipi sadece yürümedir. Yorucu bir rota olmamakla birlikte ziyaretçiler için suyun dinlendirici özelliği keyifli bir rota olmasını sağlamaktadır. Su kaynakları ve hamam yapıları bölgedeki rehabilitasyon merkezleri tarafından engelli bireylerin tedavisi için kullanılabilir. Rota Pınarbaşı Çarşaf Suyu'nun bir taksim yeri olduğu düşünülen Üç Kurnalar Cami çeşme ve çınarından başlayıp, Asa Suyu Çeşmesi ve Cilimboz Deresi odağında tamamlanmaktadır.

Yeşil Yol: Yeşil Yol, Hisar Bölgesi üzerindeki tarihi ve kültürel miras alanlarının bitki örtüsü ögesi odağında kurgulanarak işlendiği rota sistemidir. Bu kapsamda yeşil dokunun tüm canlıları barındırdığı düşünülerek hayvanlar, mantarlar gibi tüm canlı grupları bu rotaya dahil edilmiştir. Rotanın hareket tipi yürüme, bisiklet, tırmanma ve inmedir. İniş çıkışlar rotanın bazı alanlarda yorucu olmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle bu iniş çıkışlardan sonra yeşil doku içinde dinlenme alanları tanımlanarak bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca rotanın belirli bir parçası bisiklet ile geçilmekte ve böylece daha kolay ve hızlı ulaşım sağlanmaktadır. Kent üzerindeki endemik bitki türlerinin araştırılması üzerine geliştirilen projelendirmeler kapsamında gerçekleştirecek atölyeler ile rotanın hedef kitlesi genişletilmek istenmiştir. Rota başlangıç noktasına Tophane Ön Yamaçları üzerindeki bitki örtüsünün izlenmesi için Altıparmak Caddesi yönünden gelinmesi beklenmektedir. Ayrıca ziyaretçiler bitiş noktasından sonra Uludağ eteklerinden devam edilerek Muradiye Külliyesi'ndeki yeşil dokuya yönlendirilmektedir. Rotanın uzamaması için bazı noktalar alternatif rotalar ile ayrılarak ziyaretçilerin tercihlerine bırakılmıştır. Tescilli anıt ağaçlar rota kapsamında vurgulanmaktadır.

Şekil 4.4. Hisar'ın Doğası alternatiflerinin çakıştırılması

Kahverengi Yol: Kahverengi Yol, Hisar Bölgesi üzerindeki tarihi ve kültürel miras alanlarının topografya ögesi odağında kurgulanarak işlendiği rota sistemidir. Topografyanın şekillendirdiği Bursa Kalesi en önemli odaklardan biridir. Rota Bursa Ovası ve Uludağ eteklerini birbirine bağlayan Hisar terası üzerinde kurgulanmıştır. Bu sebeple rotaya Bursa Ovası yönünden gelinmesi beklenmekte ve bitiş noktasından sonra Uludağ eteklerinden zirveye doğru yönlendirilmektedir. Rota kapsamında hareket tipi, yürüyüş, iniş ve çıkıştır. Topografyanın deneyimlenebilmesi için sur hatları üzerinde ve yamaçlarda iniş, çıkışlara yer verilmiştir. Bu durum sebebiyle sporcular için kondisyon parkuru olarak kullanılabilir.

4.3.3 Hisar'da Yaşam

Hisar Bölgesi kurulduğu günden bugüne çok farklı kültür, yaşam tarzı, gelenek, inançlara sahip yönetimlerin idaresi altında kalmış, her dönem kendi değerlerini kent üzerine işleyerek var olmuştur. Bu değerlerden somut miras öğeleri kent üzerinde birikerek bir ölçüde günümüze kadar ulaşmış olsa da somut olmayan değerler için aynı durum söz konusu değildir. Somut olmayan miras değerleri, tarihi ve kültürel miras üzerindeki etkileri üzerinden okunarak varlığını korumuştur. Bu kapsamda somut olmayan kültürel mirasın kent üzerindeki etkilerini deneyimleyebilmek amacıyla Hisar Kültür Rotası'nın üçüncü ve son teması Hisar'da Yaşam olarak belirlenmiştir. Tema kapsamında mahalle kültürü ve kentsel bellek kavramları irdelenerek somut olmayan kültürel mirasın yapılaşmadaki etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda Hisar'da Yaşam Teması dahilinde hazırlanan alternatif rota önerileri; Mahalle Mirası Rotası ve Hafıza Rotası olarak belirlenmiştir (Şekil 4.5).

Mahalle Mirası Rotası: Mahalle Mirası Rotası, Hisar Bölgesi üzerindeki tarihi ve kültürel miras alanlarının, somut olmayan miras öğeleri odağında kurgulanarak işlendiği rota sistemidir. Bu kapsamda, yaşam tarzı, insan hareketleri, inanç sistemleri, geleneklerin kent üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Rota üzerindeki hareket tipi sadece yürüyüş olmakla birlikte rota Hisar Kültür Rotası'nın en uzun ikinci rota akışıdır. Çok fazla odak noktası olması sebebiyle belirli noktalar da molalar tanımlanmıştır.

Şekil 4.5. Hisar'da Yaşam alternatiflerinin karşılaştırılması.

Rota bir vakıf sistemi örneği olan Dulhane ile başlayıp, Yaşam Kültürü Müzesi ile son bulmaktadır. Rota üzerinde yapı odaklı mahalle gelişimi deneyimlenmektedir. Ayrıca rota, üzerinde yer verilmiş müzeler ile birlikte desteklenmektedir.

Hafıza Rotası: Hafıza Rotası, fotoğraflar üzerinden oluşturulan odakların kurgulanarak işlendiği bir rota sistemidir. Mobil uygulama tabanlı olarak kurgulanan bu sistem fotoğraflar ile Hisar Hafızası oluşturmayı amaçlamaktadır. Ziyaretçiler rotada tanımlı fotoğrafların güncel halini sisteme yükleyebilmekle birlikte kendi odaklarını da oluşturabilirler. Kolektif olarak büyümeye açık bırakılan sistem, kentteki değişimin deneyimlenmesi için bir fırsattır. Ayrıca günümüzde yoğun talep gören fotoğrafçılık atölyeleri için rota önerisi hatta kullanılabilir.

5. SONUÇ

Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı, somut (tarihi, kültürel ve doğal) ve somut olmayan değerlerin süreç içerisinde çoklu katmanlar halinde birikmesi ve birbirine geçmesi ile oluşmuş ve dinamik bir yapıya sahip kentsel peyzajların, toplum merkezli katılımcı hareketlerle geliştirilmiş strateji, politika ve uygulamalarla korunmasını, sürdürülebilmesini, gelecek kuşaklar için yeni ve etkin kentsel peyzajların üretimini sağlayan bir koruma yaklaşımıdır. Bu yaklaşım sürdürülebilir kentsel gelişme süreçleri için itici güç unsurudur ve kentsel mirası bir nesne değil bir süreç olarak tanımlar. Bu süreç odaklı tasarımın merkezinde toplum bulunmaktadır. Kentsel mirasın hem üreticisi hem sahibi olan toplum, bu süreç odaklı dinamik sürecin her adımında aktif söz sahibi ve karar alıcı olmalıdır. Toplum temelli katılımcı süreçler, miras değerine sahip varlıklar doğru tanınmasına, sorun tespitinin yerinde ve hızlı yapılmasına böylece doğru vizyon ve stratejilerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Ancak kentsel peyzajın bu dinamik yapısı küreselleşme çağının beraberinde getirdiği unsurlarla baskı altında kalmaktadır. Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı kentsel mirası bu baskıları önlemede bir katalizör olarak önermektedir. Böylece tarihi kentsel peyzaj alanlarının sürdürülebilmesinin yanı sıra, koruma süreçlerinin ilerlemesi için gerekli kaynaklar sağlanabilmektedir.

Tarihi kentsel peyzaj alanları üzerinde olan baskılardan biri de kitlesel turizmdir. Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı bu soruna turizmin aracılığıyla kentsel mirasın sosyo-ekonomik anlamda kalkınabileceğini bir süreç öngörmektedir. Kentsel peyzaj için baskı oluşturan ziyaretçi yoğunluğunun belirli bir stratejik çerçeve ile planlanıp, kent üzerinde dengeli dağılmasını sağlayan kültürel rota planlaması kentsel miras üzerindeki baskıyı azaltırken, kentin ekonomik ve sosyal anlamda kalkınmasını sağlamaktadır. Bu kuramsal çerçeve bağlamında, tez kapsamında, Bursa tarihi kentsel peyzajında, toplum merkezli katılımcı bir yaklaşımla, Bursa Hisar Bölgesi'nin korunması ve sürdürülebilmesi amacıyla Hisar sakinlerinin belirlediği kültür rotaları oluşturulmuştur. Bursa İli, Osmangazi ilçesinde yer alan Hisar Bölgesi beş farklı döneme tanıklık etmiş, pek çok tarihi ve kültürel miras değerini içerisinde barındıran, çok katmanlı bir kenttir. Bunun yanı sıra UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Osman Gazi ve Orhan

Gazi Türbeleri'nin varlığı, Hisar Bölgesi'ne evrensel anlamla değer kazandırmıştır. Hisar Bölgesi için yapılan koruma çalışmaları incelendiğinde yapılan çalışmalar arasında koordinasyon eksiliğinin var olduğu gözlenmiş, yapılan çalışmaların birbirinden bağımsız süreçler halinde gerçekleştiği anlaşılmıştır. Bunun yanında koruma çalışmalarının idari yönetimler tarafından kurgulanması, yerel halkın karar alma süreçlerine katılımını sınırlandırmaktadır. Bursa Hisar Bölgesi'nin çok katmanlı yapısı ve içerisindeki somut (tarihi, kültürel, doğal) ve somut olmayan miras öğeleri ile tarihi kentsel peyzaj alanı olarak değerlendirilmesi ve bölgedeki koruma süreçlerindeki idari yönetim temelli yaklaşım bölgenin alan çalışması için seçilmesinde etken olmuştur. Bu kapsamda alan çalışması üç aşamalı olarak ilerlemiştir. Bu bölümde tez çalışması kapsamında yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar ve geliştirilen öneriler üç başlık altında aktarılmaktadır.

Hisar Bölgesi Literatür ve Alan Analizi Çalışması ile;

- Hisar'ın çok katmanlı yapısı ortaya koyulmuştur.
- Hisar'daki tarihi ve kültürel miras değerlerinin çeşitliliği ve önemi irdelenmiş, pek çok arkeolojik kalıntı ve sivil mimari örneği barındırdığı saptanmıştır.
- Hisar Bölgesi'ndeki koruma çalışmaları arasında koordinasyon eksikliği ve bu çalışmaların bağımsız süreçler halinde ilerlemesinin zaman ve emek kaybına sebep olduğu, buradan hareketle de alan yönetimini olumsuz etkilediği fark edilmiştir.
- Hisar'ın tarihi ve kültürel miras değerlerinin yanı sıra zengin doğal çevre bileşenleri de içerdiği belirlenmiştir.
- Gerekli planlama ve düzenlemelerin yapılmasıyla Hisar Bölgesi'nin yayalaştırmaya elverişli olduğu tespit edilmiştir.
- Hisar Bölgesi'nin Bursa'daki UNESCO Dünya Mirası Listesi dahilindeki alanların merkezinde bulunduğu ve alanlar arası bir geçiş unsuru oluşturduğu belirlenmiştir.
- Hisar'daki somut olmayan miras değerlerinin, somut miras değerlerinin oluşumunda etkili olduğu; farklı din, inanış ve geleneklere ait arkeolojik buluntuların varlığıyla anlaşılmıştır.

- Hisar Bölgesi'nde yoğun bir şekilde konut birimlerinin varlığı tespit edilmiş ve yerel halk, özel sektör (esnaf, turizm rehberleri) ve ziyaretçiler arasındaki çatışmaları önlemek amacıyla gerçekleştirilecek kültürel rota planlamasının gündelik hayat ile birlikte kurgulanması gerektiği tespit edilmiştir.

Ortak akıl arama süreci ile;

- Yerel halk kent hakkındaki fikirlerini ortaya koyabileceği bir platforma ulaşabilmiştir.
- Tezin alan çalışması kapsamında yerel halkın koruma süreçlerine doğrudan ve aktif katılımına imkan tanınmıştır.
- Kentsel miras alanlarının sorunları ilk ağızdan tespit edilebilmiş ve çözüm önerisi geliştirilmiştir.
- Uygulanan ipe haritalama yöntemi, Hisar sakinlerinin rota planlama süreçleri içinde kaybolmadan rota kurgusuna dahil olabilmelerini ve kendilerini kolay ifade edebilmelerini sağlamıştır.
- Uygulanan ipe haritalama yöntemi, Hisar Kültür Rotaları'nın oluşturulması ve temalarının belirlenmesi için elverişli bir yöntemdir.
- Hisar sakinlerinin, Hisar için bir vizyon geliştirmelerine olanak tanınmış ve bu kapsamda geliştirilen kültürel rota kurgusu ile stratejik çerçeve oluşturulmuştur.

Hisar Kültür Rotalarının;

- Üç tema kapsamında ele alınan somut (tarihi-kültürel-doğal) ve somut olmayan miras öğelerinin, tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı kapsamında geliştirilen toplum merkezli stratejik çerçeve ile korunması ve sürdürülebilmesinin sağlanmasına,
- Ziyaretçilere temalar kapsamında alternatifler sunularak Hisar'ın farklı yönlerinin ve kent hafızasının günümüzdeki yaşam şartlarında deneyimlenmesi için fırsat sunulmasına,
- Ziyaretçi akışı alan üzerinde dengeli dağıtılarak, turistik eylemlerin miras değerleri için tehdit oluşturmasının önüne geçilmesine,

- Ziyaretçilerin üzerinde mirası koruma ve Hisar Bölgesi'nin önemi konusunda farkındalık oluşturulmasına,

katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Tez kapsamında elde edilen sonuçlar doğrultusunda,

- Hisar Bölgesi'nin çok katmanlı yapısının hazırlanan kültür rotaları çerçevesinde, eğitici programlarla Hisar ve Bursa sakinlerine anlatılması ve deneyimlenmesinin sağlanması,
- Alan üzerinde farklı paydaşlar tarafından yapılan korumacı müdahalelerin tek bir vizyon ve stratejik çerçeve bağlamında, ortak bir süreç tasarımıyla kurgulanması,
- Hisar Bölgesi'nin hazırlanan rota alternatiflerinin uygulanması için yayalaştırılması veya belirli saatlerde trafiğe kapalı olması,
- Hisar sakinlerinin katılımcı süreçleri organize edebilecekleri ve politika üreticilerinin yürüttükleri çalışmaları doğrudan takip edebilecekleri ortak bir platform oluşturulması,
- Hazırlanan rota kurgularının, eylem planları oluşturularak ilgili paydaşların işbirliğiyle uygulamaya koyulması,
- Hisar Kültür Rotası'ndaki UNESCO Dünya Mirası Noktası bağlantıları sebebiyle rotaların alan yönetimi kapsamına alınması,
- Politika yapıcılarının, toplum merkezli yürütülen koruma süreçlerine maddi destek ve danışmanlık sağlaması,
- Miras yönetiminde bölge sakinlerinin fikirlerini ortaya koyarak tasarladıkları vizyon, strateji ve uygulama önerilerinin üretilen kılavuz ve standartları doğrudan etkilemesi,
- Toplum merkezli, aşağıdan yukarı katılımcı yaklaşımlar, bu yaklaşımın koruma çalışmaları için önemi, kent hakkında fikir beyan etmenin bireysel bir hak olduğu konusunda çeşitli eğitimlerin düzenlenmesi ve farkındalık oluşturulması,
- Toplum tarafından gerçekleştirilen katılımcı hareketlerin idari, özel ve akademik aktörlerle desteklenmesi önerilmektedir.

Tez kapsamında zaman kısıtlarından ve pandemi sürecinin getirdiği engellerden dolayı hazırlanan rotalar ile alan üzerinde Hisar sakinleri ile birlikte deneyimleme çalışması gerçekleştirilememiştir. Bunun yanı sıra hazırlanan Hisar Kültür Rotası'nın uygulamaya geçmesi için gerekli maddi kaynakların sağlanması amacıyla yerel yönetimler ile yapılan görüşmeler ileriki bir tarihe ertelenmiştir. Gelecek süreçte kısa vadede uygun koşullar sağlanarak hazırlanan rotaların alan üzerinde Hisar sakinleri ile deneyimlenerek doğruluklarının test edilmesi hedeflenmektedir. Roataların uygulanabilirliğinin belirlenmesi için yerel yönetimlerle irtibat kurularak ilgili eylem planlarının hazırlanması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z. 2016.** Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. 8. Baskı, YEM Yayınları, İstanbul, 202 s.
- Anonim a.** BURSA (Doğal yapı). <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-dogal-yap%C4%B1-.html> -(Erişim tarihi: 20.11.2020).
- Anonim b.** “Tarihin Beşiğinde Asırlık Bir Lezzet”. <https://tophanekebabcısı.com.tr/hakkimizda/> -(Erişim tarihi:12.11.2020).
- Anonim c.** Bursa Sağlık Tarihi Müzesi. <https://www.neredekal.com/bursa-saglik-tarihi-muzesi/> -(Erişim tarihi: 29.07.2020).
- Anonim d.** Coğrafya, İklim, Nüfus. <https://www.bursa.com.tr/bursanın-cografyasi-iklimi-ve-nufusu> -(Erişim tarihi:20.11.2020).
- Anonim e.** Surüstü Konağı(Hukukçular Lokali) <http://www.osmangazi.bel.tr/tr/proje/surustu-konagihukukcular-lokali> -(Erişim tarihi:08.11.2020).
- Anonim f.** Tarihi. <http://www.kitapevi.com.tr/tarihi.html> -(Erişim Tarihi:12.11.2020).
- Anonim g.** Tarihçemiz. <https://tr-tr.facebook.com/tophaneioo.bursa> -(Erişim tarihi:10.11.2020).
- Anonim, 2003a.** Tarihi Kentler Birliği Bartın-Amasya Bildirgesi., <http://www.tarihiKentlerBirligi.org> -(Erişim tarihi:15.06.2020).
- Anonim, 2007.** Yer Kapı'da Restorasyon Çalışmaları Başladı. <https://www.haberler.com/yer-kapi-da-restorasyon-calismalari-basladi-haberi/> -(Erişim tarihi:17.01.2021)
- Anonim, 2011a.** Surüstü Konağı TRT'ye devredildi. <http://www.bursaport.com/haber/surustu-konagi-trt-ye-devredildi-13664.html> -(Erişim tarihi:08.11.2020).
- Anonim, 2011b.** Hisar Arkeoparkı Bursa'ya Değer Katacak. <http://www.osmangazi.bel.tr/tr/haber/hisar-arkeoparki-bursaya-deger-katacak> -(Erişim tarihi:07.01.2021).
- Anonim, 2012a.** “What are vertical and horizontal community engagement?” <https://sustainingcommunity.wordpress.com/2012/05/24/vertical-and-horizontal-community-engagement/> -(Erişim tarihi:12.02.2019).
- Anonim, 2012b.** Üstü Açık Otobüsle Şehir Turu. <http://www.osmangazi.bel.tr/tr/haber/ustu-acik-otobusle-sehir-turu-> -(Erişim tarihi:07.01.2021).
- Anonim, 2013a.** Kavaklı Cami Çeşmesi. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/kavakli-cami-cesmesi> -(Erişim tarihi:16.01.2021)
- Anonim, 2013b.** Bursa ve Cumalıkızık Yönetim Planı, Bursa Alan Başkanlığı. <http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/wp-content/uploads/2012/02/YONETIM-PLANI-2013-TR.pdf> -(Erişim tarihi:18.02.2020).
- Anonim, 2014a.** Beautiful Bursa. <http://www.midafternoonmap.com/2014/01/beautiful-bursa.html> -(Erişim tarihi:02.12.2020).
- Anonim, 2014b.** Bursa'nın sırlarını saklayan vadi Cilimboz. <https://www.yenibursa.com/bursanın-sirlarini-saklayan-vadi-cilimboz-makale,114491.html> – (Erişim tarihi:15.11.2020).
- Anonim, 2014c.** Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü 25.12.2014 Tarih ve 3973 Sayılı Karar. Bursa.
- Anonim, 2014d.** Yönetim Alanı Sınırları. <http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/yonetim-alani-sinirlari/> -(Erişim tarihi:19.07.2019).
- Anonim, 2014e.** Hisar'da Butik Oteller Büyük İlgi Görüyor. <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/bursa/hisarda-butik-oteller-buyuk-ilgi-goruyor-10225920> -(Erişim tarihi:12.11.2020).
- Anonim, 2014f.** Kayseri Kültür Yolu, Kayseri Belediyesi. Kayseri.
- Anonim, 2014g.** Tophane'de işadınının arsasından 2 bin 200 yıllık tarih çıktı! <http://www.bursadabugun.com/haber/tophane-de-isadaminin-arsasindan-2-bin-200-yillik-tarih-cikti-ozel-haber-449461.html> -(Erişim tarihi:18.11.2020).

- Anonim, 2015a.** Bursa'nın Omphalion'u. <http://www.bursadakultur.org/omphalion.htm> -(Erişim tarihi: 16.01.2021)
- Anonim, 2015b.** Bursa'nın Omphalion'u. <https://sehirmedya.com/kultur-sanat/bursanin-omphalionu-h99326.html> -(Erişim tarihi:27.08.2020).
- Anonim, 2015c.** Okulun Tarihçesi. http://tophanemtal.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/16/15/134799/icerikler/okulun-tarihcesi_1112382.html?CHK=51e29f03de06a7be293e3c750f4f3a9e# -(Erişim tarihi: 10.11.2020).
- Anonim, 2015d.** Osmangazi İlkokulu Tarihçesi. http://osmangaziilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/osmangazi-ilkokulu-tarihcesi_2120532.html -(Erişim tarihi: 10.11.2020).
- Anonim, 2015e.** Özel Bilgiç Eğitim ve Rehabilitasyon. <http://www.ozelbilgic.com.tr/sayfa-kurumsal-134.html> -(Erişim tarihi: 10.11.2020).
- Anonim 2015f.** Dünya Mirası Bursa, Hanlar Bölgesi, Sultan Külliyesi, Cumalıkızık – Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Bursa Büyükşehir Belediyesi. <http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/wp-content/uploads/2012/02/ADAYLIK-DOSYASI-2013-TR.pdf> -(Erişim tarihi: 10.03.2020).
- Anonim, 2016a.** Bursa Kalesi'nin Gizemli Galerileri. <http://bursadazamandergisi.com/makaleler/bursa-kalesinin-gizemli-galerileri-4246.html> -(Erişim Tarihi:28.10.2020).
- Anonim, 2016b.** Osmangazi maratonu. <http://osmangazimarathon.net/> -(Erişim tarihi: 18.02.2020).
- Anonim, 2017a.** Antik Çağ Ve Orta Çağda Bursa Ve Çevresindeki Yerleşimler . http://www.bursadakultur.org/kadim_bursa.htm -(Erişim tarihi:25.11.2020).
- Anonim, 2017b.** “What is the Difference between Citizen Engagement and Participation?” <https://www.citizenlab.co/blog/civic-engagement/what-is-the-difference-between-citizen-engagement-and-participation/> -(Erişim tarihi: 11.02.2019).
- Anonim, 2017c.** Faaliyet Alanlarımız. <https://upa.com.tr/faaliyet-alanlarimiz/> -(Erişim Tarihi: 03.12.2020).
- Anonim, 2017d.** Küçükyalı Arkeopark, Kültürel Rotalar <https://kyap.ku.edu.tr/?q=tr/node/44> -(Erişim Tarihi:27.12.2020).
- Anonim, 2017e.** Kültür Yolu. <https://www.kayseri.bel.tr/kesfet-listeleme/kultur-yolu> -(Erişim Tarihi:28.12.2020).
- Anonim, 2017f.** Saint Elias. <https://www.haber16.com/yazarlar/fikret-alkan/saint-elias/20/> -(Erişim tarihi:26.08.2020).
- Anonim, 2017g.** SHARE Proje broşürü. https://www.interregeurope.eu/fileadmin/user_upload/tx_tevprojects/library/file_1510067490.pdf -(Erişim 06.01.2021).
- Anonim, 2018a.** Bahçesindeki sümbüllerin adını taşıyan asırlık konak. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bahcesindeki-sumbullerin-adini-tasiyan-asirlik-konak/1217588> -(Erişim tarihi:18.11.2020).
- Anonim, 2018b.** Limen Projesi <http://www.limentr.net/1363-2/> -(Erişim tarihi:27.12.2020).
- Anonim, 2018c.** Bursa Yaşam Kültürü Müzesi. <https://www.bursamuze.com/bursa-yasam-kulturu-muzesi-519/> -(Erişim tarihi:08.11.2020).
- Anonim, 2018d.** Karia Yolu Tarihçesi. <https://kariayolu.com/karia-yolu/> -(Erişim tarihi:28.12.2020).
- Anonim, 2018e.** Bursa'da Mitridat başlı mozaik gün yüzüne çıkarılıyor . <https://www.yenidonem.com.tr/haber/bursa-da-mitridat-basli-mozaiik-gun-yuzune-cikariliyor-59526.html> -(Erişim tarihi 16.01.2021)
- Anonim, 2019a.** Aeneas Rotası. <https://antandros.org/project/aeneas-rotasi/> -(Erişim Tarihi:27.12.2020).
- Anonim, 2019b.** Aeneas'ın Rotası broşürü. https://antandros.org/ant_wp/wp-content/uploads/2019/08/brochure-the-route-of-aeneas-tr.pdf -(Erişim Tarihi: 27.12.2020).

Anonim, 2019c. Avrupa Konseyi Kültür Rotaları broşürü. [https://rm.coe.int/eicr-coe-leaflet-tur-june2019-web-01/168098232b#:~:text=Avrupa%20K%C3%BClt%C3%BCr%20Rotas%C4%B1%20Enstit%C3%BCs%C3%BC%20\(EICR,aras%C4%B1nda%20bir%20anla%C5%9Fma%20%C3%A7er%C3%A7evesinde%20kurulmu%C5%9Ftur.](https://rm.coe.int/eicr-coe-leaflet-tur-june2019-web-01/168098232b#:~:text=Avrupa%20K%C3%BClt%C3%BCr%20Rotas%C4%B1%20Enstit%C3%BCs%C3%BC%20(EICR,aras%C4%B1nda%20bir%20anla%C5%9Fma%20%C3%A7er%C3%A7evesinde%20kurulmu%C5%9Ftur.) –(Erişim tarihi:18.02.2020).

Anonim, 2019d. Hisar, Bursa'nın Açık Panoramik Müzesi Olacak. <http://www.osmangazi.bel.tr/tr/haber/hisar-bursanin-acik-panoramik-muzesi-olacak> –(Erişim tarihi: 18.02.2020).

Anonim, 2019e. Bursa Orduevi'nin asırlık 'çınarları'. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/bursa-orduevinin-asirlik-cinarlari> –(Erişim tarihi:11.11.2020).

Anonim, 2019f. Come In! – Making cultural heritage accessible to all in six European countries. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/Austria/come-in-making-cultural-heritage-accessible-to-all-in-six-european-countries –(Erişim tarihi:05.08.2020).

Anonim, 2019g. Involving young people in promoting tourism on Hungary-Serbia border. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/Hungary/involving-young-people-in-promoting-tourism-on-hungary-serbia-border –(Erişim tarihi:05.08.2020).

Anonim, 2019h. Halk Sağlığı Laboratuvarı. <https://bursaism.saglik.gov.tr/TR,80838/halk-sagligi-laboratuvari.html> – (Erişim tarihi: 10.11.2020).

Anonim, 2019i. InduCult2.0: Discovering industrial culture in Central Europe. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/Croatia/inducult2-0-discovering-industrial-culture-in-central-europe –(Erişim tarihi:05.08.2020).

Anonim, 2019j. Karia Yolu Paydaşlarla Katılım Toplantısı. <https://cultureroutesinturkey.com/wp-content/uploads/2019/03/Datc%CC%A7a-3.jpeg> –(Erişim tarihi: 28.12.2020).

Anonim, 2019k. Osmangazi Belediyesi 2019 Faaliyet Raporu. Bursa.

Anonim, 2019l. Kültür kavramının tanımı. <https://sozluk.gov.tr/>. –(Erişim tarihi:15.06.2020).

Anonim, 2019m. Lichtbild: Preserving cultural heritage in Italy and Austria through historical photographs. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/Austria/lichtbild-preserving-cultural-heritage-in-italy-and-austria-through-historical-photographs –(Erişim tarihi:05.08.2020).

Anonim, 2019n. Tarih kavramının tanımı. <https://sozluk.gov.tr/>. –(Erişim tarihi:15.06.2020).

Anonim, 2019o. Unleashing the tourism potential of historical fortresses in the western Balkans. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/croatia/unleashing-the-tourism-potential-of-historical-fortresses-in-the-western-balkans –(Erişim tarihi:05.08.2020).

Anonim, 2019p. InduCult2.0. <https://www.interreg-central.eu/Content.Node/InduCult2.0.html> – (Erişim tarihi:06.01.2021).

Anonim, 2020a. Bursa'nın Çeşme ve Su Şebekesi Tarihi. <https://www.kotaman.com/bursanin-cesme-ve-su-sebekesi-tarihi/> –(Erişim Tarihi:17.11.2020).

Anonim, 2020b. Bursa Haritası: Bursa İlçeleri Nelerdir? Bursa İlinin Nüfusu Kaçtır, Kaç İlçesi Vardır?. <https://www.milliyet.com.tr/egitim/bursa-haritasi-bursa-ilceleri-nelerdir-bursa-ilinin-nufusu-kactir-kac-ilcesi-vardir-6311230> –(Erişim tarihi:22.11.2020).

Anonim, 2020c. Improving the sustainability and accessibility of cultural heritage sites across Europe. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/Croatia/improving-the-sustainability-and-accessibility-of-cultural-heritage-sites-across-europe –(Erişim tarihi:05.08.2020).

Anonim, 2020d. Eski Bursa yeniden canlandı <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/eski-bursa-yeniden-canlandi-41550400> –(Erişim tarihi:07.01.2021).

Anonim, 2020e. Karia Yolu: Bozburun Yarımadası ve Sonrası. <https://yoldanciktim.com/karia-yolu-bozburun-yarimadasi-ve-sonrasi/> –(Erişim tarihi:28.12.2020).

Anonim, 2020f. Tarihçe. <https://bursaonkoloji.saglik.gov.tr/TR,79696/tarihce.html> –(Erişim tarihi:09.11.2020).

Anonim, 2020g. Eski Bursa Devlet Hastanesi (Bursa Muradiye Memleket Hastanesi) Binasının 300 Yataklı Hastaneye Dönüştürülmesi İçin Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon, Mimari, Statik,

- Elektrik Ve Mekanik Tesisat Projeleri Ve İhale Dosyası Hazırlanması İşi. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/bursa-orduevinin-asirlik-cinarlari> -(Erişim tarihi:11.11.2020).
- Anonim, 2020h.** Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 24.06.2020 Tarihli ve 9600 Sayılı Karar. Bursa.
- Anonim, 2020i.** Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 26.10.2020 Tarihli ve 9603 Sayılı Karar. Bursa.
- Anonim, 2020j.** Yeni Târihî Bulgular Işığında Bursa'nın Fethi Süreci. <https://www.belgeseltarih.com/yeni-tarihi-bulgular-isiginda-bursa-ne-zaman-fethedildi/> - (Erişim:06.01.2021).
- Anonim, 2021a.** Ruhr Bölgesi Endüstriyel Miras Rotası. <https://www.route-industriekultur.ruhr/route-industriekultur/was-ist-die-route-industriekultur/> -(Erişim tarihi:06.01.2021).
- Anonim, 2021b.** Anadolu Evi. <https://www.anadoluevi.com/anadolu-evi.html> -(Erişim tarihi:12.11.2020).
- Arabacıoğlu, F. P., Aydemir, I. 2007.** Tarihi Çevrelerde Yeniden Değerlendirme Kavramı. *YTÜ Mimarlık Fakültesi Megaron*, 2(4):204-212.
- Arnstein, S. R. 1969.** A Ladder of Citizen Participation, *JAIP*, 35(4): 216-224.
- Ateş, İ. 1995.** Bursa'da İnegöllüoğlu Saffet Bey'in Yaptırdığı Dullarevi: XII. Vakıf Haftası Kitabı-Ailenin Eğitimi ve Korunmasında Vakıfların Rolü Semineri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s. 25-40.
- Ayan, G. 1994.** Lami'i Çelebi'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1):43-65.
- Aygün, H. M. 2011.** Kültürel Miras Korumada Katılımcılık. *Vakıflar Dergisi*, 35:191-213.
- Bandarin, F. 2019.** Reshaping Urban Conservation: Reshaping Urban Conservation, Editörler: Roders, A.P., Bandarin, F., Springer, 3-20 pp.
- Bass, S., Clayton, B. D., Pretty, J. 1995.** Participation In Strategies For Sustainable Development. *Environmental Planning Issues*, Environmental Planning Group, International Institute for Environment and Development, UK, 7.
- Bay, A. 2017.** Osmanlı'da Kısa Ömürlü Bir Hayır Kurumu: Dulhane (1884-1896). *Türkiyat Mecmuası*, 27(1):47-64.
- Baykal, K. 1993.** Bursa ve Anıtları, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, Üçüncü Baskı, Bursa, 212 s.
- Berti, E. 2015.** How to Create a Cultural Route: Project Phases and Criteria, Cultural Routes Management: From Theory to Practice, Council of Europe, pp: 35-42.
- Beşbaş, N., Denizli, H. 1983.** Türkiye de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 415 s.
- Bhatnagar, B., Williams, A.C. 1992.** Participatory Development and the World Bank.: Potential Directions for Change - Discussion Papers 183, World Bank, Washington, 195 pp.
- Bianchi, R. A. 1990.** The Work of Luigi Piccinato in Islamic Countries 1925-1981. *In Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, Rome, 184-191.
- Binan, D. U. 2017.** Tarihi Ve Mimari Kültürel Miras Alanlarının Sürdürülebilir Korunması. *Şehir & Toplum Dergisi*, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul, (9):23-32.
- Bozlağan, R. 2002.** Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesine Giriş. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11(1):56-72.
- Bryson, J.M. 1988.** Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations. Long Range Planning, University of Minnesota, 21(1):73-81.
- Chan, P. Y. 2016.** Community Participation in Heritage Management: A Case in Maca, *MSc. thesis*, Graduate School of Architecture, Planning and Preservation Columbia University, Columbia.

- Checkoway, B., 1986.** Building citizen support for planning at the community level. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, Western Míchigan University, 12(3):563-583.
- Claridge, T. 2004.** Designing Social Capital Sensitive Participation Methodoloies, Social Capital Research, New Zealand.
- CoE, 1975.** Amsterdam Bildirgesi: Avrupa Mimari Miras Kongresi. <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Amsterdam-Bildirgesi%2C-COE%2C-1975-ZA.pdf> –(Erişim tarihi:15.06.2020).
- CoE, 1985.** Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi, Granada. <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263664/avrupa-mimari-mirasinin-korunmasi-sozlesmesi.html> - (Erişim tarihi:04.02.2021).
- CoE, 1992.** European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage. [https://rm.coe.int/168007bd25#:~:text=The%20aim%20of%20this%20\(revised,for%20historical%20and%20scientific%20study.&text=which%20are%20located%20in%20any%20area%20with%20the%20jurisdiction%20of%20the%20Parties.-\(Erişim tarihi:17.01.2021\)](https://rm.coe.int/168007bd25#:~:text=The%20aim%20of%20this%20(revised,for%20historical%20and%20scientific%20study.&text=which%20are%20located%20in%20any%20area%20with%20the%20jurisdiction%20of%20the%20Parties.-(Erişim tarihi:17.01.2021)
- CoE, 1996.** IVth European Conference Of Ministers Responsible For The Cultural Heritage, Helsinki. <https://rm.coe.int/16805077fc> -(Erişim tarihi:05.01.2021).
- CoE, 2000.** Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, CoE. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/148_1.pdf -(Erişim tarihi:04.02.2021)
- CoE, 2005.** Faro Convention- Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746> -(Erişim tarihi:04.02.2021)
- CoE, 2012.** The Colmar Declaration 25 years of Council of Europe cultural routes file:///C:/Users/ASUS%20PC/Downloads/news-986-1.pdf –(Erişim tarihi:18.02.2020).
- Colantonio, A. 2007.** Social sustainability: An exploratory analysis of its definition, assessment methods metrics and tools. EIBURS working paper series, Oxford Brooks University Oxford Institute for Sustainable Development, Oxford, 1–37 pp.
- Çahantimur, A. 2013.** Bursa Osmangazi İlçesi Hisar Bölgesi Yönetim Planı, Bursa Uludağ Üniversitesi-Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa.
- Çahantimur, A., Beceren, R. 2020.** A Participatory Approach to the Sustainable Development of an Historic Landscape; Management Plan Proposal for Hisar District, Bursa/Turkey. *The Historic Environment: Policy & Practice*, 1-34.
- Çıtakoğlu, H. 2016.** Bursa / Hisar Bölgesi Mozaikleri ve Geometrik Desen Repertuarı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1):1-32.
- Dahler-Larsen, P. 1999.** Den rituelle refleksion. Syddansk Universitetsforlag. 180 pp.
- Diñçer, İ. 2006.** Türkiye’de Koruma Amaçlı İmar Planları, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehir Yenileme Koruma Dersi Ders Notu.
- Diñçer, Ö. 2016.** Sürdürülebilir Kentleşme Tartışmaları Ve Kent Hakkı. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ankara, 5(10):73-84.
- Diriksoy, N. 2016.** Bursa Kaleiçi’nin Güneydoğu Bölümü’nde 1990’dan Günümüze Korunması Gerekli Mimari Miras Değerlerinin Dönüşümü Üzerine Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dostoğlu, N. 2001.** Osmanlı Döneminde Bursa 1-2. Suna- İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 1140 s.
- Dostoğlu, N., Vural, T. 2004.** Lörcher, Prost ve Piccinato’nun Bursa’daki kentsel gelişime katkıları. *Bursa’da Yaşam Dergisi*. Piccinato Özel Sayısı. (Ekim): 122-126.
- Dostoğlu, N., Dostoğlu, H. 2011.** Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 674 s.
- Elbas, A. 2013.** Bursa Kalesi ve Kale İçi Yapıları Gezi Rehberi. Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 96 s.
- Elbas, A. 2014.** Kayıp Bir Hazine: Bursa Bey Sarayı. *Bursa’da Zaman Dergisi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 14(10):12-17.

- EU, 1999.** Opinion of the Economic and Social Committee on “Sustainable urban development in the European Union: a framework for action”, CEC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:51999IE0951&from=EN> –(Erişim tarihi:05.01.2021).
- Eyice, S. 1962.** Bursa’da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri. *Vakıflar Dergisi*, 5:131-147.
- Foroughi, M., Anderade, M., Roders, P.A., 2021.** Public Participation as a Tool to reach a Consensus A Critical Reflection on the Historic Urban Landscape Approach. LDE Heritage International Conference on Heritage and the Sustainable Development Goals, 26-28 November 2019, Delft, Netherlands.
- Franchi, E. 2015.** Kültürel Miras Nedir?. Khan Academy. <https://tr.khanacademy.org/humanities/art-history-basics/beginners-art-history/a/what-is-cultural-heritage> –(Erişim Tarihi:12.02.2019).
- Ginzarly, M., Houbart, C., & Teller, J. 2018.** The Historic Urban Landscape approach to urban management: a systematic review. *International Journal of Heritage Studies*,25(16):1-21.
- Gottler, M. , Ripp, M. 2017.** Community Involvement in Heritage Management Guidebook, OWHC Regional Secretariat Northwest Europe and North America, 70 pp.
- Gültekin, N.T., Uysal, M. 2018.** Kültürel Miras Bilinci, Farkındalık ve Katılım: Taşkale Köyü Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15):2032-2065.
- Halaç H. H., Benzer M. 2018.** Küçük Yerleşim Yerlerinin Turizme Açılmasında Kültürel Mirasın Rota İle Kurgulanması, *Journal of Geomatics*, 4(1):23-29.
- Hafale, E. 2013.** European Cultural Routes: A Practical Guide. Federal Ministry of Economy, Family and Youth, Department for Tourism and Historic Objects, Vienna, Stubenring.
- Hodder, I. 2010.** Cultural Heritage Rights: From Ownership and Descent to Justice and Well-being. *Anthropological Quarterly*, The George Washington University Institute for Ethnographic Research, 83(4): 861-882.
- ICCROM, 2005.** ICCROM Annual Report 2005, International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property. https://www.iccrom.org/sites/default/files/2018-02/iccrom_news131-2005_en.pdf –(Erişim tarihi:20.02.2021)
- ICCROM, 2011.** Living Heritage: A summary. https://www.iccrom.org/wp-content/uploads/PCA_Annexe-1.pdf –(Erişim tarihi: 04.02.2021)
- ICOMOS, 1931.** Carta Del Restauro. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf –(Erişim tarihi:15.06.2020).
- ICOMOS, 1964.** Venedik Tüzüğü. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf –(Erişim tarihi: 15.06.2020).
- ICOMOS, 1982.** Deschambault Bildirgesi: Quebec Kültür Mirasının Korunmasına Yönelik Tüzük, ICOMOS. <http://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Deschambault-Bildirgesi,-ICOMOS,-1982.pdf> –(Erişim tarihi:04.02.2021)
- ICOMOS, 1987.** Charter For The Conservation Of Historic Towns And Urban Areas (Washington Charter). https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf –(Erişim tarihi: 17.01.2021)
- ICOMOS, 1990.** Arkeolojik Mirasın Korunması Ve Yönetimi Tüzüğü. http://web.deu.edu.tr/terraccottas/kumid/doc_icomos_1990_arkeolojik_01.asp –(Erişim tarihi:04.02.2021)
- ICOMOS, 1994.** The Nara Document On Authenticity, ICOMOS. <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf> –(Erişim tarihi: 04.02.2021).
- ICOMOS, 1999a.** Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü: Miras Açısından Önem Taşıyan Yerlerde Turizmin Yönetilmesi, Meksika. <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/INTERNATIONAL.pdf> –(Erişim tarihi:06.01.2021).

- ICOMOS, 1999b.** Burra Charter. <https://australia.icomos.org/publications/burra-charter-practice-notes/burra-charter-archival-documents/#BC1999> –(Erişim tarihi:19.02.2021).
- ICOMOS, 2005.** Xi'an Declaration On The Conservation Of The Setting Of Heritage Structures, Sites And Areas, <https://www.icomos.org/charters/xian-declaration.pdf> -(Erişim tarihi:04.02.2021).
- ICOMOS, 2008a.** Québec Declaration on the Preservation of The Spirit of Place, Canada. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA16_Quebec_Declaration_Final_EN.pdf -(Erişim tarihi:10.02.2021).
- ICOMOS, 2008b.** ICOMOS Charter on Cultural Routes. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0623812001536913379.pdf -(Erişim tarihi:18.02.2020).
- ICOMOS, 2010.** ICOMOS New Zealand Charter. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0046089001587381728.pdf -(Erişim tarihi:04.02.2021).
- ICOMOS, 2011a.** Tarihi Kentlerin Ve Kentsel Alanların Korunması Ve Yönetimiyle İlgili Valetta İlkeleri. 17. ICOMOS Genel Kurulu, Paris.
- ICOMOS, 2011b.** International Committee on Cultural Routes, ICOMOS. <https://uia.org/s/or/en/1100035303> -(Erişim tarihi:18.02.2020).
- ICOMOS, 2013a.** ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0605852001542305046.pdf -(Erişim tarihi:15.06.2020).
- İlkışık, O.M., Yazar, M., Başaran, S. 2011.** Bursa, Hisar Bölgesi'nde Yeraltı Radarı İle Arkeo-Jeofizik İncelemeler. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, İstanbul, 12-19.
- Jokilahto, J. 1986.** A History of Architectural Conservation. *Doctor of Philosophy*, Institute of Advanced Architectural Studies, The University of York, England.
- Kanlı, İ.B. 2014.** Kültürel Mirasın Korunması Ve Sürdürülebilirlik Arasındaki Paradoks: 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 38. Kolokyumu Bildiriler Kitabı Cilt 1, s. 359-37.
- Kapar, P., Eyüpgiller, K. 2010.** Bursa Sümbüllü Bahçe Konağı Ve Müstemilatı Rekonstrüksiyon Süreci. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (9):20-48.
- Kaplanoğlu, R. 2008.** Kent Haritalarına Göre Bursa'nın Kentsel Gelişmesi: Bursa Şehri'nin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü, Editör: Y. Oğuzoğlu, Osmangazi Belediyesi Kültür Yayınları, Bursa, 72-81.
- Kaplanoğlu, R. 2010.** Bursa Kiliseleri. *Bursa Araştırmaları Dergisi*, 8(30): 10-25.
- Kaplanoğlu, R. 2009.** 120 Yıllık Tarihi Bir Çınar Bursa Ticaret ve Sanayi Odası. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 300 s.
- Karataş, E. 2015.** Kültür Rotaları Planlama Rehberi, Çekül Vakfı-Tarihi Kentler Birliği Yayınları, 99s.
- Keleş, R., Hamamcı, C. 1993. Çevrebilim. İmge Yayınevi, Ankara.
- Keleş, R. 1998.** Kentbilim Terimleri Sözlüğü. İmge Kitabevi, 112 s.
- Keskin, M.Ç. 2020.** Bursa'da IV. Mehmed Sarayı. *Bulleten*, Ankara, 84(300):585-622.
- Krogstrup, H.K., Tjalve, J. 1999.** Top-down og bottom-up orienteret brugerinddragelse. Aalborg Universitet Department of Sociology and Social Work, Danmark.
- Krogstrup, H.K. 2000.** Utilsigtede konstitutive konsekvenser af at "styre" humanprocessing løsninger ved hjælp af standarder. Institut for Sociale Forhold og Organisation, Aalborg Universitet, Danmark.
- Krogstrup, H.K. 2003.** User Participation in Evaluation - Top-down and Bottom-up Perspectives. *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*, (1):1-13.
- Labadi, S., Logan W. S. 2015.** Urban heritage, developmentand sustainability : international frame works, national and local governance. Routledge, 334 pp.
- Lipsky, M. 1980.** Street-level Bureaucracy, dilemmas of the individual in public services. Russell Sages Foundation, New York, 272 pp.

- Manzini, E. 2014.** Making Things Happen: Social Innovation and Design. *Design Issues*, Massachusetts Institute of Technology, 30(1):57-66.
- Maydaer, S. 2009.** Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt:Hisar. Emin Yayınları, Bursa, 332 s.
- NSW, 2004.** Heritage and Sustainability: A Discussion Paper, Heritage Council of NSW.
- Okçu, R. 2009.** Prusia ad Olympum Mozaikleri. *Journal of Mosaic Research*, 3:31-51.
- Olsson, K. 2008.** Citizen Input in Urban Heritage Management and Planning: A Quantitative Approach to Citizen Participation. *The Town Planning Review*, Liverpool University Press, 79(4): 371-394.
- Orbaşlı, A. 2000.** Tourists in Historic Towns: Urban Conservation and Heritage Management, Taylor & Francis, 224 pp.
- Osmanoğlu, İ. 2019.** Sürdürülebilir Planlama Ve Kültürel Miras İlişkisi: Teorik Bir Değerlendirme Çerçevesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(97):364-380.
- Özdoğan, M. 2006.** Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji, Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları: 2, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 136 s.
- Özcan, K. 2016.** Kent Planlamada Sürdürülebilirlik Gündemi: Bir Kavramsallaştırma Denemesi. *Avrasya Terim Dergisi*, 4 (2): 7-17.
- Özcan, K. 2006.** Tanzimat'ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Plânlama Deneyimleri (1839-1908), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(2): 149-180.
- Özkan, E., Ünal, F. 2009.** Hisarkeoloji. Bursa Osmangazi Belediyesi, Bursa, 242 s.
- Ronchi, A.T. 2020.** Community involvement in built heritage conservation: the case study of the Birzeit Historic Centre Project, Palestine: Heritage Conservation and Social Engagement. Editors: Peters, R.F., Boer, I.L.F., Johnson, J.S., Pancaldo, S., UCL Press, 66-84.
- Sanoff, H. 2000.** Community Participation Methods in Design and Planning. John Wiley&Sons, Canada, 61 s.
- Sanoff, H. 2008.** Multiple Views of Participatory Design. *International Journal of Architectural Research*, ArchNet-IJAR, 2(1):57-69.
- Santander, A.A., Garai-Olaun, A.A., Arana, A.F. 2018.** Historic Urban Landscapes: A Review on Trends and Methodologies in the Urban Context of the 21st Century. *Sustainability Journal*, 2018(10):1-10.
- Sorguç, C., Tangör E. 2018.** Bursa Hisar Kentsel Koruma ve Analiz Çalışması, Osmangazi Belediyesi, Bursa.
- SCP, 1994.** Aalborg Charter. https://sustainablecities.eu/fileadmin/repository/Aalborg_Charter/Aalborg_Charter_English.pdf
- Taşkan, D. 2017.** Bursa Hisar'da Kentsel Değerlerin İrdelenmesi Ve Tarihi Mekanların Etkin Kullanımına İlişkin Öneriler. *Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tekeli, İ. 2000.** Bursa'nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi Uluslararası Kongresi, 6-8 Mayıs 1999, Bursa.
- Tweed, C., Sutherland, M. 2007.** Built cultural heritage and sustainable urban development. *Landscape and Urban Planning*, 83(1):62-69.
- Ulubaş, A., Kocabaş, A. 2016.** Sürdürülebilir Kentsel Koruma Yaklaşımı Bağlamında Eyüp Tarihi Dokusunun İrdelenmesi, IV. Çevre-Tasarım Kongresi, Kayseri.
- UN, 1987.** Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> - (Erişim tarihi:05.01.2020).
- UN, 1992.** Agenda 21, UNCED. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> - (Erişim tarihi: 15.06.2020).

- UN, 2015.** the 2030 Agenda for Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/2030agenda> - (Erişim tarihi: 04.02.2021)
- UN, 2016.** The New Urban Agenda: Habitat III. <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf> -(Erişim tarihi:15.06.2020).
- UNESCO, 1962.** Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites, UNESCO. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13067&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html -(Erişim tarihi:04.02.2021)
- UNESCO, 1972.** Dünya Kültürel Ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme. <https://www.unesco.org.tr/Pages/161/177> -(Erişim tarihi:15.06.2020).
- UNESCO, 1976.** Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13133&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html -(Erişim tarihi:04.02.2021).
- UNESCO, 1994.** Report on the Expert Meeting on Routes as part of our Cultural Heritage, Madrid-Spain, November, UNESCO. <https://whc.unesco.org/en/documents/1244> -(Erişim tarihi: 18.02.2020).
- UNESCO, 1998.** Intergovernmental Conference on Cultural Policies for Development: final report, Stockholm. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000113935> -(Erişim tarihi:04.02.2021).
- UNESCO, 2003.** Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi. <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> -(Erişim tarihi: 15.06.2020).
- UNESCO, 2004.** Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Uluslararası Konferansı: Bütüncül Yaklaşımlara Doğru, Yamato Deklarasyonu. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000137634> -(Erişim tarihi:28.02.2021).
- UNESCO, 2005.** Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture - Managing the Historic Urban Landscape, 15th session of the General Assembly of States Parties. <https://whc.unesco.org/en/sessions/15GA/documents/> -(Erişim tarihi:04.02.2021).
- UNESCO, 2007.** Summary Report of the Regional Conference of Countries of Eastern and Central Europe on "Management and Preservation of Historic Centers of Cities inscribed on the World Heritage List", The St. Petersburg Conference. <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-666-5.pdf> -(Erişim tarihi:19.02.2021).
- UNESCO, 2009.** Inclusion of the Historic Urban Landscape in the relevant sections of the text of the Operational Guidelines. <https://whc.unesco.org/en/documents/104475> -(Erişim tarihi:04.02.2021)
- UNESCO, 2011.** Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı, UNESCO. <https://www.unesco.org.tr/pages/590/176> -(Erişim tarihi:04.02.2021)
- UNESCO, 2013.** New life for historic cities: The historic urban landscape approach explained, Paris, France. <https://whc.unesco.org/en/activities/727/> -(Erişim tarihi:25.01.2021)
- UNESCO, 2019p.** World Heritage. <https://whc.unesco.org/pg.cfm?cid=160> -(Erişim tarihi:20.06.2020).
- UNESCO, UNHABITAT, 2008.** Guide for city professionals "Historic Districts for all; a social and human approach for sustainable revitalisation", Sevilla. https://mirror.unhabitat.org/downloads/docs/10362_1_594123.pdf -(Erişim tarihi:10.02.2021).
- US/ICOMOS, 2001.** Managing Change: Sustainable Approaches to the Conservation of the Built Environment. <https://usicomos.org/past-symposia/2001-usicomos-international-symposium/> -(Erişim tarihi:04.02.2021)
- Vardar, B. 2015.** Bursa Şehri'nin Süreci: Sanayi ve Ticaretin Lideri Bursa, Bursa, s. 3-18.
- Varol, T. 2019.** Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Bağlamında Katılımcılık: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*, Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Yavaş, D. 2011.** Bursa Kalesi ve Hisarları: Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler, Editörler: Dostoğlu, N., Dostoğlu, H., Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, s. 25-29.
- Yavaş, D. 2017.** Bursa Şehir Surlarında Ortaya Çıkan Zindanın Restorasyonu. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(38): 55-75.
- Yayılı, M., Akal Solmaz, S.K. 2004.** Su Temini Tesislerinin Tarihsel Gelişimi Sürecinde Bursa İli. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 9(1): 171-181.
- Yenal, E. 2011.** Osmanlı Başkenti Bursa. Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi, Ankara, 432 s.
- Yılmaz, İ. 2014.** Bursa Sur Kapıları Ve Taht-I Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(26): 87-105.
- Yücel, S.D.K., Salt, E. 2018.** Kültürel Peyzajların Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimlerinin Tespiti: Bursa İznik Örneği. *Planlama Dergisi*, 28(1):40-55.
- Wistow, G., Barnes, M. 1993.** User Involvement in Community Care - Origins, Purpose and Application. *Public Administration*, 71(3):279 - 299
- Zeayter, H., Monsour A. M. H. 2017.** Heritage conservation ideologies analysis - Historicurban Landscape approach for a Mediterraneanhistoric city case study. *Housing and Building National Research Center Journal*, (2018)14: 345-356.

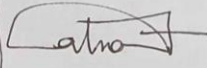
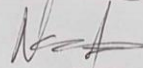
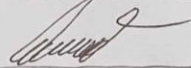
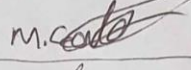
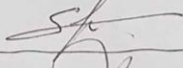

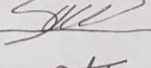
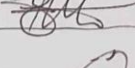

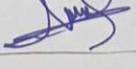
EKLER

- EK 1** Atölye çalışması katılımcı listesi
- EK 2** Hisar tarihi ve kültürel miras değerleri fonksiyon haritası
- EK 3** Atölye çalışması 1 numaralı föy
- EK 4** Atölye çalışması 2 numaralı föy
- EK 5** Atölye çalışması 3 numaralı föy
- EK 6** Prusa ad Olympum Yolu
- EK 7** Prusa Yolu
- EK 8** Prousa Yolu
- EK 9** Hüdavendigâr Yolu
- EK 10** Bursa Yolu
- EK 11** Mavi Rota
- EK 12** Yeşil Rota
- EK 13** Kahverengi Rota
- EK 14** Mahalle Mirası Rotası
- EK 15** Hafıza Rotası
- EK 16** Hafıza Rotası Odak Noktaları

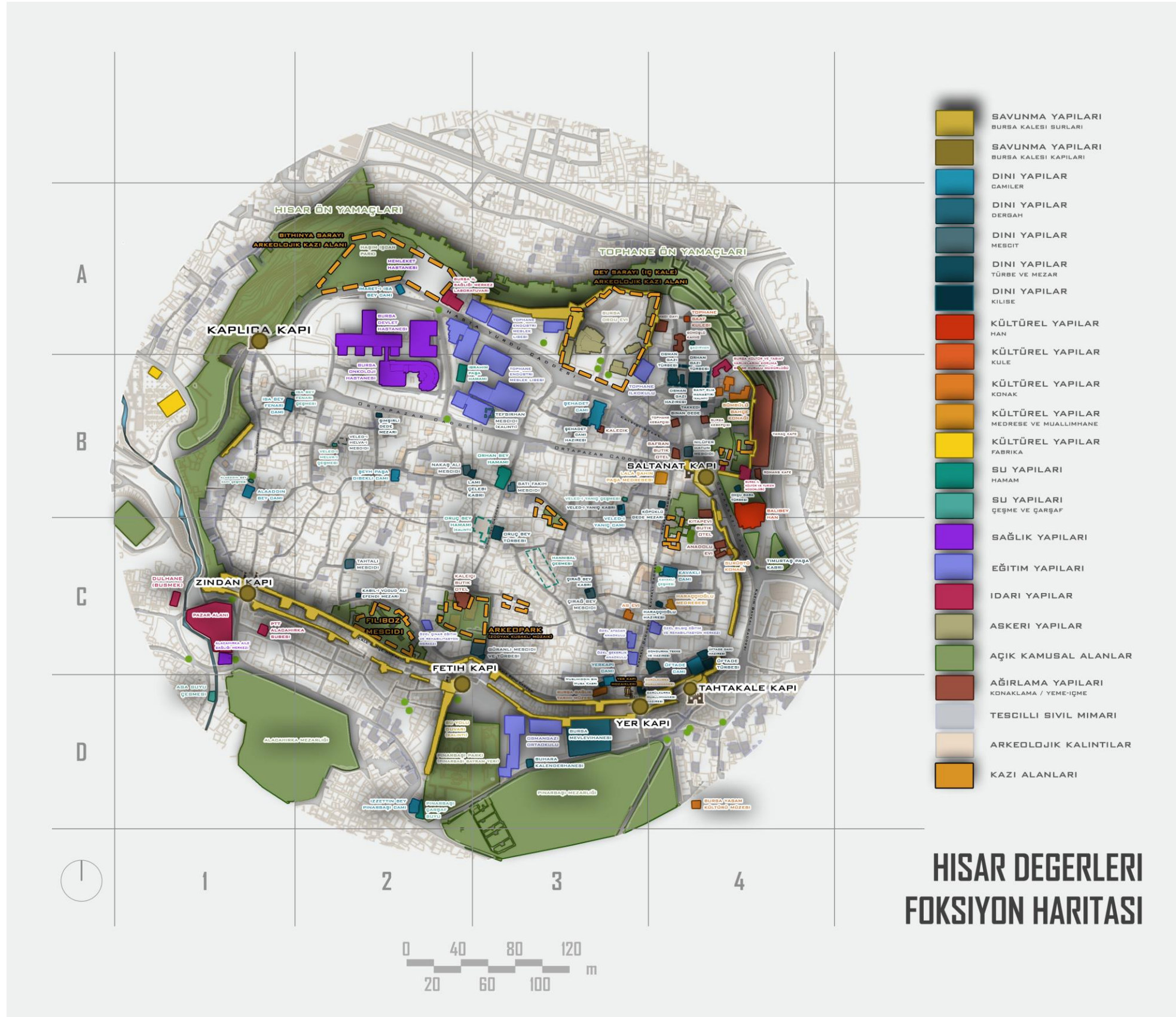
EK 1 Atölye çalışması katılımcı listesi

05.11.2020

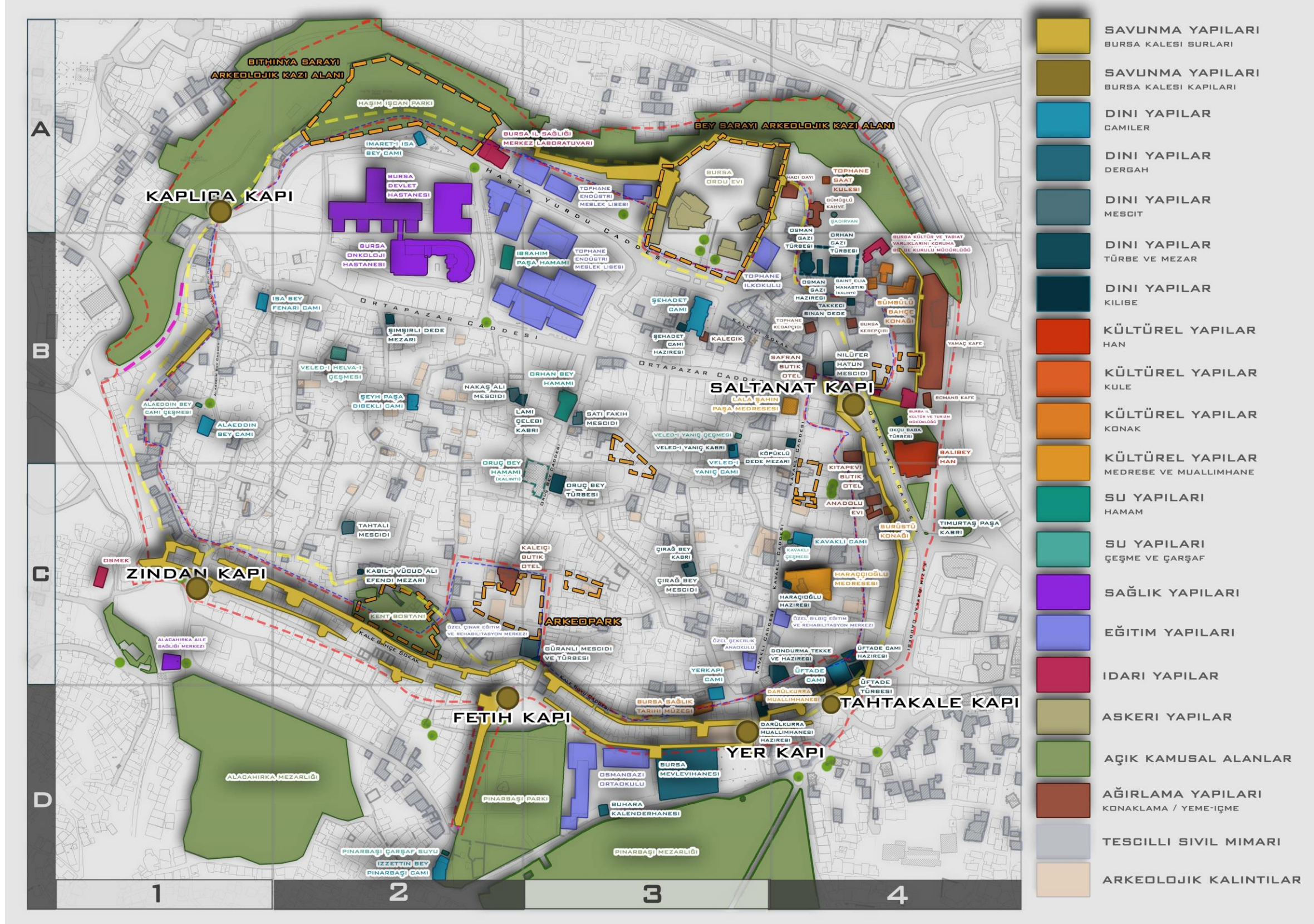
FATMANUR ÖZÜPAK Y. LİSANS TEZİ
PLAN ÇALIŞMASI
KATILIM FORMU

İsim	İmza	MESLEK
Arzu Cahantimur		Büü mimarlık Fak. ögr. üyesi
Nurten AYDIN		Kale içi Otel Müdürlüğü
Ahmet AYDIN		Kale içi Otel Sahibi
Mehmet Çoluk		Dernek üyesi
Sedat FİĞİLCİ		Emekli Öğretmen.
İsmail Gözübüyük		Alaaddin mah. Muhtarı
Serap ÖZBAY		Kavaklı mah. Muhtarı
Tahir SEBER		Osmanpaşa Mah. 1. KAZA
Metin ACAR		Mollağüneni Mah. Muhtarı
İNİRA ORAL		

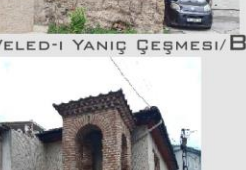

EK 2 Hisar tarihi ve kültürel miras değerleri fonksiyon haritası

EK 3 Atölye çalışması 1 numaralı föy

EK 4 Atölye çalışması 2 numaralı föy

<p>DİNİ YAPILAR CAMİLER ALAADDIN BEY CAMİ/B 1</p> <p>İMARET-İ İSA BEY CAMİ/A 2</p> <p>İSA BEY FENARİ CAMİ/B 1</p> <p>İZETTİN BEY CAMİ/D 2</p> <p>KAVAKLI CAMİ/C 4</p> <p>ŞEHADET CAMİ/B 3</p> <p>ŞEYH PAŞA DİBEKLI CAMİ/B 2</p> 	<p>ÜFTADE CAMİ/C 4</p> <p>VELED-İ YANIÇ CAMİ/B 3</p> <p>YER KAPI CAMİ/D 3</p> <p>DİNİ YAPILAR MESCİTLER ÇIĞAĞ BEY MESCİDİ/C 3</p> <p>GÜRANLI MESCİDİ/C 3</p> <p>NAKKAŞ ALI PAŞA MESCİDİ/B 2</p> <p>NİLÜFER HATUN MESCİDİ/B 4</p> 	<p>DİNİ YAPILAR TÜRBELER DARÜLKURRA MUALLİMHANESİ HAZİRES/D 3</p> <p>DONDURMA TEKKE HAZİRESİ/C 4</p> <p>GÜRANLI TÜRBESİ/C 3</p> <p>DİNİ YAPILAR DERGAH BURSA MEVLEVİHANESİ/D 3</p> <p>BURSA KALENDERHANESİ/D 3</p> <p>SATI FAKİH MESCİDİ/B 3</p> <p>TAHTALI MESCİDİ/C 2</p> 	<p>KABİL-İ VÜCUD ALI EFENDİ MEZARI/ ORUÇ BEY TÜRBESİ/C 3</p> <p>KÖPÜKLÜ DEDE MEZARI/B 4</p> <p>LAMI ÇELEBİ TAKKECİ SINAN KABRİ/B 2 DEDE KABRİ/B 4</p> <p>HARAÇIOĞLU HAZİRESİ/C 4</p> <p>OKÇU BABA TÜRBESİ/B 4</p> <p>ORHAN GAZİ TÜRBESİ/B 4</p> <p>OSMAN GAZİ TÜRBESİ/B 4</p> <p>OSMAN GAZİ HAZİRESİ/B 4</p> 	<p>ŞEHADET CAMİ HAZİRESİ/B 3</p> <p>SİMSİRLİ DEDE MEZARI/B 2</p> <p>TİMURTAŞ PAŞA KABRİ/C 4</p> <p>ÜFTADE CAMİ HAZİRESİ/C 4</p> <p>ÜFTADE TÜRBESİ/C 4</p> <p>VELED-İ YANIÇ KABRİ/B 4</p> <p>ÇIĞAĞ BEY KABRİ/C 3</p> 	<p>KÜLTÜREL YAPILAR HAN BALI BEY HAN/B 4</p> <p>KÜLTÜREL YAPILAR KULE TOPHANE SAAT KULESİ/A 4</p> <p>KONAK BURSA SAĞLIK TARİHİ MÜZESİ/D 3</p> <p>SURÜSTÜ KONAĞI/C 4</p> <p>SUMBULLU BAĞÇE KONAĞI/B 4</p> <p>KÜLTÜREL YAPILAR MEDRESE DARÜLKURRA MUALLİMHANESİ/D 3</p> <p>HARAÇIOĞLU MEDRESİ/C 4</p> 	<p>SU YAPILARI HAMAMLAR İBRAHİM PAŞA HAMAMI/B 2</p> <p>ORHAN BEY HAMAMI/B 3</p> <p>ORUÇ BEY HAMAMI/C 3</p> <p>SU YAPILARI ÇEŞME VE ÇARŞAF ALAADDIN CAMİ ÇEŞMESİ/B 1</p> <p>KAVAKLI CAMİ ÇEŞMESİ/C 4</p> <p>PINARBASI ÇARŞAF SUYU/D 2</p> <p>VELED-İ HELVA-İ ÇEŞMESİ/B 2</p> <p>VELED-İ YANIÇ ÇEŞMESİ/B 3</p> <p>LALA ŞAHİN PAŞA MEDRESİ/B 4</p>
--	---	--	---	--	---	--

EK 5 Atölye çalışması 3 numaralı föy

SAVUNMA YAPILAR

KALE KAPILARI

SALTANAT KAPI/B4

İÇ YER KAPI/D3

DIŞ YER KAPI/D4

FETİH KAPI/D2

KAPLIÇA KAPI/A1

ZINDAN KAPI/C1

ARKEOLOJİK KALINTILAR

SARAYLAR

BEY SARAYI KAZI ALANI/A3

BİTHİNYA SARAYI KAZI ALANI/A2

ARKEOPARK/C2

ASKERİ YAPILAR

BURSA ORDU EVİ/A3

SAĞLIK YAPILARI

BURSA DEVLET HASTANESİ/A2

BURSA ONKOLOJİ HASTANESİ/B2

ALACAHIRKA AİLE SAĞLIĞI MERKEZİ/C1

EĞİTİM YAPILARI

OSMANGAZİ ORTAOKULU/D3

TOPHANE ENDÜSTRİ MESLEK LİSESİ/

A3-B3

TOPHANE İLKOKULU/B3

ÖZEL BİLGİÇ EĞİTİM VE REHABİLİTASYON

MERKEZİ/C4

ÖZEL ŞEKER ANAOKULU/C3

ÖZEL ÇINAR EĞİTİM VE REHABİLİTASYON

MERKEZİ/C2

OSMEK/C1

AĞIRLAMA MEKANLARI

KALEİÇİ OTEL/C2

KİTAP EVİ OTEL/B4

SAFRAN OTEL/B4

BURSA KEBAPÇISI/B4

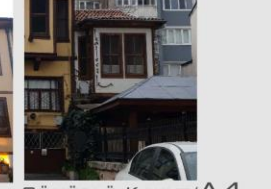
TOPHANE KEBAPÇISI/B4

BURSA İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ/B4

KALECEİK RESTORAN/B3

GÜMÜŞLÜ KAHVE/A4

YAMAÇ KAFE/B4

ROMANS KAFE/B4

HADI DAYI KEBAP/A4

ANADOLU EVİ/C4

AÇIK KAMUSAL ALANLAR

TOPHANE PARKI/A4-B4

OKÇU BABA PARKI/B4

PINARBAŞI PARKI/D2-D3

ALACAHIRKA MEZARLIĞI/D1-D2

KENT BOSTANI/C2

IDARI YAPILAR

BURSA KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA

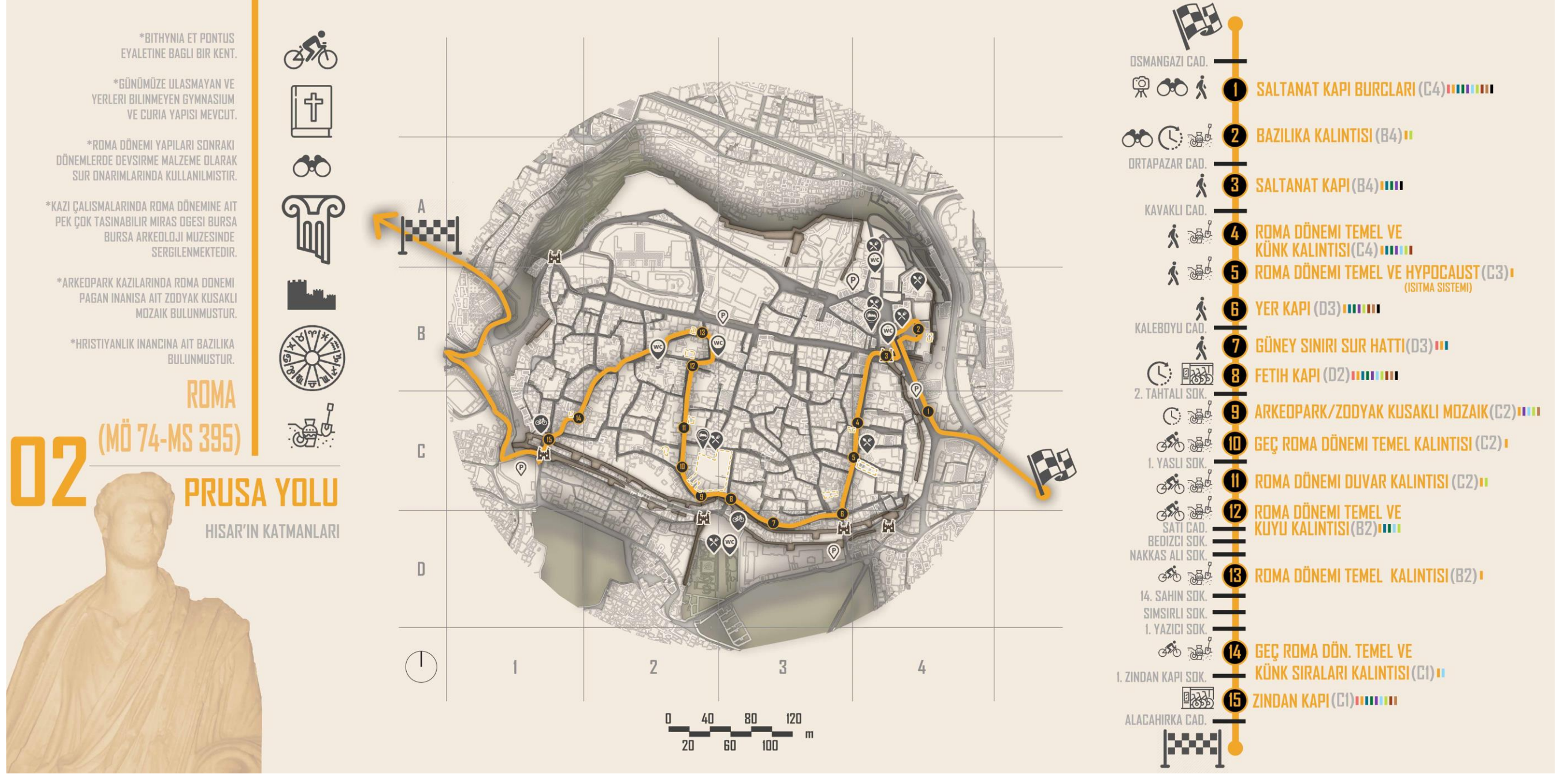
BÖLGE KURULU MÜDÜRLÜĞÜ/B4

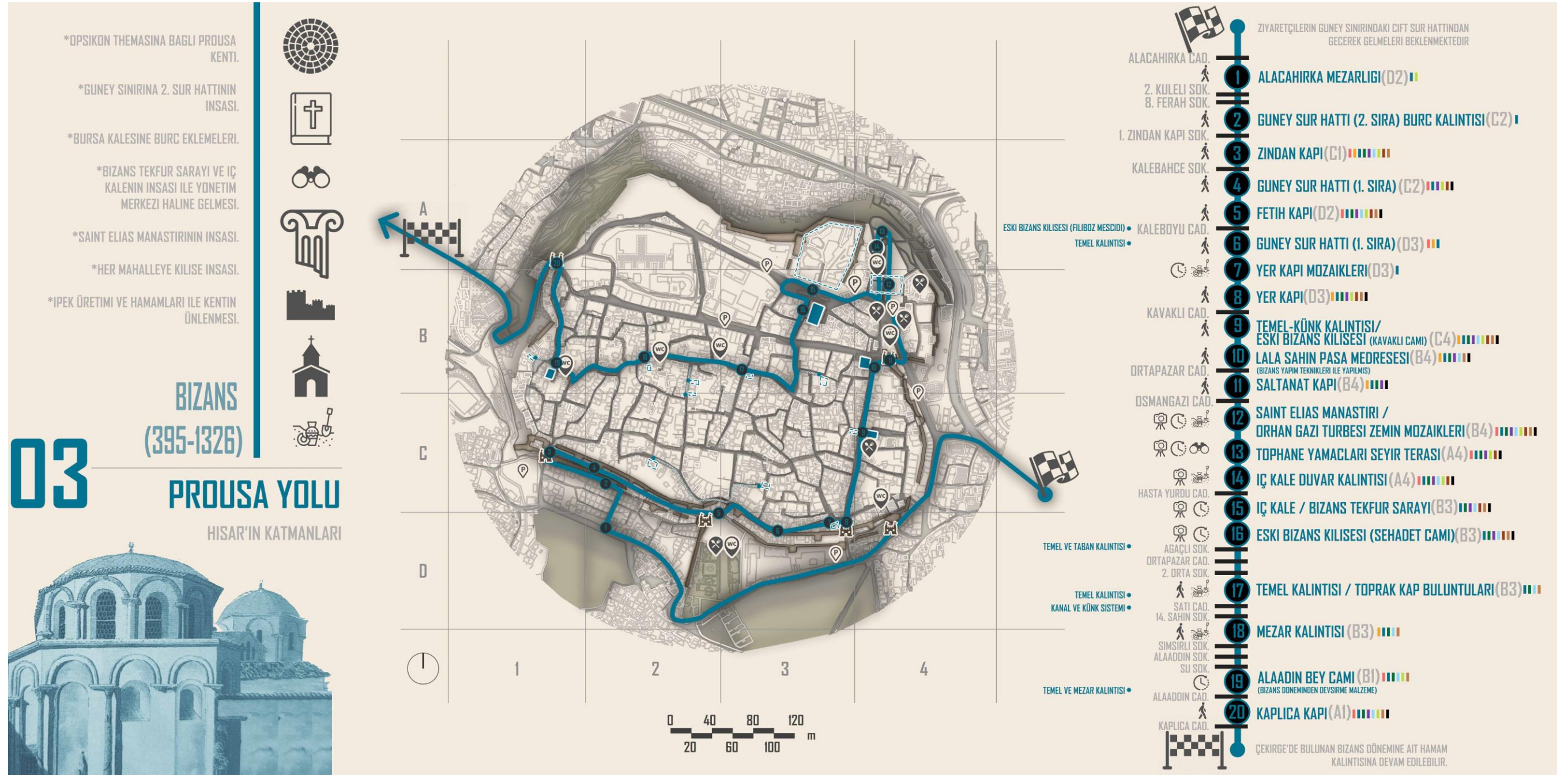
EK 6 Prusa ad Olypium Yolu

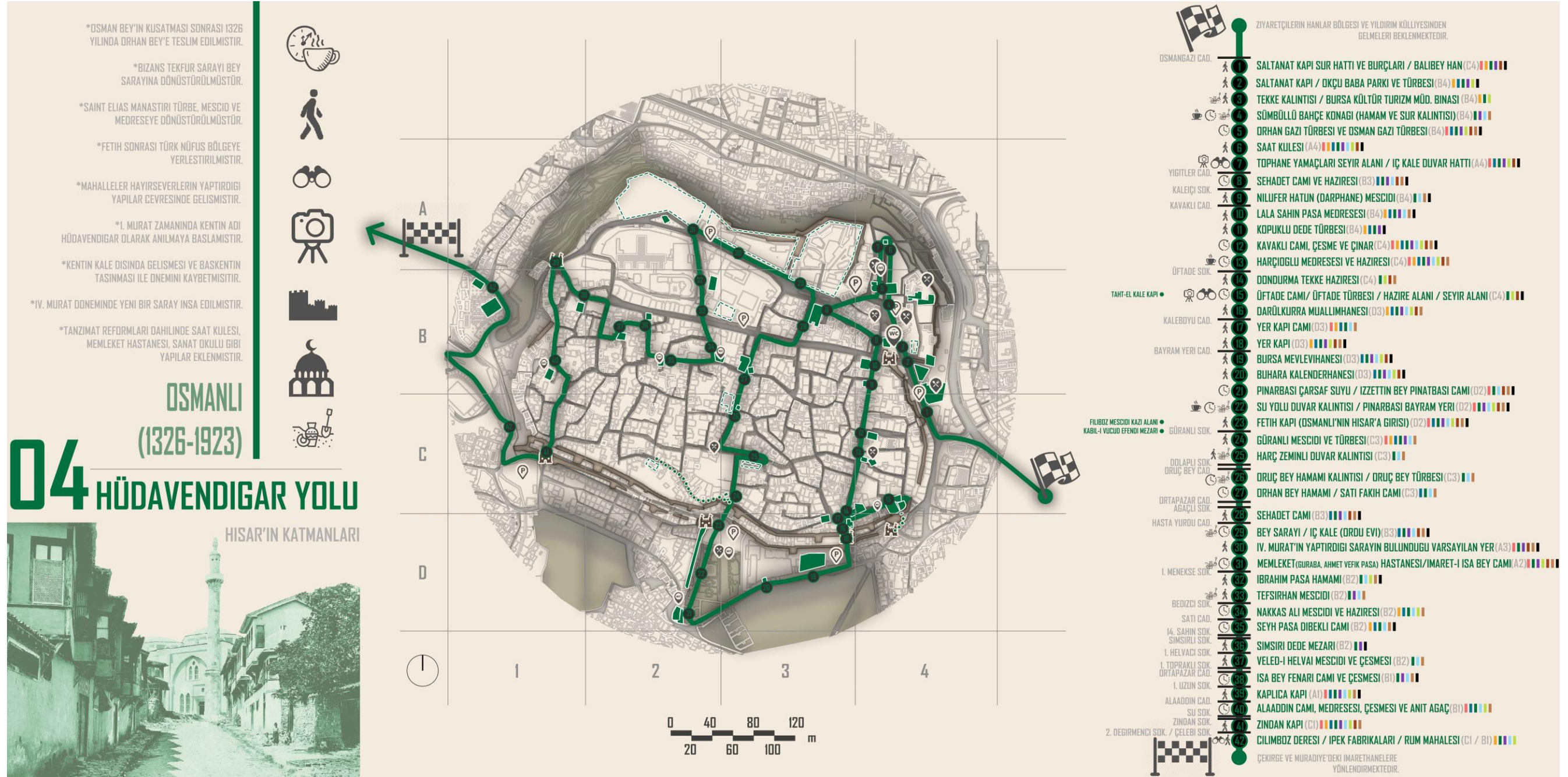
EK 7 Prusa Yolu

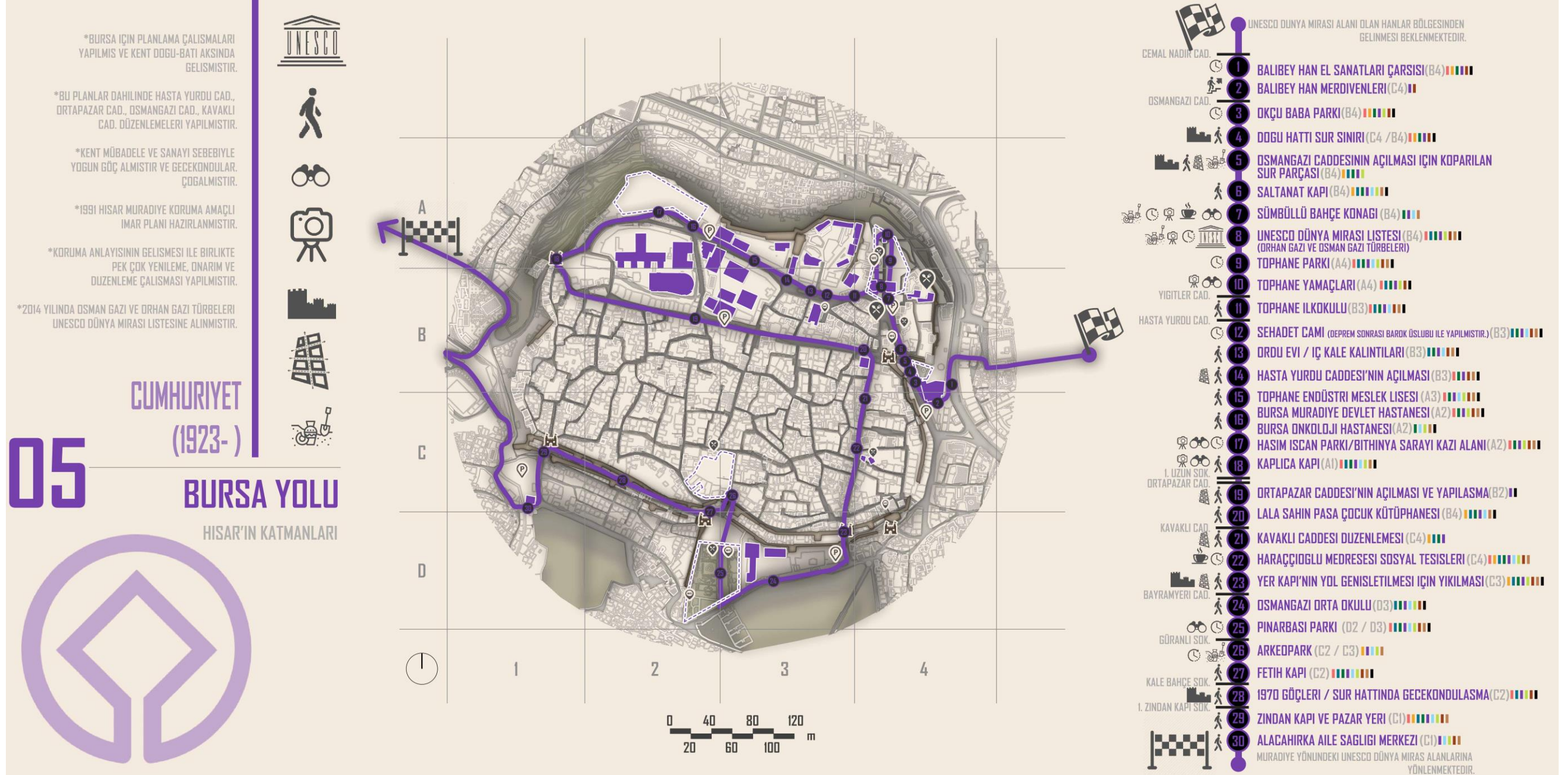
EK 8 Prousa Yolu

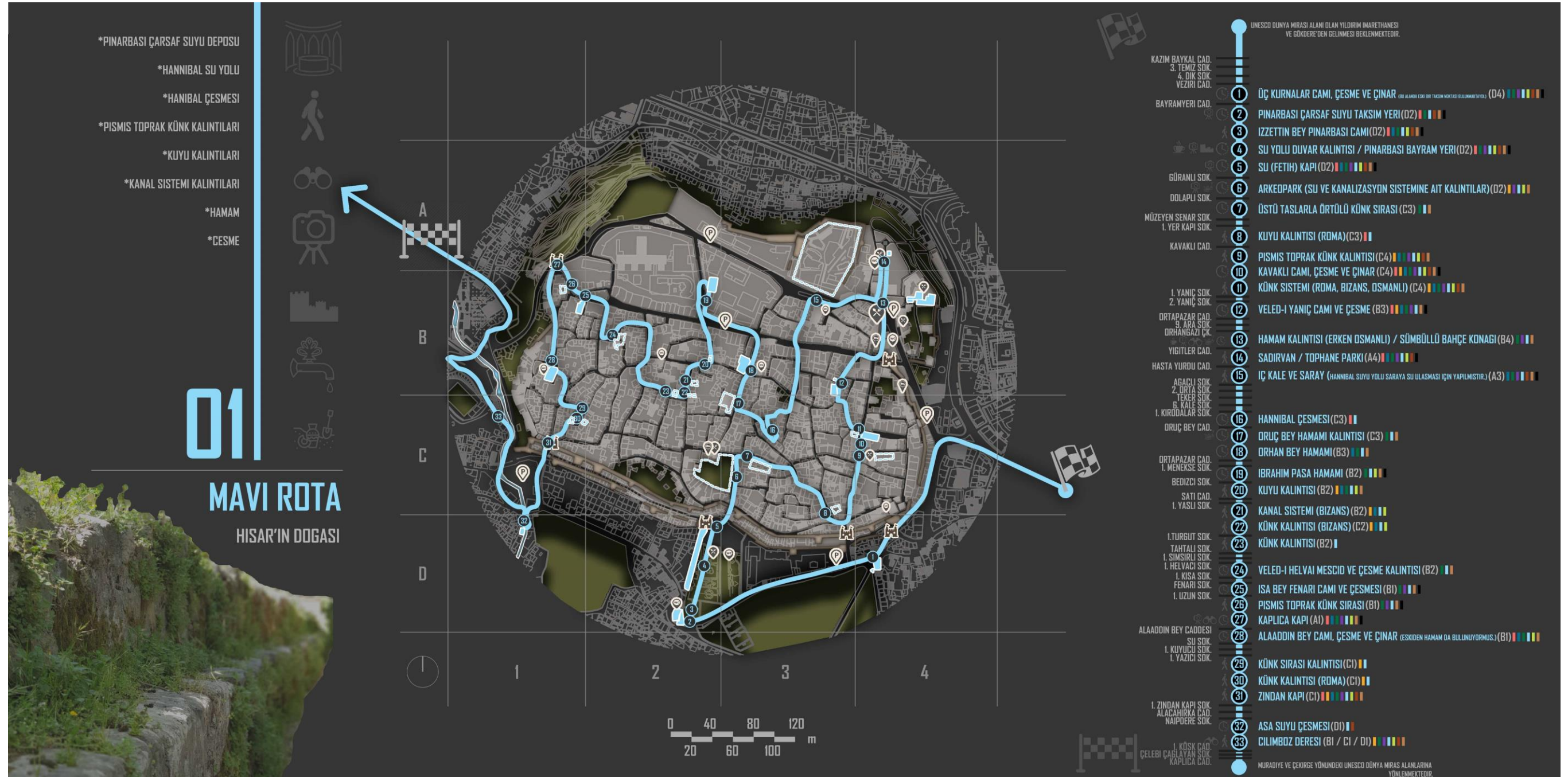
EK 9 Hüdavendigâr Yolu

EK 10 Bursa Yolu

EK 11 Mavi Rota

EK 12 Yeşil Rota

EK 13 Kahverengi Rota

EK 14 Mahalle Mirası Rotası

*YAPI ÇEVRESİNDE GELİŞEN MAHALLELER

*DULHANE

*AS EVİ

*PINARBAŞI BAYRAM YERİ

*BURSA YASAM KÜLTÜRÜ MÜZESİ

*BURSA SAĞLIK MÜZESİ

*KAZI ALANLARI

*SOSYAL TESİSLER

01

MAHALLE MİRASI ROTASI HISAR'DA YASAM

KAPLICA CAD. CELEBI CAĞLAYAN SOK. CAĞLAYAN SOK. I. KOSK CAD.	1	DULHANE (BUSMEK)(C1)
ALACAHIKKA CAD. I. ZINDANKAPI SOK.	2	ZINDAN KAPI MAHALLESİ (ZINDAN KAPI)(C1)
ZINDAN SOK. SU SOK.	3	ALADDIN MAHALLESİ (ALAADDIN CAMI)(B1)
ALAADDIN CAD. I. UZUN SOK.	4	KAPLICA KAPI(A1)
ORTAPAZAR CAD. I. TOPRAKLI SOK. I. HELVACI SOK.	5	ISA BEY FENARI MAHALLESİ (ISA BEY FENARI CAMI)(B1)
SIMSIRLI SOK. I. SAHİN SOK.	6	HELVACIOĞLU MAHALLESİ (VELED-I HELVAI MESCIDI KALINTISI)(B2)
TAHTALI SOK.	7	SEYH PASA MAHALLESİ (SEYH PASA DİBEKLI CAMI)(B2)
ZINDANKAPI CAD.	8	TAHTA MESCİD MAHALLESİ (TAHTALI MESCİD)(C2)
GÜRANLI SOK.	9	FILİBOZ MAHALLESİ (FILİBOZ MESCİDİ)(C2)
DOLAPLI SOK.	10	FETHİ (SU) KAPI(D2)
DRUÇ BEY CAD.	11	PINARBAŞI BAYRAM YERİ / SU YOLU KALINTISI(D2)
SATI CAD.	12	PINARBAŞI MAHALLESİ (PINARBAŞI CARSAF SUYU)(D2)
BEZİCİ SOK. ORTAPAZAR CAD. I. MENEKSE SOK.	13	İZETTİN PASA PINARBAŞI CAMI(D2)
HASTA YÜRÜDÜ CAD.	14	PINARBAŞI PARKI (D2)
YIGİTLER CAD.	15	MOLLA GÜNARI MAHALLESİ (GÜRANLI MESCİDİ VE TÜRBESİ)(C3)
9. ARA SOK.	16	ARKEOPARK (C2)
ORTAPAZAR CAD.	17	ERKEN OSMALI DÖN. DUVAR KALINTISI (APARTMAN TEMELİ)(C2)
2. YANIÇ SOK. 1. YANIÇ SOK. KAVAKLI CAD.	18	KAL'A-I UMUR BEY MAHALLESİ (DRUÇ BEY HAMAMI VE TÜRBESİ)(C3)
ÇİFTE ÇIK. SOK. ÇIRAG BEY SOK. 4. DAR SOK. KAVAKLI CAD. KALEBOYU CAD.	19	SATI FAKİH MAHALLESİ (SATI FAKİH MESCİDİ)(B3)
BAYRAM YERİ CAD. KONURALP CAD. 3. BASAR SOK.	20	ORHAN BEY HAMAMI (B3)
	21	NAKKAS ALI MAHALLESİ (NAKKAS ALI MESCİDİ VE HAZİRESİ)(B2)
	22	TEFSİRİHAN MAHALLESİ (TEFSİRİHAN MESCİDİ / TOPHANE E.M.L.)(B3)
	23	İBRAHİM PASA HAMAMI (TOPHANE E.M.L.)(B2)
	24	BURSA MÜRADIYE DEVLET HASTANESİ / DNKOLGİJİ HASTANESİ(B2)
	25	İMARET-I İSA BEY MAHALLESİ (İMARET-I İSA BEY CAMI)(A2)
	26	HASİM İSÇAN PARKI(MEMLEKET HASTANESİ)/BİTHİNYA SARAYI(KAZI ALANI)(A2)
	27	DRUÇ EVİ (İÇ KALE / BEY SARAYI)(B3)
	28	SARAY MAHALLESİ (SEHADET CAMI)(B3)
	29	MANASTIR MAHALLESİ (SAİNT ELİAS MANASTIRI/TOPHANE PARKI)(B4)
	30	SÖMBÖLLÜ BAĞÇE KONAĞI / HAMAM KALINTISI(B4)
	31	DARPHANE MESCİDİ (NİLUFER HATUN (DAPHANE) MESCİDİ)(B4)
	32	SAHİN LALA MAHALLESİ (LALA SAHİN PASA ÇOCUK KÜTÜPHANESİ)(B4)
	33	YANIÇOĞLU MAHALLESİ (VELED-I YANIÇ CAMI)(B3)
	34	KAVAKLI MAHALLESİ (KAVAKLI CAMI)(C4)
	35	HARAÇÇIOĞLU MESRESESİ SOSYAL TESİSİ (C4)
	36	ÇIRAG BEY MAHALLESİ (ÇIRAG BEY MESCİDİ)(C3)
	37	AS EVİ(C3)
	38	DARUL KURRA MUALLİMİHANESİ / DONDURMA TEKKESİ (D3)
	39	BURSA SAĞLIK MÜZESİ(D3)
	40	YERKAPI MAHALLESİ (YER KAPI)(D3)
	41	BURSA YASAM KÜLTÜRÜ MÜZESİ(D4)

EK 15 Hafıza Rotası

*ROTA MOBİL BİR UYGULAMA İLE TAKİP EDİLMEKTEDİR.

*UYGULAMADAKİ HARİTA ÜZERİNDE HER DURAK İÇİN ESKİ BİR FOTOĞRAF TANIMLANMIŞTIR.

*ZİYARETÇİLER ÇEKTIKLERİ FOTOĞRAFLARI SİSTEME YÜKLEYEREK ROTAYI SEKİLENDİREBİLİRLER.

*ROTANIN AMACI FOTOĞRAFLAR İLE HISAR HAFİZASI OLUŞTURMAK VE BUNU GELECEK KUŞAKLARA AKTARMAKTIR.

*ZİYARETÇİLER TANIMLANAN FOTOĞRAFLARI YENİDEN ÇEKEREK GÜNCEL HAFİZA OLUŞTURABİLİRLER.

02

HAFİZA ROTASI HISAR'DA YASAM

- 1887 1 KAPLICA KAPI (ALAADDIN CAD. GIRISI) (A1) [Colorful bar]
- 1887 2 ISA BEY FENARI CAMI (B1) [Colorful bar]
- 1887 3 MEMLEKET HASTANESİ (A2) [Colorful bar]
- 1890 4 SANAT ENSTİTÜSÜ (A3) [Colorful bar]
- 1847 5 BEY SARAYI GIRISI (GRAVÖR) (B3) [Colorful bar]
- 1890 6 KALECIK RESTORAN (B3) [Colorful bar]
- 1890 7 SEHADET CAMI (B3) [Colorful bar]
- 1894 8 SEHADET CAMI'DEN TOPHANE'YE BAKIS (B3) [Colorful bar]
- 1894 9 TOPHANE'DEN SEHADET CAMI'NE BAKIS (B4) [Colorful bar]
- 1894 10 TOPHANE'DEN SEHADET CAMI'NE BAKIS (B4) [Colorful bar]
- 1895 11 TOPHANE KARSISINDAKİ SIVIL MİMARİ YAPILARI (B4) [Colorful bar]
- 1895 12 TOPHANE PARKI GIRISI VE ORHAN GAZI TÜRBESİ (B4) [Colorful bar]
- 1890 13 TOPHANE PARKI'NDAN ORHAN GAZI VE OSMANGAZI TÜRBELERİ (B4) [Colorful bar]
- 1890 14 TOPHANE SAAT KULESİ VE SADIRVAN (A4) [Colorful bar]
- 1895 15 KUZEY YÖNDEN ORHANGAZI TÜRBESİ VE SEHADET CAMI'NE BAKIS (A4) [Colorful bar]
- 1890 16 9. ARA SOK. ARA SOKAK'TAN TOPHANE PARKI GIRISI (B4) [Colorful bar]
- 1885 17 ORTAPAZAR CAD. SALTANAT KAPI (HISAR İÇİ'NDEN HISAR DIŞI'NA) (B4) [Colorful bar]
- 1887 18 SALTANAT KAPI (HISAR İÇİ'NDEN HISAR DIŞI'NA) (B4) [Colorful bar]
- 1887 19 SALTANAT KAPI (HISAR DIŞI'DAN HISAR İÇİ'NE) (B4) [Colorful bar]
- 1895 20 SALTANAT KAPI (HISAR DIŞI'DAN HISAR İÇİ'NE) (B4) [Colorful bar]
- 21 LALA SAHİN PASA (MEDRESESİ) ÇOCUK KÜTÜPHANESİ (B4) [Colorful bar]
- 22 2. YANIÇ SOK. VELED-İ YANIÇ CAMI (B3) [Colorful bar]
- 1890 23 YALIN SOK. DOĞU SINIRI SUR HATTI ÜST KOTUDAN ULUDAG ETEKLERİ (C4) [Colorful bar]
- 1890 24 KAVAKLI CAD. 40 MERDİVENLER VE BURSA KALESİ DOĞU SINIRI (B4) [Colorful bar]
- 1894 25 OSMANGAZI CAD. ULUDAG ETEKLERİNDEN ÜFTADE CAMI VE TÜRBESİ (D4) [Colorful bar]
- 1894 26 KAZIM BAYKAL CAD. KAVAKLI CADESİ'NDEN İÇ YER KAPI (D3) [Colorful bar]
- 1895 27 3. TEMİZ SOK. PINARBASI'NDAN ORHAN GAZI VE OSMAN GAZI TÜRBELERİ (D3) [Colorful bar]
- 1895 28 PINARBASI MEZARLIĞI'NDAN KENT MERKEZİ (D3) [Colorful bar]
- 1895 29 PINARBASI MEZARLIĞI'NDAN ÜFTADE CAMI (D3) [Colorful bar]
- 1894 30 PINARBASI PARKI'NDAN PINARBASI ÇARSAF SUYU (D2) [Colorful bar]
- 1894 31 PINARBASI PARKI'NDAN PINARBASI BAYRAM YERİ (D2) [Colorful bar]
- 1890 32 PINARBASI PARKI (D2) [Colorful bar]
- 1894 33 PINARBASI BAYRAM YERİ / SU YOLU DUVARI / PARK (D2) [Colorful bar]
- 1894 34 FETİH KAPI ÖNÜNDEKİ KAHVE (D2) [Colorful bar]
- 1894 35 KALEBOYU CADESİ'NDEN FETİH KAPI ÖNÜNDEKİ KAHVE (D2) [Colorful bar]

EK 16 Hafıza Rotası Odak Noktaları

02

HAFIZA ROTASI
HISAR'DA YASAM

ODAK
NOKTALARI

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Fatma Nur ÖZÜPAK
Doğum Yeri ve Tarihi : Nilüfer / 15.05.1995
Yabancı Dil : İngilizce

Eğitim Durumu

Lise : Bursa Anadolu Kız Lisesi-2013
Lisans : Trakya Üniversitesi/Mimarlık Fakültesi/Mimarlık-2017
Yüksek Lisans :Bursa Uludağ Üniversitesi/Mimarlık Yüksek Lisans Programı/Bina Bilgisi-2021

Çalıştığı Kurum/Kurumlar :

İletişim (e-posta) : paknur59@gmail.com

Yayınları :

1. Özüpak, F.N., Çahantimur, A. 2019. Kültürel Miras Koruma Çalışmalarında Katılımcı Yaklaşımların Önemi. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, 14 – 17 Şubat 2019, Yalova- Türkiye.